

NIKOLAY GOGOL

DAHSHATLI INTIQOM

Nikolay Gogol

12/12

DAHSHATLI INTIQOM

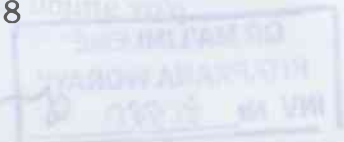

uzumel 2019 +

«O'zbekiston milliy ensiklopediyasi»

Davlat ilmiy nashriyoti

Toshkent - 2018

P2

UO'T: 821.161.1

KBT 84(2poc-pyc)1

G61

Rus tilidan Nabi Alimuhamedov tarjimasi

Nikolay, Gogol

G61

Dahshatli intiqom: qissalar / Nikolay Vasilyevich Gogol. T.: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2018. 288 b.

Rus adabiyotining mahoratli yozuvchisi Nikolay Vasilyevich Gogolning «Dikanka qishlog'i oqshomlari» to'plamidan joy olgan «Dahshatli intiqom» asarida sir-sinoatlarga boy g'aroyib voqealar tasvirlangan. Yozuvchi mazkur asarni afsona, rivoyat, ertak, shuningdek, onasidan eshitgan hikoyalari asosida yozgan.

Asar qahramonlari – g'ayritabiiy kuchlarga ishonuvchi sodda qishloq odamlari. Asar «May kechasi yoki suv parisi» nomi ostida 1831-yilda ilk marta nashr qilingan.

Yengil, yumoristik ruhda yozilgan ushbu qissalar to'plami sizga manzur bo'lishiga ishonchimiz komil.

UO'T: 821.161.1

KBT 84(2ros-rus)1

ISBN 978-9943-07-416-3

© «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi»

Davlat ilmiy nashriyoti, 2017-y.

QR MA'LIMLEME

KITAPXANA WORAYI

INV № 40980

DIKANKA QISHLOG'I OQSHOMLARI

BIRINCHI QISM

MUQADDIMA

«Dikanka qishlog'ining oqshomi» degani nimasi? Qayoqdagi bir asalarichidan chiqqan gap-da! Xudoyo tavba! Shuncha g'ozning pati yulini b qalam bo'lsa ham, shuncha latta qog'ozga ketsa ham kamlik qilibdi! Qo'li siyohga bo'yalgan har xil qalang'i-qasang'ilar kammidi! Endi asalarichi ham ularga taassib qilibdida! Bosmaxonada chop etilib chiqqan qog'oz shunaqa serob bo'lib ketdiki, odam nima o'rashni bilmay qoldi».

Bu gaplarni asalarichi eshitganiga bir oy bo'ldi, ya'ni aytmoqchi bo'lgan gapim shuki: bizdek bechoralar mabodo qishlog'imizdan chiqib ba'zi ulug' martabalilar orasiga kirib qolguday bo'lsak, sho'rimiz quriydi! Gohida kattakon boyning hovlisiga kirib qolguday bo'lsak, darrov odamlari o'rab olib kalaka qila boshlaydi. Agar martabasi balandroq xizmatkorlar kalaka qilsalar-ku mayli-ya. Yo'q, yoqimsiz ko'rinishda chiqqan mayda-chuyda tirrorancha malay bolalar ham pashshaxo'rdalik qiladi. «Qayoqqa borasan, qayoqqa, yo'qol, ket qishloqi!...» – deb har qaysisi har yoqdan o'dag'aylaydi. Shunga o'xshab ulug'lar orasiga kirganda ham kishi shunaqa merovlanib qoladi. Aytaversam... nimasini ham aytaman! Bunaqa joyga borguncha sudya dastyori, pop hazratlari besh yildan beri aftimni ko'rmagan Mirgorodga borganim tuzukroq, ammo borib qolgudek bo'lsak, dod desang ham javob qaytarmay ilojing yo'q.

Aziz o'quvchilar, yana jahlingiz chiqmasin (kekxa bir asalarichi siz bilan xuddi urug'-aymog'i yoki oshna-og'aynisidek bemalol so'zlashganiga jahlingiz chiqmadimi), bizning ovulda qadimdan qolgan bir rasm bor; dala ishlari bitdi deguncha erkak zoti pechkaga chiqib, qishi bilan tushmasdan dam oladi. Bizning hamkasblarimiz ham arilarini yerto'laga qamaydi; osmonda turna, nok daraxtida nok qolmagan vaqtda, qorong'i tushar-tushmas ko'chaning hov bir yog'ida chiroq miltillab yondimi – o'yin-kulgi, qo'shiq eshitaverasiz; balalayka, gohida skripka ovozi ham chiqib qoladi, sho'xlik boshlanadi... Oqshom o'yinlari deganimiz shu. Bizning bu oqshomlarimiz sizning raqs kechangizga o'xshaydi. Ammo ayni o'zi deb bo'lmaydi. Siz o'yinga tushmoq va qo'lingizni og'zingizga tutib esnamoq uchun borasiz. Bizda qizlar gala-gala bo'lib yig'iladi, biroq o'yinga tushmoq uchun emas. Hammasi qo'lida dugi-yu piltakachi bilan keladi. Boshda har qaysisi ish bilan banddek ko'rinadi: duglar chirpirak aylangan, qo'shiq avjiga chiqqan, hech kim boshini ko'tarib, yon-veriga qaramaydi ham. Ammo o'spirin yigitlar skripkachini boshlab uyga gurullab kirdimi – tamom, shovqin-suron, sho'xlik, o'yin-kulgi boshlanib ketadi, shunaqangi to'polon bo'ladiki, ta'rifini aytgan bilan ado bo'lmaydi.

Ammo hammasi bir yerga g'uj bo'lib cho'pchak aytishsa yoki u yer-bu yerdan gap boshlansa, bunisi juda ajoyib, Xudoyo tavba! Hikoyati yo'q mavzuning o'zi yo'q. Qayoqdagi eski gaplarni kavlab topishadi! Biram vahima soladilarki, ammo asalarichi Rudiy¹ Pankoning oqshom majlisidagi suhbatda aytilganidek, ajoyibot-u g'aroyibot hech qayerda hikoyat bo'lgan emas. Hamqishloqlarimiz nima sababdan menga bunday laqab qo'rganini, azbaroyi Xudo, aytolmayman. Soch-soqolim ham sariqdan ko'ra ko'proq oq bo'lsa kerak. Ammo

¹ Rudiy – sariq, malla.

xafa bo'lmaysiz, bizda shunday odat borki: agar birovga birorta laqab qo'yilgan bo'lsa, bu laqab o'la-o'lguncha qoladi. Gohi arafa kunlarida bir qancha ulug' zotlar asalarichining kulbasiga mehmon bo'lib, dasturxon tepasida o'tirganida shunday shirin suhbatga aylanar ediki, aslo qo'yavering. Shunisi ham borki, majlis ahli unaqa-bunaqa qishloqi yigitlar emas. Kimnikiga qadam ranjida qilsalar u odamning boshi ko'kka yetardi. Chunonchi Dikan qishlog'ining ruhoniysi Foma Grigoryevichni bilasizmi? Haqiqiy donishmand! Shunday g'alati hikoyatlar aytar ediki, bu hikoyatlardan ikkitasi risolada bor. Bu kishi sira qishloq dyakonlari kiyadigan olacha to'n kiymas edi. U kishinikiga qachon borsangiz, kartoshka unidan qilingan sovuq atala rangiga o'xshash, Poltavada gazini olti so'mmi, qanchadan olib tiktirgan nafis movut chakmon kiyib chiqar edi. Qishloq kishilaridan hech kim bu kishining etigidan qora moy hidi keladi, demaydi va lekin etigini g'oz moyi bilan moylaganini hamma bilardi. Uning etik moylagan moyini boshqalar jon deb ovqatlariga solardi. U kishining sirasidan bo'lgan boshqalar etaklari bilan burunlarini artar edi, lekin u kishining umrlarida biron marta etaklari bilan burun artganlarini hech kim ko'rdim, deya olmasdi. Burun artmoqchi bo'lsa, cheti alvon ip bilan tikilgan, taxlog'liq oq ro'molchasini qo'ynidan chiqazib, ishini ado qilgandan keyin ro'molchani o'n ikki buklab, yana qo'yniga solib qo'yardi. Mehmonlar orasida bittasi bor edi... shunday basavlatki, qozixona vakili qilib yoki qozilik mansabiga o'tqazib qo'ysa ham bo'lardi. Qo'lini bigiz qilib, barmog'iga tikilib olib gapirib ketardiki, xuddi kitobdan o'qiyotgandek ohori to'kilmagan gaplarni topib, lapar o'qib so'zlardi. Shunday iboralar bilan so'zlardiki, gohida gapiga tushunmay, bunday g'alati gaplarni qayerdan topib aytadi, deb hayron qolardik. Foma Grigoryevich bir kun uning bu xil gaplariga kinoya qilib, g'alati bir hikoya so'zlab berdi: bir maktab bolasini dyakon lotincha

gapga shunday usta qilibdiki, bola, hatto o'z tilimizni unutib, nima gapirsa «us» qo'shib so'zlaydigan bo'lipti: kurakni – kurakus, xotinni – xotinus deydigan bo'lipti. Bir kun otasi bilan dalaga chiqib, bu yerda xaskashni ko'rib, otasidan: «Dada, sizlarning tilingizda buni nima deydi?» – deb so'ramoqchi bo'lib, xaskashning mix tomonini oyog'i bilan bosgan ekan, otasi javob bergunicha ham bo'lmay, xaskashning yog'ochi ko'tarilib, angrayib turgan bolaning peshonasiga tekkan ekan, bola peshonasini ushlaganicha bir gaz nariga qochib: «Ha, bo'lmag'ur xaskash! Oti nima edi, padariga la'nat, yomon tegarkan», – debdi. Ana shunaqa. Xaskashning oti ham boyaqishning esiga kelib qolipti. Bu gaplar hikoyatchiga yoqmadi shekilli, indamay o'rnidan turib, uning o'rtasiga borib turib oldi, keyin boshini andak egib, bir qo'lini mallarang koptonining¹ orqa cho'ntagiga solib, yaltiragan dumaloq tamaki qutisini oldi. Qutichaning ustidagi musulmon podshosining suratiga bir chertib qo'ygach, undan bir xil o't bilan kul aralashtirilgan burnakidan katta bir chimdim olib, hatto boshmaldog'ini ham burniga yetkizmasdan uzoqdan bir tortgandi, burunaki uning bor-yo'g'i burniga kirib ketdi, ammo hanuzgacha hech narsa demadi. Keyin yana bir cho'ntagiga qo'l solib, katak-katak ko'k chit ro'molchasini olgandan keyin eshitilmas eshitilmas g'o'ng'illab masal o'qiganday, «eshak qulog'iga tanbur chalmang», deb qo'ydi. Foma Grigoryevich boshmaldog'ini ikki panjasi orasiga olib turganini payqab, ichimda: «janjal boshlanadi», deb qo'ydim. Xayriyatki, kampirim farosat bilan fahmlab dasturxonga darhol issiqqina moylik oshirma non keltirib qo'ydi. Hammalari ovqat yeyishga tutindi. Foma Grigoryevich haligi vaziyatda ushlab turgan qo'lini mana deb ko'rsatish o'rniga moylik nonga uzatdi va odaticha bu safar ham kampirning pazandaligini maqtab ketdi.

¹ Kopton – to'n.

Yana bir hikoyatchim bor edi, ammo bunisi shunday qo'rqinchli hikoyatlar aytardiki (bemahalda uni aytish ham chakki-ku), etlarimiz jimirlab ketardi. Shuning uchun uning hikoyatlarini bu kitobimga qo'shmadim. Hammani vahimaga solib, yana baloga qolmay. Xudo urib asalarichini ko'rganda hamma jindan qochgan-day qochmasin, dedim. Agar Xudo umr berib, kelasi yilgacha o'lmasdan yana bir kitob chop qilib chiqazsam, mana bu kitobda narigi dunyodan qaytib kelganlar bormi, dinimiz quvvat topgan yurtimizda, qadim zamonlarda bo'lib o'tgan ajoyibotlar bormi hikoyat qilib odamlarni bir vahimaga solay. Bu hikoyatlar orasida asalarichining o'z nabiralariga hikoya qilgan latifalari ham chiqib qolar. O'qib tinglasangiz bo'lgani, andak dangasaligim bor, shunisi yomon, bo'lmasa, aytaversam, bunday kitobdan o'nta ham bo'ladi.

Sal bo'lmasa gapning kattasi yodimdan chiqadigan ekan. Azizlar, menikiga bormoqchi bo'lsangiz katta yo'l bilan to'ppa-to'g'ri Dikankaga yo'l olavering. Adashmasdan tezroq yetib borishsin, deb bu nomni atayin kitobning boshiga bitib qo'ydim. Dikanka qishlog'ining ta'rifini xo'b eshitgandirsiz! Shuni ham aytayki, undagi uy allaqanday asalarichining poxol kapasidan yaxshi. Bog'ning ta'rifini aytgan bilan ado bo'lmaydi, sizning Peterburgingizda bunday bog' bo'lmasa kerak. Dikankaga kelgach, uchragan kir ko'ylak g'ozboqar boladan «asalarichi Rudip Pankoniki qayerda?» deb so'rasangiz, darrov «ana» deb ko'rsatib beradi, agar xohlasangiz eltib ham qo'yadi. Faqat iltimosim shuki, qo'lingizni orqangizga qilmay judayam gerdaymasdan boring, chunki qishlog'imizning yo'llari sizning borgohlaringizga boradigan yo'llardek tekis emas. Foma Grigoryevich burnog'i yili to'riq baytalini yangi aravasiga qo'shib kelgan ekan, Dikankadan chiqaverishda bir chuqurga ag'anab ketipti, tag'in tizginini o'zi tutib, ko'zi ustiga yana bir ko'z xarid qilib taqib olgan ekan.

Lekin qadam ranjida qilib mehmon bo'lib borsangiz, umringizda totmagan shirin qovunlarni so'yib beraman. Azbaroyi Xudo, hech bir qishloqda topilmaydigan asallar bor. Shunday xushbo'yki, hidi uyni tutib ketadi. Tozaligi ko'z yoshiga yoki qimmatbaho sirg'alarning aqiq toshiga o'xshaydi. Kampir pishirgan pishiriqlarni-ku aslo qo'yavering! Qand-u asal. Yesangiz moyi og'zingizdan oqib ketaveradi. Xotinlarga balliya. Afandilar, nok suvidan na'matak solib qilingan yoki mayiz bilan olxo'ri solingan sharbat ichganmisiz yoki shirguruch yeganingiz bormi? Xudoyo tavba, dunyoda shunday turli mazali ovqatlar bor ekan-da! Lazzat-a -lazzat! Maqtovini aytgan bilan tamom qilib bo'lmaydi. O'tgan yil... iye, menga nima bo'ldi, muncha javrayman. Ish qilib boring, albatta boring, kechikmasdan boring-a. Ziyofatni shunday boplaymizki, duch kelgan-ga maqtaydigan bo'lasiz.

Asalarichi Rudiy Panko

SOROCHI YARMARKASI

I

Zerikdim uyimda o'tirib,
Hoy, meni tez olib ketinglar.
Qizlarjon o'ynashib-kuldirib,
Yigitlar ko'nglini to'ldirib,
Yurishgan joylarga eltinglar.

Qadimgi afsonadan

Malorossiyaning yoz kunlari qanday go'zal, qanday dilbar! Kun qiyomga kelib poyonsiz ko'm-ko'k dengiz gumbazi go'yo yerni quchmoq bo'lgandek, uning ustiga to'ntarilmish va go'zal mahubasini og'ushiga olgach, go'yo buning lazzatiga botib rohat uyqusiga tolmish;

issiq haddan oshib, hamma jimigan bu paytda kishi qanday toliqadi! Osmon gumbazida bulutdan asar ham yo'q. Dalalar jimjit, go'yo borliq o'lgan. Faqat baland osmonda to'rg'ay sayraydi, xolos. Uning kumushdek jaranglagan ovozi havo narvonidan yugurganicha tushib, yuragida muhabbat o'ti yongan yer ustiga to'kilmoqda. Ahyon-ahyonda baliqchi qushlarning chag'illagan ovozi, sahroda sayroqi bedanalar tovushi eshitilmasa, boshqa tovush chiqmaydi. Bulut bilan o'pishgan chinorlar xuddi sayr-u tomoshaga chiqqandek shalpayib xomush turadi. Ko'z nurini olgudek oftob shu'lalari barglarga nayzadek qadalib, alvon turli rang ichida tovlantiradi, ba'zilariga tun qorong'isidek qora ko'lanka tashlaydi, bu barglar qattiq shamolda quyoshning zar nurlaridan bahra olmasa boshqa mahalda ololmaydi. Osmonda pirillab uchib yurgan zumrad, zabarjad va yoqut kapalag-u kapalakchalar sarvqad kungaboqarlardan chamandek ochilib turgan ekinzor yerlarga yog' ilmoqda. Dalalarda bosilib qo'yilgan pichanlar, g'aram-g'aram sap-sariq bug'doylar qator-qator ketayotgan, keti ko'rinmagan karvonga o'xshaydi. Gilos, olxo'ri, olma va noklarning tarqalib ketgan shoxlari mevasining og'irligidan egilmish. Osmon uning oynadek ravshan yuzi, ko'm-ko'k chor-cho'p ichiga olinib, himmat bilan baland ko'tarilgan daryodir... Malorossiyaning yozida qancha lazzat, qancha gasht bor!

» Bir ming sakkiz yuz... sakkiz yuz ...-inchi yilda issiq avgust oyining ana shunday dilbar, gashtli bir kuni edi... Xullas, bundan o'ttiz yilcha avval Sorochinets mavzesidan taxminan o'n chaqirimlik joyda yo'llar atrofidagi mavze va qishloqlardan yarmarkaga kelayotgan odamlarga to'lgan edi. Tuz, baliq ortgan aravalar erta sahardan uzun-uzun karvon bo'lib kelmoqda. Poxolga o'ralib tog'-tog' qilib aravaga bosilgan mo'ndi-yu xurmachalar qorong'ida qamalib qolganiga xafa bo'lgandek sekin-sekin kelmoqda. Sirlangan mo'ndichalar, ko'va-ko'vachalar xuddi maqtangandek aravaning baland

chetanidan unda-bunda ko'rinib, yaxshi molga mehr qo'yg'an kishilarning havasini keltiradi. Bu qimmatbaho matoning egasi loydan yasalgan oliftalari bilan serkarashma satanglarini avaylab, ochilib qolganlarini poxolga o'rab, aravaning ketidan asta-sekin bormoqda. Ko'p yo'lovchilarning baland bo'yli kulolga havasi kelardi.

Qop, kanop, mato va boshqa turli ro'zg'or buyum ortgan ho'kiz arava bir chekkadan, sekin-sekin kelmoqda. Oppoq surp ko'ylak va dog'-dug' tekkan oq surp chalvor kiygan egasi arava orqasidan imillab kelyapti. Chiroylig-u xunukni ayirmasdan, chaqirmaganda ham o'zi kelib necha ming yillardan beri hech kimsani xohlamaganiga qo'ymay, butun odamzodning soch-soqolini oq upaga bo'yab kelayotgan battol sartarosh oppoq qilib qo'yg'an uzun mo'ylovidan ham, qoraygan yuzidan oqib ketayotgan terini ham xushyoqmaslik bilan zo'rg'a artib qo'yardi. Uning yonida aravaning ketiga bog'langan baytal ham bor. Bechoraning yuvosh-yuvosh borishi qarib qolganidan dalolat berardi. Ko'p kishilar, xususan yosh yigitlar aravasi ketidan borayotgan bu kishiga ro'para kelganda bosh kiyimini olib salom berardi. Ammo bu hurmatning boisi uning mo'ysafidligi yoki savlat bilan yurishi emas. Boshingizni andak yuqori ko'tarib qarasangiz, buning asl boisi nima ekanini darhol ko'rasiz. Aravada bo'tadek ko'zlari o'tkir yonib turgan, qora qoshlari yoydek qayrilib tushgan, qizil gul g'unchasidek lablari tabassum qilib turgan, sochini qizil va ko'k tasmalar bilan bog'lagan dumaloqqina ko'hlik qizi o'tiripti. Boshidagi tasmalari, uzun sochlariga taqilgan chechak gullar chiroyli boshining husniga husn qo'shib turipti. Uni har bir narsa mashg'ul qilganday, har narsa qiziqtirganday, ajoyibday ko'rinardi. Shahlo ko'zlari har tarafga qarab o'ynardi. Nega o'ynamasin. Yarmarkaga kelgani shu! O'n sakkiz yoshli qiz yarmarkaga endi birinchi kelishi!.. Lekin yarmarkaga boraman deb otasiga qancha yalinib-yolvorganini yo'lovchilardan hech kim

bilmaydi. Otasi qizini avval ham yarmarkaga olib borgisi kelardi-yu, ammo uzoq xizmati badaliga endi bugun bozorga loyiq ko'rilgan baytalni otasi o'ziga qanday rom qilib olgan bo'lsa, uning o'zini ham shunday rom qilib olgan xotini hech qo'ymas edi. Chakagi tinmagan xotin... Ey, esimizdan chiqibdi. Egnida ko'k ko'ylak, ola bayroqli yo'l-yo'l yubka, boshida guldor chit qalpoqcha kiygan onasi aravaning ustida o'tirardi. Ko'ylagiga xuddi qunduzga tikilgandek, qizil parchalar ulangan, boshidagi qalpoqchasi uning to'ladan kelgan qip-qizil yuzini allanechuk salobatli qilib ko'rsatardi. Uning yuzida qandaydir bir sovuqlik, qandaydir yoqimsizlik bor. Shuning uchun ham kimningki ko'zi unga tushsa, darhol nigohini undan uzib, kulib turgan qizning chiroyli chehrasiga qadardi.

Yo'lovchilarning ko'ziga yiroqdan Psel¹ ko'rina boshladi. Uzoqdan shabada turib, salqin ham tushib qoldi. Qattiq issiqning shiddatidan keyin shabadaning ta'siri darrov bilina qoldi. O'lanzor ichida chalakamchatti o'sib yotgan oq terak, mirzaterak va qora tollarning ko'm-ko'k va yashil yaproqlari orasidan sovuq ichida yiltirab turgan o't uchqunlari ko'rinadi. Nozanin daryo kumushdek ko'kragini ochmish, daraxtlarning parishon yashil kokillari uning oq badaniga yoyilib tushmish. Zar kokillari jingalak bo'lib oydek yuziga, nozik kaftlariga, marmardek oq bo'yniga yoyilib tushgan sitamgar bir tannoz noz-karashma bilan oynaga boqqanda yuz jilva qilib, zar-zevarlarni birini tashlab, birini olganda nechuk itob-u istig'no ko'rsatsa, bu daryo ham sho'xlik bilan har yili o'zga bir soy paydo qilar, oqar yo'lini o'zgartirar, yangi joylardan o'tar edi. Qator-qator tegirmonlarning og'ir parragi suvni mavj-lantirib, tolqon qilib har tarafga sachratar, sochar, to'polon ko'tarar edi. Biz bilgan odamlar tushgan arava bu choqda ko'prik boshiga kirdi. Daryo ham butun

¹ Psel – joy nomi. (Tarj.)

hashamat-u savlati bilan ular ko'z o'ngida azamat bir oynadek ochildi. Osmon, ko'm-ko'k yashil daraxtlar, borayotgan odamlar, ko'za-yu munda ortgan aravalar, atrofdagi tegirmonlar teskari bo'lib to'ntarilganча lojuvard suvning tagiga tushmay, muallaq osilib qoldi. Aravadagi nozanin kela-kelguncha tinmay chaqib kelayotgan pistasini ham unutilib, atrof manzarasiga mahliyo bo'lib qoldi. Qizning xayoli qochib turgan paytda birovning: «Qandingni ur, qizcha!» degan xushomadi quloqqa chalindi. Qayrilib qaragach, ko'prik ustida to'planib turgan bir necha o'spirin yigitlarga ko'zi tushdi. Kiyim-boshi boshqalarnikidan oliftaroq bo'lib, ustiga oq to'n, boshiga ko'k barradan qalpoq kiygan bir bo'z yigit kerilib, belini ushlagancha odamlarga qarab turardi. Yigitning oftobda qoraygan, lekin yoqimtoy chehrasi, go'yo parivashni u yon-bu yonidan teshguday bo'layotgan, charaqlagan ko'zlari go'zal qizning nazarini jalb etmay qolmadi. Xushomad qilgan odam shu kishimikin degan xayol ko'nglidan o'tishi bilan qiz ko'zlarini yumib oldi. Oq to'nli yigit ko'zini qizdan olmay yana xushomad qilib:

– Qandingni ur! – deb qo'ydi. – Agar bir o'ptirsa, topgan-tutganimning hammasini berardim. Oldida anavi ajina o'tiripti-da!

Hamma xaxolab kulib yubordi. Lekin shoshmasdan asta-sekin ketayotgan erning yasangan xotiniga yigitning bu xushomadi uncha xush kelmadi shekilli, qizil yuzlaridan olov chiqib, birtalay tutilmagan qarg'ishlar sho'x yigitning ustiga yomg'irday yog'ildi:

– Afting qursin, kemakash, iloyim tiqilib o'lgin! Otangning boshida xurmacha sinsin! La'nati dajjol, otang muzdan toyib yiqilsin! U dunyoda otangning soqoliga shayton o't qo'ysin!

Yigit to'satdan bunday qarg'ishlarni eshitib hayron qolgandek:

– Qarg'ishini qara-ya. Jodugarga o'xshab, tili og'rimasdan javraydi-ya! – deb qo'ydi.

Yoshi o'tinqirab qolgan barno juvon yigitning gapini ilib ketdi:

– Jodugar-a!.. Ta'viya, avval basharangni yuvib olsang-chi! Juvonmarg shum! Onangni-ku ko'rganim yo'q, onang ham, otang ham o'zingdan battar, amma-xolang ham ta'viyasi chiqqan taraqqosdir! Jodugar deydi-ya, onasining suti og'zidan ketgani yo'q-ku...

Bu paytda arava ko'prikdan o'tib, xotinning nima deyayotgani eshitilmadi, lekin yigit mojaroni bu bilan tamom qilgisi kelmadi shekilli, hash-pash deguncha bir dumaloq loy olib otdi. Loy ham mo'ljallangandek xotinning naq boshiga borib tegdi. Yangi o'ragan chit durrachasi loyga belanib, sho'x bo'z yigitlar esa qattiqroq xaxolab kulib yuborishdi. Savlatli satangning joni chiqquday bo'ldi, ammo bu orada arava ancha nariga ketib qolgach, u hamma alamini bechora o'gay qizi va bu xil mojarolarga avvaldan ko'nikib qolgani-dan g'azabnok xotinning fasod gaplariga parvo qilmay, indamay ketayotgan eridan oldi. Bovujud xotinning charchamagan tili tinmasdan, shaharga yaqin joyda turuvchi bir chekkasi qarindosh – eski tanishlari kazak Sibulanikiga yetguncha javrab bordi. Ko'pdan beri ko'rishmagan qavm-qarindoshlarini ko'rgach, yo'ldagi noxush mojaro birpas eslaridan chiqib, yarmarka xususida gaplashib ketishdi va uzoq yo'l yurib charchashgan ekan, bir oz dam olishdi.

II

Yo Ollo, yarmarkada yo'q narsa bormi!

Do'ngalak deysanmi, oyna deysanmi,
qoramoy, tamaki, qayish, piyoz deysanmi,
hamma narsa bor, birov olgan,
birov sotgan... kissangda o'ttiz so'ming bo'lsa ham hamma yarmarkani sotib ololmaysanmi!

Malorosscha komediyadan

Uzoqdagi sharsharaning ovozini eshitganingiz bor-dir. Suvning sharillagan, gurillagan ovozi olamni bosib, allaqanday noma'lum to'polon nag'malar qulog'ingiz atrofida girdobdek gur-gur aylanadi. Qishloq bozori-dagi yarmarkaga borganda ham o'zingizni xuddi shun-day his etasizmi? Bozor o'rtasi, yo'llari odamga to'lib, hamma bir-biriga yopishib, xuddi vahimali katta bir maxluqdek g'ivir-g'ivir qiladi, xolos. Shovqin-suron, hoy-huy olamni bosadi. Baqirgan-chaqirgan, birovni birov so'kkan, mollar ma'rashgan, to's-to'polon, g'ovur-g'uvur. Bir yoqda ho'kizlar, bir yoqda qop-qop yuk-lar, poxol-pichanlar, lo'lilar, mo'ndi-yu mo'ndichalar, xotin-xalaj, shirin kulchalar, boshlardagi telpag-u qalpoqlar hammasi rang-barang bo'lib, to'polon bi-lan hali u yoqqa, hali bu yoqqa g'uv-g'uv yuguradi, ko'zingizni qamashtiradi. Shovqindan biror gapni ang-lab bo'lmaydi. Shunday bir to'fonki, hech bir so'z bu to'fon girdobidan qutilib chiqib ketolmaydi. Hech bir gapni aniq eshitib bo'lmaydi. Yarmarkaning har tarafi-dan yakkash qiyishib, savdolashayotganlarning bor barakasi eshitiladi, xolos. Bir yoqda arava singan, bir yoqda temir dang'illagan, yerga tashlangan taxtalar taqillagan. Odamning boshi aylanib, qayoqqa qarashini bilmay qoladi. Haligi qishloqimiz ham allaqachon qora qosh qizi bilan to'polon ichida turtinib-surtinib yuribdi. Hali bu, hali u aravaning oldiga borardi, unisini-bu-nisini ushlab ko'rardi, narx-navoni surishtirardi, lekin o'y-xayoli bozorga keltirgan o'n qop bug'doyi bilan qa-rib qolgan baytalida edi. Qizning avzoyidan, un ortgan, bug'doy ortgan aravalar orasida tentirab yurish unga uncha xush kelmaganga o'xshardi. Chiroyli qizil uqa-larni, isirg'alarni, qo'lom, mis butlarni, tanga-jivaklarni yoyib o'tirgan do'kondorlar tarafiga borsaydim, derdi. Ammo qizga bunda ham tomosha ko'p topildi, bir lo'li bilan mardikor baraka qilaverib qo'llari og'rigandan voy-voylasalar ham zo'r berib qiyishib turganlarini, bir mast juhud bir xotindan musht yeb g'urra orttirganini,

urishib qolgan ikki bozorchi xotin qarg'ashib bir-biriga qisqichbaqa otganini, bir moskal¹ bir qo'li bilan echki soqolini silab, bir qo'li bilan... ko'rib, toza kuldi. Bir mahal birov ko'ylagining gul tikilgan yengidan ushlab tortdi. Qayrilib qarasa, haligi oq to'n kiygan o'spirincha ko'zlarini javdiratib uning oldida turipti. Tomir-tomiri jimirlab, yuragi shunday orziqib ketdiki, har qanday suyunganda ham, xafa bo'lganda ham hech-hech mahal yuragi bunday o'ynagan emasdi. Bir yoqdan suyunganda, bir yoqdan g'alati bir hol ro'y berib ajablanar, nima bo'lganini o'zi ham bilmasdan hayron edi.

Yigit uning qo'lidan ushlab, astagina:

– Jonim, qo'rqma, qo'rqma! Yomon gap aytmayman! – dedi.

Barno qizning ko'nglidan, yomon gap aytmayman degani rost bo'lsa rostdir, ammo o'zimga o'zim hayronman... Ayyor ekan. Bunday turmoq uyat ekanini bilaman-u, lekin qo'limni tortib olishga majolim yo'q, degan gaplar o'tdi.

Otasi qiziga qarab bir narsa demoqchi bo'lib turganda, bir yoqdan «bug'doy» degan gapni eshitib qoldi. Afsuni zo'r bu so'zning sehri shu ondayoq uni shang'illashib gaplashib turgan ikki savdogar yoniga tortdi. Shunday angrayib qoldiki, endi hech narsa uni bundan chalg'itolmas edi.

III

Ko'rdingmi, bo'z yigit! Razm sol bundoq,

Undaylar dunyoda juda ham ozroq.

Bo'zadek ichadi may-u aroq.

Kotlyarevskiy – «Eneyida»²

¹ Moskal – rus demakdir.

² Kotlyarevskiy – Ukrainaning mashhur yozuvchisi (1769-yilda tug'ilib, 1838-yilda o'lgan). Yozuvchining «Eneyida» degan muhim asari, qadimgi Rim shoiri Vergiliyning shu nomdagi asariga taqlidan Ukrainaning XIII asrdagi

Aftidan bu yerning odami bo'lmay shu atrofdagi bironta mavzedan kelgan kishiga o'xshagan, olacha shalvari chirk tegib, dog'-dog' bo'lib qolgan bir odam yonidagi yamog'lik to'n kiygan, peshonasi g'urra bir odamga qarab:

– Hamshahar, bug'doyimiz o'tmaydi deb o'ylaysanmi? – dedi.

– O'ylasam, o'ylamasam shu. Agar bir qadoq sotsak ana shu terakka mayram kuni shipda osig'liq turgan kolbasadek osib qo'ysang ham mayli.

– Hamshahar, kimni laqillatmoqchisan? Bozorga biznikidan boshqa bug'doy kelgani yo'q-ku! – deb e'tiroz bildirdi olachadan shalvar kiygan, bizga oshna bo'lmish odam.

Bu ikki o'jarning gapiga astoydil quloq solib turgan bizga oshna bo'lmish boyagi odam: «ko'nglingizga kelganini gapiravering. Gapiring. O'n qop donni taxlab qo'yibman», – deb o'yladi o'zicha.

Peshonasi g'urra odam ilmoqdor qilib:

– Ana shunday jin aralashdimi, bo'ldi. Ochdan qancha hayon bo'lsa, bundan ham shuncha hayon, – deb qo'ydi.

Olachadan chalvor kiygan sherigi darrov:

– Jining nimasi, – dedi.

Peshonasi g'urra:

– Odamlarning gapini eshitmadingmi? – dedi xo'mraygan ko'zlarini alanglatib.

– Xo'sh!

– Xo'sh, deganini qara buning! Boyning olcha sharbati labiga tegmagur yarmarkaga shunday jin tekkan joyini beribdiki, bunda o'lsang bitta don sotolmaysan. Hov anavi tepalik yonidagi xarob og'ilxonani ko'rdingmi? (Barno qizning gapiga quloq solib turgan otasi shu paytda yana yaqinroq keldi, uning butun a'zoyi-badani quloq bo'lib ketganga o'xshardi.) Ana shu xarob

og'lxonada jinlar o'yin qilar ekan. Bu yerda hech bir yarmarka biror falokatsiz omon-eson o'tmagan. Kecha mahkamaning mirzasi bemahal bu yerdan o'tib qolgan ekan, tomning tuynugidan bir to'ng'iz tumshug'ini chiqarib xo'rillasa, badani jimirlashib ketipti. Yana qizil chakmon¹ chiqmasa deyman!

- Qizil chakmoning nimasi?

Hamma gapni diqqat bilan eshitib turgan boyagi oshnamizning tepa sochi tikka bo'lib orqasiga qayrilib qarasa, qizi bilan haligi yigit butun dunyoni tark qilib quchoqlashib, ishq-muhabbatdan bir-biriga afsona aytib turipti. Bu holni ko'rib vahimasi tarqab, yana eski beparvoligiga qaytdi.

- E-ha! Hamshahar, quchoqlashning juda mashqini olganga o'xshaysan. Men marhuma Xveskani olganimda, to'rt kungacha quchoqlashni bilmagan edim, kuyovnavkar bo'lgan bir oshnam o'rgatib qo'ymasa, sira bilmas edim.

Qizning otasi soddaroq odamligini yigit darhol payqadi, uni qanday qilib o'z tomoniga og'dirib olish fikriga tushdi.

- Yaxshi kishi, sen meni tanimasang kerak, lekin men seni darhol tanidim.

- Tanigan bo'lsang tanigandirsan.

- Agar xohlasang nomingni, laqabingni ham, hammasini aytib beraman. Isming Solopiy Cherevik.

- To'g'ri, Solopiy Cherevik.

- Yaxshilab qara-chi, meni tanidingmi?

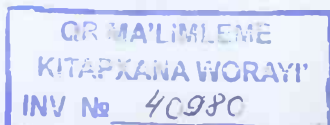
- Yo'q, tanimadim. Jahling chiqmasin, umrimda har xil odamlarni juda ko'p ko'rganman, qaysi biri esimda qolsin.

- Golopupenkoning o'g'lini esingdan chiqarib qo'yganingni qara-ya!

- Oxrimning bolasimisan?

- Bo'lmasam-chi? Undan boshqa kal yo'qmi?

¹ Shayton ma'nosida.

Bu gapdan keyin ikki oshna bosh kiyimlarini qo'lga olib so'rasha ketdi, bir-birini o'pdi. Golopupenkoning bolasi fursatni g'animat bilib, darhol yangi oshnasini qo'lga olish payiga tushdi.

– Endi-chi, Solopiy, menga qara, qizing bilan men bir-birimizga xushtor bo'ldik, o'la-o'lguncha bir-birimizdan ajralmaydigan bo'ldik.

Cherevik qiziga qarab kulib:

– Nima deysan, Paraska, maylimi, qo'shilib birga... bu o'tloqda o'tlaysizmi? Maylimi? Qo'l olishaveraymi? Qani, yangi kuyov, ber beradiganingni.

Bir mahal uchovlari yarmarkaning mashhur bir restoraniga kirib keldi. Bir juhud xotin allaqancha katta-kichik har xil shishalarni qator qilib qo'yipti.

Cherevik andak shirakayf bo'lgandan keyin, kuyovlikka atalmish yigitning katta qadahini to'ldirib, yuzini aslo burishtirmasdan bir shimirganda top-toza ichib, qadahini yerga urib chil-chil qilganini ko'rgach:

– Barakalla, qoyilman! Paraska nima deysan? Xo'b kuyov topdimmi senga! Qara-ya, araqni shimirishini qara-ya... – dedi.

Keyin xushvaqt bo'lib qizi bilan birga gandraklab arava tepasiga keldi. Yigit bo'lsa mis qoplagan serhasam belanchak, so'ngra qaynota-qaynona va boshqa xesh-aqrabolarga sovg'a-salom olish uchun, hatto Poltava guberniyasidagi eng katta shaharlardan bo'lgan Gadyach va Mirgoroddan kelgan savdogarlar do'kon ochgan matofurushlar rastasiga qarab ketdi.

IV

Balki xotin gar kirmasa,
Erning izmiga,
Erdan lozim bo'yun sunmoq
Xotin so'ziga.

Kotlyarevskiy

– Xotin, nima deysan? Qizingga kuyov topdim.

– Hozir xo‘b kuyov qidiradigan vaqt-da, tentak, devona! O‘la-o‘lguncha shu ko‘yda o‘tadiganga o‘xshaysiz. Yaxshi odam shu tobda kuyov qidirganini qayerda ko‘rdingiz, qayerda eshitdingiz? Bug‘doyni pullashni o‘ylasangiz-chi, topgan kuyovingiz ham qashshoqning qashshog‘i, bir yalangoyoqdir-da.

– Nima deyapsan, shundoq bir bo‘z yigitki, ko‘rsang havasing keladi. Kiygan chakmonining o‘zi ko‘k ko‘ylaging bilan qizil etigingdan qimmat turadi. Araq ichishini ko‘rsang... Bir o‘spirin bolaning yarim shisha araqni bir ko‘targanda ichganini umrimda ko‘rgan bo‘lsam meni ham, seni ham ajina chalsin.

– Yaxshi bo‘pti. Araqxo‘r, sayoq bo‘lsa, o‘zingizning nusxangizdan ekan. Garov bog‘lashamanki, shu yigit ko‘prikda bizga tegishgan shum bolaning xuddi o‘zi; qo‘limga tushmayapti-da, tushsa-ku adabini berardim.

– Xo‘sh, xotin, agar o‘shaning o‘zi bo‘lsa nima qilpti, nega shum bo‘ladi?

– Ana! Nega shum, deydilar-a! Ey, esi past odam! Nega shum, deysiz-a! Tegirmon oldidan o‘tib kelayotganimizda, tentaknikiga o‘xshagan shu ko‘zingiz qayerda edi. Tamakiga belangan tumshug‘ingizning tagginasida birov xotiningizni haqorat qilsa ham ishingiz yo‘q.

– Xo‘b, mayli shunday ham deylik, lekin nega endi shum deysan. Maqtasa maqtaguday yigit. Basharanga ozroq shaltoq surtganini etmasa, boshqa shumligi yo‘q.

– Obbo! Gapirgani ham qo‘ymaydiganga o‘xshaysiz-ku! Axir, maylimi? O‘zingiz bo‘lsangiz nima qilardingiz? Bir narsa sotganingiz ma‘lum emas-ku, allaqachon ichib olganga o‘xshaysiz...

Juda haddidan oshib ketganini Cherevikning o‘zi ham fahmladi shekilli, g‘azabga kelgan hamxobi darhol tirnoqlari bilan soch-soqoliga yopishishini payqab, darrov ikki qo‘li bilan yuz-ko‘zini bekitib oldi.

O'dag'aylab kelayotgan xotinidan o'zini olib qocharkan:
«Ana xolos, to'yim chiqdi. Tuppa-tuzuk odam bo'lsa,
endi unga qanday qilib, yo'q bo'lmadi deyman. Xudo-
yim, qaysi gunohimiz uchun biz bechoralarni shuncha
azobga qo'yding. Dunyoda yomonlar kammidi, yana
xotin degan mahluqni yaratibsan», – deya ko'nglidan
o'tkazardi sho'rlik.

V

Chinorginam shoxing egma,

Hali ko'ksan, quvvating bor.

Kazak yigit alam chekma,

Hali yoshsan, sensan shunqor.

Maloros qo'shig'i

Oq chakmonlik yigit aravasi yonida o'tirib, odamlarning shovqin-suroniga ag'rayib, qarab turardi. Asta-sekin tobish urib, tushni o'tkazgan, qiyomdan oshgan, toliqqan oftob xuddi kishini o'ziga jalb qilib, ko'zni qamashtiradigan darajada qizarganidek, tobish urib botardi. Oq chodirlar bilan oq kapalarning tepalari o'tdek shu'la urib, allaqanday qizg'ish tovlanardi. Yerda uyulib yotgan derazalarning oynasi chirog'dek yonardi. Araqfurush ayollarning stollarida terib qo'yilgan ko'k shishalar, ko'k qadahlar cho'g' bo'lib yondi, tog'-tog' uyulib yotgan qovun-tarvuzlar, oshqovoqlar go'yo oltin bilan jezdan quyilganga o'xshardi. G'ovur-g'uvur kamayib, bozorchi xotin va erkaklar bilan lo'lilarning tillari charchab, gapga kelmay qoldi. Bir yoqda chirog' yonib, jimigan ko'chalarni oshning hidi tutdi.

Qoradan kelgan baland bo'yli lo'li yigitning yelkasiga qoqib:

– Nimaga xafa bo'lib o'tiribsan, Gritsko? Ho'kizingni berasanmi yigirmaga, nima deysan, – dedi.

- Sening darding ho'kizda. Sizlar shunday toifa ekansizki, foyda bo'lsa bas. Sodda odamni ko'rsangiz darrov aldasam deysiz.

- Badbaxt! Hazilakam jin urmaganga o'xshaydi seni. O'zingga o'zing balo orttirganingga pushaymon-misan?

- Yo'q, mendan emas. Men-ku lafzimda turaman. Bir ishni boshladimmi, sira qaytmayman. Lekin chol Cherevikning sariq chaqalik uyati yo'q ekan. So'zidan qaytib orqasiga... o'tiribdi. To'g'risini aytganda undan gina qilib bo'lmaydi-ya, u nima-yu yotgan to'nka nima! Hammani qilayotgan anavi ajuza. Bugun ko'prik boshida bolalar bilan uni xo'b masxara qilgan edik. Qani endi podshoh bo'lsam yoki davlatim bo'lsa-yu, bu xil nomard hezalaklarning hammasini dorga ossam...

- Agar Cherevikni ko'ndirib Paraskani olib bersak, ho'kizlarni yigirmaga berasanmi?

Gritsko hayron bo'lib unga qarab qo'ydi. Lo'lining qora chehrasida qandaydir badjahllik, zahar-zaqqum, simyonlik, pastlik alomatlari bilan birga mag'rurlik alomati ham bor edi: uning betiga bir karra qaragan odam darhol bu odamda shunday katta fazilatlar borki, bu fazilatlarining mukofoti olamda bitta, u ham bo'lsa dordir, derdi. Cho'zinchoq engagi bilan burnining o'rtasi o'pirilib ketganday og'zi kemshik, labidan zaharxanda hech ketmaydi, ko'zlari kichik-ku, lekin o'tdek yonib turadi. Yuzi har damda bir o'zgarib necha xil o'y va hayollar alomatini ko'rsatardi. Xuddi menga munosibi shu degandek, egnidagi g'alati kiyimlari ham bu xislatlariga juda monand edi. Qo'l tegsa to'zib ketadigandek, to'q jigarrang chakmoni patila-patila bo'lib ikki yelkasiga tushib turgan uzun qora sochlari, qop-qora oyog'iga shilling pocha kiygan boshmoq, hammasi o'ziga juda munosib bo'lib asl zoti kimligini ko'rsatib turardi.

- Agar aldamasang yigirma emas, o'n beshga ham beraman, - dedi yigit, betiga tikilib turib.

- O'n beshga-ya? Xo'p! Lekin esingdan chiqmasin o'n beshga deding! Manavi ko'k qog'oz¹ senga zakolat!
- Agar aldasang-chi?
- Aldasam zakolat seniki!
- Xo'p, qo'lingni ber!
- Ber!

VI

Sho'rim qursin, Roman kelib qoldi,
 ichak-chavog'imni ag'daradi endi, sizni
 ham, taqsir, sira sog' qo'ymaydi.

Maloroscha komediyadan

- Bu yoqqa keling, Afanasiy Ivanovich! Mana bunda devor pastroq, oyog'ingizni ko'taring, muncha qo'rqasiz. Devonam moskallar tag'in bir narsani ko'tarmasinlar, deb og'aynisi bilan aravani poylab yotgani chiqib ketdi.

Cherevikning rafiqasi devor tagida qo'rqib-pisib turgan pop o'g'liga shu qabildagi so'zlar bilan dalda berib chaqirardi. U darrov sakrab devorga minib oldiyu, lekin qayerga tushishini bilmay, haybatli alvastiga o'xshab, terakdek tippa-tik turardi; bir mahal kakra o't ichiga gumburlab yiqilib tushdi.

Xavronya Nikiforovna bo'lsa achingandek:

- Sho'rim qursin. Hech yeringiz mayib bo'lmadimi, Xudo panohida saqlasin-ku, ishqilib bo'yingiz sinmadimi? - deb shivirlar edi.

- Jim turing! Hech narsa bo'lgani yo'q, marhamatli Xavroniya Nikiforovna! - dedi zo'rg'a pop bolasi o'rnidan inqillab turarkan. - Marhum hazratning qavlicha aytganda ilondek zaharli bo'lgan bu alafning chaqqani bo'lmasa, boshqa hech ziyon yetmadi.

- Bo'lmasa yuring, uyga kiraylik, hech kim yo'q. Afanasiy Ivanovich, sizga aytsam, qorin-porningizga

¹ Ko'k qog'oz - rangi ko'k besh so'mlik qog'oz pul.

yoki biron yeringizga xala tegib og'rib qoldingizmi, deb o'yladim. Dom-daraksiz ketdingiz. Omon-esonmisiz? Janob, otangizga go'r yerdan anchagina tushibdi deb eshitdim!

– Xavronya Nikiforovna, hammasi behuda gap. Bizning padarga ro'zaning boshidan buyon tushgan narsa atigi o'n besh qopcha bahori bug'doy, to'rt qopcha qo'noq, yuztacha kulcha, tovuq bo'lsa elliktaga ham yetmaydi, tuxum bo'lsa ko'pi palag'da. Endi rostini aytsam, lazzat iltifot siz tomondan bo'lar, degan umidim bor! – derdi pop bolasi unga yaqinroq surilib.

U dasturxonga idishlarni qo'yarkan, xuddi o'zi jo'rttaga yechib qo'ymagandek uyalgan bo'lib, qiypanlab ko'ylagining tugmasini o'tkazayotib:

– Afanasiy Ivanovich, sizga atagan tortig'im chuchvara, yog'li kulcha, bo'g'irsoq-da! – dedi.

Pop bolasi bir qo'lini bo'g'irsoqqa uzatib, bir qo'li bilan chuchvarani oldiga tortib turib, maqtab ketdi:

– Azbaroyi Xudo, garov bog'laymanki, bu ovqatlarni Momo Havo jinsidan bo'lganlarning pazandasidan pazandasi pishirmagan bo'lsa. Lekin Xavronya Nikiforovna, ko'nglim sizdan bu ovqatlarning jamidan mazaliroq boshqa bir lazzatli ovqat tilaydi.

– Voy, Afanasiy Ivanovich, ko'nglingiz yana qanday taomlar tusashini men qaydan bilay! – dedi zabardast nozanin, o'zini tushunmaganga solib.

Pop bolasi bir qo'lini chuchvaraga uzatarkan, bir qo'li bilan xotinning yo'g'on belidan quchoqlab turib:

– Qanday taom bo'lardi, albatta, siz nodirai zamonning muhabbatingizni xohlayman-da! – dedi shivirlab.

Xavronya Nikiforovna sharmi kelganday ko'zlarini suzib:

– Qo'ying, Afanasiy Ivanovich, Xudo xohlasa, hali ko'p nag'malar chiqaradiganga o'xshaysiz. Hali o'paman deb qolmasangiz go'rgaydi! – dedi.

– Bu borada sizga o'z boshimdan o'tgan bir voqeani aytib bersam ham bo'ladi. Bursada o'qib yurgan vaqt-

larimda bo'lsa kerak, bir zamonlarda, hozir ham xuddi ko'z oldimda turgandek, esimda ... – deb gap boshlashi bilan hovlida it vovillab, eshik taqilladi. Xavronya Nikiforovna yugurib chiqdi-yu, rangi o'chib darrov qaytib keldi.

– Voy, Afanasiy Ivanovich, ikkovimiz ham sharmanda bo'ldik. Bir gala odam eshikni taqillatib kelibdi, qo'shnimning tovushiga o'xshaydi...

Chuchvara popvachchaning bo'g'zida qoldi... Xuddi narigi dunyodan birov kelib uni qo'rqitib ketgandek ko'zlari kosasidan chiqib ketdi.

Quti uchib ketgan Xavronya Nikiforovna shundoqqina shipda ikki yog'ochga taxta mindirib, go'r-yerlar saranjomlab qo'yiladigan so'richani ko'rsatib:

– Bu yoqqa chiqing, bu yoqqa, – deb baqirardi.

Xatar qahramonimizni g'ayratga mindirdi. Birozdan keyin esi o'ziga kelib, avval yerdagi so'richaga chiqdi, so'ngra sekingina shipdagi so'riga chiqib oldi; Xavronya Nikiforovna es-hushini yo'qotib, yugurgancha darvozaxonaga ketdi, chunki darvozaning taqillashi had-dan oshgan edi.

VII

Ajoyibotlar bunda-ku,
marhamatli afandim.

Maloroscha komediyadan.

Yarmarkada ajab g'alati bir voqea bo'ldi; qayerdandir, mollar orasida «qizil chakmon ko'rinibdi», – degan ovoz yoyildi. Teshikkulcha sotib yurgan bir kampirning ko'ziga bahaybat to'ng'iz suratiga kirgan shayton ko'rinipti. Bir narsa qidirgandek aravalarni oralab yurgan emish. Bu gap darrov to'poloni bosilib tinchigan bozorning har tarafiga yoyildi. Araqfurush xotinning bir yonida aravachadan do'kon qilib o'tirgan boyagi kampir kechgacha bekordan bekorga hamma bilan

so'rashib yurgan va oyog'i bilan yerga teshikkulchalar-ga o'xshagan chiziq chizib yurgan bo'lsa ham, boyagi so'zlarga ishonmaslikni har kim gunohi azimligini bi-lardi. Buning ustiga viloyat mirzasiga xarob og'ilxonada ko'ringan ajina to'g'risidagi vahimalar qo'shilib, ham-ma vahimaga tushdi, shunday vahima bosdiki, kechga yaqin odamlar bir-birining pinjiga tiqildi. Hammaning tinchligi buzilib, vahima hech kimni uxlatmadi. Yurak-siz, uylarida xilvatxonalari ham bo'lgan bir nechalar tezroq uylariga jo'nab qoldi. Cherevik bilan yonidagi qadrdoni va qizi ham shu qabila odamlaridan edi, yana bir necha o'zlariga o'xshaganlar bilan birga eshikni taqillatib Xavronya Nikiforovna bechorani taka-puka qilgan shular edi. Oshnasi andak tortib olganligidan bo'lsa kerak, uyni topolmasdan aravasi bilan hovlini ikki-uch bor aylanib chiqdi. Boshqa mehmonlar ham shirakayf bo'lganliklaridan mezbondan avval uyga kirib yotaverdi. Mehmonlar uyning har yerini kavlashti-rishga tutinganida, Cherevikning rafiqasi o'tirishga joy topolmay tipirchilab qoldi.

Eshikdan kirib kelgan qadrdoni:

– Egachi nima qildi, hali ham bezgak qaltirat yap-timi, – dedi, baqirib.

– Ha, tobim yo'qroq, – dedi Xavronya Nikiforovna shipdagi so'riga alanglab.

– Qani xotin, aravadagi bochkachani olib kel-chi, – dedi qadrdoni birga kelgan xotiniga qarab. – Yaxshilar bilan birga o'tirib ichaylik, la'nati xotinlar shunday qo'rqitib yuborishdiki, odam birovg'a aytgani ham uyaladi, – ke-yin qadahdan bir qultum araq xo'plarkan: – og'aynilar, azbaroyi Xudo, bekorga qochib keldik-a! Nomard xotin-lar bizlarni laqillatmagan bo'lsalar boshimdagi yangi bosh kiyimimni tikaman. Bordi-yu, jin rost bo'lsin. Xo'sh, jin bo'lsa nima qiladi? Basharasiga tupur. Agar shu paytda xuddi ro'paramga kelib qarab tursa ham, mushtumimni tumshug'iga ishqamasam itvachcha bo'lay!

Mehmonlar ichidan o'zini doim mard olib maqtanib yurgan eng novchasi shovqinlab:

– Nega birdaniga ranging bo'zarib ketdi? – dedi.

– Menmi?.. Xudo saqlasin, tush ko'rdingizmi?

Mehmonlar iljayib qo'yishdi. Novcha botirning yuzida xursandlik ko'rindi.

– Endi rang ham o'chmaydi, yuzlari lolaqizg'aldoqdek ochilib ketdi. Endi piyoz emas, lavlagi yoki hammani vahimaga solgan «qizil chakmon», – dedi yana birovi.

Bochkacha stoldan dumalab ketib, mehmonlarning ko'ngli yana ochildi. Qizil chakmon sira xayolidan ketmay, uning nima ekanini bilgisi kelib, hech tinchiyolmasdan o'tirgan Cherevik qadrondonidan hadeb so'rayverdi.

– Sadag'ang ketay! Kimdan so'ramay, hech kim tuzuk javob bermaydi, axir bu qurib ketgur qizil chakmon deganinglar nimasi?

– E, og'a, buni kechasi-ku aytib bo'lmaydi-ya, ammo seni va bundagi yaxshilarni qiyolmaganimdan so'zlab bersam, beray (buni deb mehmonlarga qarab qo'ydi), bu voqeani bilmoqqa senga o'xshab ularning ham ishtiyiqi balandga o'xshaydi. Aytsam, aytay, quloq solinglar!

Yelkasini qashib, etagi bilan betini artib olgandan keyin ikki qo'lini xontaxtaga tashlab gap boshladi:

– Bir kuni, qaysi gunohi jazosiga, azbaroyi Xudo, men ham bilmayman, nimayam bo'lipti-yu, bir shaytonni do'zaxdan quvlab yuboripti.

– Qanday qilib shaytonni do'zaxdan quvlaydilar, qizig'a! – dedi Cherevik, uning so'zini bo'lib.

– Qanday qilib bo'lardi, itning egasi quvlab yuborgandek uni ham quvlab yuboribdi-da, nimasini so'raysan. Jini kelib bironta savob ish qilib qo'yan bo'lsa, eshikni ochib yo'l ko'rsatib qo'ygandir-da. Qo'ying-chi, shayton do'zaxni sog'inib, juda xafa bo'lib jonidan to'yipti. Keyin hech iloj topolmay, ichkilikka ruju qilib ketipti. O'zing ko'rgan tepa tagida-

gi vayrona og'ilni joy qilib olipti. Endi u yerdan hech kim cho'qinmasdan o'tolmaydi. Shunday qilib, shayton ichkilikka shunaqangi o'rganib ketiptiki, bizning yigitlarimiz ichida unaqasini topib bo'lmaydi. Ertadan kechgacha araqxonadan chiqmas ekan!

Idrokli Cherevik bu o'rinda gapni yana bo'ldi:

– Qayoqdagi yo'q gaplarni gapirasana, og'a! Shaytonni araqxonaga kim kirgizadi? Axir, Xudoga shukur, uning panjalarida uzun tirnoqlari, boshida shoxi bor-ku!

– Boshida qalpog'i, qo'l-oyog'ida paypoqlari bor ekan-da. Kim tanisin, xo'b yallo qilib yurgandan keyin, aloha bor-yo'g'idan ajrab, hech narsasi qolmapti. Araqfurush avval nasiyaga bersa ham, keyin bermay qo'yipti. Keyin shayton noiloj qolib, yarmarkadagi araqfurush juhudga qizil chakmonini garov qo'yib: «Hoy juhud, xuddi bir yil deganda chakmonimni olgani kelaman, ehtiyot qil», – deb badar ketgan ekan. Juhud chakmonni yaxshilab qarasa, hatto Mirgorodda ham topilmaydigan juda g'alati movutdan ekan, rangi ko'zni olgudek qip-qizil, juhud qachongacha poylayman, depti-da kokilining tagini qashib-qashib, boshqa yurtdan kelgan bir boyga uncha-munchaga emas, salkam besh tillaga sotib yuboripti. Juhud garov muddatini yodidan ham chiqarib yuborgan ekan. Bir kuni kechki payt birov kelib: «Qani juhud chakmonni ber», – debdi. Juhud avvaliga tanimapti, yaxshiroq tikilib qaragandan keyin tanib: «Qanaqa chakmon, chakmon-pakmonni ko'rganim yo'q sendan», – debdi. U ham indamasdan ketaveribdi; kechqurun juhud hujrasini bekitib, sandig'idagi pullarini sanab bo'lib, boshiga choyshabini yopinib, ibodat qilayotgan ekan, bir mahal bir narsaning sharpasi eshilib, har derazadan bitadan cho'chqaning tumshug'i ko'rinibdi...

Darvoqe, shu onda cho'chqaning xo'rillaganiga o'xshagan ovoz chiqdi, hammaning rangi o'chdi... Hikoya qilayotganning yuzidan ter chiqib ketdi.

Cherevikning kapalagi uchib, qo'rqqanidan:

– Nima bo'ldi? – dedi.

Qadrdoni titrab-qaqshab:

– Hech nima! – dedi.

Mehmonlardan biri:

– Nimaydi? – deb so'radi.

– Bir nima dedingmi?..

– Kim xo'rilladi?

– Azbaroyi Xudo, hech kim yo'q, nega bekorga vahima qildik!

Hammalari qo'rqa-pisa, asta-sekin uyning to'rt tarafini qidirib ketdi. Xavronya Nikiforovna joni chiqquday bo'lib, gezarib qoldi.

– E, hezalaklar, sizlar ham erkakmi! Hammangizning qo'lingizga piltakach berib, oldingizga charx qo'yib ip yigirtirish kerak! Xudo urdi ketdi... Bitta-yarimtangiz o'tirgan kursi g'ijillab ketsa, hammangiz xuddi jindek har yoqqa qochar ekansiz-da! – dedi shovqinlab.

Xotinning bu so'zlariga botirlarning ori kelib, sal o'zlariga keldi. Hikoyachi bir ho'plab ichib olib, yana so'zga kirdi:

– Juhud taxta bo'lib qolibdi, lekin yog'och oyoqdek uzun-uzun oyoqli cho'chqalar derazadan tushib, uch quyruqli qamchi bilan savalab, uni darrov esiga keltiribdi. Har urganda juhud manavi so'ridan ham baland sakrab tusharkan. Juhud darrov bo'yniga olibdi... Ammo chakmonni qayerdan topsin?! Chakmonni boydan bir lo'li yo'lda o'g'irlab, bozorchi xotinga sotgan ekan. Bozorchi xotin chakmonni yana yarmarkaga olib kelsa, hech kim undan mol olmasmish, keyin o'ylab-o'ylab bilsa, sir – qizil chakmonda ekan. Qachon kiymoqchi bo'lsa, bir narsa kelib bo'g'arkan, shundan payqabdi. Xotin u yoq-bu yog'ini o'ylab o'tirmasdan o'tga tashlagan ekan. Kuymasmish. E, shaytonniki ekan, deb o'ylabdi-da, bozorga moy olib kelgan birovning aravasiga tashlab ketipti. Ahmoq moyfurush chakmonni ko'rib suyunipti, lekin, moyini hech kim

olmay qo'yibdi. Keyin chakmonni bebaraka birov tashlab ketgan ekan, deb boltani olib chopsa, yana butun bo'lib qolarmish. Keyin cho'qinib olib, chopqillab darrov u yoq-bu yoqqa otib tashlab, o'zi jo'nab ketibdi. Shundan beri har yili yarmarka vaqtida shayton cho'chqa suratiga kirib, bozor aylanib chakmonini qidirarmish, endi hammasini topgan emish-ku, bitta chap yengi qolipti. Shundan beri odamlar bu yerdan hazar qiladi, o'n yildan buyon bu yerda yarmarka bo'lmas edi, bu yil oqsoqolni nima jin uripti, u...

So'zining yarmi hikoyachining bo'g'zida qoldi...

Deraza qarsillab, oynalari chil-chil bo'lib tushdi. Bir mahal bahaybat bir cho'chqa tumshug'ini chiqazib xuddi: xo'sh, yaxshilar, nima qilyapsiz, degandek ko'zlarini baqraytirib tursa-ya.

VIII

Dumini qisib turar it kabi,
Qobil kabi titrardi butkul
Va burnidan chiqar tamaki.

Kotlyarevskiy - «Eneyida»

Uydagilarga vahima tushib qutlari uchib ketdi. Latifachi og'zini ochganicha taxta bo'lib qotib qoldi. Ko'zlari o'ynab chiqquday bo'lib chaqchayib ketdi, qo'li ko'tarilganicha qolib, qaltirardi. Baland bo'yli mard jon-poni chiqib, bir sakrab tushdi, boshi shipdagi taxtaga tegib, taxta surilib popvachcha gumbillaganicha yiqilib tushdi. Mehmonlardan biri - eshakka yotib olib, qo'l-oyog'ini tipirchilatib, voy-voylardi. Yana biri boshiga po'stinini yopinib olib, ovozing boricha dodlab baqirardi. Quti uchib taxta bo'lib qolgan latifachi bu to'polondan keyin esiga kelib, darrov xotining etagi ichiga kirib ketdi. Novcha botir bo'lsa siqilganiga qaramay, pechkaning kichkina teshigidan kirib eshigi-

ni yopib oldi. Cherevik birov qaynoq suvni boshidan quyib yuborgandek, bosh kiyimini qo'yib, xurmachani boshiga ilib olib, zing'illaganicha ko'chaga chiqib, xuddi jinni bo'lgan kishidek chopar edi. Hayriyatki xo'b charchaganidan keyin yugurishi biroz pasaydi. Yuragi tegirmonning do'lidek duk-duk urardi, yuzlaridan ter chak-chak oqar, tinkasi qurib, yiqilay degan chog'da, nazarida orqasidan birov quvlab kelayotganga o'xshab joni halqumiga keldi... Esi yo'q telbadek oyog'ini yerga tekkizmay «Jin! Jin!» deb baqirgancha qochib, bir mahal hushidan ketib yiqildi. Orqasidan quvlab kelayotgan odam ham: «Jin! Jin!» deb baqirardi. Keyin bir narsa do'pillab, uning ustiga kelib tushganini bildi. Hushi boshidan uchib, tor tobutda yotgan o'likdek ko'chaning o'rtasiga cho'zilib, dong qotib yotaverdi.

IX

Oldidan qarasang hech narsa emas,
orqasidan, azbaroyi Xudo, ajinaning
xuddi o'zi!

Xalq cho'pchagidan

Ko'chada uxlab yotgan odamlar ichida biri, boshini ko'tarib:

– Vlas, eshitdingmi? Shu yaqinginada birov ajinani chaqirganday bo'ldi-ya! – dedi.

Uning yonida yotgan lo'li kerishib:

– Nima ishim bor, menga desa hamma urug'aymog'ini chaqirmaydimi! – dedi.

– Axir birov bosib bo'g'ayotgandek baqirdi-da!

– Odam uyqusiraganda har balo deyaveradi-da!

– O'zing bilasan-ku, ammo bir qarash kerak. Qani o'tingni chaq-chi!

Yotgan lo'li g'o'ng'illab o'rnidan turdi, ikki marta chaqmoq chaqib, keyin piltasini puflab o't oldirgan-

dan keyin bir parcha sopolga qo'y yog'i quyib qilingan, Malorossiyada rasm bo'lgan qora chiroqni ko'tarib yo'ldan boraverdi.

– Tura-tur, bir narsa yotganga o'xshaydi! Bu yoqqa tut chirog'ingni!

Shu onda yana bir necha kishi yetib keldi.

– Vlas, yotgan nima?

– Ikki odam ustma-ust mingashib yotipti. Ajinasi qaysi – bilolmadim!

– Tepasidagi qanaqa odam?

– Xotin kishi!

– Bo'lmasa ajina o'sha-da!

Xaxolagan kulgidan yotganlarning hammasi uyg'onib ketdi.

Odamlar ichidan birov:

– Xotin kishi minib olipti, barakalla, xo'b chavandoz ekan-da! – dedi.

Yana biri Cherevikning boshida bir parchasi qolib, sinib tushgan xurmachaning sopolini olib:

– Og'aynilar, manavini qarang! Bechoraning boshiga kiyib olgan bosh kiyimini qarang! – dedi.

Kulgi, shovqin-surondan o'liklar uyg'onib ketdi. Solopiy bilan xotini vahimadan dovdirab lo'lilarning qora aftlariga baqraygancha angrayib qoldi. Pir-pir qilib, dam uchib, dam yonib turgan chiroqning shu'lasini ular yuziga tushib, tim qora kechaning zulmati ichida yer qa'ridan ko'tarilib kelayotgan rutubatli bir hovur girdobida g'ivirlashib yotgan jinlarga o'xshar edi.¹

X

Yuzing bo'lsin teskari, qoch yo'limdan mal'un.

Maloroscha komediyadan

¹ Ajinaning ziyon-zahmatidan saqlaydigan duo.

Tongning izg'irin shabadasi uyqudan turgan yarmarkachilar ustida o'ynar edi. Oftob ko'tarilib, mo'rilardan chiqqan tutunlar go'yo uning istiqboliga chiqqanday u tomonga o'rmalardi. Yarmarka bozorida yana g'avg'o boshlandi. Qo'ylar ma'rashib, otlar kishnab, g'ozlar g'avg'osi, bozorchi xotinlarning shovqin-suroni yana olamni bosdi; olamni yoritgan tong yorug'i paydo bo'lishi bilan kecha bemahal oqshom paytida odamlarni buncha qo'rquvga solgan qizil chakmon to'g'risidagi vahimali gaplardan asar ham qolmadi.

Cherevik oshnasinikida poxol tomlik bostirmaning tagida ho'kizlar, un va bug'doy qoplari orasida esnoq kelib, mudroq bosib, ko'knori xayollari bilan kerishib yotgan chog'da, dangasalik makoni bo'lgan o'z uyidagi aziz pechkasidek yoki uning ostonasidan o'n qadamcha joyda turguvchi uzoq bir xeshining mayxonasidek tanish bir tovush qulog'iga eshitildi.

Xulqi muloyim xotini qulog'i tagiga kelib azza-bazza yengidan tortib:

– Tur, tur! – deb to'ng'illadi.

Cherevik hech javob bermasdan lunjini to'ldirib, qo'llarini xuddi nog'ora chalgandek o'ynataverdi.

Xotini erining aftiga tegishiga sal qolgan mushtumiga chap berib:

– Devona! – deb qichqirdi.

Cherevik o'rnidan turgach, ko'zini biroz ishqalab u yon-bu yoniga qarab oldi-da:

– Tushimda – yolg'on bo'lsa g'animim meni olsinki, tushimda ko'rsam sening afting nog'ora emish. Oshnam aytgan tunov kungi cho'chqa tumshuqlar kelib, xuddi o'risni nog'ora chaldirgandek menga ha deb shu tong nog'orasini chaldiryaptilar-da... – dedi.

– Bo'ldi, bas, bemaza gaplaring qursin, bor tez baytalni sot! Sharmanda bo'ldik-ku! Yarmarkaga kelib, nahotki bir qisim po'ta sotmasak-a...

– Xotin, nima qilamiz, uyatga qoldik-ku, hamma kuladi, – dedi Solopiy xotining og'zidan so'zini olib.

– Bor! Bor, tezroq! Allaqachon hammaga kulgi bo'lding!

Cherevik esnab turib, orqasini qashirkan:

– Axir ko'rib turibsan-ku, yuzimni yuvganim yo'q, – dedi har na dangasalik qilib olmoq niyatida.

– Juda bemahal ozodagarchiliging tutibdi! Qachondan bunaqa ozoda bo'lib qolding? Mana sochiq, aftingni artib ola qol...

Xotini o'rog'liq bir narsani qo'liga olishi bilan quti uchib, darrov uni otib yubordi. O'rog'liq narsa qizil chakmon yengining uchi ekan.

Qo'rqqanidan qo'l-oyog'i bo'shashib, tishi-tishiga tegmay qaltirab ketayotgan erining holini ko'rib, o'zini biroz mardona tutib, nafasini roslab olgandan keyin xotini:

– Tur endi, ishingni qil! – dedi, yana qaytarib.

Eri baytalni yechib bozorga yetaklab ketayotganda o'z holicha g'uldirab:

– Endi sotish qayda! Bu badbaxt yarmarkaga otlanib chiqqanimda, xuddi birov harom o'lgan sigirni ustimga ortib qo'ygandek ko'nglim g'ash bo'lib, oyog'im tortmagani bejiz emas ekan, ho'kizlar ham ikki marta orqalariga qaytgan edi. Endi esimga keldi, uydan xuddi dushanba kuni chiqmabmidik – bu kasofatlar shuning uchun ekan-da!.. Shayton badbaxt ham jim yurmaydi, chakmonini bir yengisiz kiysa, nima qilarkin, bechora odamlarga shuncha tashvish solmasa nima qilarkin? Xudo saqlasin-ku, lekin, agar men shayton bo'lsam, bir parcha falokat lattani kechasi demay qidirib yurar-midim?

Shu paytda birovning qattiq do'rillagan ovozi eshilib, Cherevikning gapini bo'ldi, qarasa baland bo'ylik novcha lo'li oldida turibdi:

– Nima sotmoqchisan, baraka topgur?

U indamadi, lo'lining oyog'idan boshigacha xo'b qarab olgandan keyin otning jilovini qo'ymay, bemalol, asta-sekin ketaverdi.

- Nima sotayotganimni ko‘rib turibsan-ku!
- Lo‘li uning qo‘lidagi yuganga qarab:
- Tasma sotasanimi? – dedi.
- Agar baytal tasma bo‘lsa, to‘g‘ri, tasma sotaman!
- Hamshahar, deyman otingni poxol berib boqqanga o‘xshaysan-a!
- Poxol berib?

Cherevik baytalini tuzukroq ko‘rsatib, noinsof yolg‘onchini sharmanda qilish niyatida yuganni bir siltab tortgandi, qo‘li yengilgina ko‘chib engagiga kelib tegdi. Qarasaki, qo‘lida kesilgan yugan-u, yuganga qizil yengning bir parchasi bog‘liq – esxonasi chiqib tepa sochi tikka bo‘lib ketdi. Osmondan tushgandek to‘satdan paydo bo‘lib qolgan bu tuhfani ko‘ra solib, tupura-tupura cho‘qinarkan, qo‘llarini siltab, yosh boladan ham ildamroq yugurgancha qochib, odamlar orasiga kirib ketdi.

XI

O‘z donimga o‘zimni o‘g‘ri qildilar.

Masal.

Ko‘chaning tor joyiga borganda yigit-yalanglardan bir nechtasi:

– Ushla! Ushla uni! – deb qichqirishardi. Bir mahal Cherevik o‘zini bironing qattiq changalida ko‘rdi.

– Tutinglar! Haligi bechoraning baytalini o‘g‘irlagan xuddi shu.

– Xudo yarlaqagurlar! Sizlarga nima bo‘ldi, nega mening qo‘limni bog‘layapsiz.

– Qilg‘ilikni qilib, yana so‘rashini qara! Bechora musofir Cherevikning otini nega o‘g‘irlading?

– Yigitlar, jinni bo‘ldingizmi? Axir odam o‘zinikini o‘zi o‘g‘irlaydimi?

– Eski hiylani qo‘ysangchi, kim bilmaydi hiylangni! Nega bo‘lmasa xuddi orqangdan balo-qazo quvlab kelayotgandek shataloq urib qochding?

– Shaytonning kiyimini ko‘rgandan keyin qochmay ko‘r-chi!..

– Hoy, bunaqa gapingni bitta-yarimta boshqaga aytib alda. Ajina-pajina deb hammaga vahima solganingga hali da‘voshidan ham jazoingni olasan.

Ko‘chaning yana bir yog‘ida tag‘in:

– Ushla! Ushla uni! Bu yoqda, mana bu yoqda qochgan o‘g‘ri! – degan shovqin chiqdi.

Cherevik ko‘zini ochib qarasa, qo‘llari orqasiga bog‘langan og‘aynisini ham bir necha yigit oldiga solib haydab kelyapti.

Yigitlardan biri:

– Xo‘p ajoyib gaplar chiqdimi! Aft-basharasi manamen o‘g‘ri, deb tursa ham bu muttahamning gapini qarang. Nega jin tekkandek juftak urib qochding desa: «Tamaki olaman deb cho‘ntagimga qo‘limni solsam qo‘lingga xaltacha emas, shayton chakmonidan bir parchasi chiqib, darrov o‘t olib yonib ketdi, shuning uchun oyog‘imga quvvat ber, deb qochdim-da!» – deydi-ya.

– E-ha, ikkovi ham bir uyadan parvoz qilgan qush-ku! Olib boring ikkovini!

XII

Ey yaxshi odamlar, aytingiz, qildim ne gunoh?
Nimaga bunchalik qiynaysiz, – der g‘arib-gado.
Nimaga siz meni xo‘rlaysiz, xo‘sh, ayting, ey-voh.
Deb belin ushladi bechora, chekib nola-oh.
Ko‘zidan oqdi yosh, ne chora yig‘lar, dil siyoh.

Artemovskiy-Gulak, «Boy ila it»¹

¹ Ukraina yozuvchisi va Xarkov universitetining professori N. P. Artemovskiyning hajviy manzumasidan.

Poxol yopgan chaylada bandda yotgan Cherevik yonidagi og'aynisiga qarab:

– Bitta-yarimtaning biror narsasini urganing rostmi? – deb so'radi.

– Og'ayni, sendan shu gap kelsa endi! Agar umrimda birovning bitta cho'pini olgan bo'lsam qo'l-oyog'im shol bo'lsin-a. Uyda enamdan qaymoq bilan chuchvara o'g'irlab yeganim bor, u ham bo'lsa o'n yoshimda bo'lgan ish.

– Og'ayni, qaysi gunohimiz bizni bu baloga soldi? Senga-ku uncha emas, birovnikini o'g'irlabsan deydi, ammo men bechoraga bu tuhmat nimasi? O'z otimni o'zim o'g'irlagan emishman. Og'ayni azaldan toleimiz past ekan-da!

– Sho'rimiz qursin, biz bechora g'ariblarning!
Ikki og'ayni birdaniga ho'ngillab yig'i boshladi.

Bu chog'da to'satdan kirib kelgan Gritsko:

– Solopiy, nima qildi senga? Kim seni bunday bog'lab qo'ydi? – dedi.

Solopiy xursand bo'lib:

– Bormisan, e, o'g'lim! Bormisan! – dedi shovqinlab.

– Hoy, og'ayni, senga aytgan edim-ku, o'sha ana shu. Xo'p azamat-da! O'lay agar ko'z oldimda xuddi sening kallangdek keladigan kuvachani to'ldirib, pinagini buzmasdan shimirdi.

– Og'ayni deyman, shunday azamat yigitni izzat qilmadingmi?

Cherevik yigitga qarab:

– Ko'rib turibsana-ku, seni xafa qilganimga Xudoning qahri kelganga o'xshaydi. Gunohimdan o'ta qol, sadag'ang ketay, Xudo haqi, gap menda bo'lsa, nima desang qilardim, nima qilay, kampir shaytonning vasvasasiga kirib ketgan.

– Solopiy, men ginaxonlik qilib yuradigan odam emasman. Agar xohlasang bo'shatib yuboray!

Bu gapdan keyin u eshikda poylab turgan bolalarga ko'zini qisib, ishora qilgan edi, ular darrov yechishga kirishdi.

– Lekin sen ham to‘yni o‘rniga qo‘yasan-da! Bazmda shunday o‘ynaylikki, bir yilgacha oyog‘imiz og‘risin, xo‘pmi?

Solopiy orqasiga qoqib:

– Barakalla, barakalla! Hozir xuddi kampirimni uruslar olib ketgandek suyunib ketyapman. O‘ylab o‘tiramanni, bo‘lsa-bo‘lmasa bugun to‘yni qilaverramiz, vassalom! – dedi.

– Solopiy, bilib qo‘y, bir soatdan keyin senikiga boraman, endi uyingga jo‘na, baytaling bilan bug‘doyingni oladigan xaridorlar uyingda poylab turishibdi!

– Baytal topildimi?

– Topildi.

Cherevik xursandligidan dong qotib, bolaning orqasidan qarab qoldi.

– Xo‘sh, Gritsko, ishni o‘rinlatdikmi? Endi ho‘kizlar menikimi? – dedi baland bo‘yli novcha lo‘li, shoshib-pishib ketayotgan yigitga qarab:

– Seniki! Seniki!

XIII

Aslo qo‘rqma, aslo qo‘rqma ayaqiz,

Qizil etik kiyib olgin, u-la tez – yovni yanchgin,

Bag‘rin sanchgin.

Sen yurganda yarqirasin nag‘allaring jaranglab.

Jim qolsinlar, qon qussinlar g‘animlaring bos, jadal-lab.

To‘y qo‘shig‘i

Paraska yolg‘iz uyda chiroylikkina engagini qo‘liga tirab, xayol surib o‘tirardi. Zar kokillari o‘sib tushgan boshi shirin-shirin xayollar ichida aylanar, la‘lidek lablarida to‘satdan muloyim bir tabassum, qandaydir noma‘lum bir xursandlik paydo bo‘lib, qora qosh-

lari yuqori ko'tarilar, keyin yana o'ygga tolib xayol surib ketsa, ko'tarilgan qoshlari tag'in shamchiroqdek yonib turgan bo'ta ko'zlariga tushardi. U o'z holicha shivirlab: «Uning aytganlari bo'lmasa nima qilaman, – derdi, ko'ngliga shubha tushib. – Agar unga bermasalar nima qilaman? Agar... nahotki yo'q deyishsa. Enam ko'ngliga nima kelsa shuni qiladi, men nega ko'nglimdagini qilolmayman? O'jarligim o'zimga yetgulik. Biram chiroyli, qora ko'zlari yonadi-ya, gaplari biram shirin, jonim Paraskaxon! – deb gapiradi. Oq chakmoni biram yarashgan. Agar belbog'i guldorroq bo'lsa yana ham yarashardi. Mayli, uy qilganimizdan keyin o'zim tikib beraman. Esimga tushsa bir suyunib ketaman, – derdi, yarmarkadan sotib olgan, chetiga qizil qog'oz yopishtirilgan kichkina oynasini qo'ynidan olib, ich-ichidan quvonib qararkan. – Agar biron joyda onam bilan uchrashib qolsam ko'rishmayman, o'zini o'zi urib o'ldirsa ham ko'rishmayman. Bo'ldi endi, o'gay qizni kaltaklamozlik, ona! Toshdan qum ko'karsa ham, chinor toldek suvga egilsa ham senga bo'yin egmayman. E, esimdan chiqipti-ya, o'gay onamniki bo'lsa ham kiyib boqay-chi, qalpoqchasi menga yarasharmikin!» U oynani qo'ldan qo'ymay, boshini engashtirib oynaga qaragancha, o'rnidan turdi-da, xuddi yiqilib tushadigandek sekin avaylab uyning bir yog'iga qarab yurdi. Uyning shipidagi pop bolasi yiqilib tushgan taxta so'ri, tokchada turgan idish-tovoqlar oynada ko'rindi. O'ziga o'zi kulib: «Menga nima bo'ldi, xuddi yosh boladek yurgani qo'rqaman-a!» – dedi-da, bir-ikki marta dadil-dadil oyoq bosgandan keyin, bir mahal chap qo'li pastga tushib, biqinini ushlagancha poshnasini taqillatib, oynaga qarab doim aytadigan qo'shig'ini aytib, o'yinga tushib ketdi.

Ko'm-ko'kkina majnuntol

past egila qol.

Qoshi qora, so'zi bol

yorim kela qol.
Ko'm-ko'kkina majnuntol
egil sen pastroq.
Qoraqosh yor, so'zi bol
kelgil yaqinroq.

Shu paytda eshikdan kirib kelgan otasi qizining oynaga qarab o'yin tushib turganini ko'rib angray-gancha qotib qoldi. O'zi bilan o'zi ovora bo'lib, hech narsadan xabari bo'lmagan qizining bu qiligi'ga kulib birpas tikilib turdi, lekin qulog'iga tanish qo'shiq eshitalishi bilan uning ham zavqi qo'zg'ab, ikki qo'li belida, kerilib turib o'yinga tushib ketdi. Ishlari ham esidan chiqdi. Bir mahal oshnasi kelib qolib xaxolab kulib yubordiki, ota-bola ikkovi cho'chib tushdi.

– Barakalla, ota-bola allaqachon to'yni boshlab yu-
boripsiz-ku! Bu yoqqa chiqinglar, kuyov keldi.

«Kuyov keldi» deyishi bilan qizning yuzi boshidagi qizil jiyakdan ham qattiqroq qizarib ketdi, beg'am otasi ham hushiga kelib, uning nimaga kelgani esiga tushdi.

– Qizim, tez bo'! Onang otni sotganimga suyunib, yugurganicha ketdi, – dedi otasi u yon-bu yonga alang-lab qararkan.

– O'ziga ko'ylaklikka matomi-e, nima balolar olgani ketdi, u kelmasdan ishni bitirib qo'ya qolaylik!

Qiz uyning ostonasidan o'tar-o'tmas bir to'da odam bilan ko'chada poylab turgan oq chakmon kiygan yigit uni mahkam ushlab olganini bilib qoldi.

Cherevik qiz bilan yigitning qo'lini bir-biriga tutqazib qo'ygach:

– Xudo yorlaqasin! Qo'sha qaringlar! – deb fотиha qildi.

Shu paytda odamlar shovqinlashib qoldi.

Solopiyning xotini kelib qolib:

– O'lsam ham bu ishni bo'ldirmayman! – deb baqirardi, ammo turgan odamlar xaxolab kulib, uni itarib-itarib tashlashdi.

Cherevik ham xotining ikki qo'lini ikkita azamat lo'li mahkam ushlab turganini ko'rib:

– Jinnilik qilma, xotin, qo'y, bo'lgan ish bo'ldi, aynishni yomon ko'raman! – dedi juda beg'amlik bilan.

Xotin:

– Yo'q, yo'q, aslo ko'nmayman!.. – deb har qancha baqirsa ham, uning gapiga hech kim quloq solmadi. Bir necha odam kuyov bilan qizni o'rtaga olib, o'yinga tusha ketdi.

Jun chakmon kiygan, mo'ylovlari buralgan g'ijjakchi qo'liga kamonchasini olib g'ijjagini chalib yuborishi bilan o'rtadagi janjal-to'polon to'xtab, shunday bir ulfatlik paydo bo'ldiki, agar birov bu ishlarga qarab turgan bo'lsa, hayron qolardi. Chehralarida azaldan abadgacha kulgi alomati ko'rilmaganga o'xshagan badqovoq, tund odamlar oyoqlarini tepib, yelkalarini qoqa boshladi. Go'yo bor-yo'q tebranardi, hamma o'yin tushardi. Lekin yuzidan lahad hidi kelib turgan kampirlarning kulib turgan ochiq yoshlar orasida urinib-surinib yurganlarini ko'rgan odamning taajjubi yanada ortgan bo'lardi. Beg'am va beparvo kampirlar. Ularda, hatto go'daklik quvonchi ham, hech kimning ular bilan ishi ham yo'q, birov jonsiz mashinaning qulog'ini burab, yurgizib turgandek, kampirlarga ham odamzoddek qiliqlarni qildirayotgan mastlik edi, ular sarhush boshlarini sarak-sarak qilib, hatto kelin-kuyovga ham parvo qilmay, kulgan-o'ynagan sho'x yoshlar bilan baravar o'ynashardi.

Qiy-chuv, o'yin-kulgi, ashula va raqslar sekin-sekin pasayib, kamonchaning ovozi susayib, taronalari so'nmoqda edi: uzoqdagi ulug' daryoning gurillagan ovoziga o'xshagan dupur-dupur asta-sekin tinib, birpasdan keyin jimjit bo'lib qoldi.

Xursandlik degan barno, aziz mehmon ham bizni shunday tashlab ketadi emasmi, bu aziz mehmon bizni tashlab ketganda, tanholikda har qancha xonish qilsak ham, xursandlik qaytib kelmaydi, shunday emasmi? Tanholikda chiqqan bu ovozning aks sadosi quloqqa

xarobat ichida chiqqan alamli bir mungdek eshitiladi. Sho'xlik ichida g'urur bilan o'tgan yoshlikning quvnoq do'stlari ham shu kuyda birin-sirin parishon-parokanda bo'lib, eskidan qolgan bir ko'hna ulfatni o'rinlariga qoldirib, o'zlari to'zib ketishmasmikin? Tanho qolganga qiyin! Ko'ngli buzilib, yuragi siqilar, ammo bu dardga davo topilmas.

IVAN KUPAL ARAFASI

...dagi butxonaning ruhoniysi aytgan hikoya

Foma Grigoryevichning juda g'alati odati bor ediki, bir marta aytgan hikoyasini sira qaytib aytmasdi. Gohida, biron hikoyani yana aytib bering deb so'rasangiz, darrov boshqasini aytib berar yoki eskisini xuddi yangidek to'qib ketardi. Bir kun ana-vi ulug'lardan biri (bizga o'xshagan avomlar, ularning nomlarini ham aytolmaymiz) yozuvchi desam, yozuvchi emaslar, bizning yarmarkamizdagi olibsotarlardan bo'ladi-ku, ana shunaqa odamlar. Undan-bundan so'rab, eshitib, birovnikini o'g'irlab, oyda yoki haftada alifbodek keladigan kitobchalar chiqaradi¹. Mana shu afandilardan biri bu hikoyani Foma Grigoryevichdan bilib olgan bo'lsa ham, bu voqea uning xotirasidan batamom ko'tarilib ketipti. Bir kun yuqorida aytilgan malla chakmonlik odam Poltavadan kelib qoldi, uning bir hikoyasini o'qigandirsiz deb o'ylayman. Bu odam bir risolacha keltirgan ekan, uning o'rtasini ochib bizga ko'rsatdi. Foma Grigoryevich qanshariga oynagini mindirmoqchi bo'lgandi, ammo ipini o'ramaganligi va mum yopishtirmaganligi esiga tushib, risolani menga uzatdi. Men savoddan oz bo'lsa-da xabardor bo'lib, ko'zoynak taqmaganimdan uni o'qishga tushdim. Ikki

¹ Bunda Gogol faqat foyda ko'rish uchun turli jurnal va to'plamlar chiqargan noshirlarga kinoya qiladi. Noshirlarning bu toifasi yozuvchi-shoirlardan bo'lar-bo'lmas she'r, hikoya va maqolalar yozdirib, ishqilib foyda bersa bo'lgani deb, kitob qilib chiqarardi.

betini ham o'qib ulgurmasimdan, u qo'limdan ushlab to'xtatdi¹.

– Shoshmang! Avval ayting-chi, nimani o'qiyapsiz?

Rostini aytсам bunday savol meni biroz taajjubda qoldirdi.

– Foma Grigoryevich, nimani o'qiyapsan, deganinigiz nimasi, o'zingiz aytgan qissani, o'zingiz aytgan gaplarni o'qiyapman.

– Bu gaplarni meniki, deb sizga kim aytdi?

– Bundan ortiq nima bo'lsin, axir falonchi aytgan, deb yozib qo'yibdi-ku!

– Buni yozgan odamning kallasiga tuf deng! Itning hamma gapi yolg'on. Shunaqa debmanmi, men? Miyasi aynib qolibdi. Quloq soling, hozir o'zim aytib beraman.

Biz xontaxtaga yaqinroq kelib o'tirdik. U kishi gapini boshladi:

– Xudo rahmatli bobom (oxiratda yemishi kulcha bilan kunjutli nonu asal bo'lsin) latifani yaxshi aytardi. Bir gap boshlasa, kechgacha qimirlamasdan eshitging kelardi. Endigi qiziqchilarga o'xshamas edi. Endigilar ichlaridan chiqarib yolg'onni gapiraveradi, gaplari uch kun ovqat yemagan odamnikiga o'xshaydi, eshitganda kovushingni qo'lingga olib qochguday bo'lasan. Marhuma onam hayot edi. Qishning uzun kechalarida, sovuq qahrini o'tqazib uyimizning kambargina darchasi yaxlab qolgan vaqtlarda oldiga piltakachini qo'yib olib, qo'li bilan ip yigirib, oyog'i bilan beshik tebratib o'tirgani ham ko'z oldimda turibdi, aytgan allasi hali ham qulog'imda. Uyimizda yonib turgan qora chiroq xuddi bir narsadan qo'rqqandek hali lopillab ketar, hali lip-lip qilib pasayib qolardi. Onamning dugi g'ir-g'ir qi-

¹ «Отечественные записки» («Vatan maktublari») jurnalining noshiri P. P. Svinina (1798–1839) kinoya. Bu odam 1830-yilda «Ivan Kupal arafasi» hikoyasini bosib chiqardi, lekin Gogolnikidan boshqacha qilib, buzilgan tarzda chop ettirdi. Gogol bu hikoyani alohida kitob qilib nashr ettirmoqchi bo'lganda, Svininning tuzatishlarini olib tashladi va yana bir necha joyini o'zgartirdi.

lar, bola-chaqalar hammamiz g'uj bo'lib olib, keksayganidan besh-olti yildan beri pechkasidan tushmagan bobomning so'zini eshitib o'tirardik. Lekin bizlarga yoqqani burungi zamonda bo'lib o'tgan voqealar, zaporojyeliklarning bosqinlari yoki polyaklar to'g'risidagi gaplar emas, Podkovaning botirliklari, Poltora – Kojux bilan Sagaydachniyning¹ qilgan polvonliklari ham emas. Bizlarga ko'proq qadim zamonlarda bo'lib o'tgan ajoyibotlar yoqardi; bularni eshitganimizda badanimiz jimirlashib, tepa sochimiz tikka bo'lib ketardi. Gohida bu hikoyalardan shunday vahimaga tushar edikki, kech bo'ldi deguncha hamma yoqni jin bosardi.

Kechasi o'rningdan turib tashqariga chiqquday bo'lsang, qaytib kelguningcha o'rningga oxiratdan qaytgan birov yotib olganga o'xshardi. Gohida yechib boshimga tashlab qo'yan o'z chakmonim o'zimga g'umbak bo'lib, bekinib yotgan ajinaga o'xshab ko'rinmagan bo'lsa jonim hiq etsin. Ammo bobom hikoyalarining g'alatiligi shu ediki, hech yolg'oni bo'lmasdi, nimaiki gapirsa, hammasi chin edi. Uning ajoyib hikoyalaridan birini sizga aytib beray.

Sudxonalarda ariza yozishni xo'b yaxshi bilgan savodxon odamlar borki, duo va fotihalar bitilgan kitobni qo'lga bersangiz boshini qashib turaveradi-yu, lekin tishini irjaytirib kulishni xo'b biladi. Nima desang kulishdan boshqasini bilmaydi. Ana shunaqa shakkoklar ko'payib ketdi. Yolg'on aytsam Xudoning qahriga uchray, bibi Maryam ursin, sizga yolg'on menga chin, bir kun ajinadan so'z chiqibdi, ajinaga ishonmaydigan bir juvonmarg bor ekan. Xudoga shukr, dunyoga kelib shuncha yashab, popning oldiga tavbaga borganda ham yolg'on gapiruvchi kazzoblarni umrimda juda ko'p ko'rdim, ular uchun popni aldash bizga o'xshaganlarga burunaki otgandek gap. Bular ham ajinaga ishonmay-

¹Ivan Podkova, Poltora–Kojuxa, Sagaydachniy (Petr Konashevich) Ukrainaning mashhur atoqli podsholaridan.

di. Agar tushlarida, otini aytmay qo'ya qolay, haligini ko'rganday bo'lsalar, u yog'ini qo'yavering.

Marhum bobom aytardiki, bundan yuz yil yoki undan ham ko'p yillar avval bizning bu qishlog'imiz juda kichkina, xarob bir joy ekan. Dala yerda unda-bunda hammasi bo'lib, o'ntacha xonadon bor ekan. Uylar suvalmagan, tomi yo'q, mol bog'laydigan, arava qo'yadigan og'ilxona, bostirma degan narsalar sira yo'q ekan. Bularning hammasi hali boylarnikida, bizga o'xshagan bechoralar esa yerto'lani uy qilib o'tirishar ekan. Agar tutun chiqmasa, yerto'lada odamzod borligini bilib ham bo'lmas ekan. Nega bu zaylda yashashar ekan deb so'rasangiz kerak, buni kambag'allikdan deb bo'lmaydi, chunki u zamonda talonga bormaydigan odam kam bo'lardi, hamma boshqa yurtlarga borib ko'p dunyo talab kelardi. Tuzukkina uy-joy qilib o'tirishga hech kimda havas yo'q edi. Qrimliklar deysizmi, polyaklarmi, litvaliklarmi, har joydan odamlar bor edi; o'ziniki kelib o'z elatini talab ham ketaverardi. Ishqilib har narsa bo'lardi.

Ana shu kichkina ovulda goho-goho bir odam paydo bo'lib qolarkan, odam ham emas, odam suratiga kirgan shayton. Qayerdan, nega kelib qolganini hech kim bilmas ekan. Xo'p tarala, toza araqho'rlilik qilib, yurib-yurib, bir kun onsizdan yo'q bo'lib, qorasi ko'rinmay ketar ekan. Yurib-yurib bir kun osmondan tushgandek yana paydo bo'lib kelar ekan-da, endi asari ham qolmagan-u, lekin u zamonda Dikankadan yuz qadamcha narida bo'lgan qishloq ko'chalarida izg'ib yurarkan. Yo'liqqan birovni yoniga olib, o'yin-kulgi qilgani-qilgan. Pulni xo'p sarf qilar, araq suvdek oqar... Chiroyli qizlarni ko'rsa zanjir, marjonlar ulashib borarkan. Ko'hlik qizlar bu narsalarni olganida, Xudo bilsin qanday harom qo'llarga kirib chiqqan ekan bu narsalar deb, sal gumonsirab qolarkan. Bobomning xolasi hozirgi Oposhnya yo'lida araqxona ochgan ekan. Basavryuk degan haligi shaytonsifat odam

hamma vaqt shu yo'lda yurarkan. Ana shu xotin har qanday mol-dunyosi bo'lsa ham undan hech bir narsa olmas edim, der ekan. Olmasang ham balo, qovog'ini solib, har qaysisi ninadek-ninadek qoshini chimirib, xo'mrayib qarasa, har qanday odam qo'rqib qayoqqa qochishini bilmay qolarkan. Agar bergan narsasini ol-sang tag'in baloga qolasan. Ertasigayoq kechasi jar-likdan chiqqan shoxlik mehmonlar kelib marjon olgan bo'lsang bo'yingdan bo'g'averadi, uzuk olgan bo'lsang barmog'ingni tishlaydi, zanjir olgan bo'lsang soching-dan tortadi. Berganini olganingga ming pushaymon bo'lasan. Bu ham mayli-ya, keyin sira qutulolmay-san, marjoninimi yoki uzuginimi suvga tashlasang cho'kmaydi, yana qo'lingda paydo bo'lib qolaveradi.

Qishloqda bir butxonona bor edi, esimdan chiqmagan bo'lsa, avliyolardan Panteley bobo butxonasi edi she-killi. Mazkur butxonada Xudo rahmatli Afanasiy bobo ruhoniylilik qilardi. Haligi Basavryuk dam olish kunlari ham butxonaga kelmaganini payqab, unga jazo berib, tavba qildirishmoqchi bo'lipti. Be! O'zi zo'rg'a qochib qutilgan ekan. «Taqsir-chi hoy, agar echki bo'yingga issiq qo'g'irmoch yopishmasin desang, o'zingni bil-u, o'zgani qo'y!» – debdi. La'natiga nima deb bo'ladi! Afa-nasiy bobo nima qilishini bilmay har kim Basavryuk bilan aloqa qilsa Iso dinining dushmani, odamzodning yovi va kofir bo'ladi, deb hammaga e'lon qilibdi.

O'sha qishloqda Korj degan bir odam bo'lib, uning yetim Pyotr degan bir xizmatkori bor edi. Uni nega ye-tim deb chaqirishlarini bilmayman, balki uning ota-onasi kimligini hech kim bilmaganidanmi, unisi men-ga noma'lum. Oqsoqol, uning ota-onasi bola bir yoshga to'lar-to'lmas vabodan o'lib ketgan, derdi. O'tgan yilgi qorga bizning muhtojligimiz qancha bo'lsa, bechora Pyotrning urug'-aymoqqa muhtojligi ham shunchalik edi-ku, ammo bobomning xolasi oqsoqolning gapini sira inobatga olmasdan, uning ham urug'-aymoqlari bor deyishni qo'ymasdi. Pyotrning otasi hali ham bor,

Zaporojyeda emish, turklarga bandi tushib, ko'p azob-uqubatlar tortib, axiri bir kun haram og'asi kiyimini kiyib urra qochibdi, derdi. Qora qosh qizlar bilan juvonlar uning ota-onasini surishtirmasdi. Ular agar Pyotrni yangi to'n kiydirib, beliga qizil po'tadan belbog' bog'lab, boshiga qora barradan tepasi ko'k telpak kiygizib, yoniga rumiy qilich osib qo'ysa, bir qo'liga qamchin yana bir qo'liga kumush qoplama mushtuk berib qo'ysa, u vaqtda har qanday yigitni yo'lda qoldirib ketadi, deyishardi. Lekin sho'rlikning bitta-yu bitta ko'k chakmoni bor, uning ham yirtig'i juhudning kissasidagi tangadan ko'p edi. Bu ham mayli-ya, falokat bosganini qarang. Korj cholning bir qizi bor ekan, chunonam ko'hlik ekan, bunday ko'hlikni aslo ko'rmagandirsiz. O'zingiz ham bilasiz, xotinlar xafa bo'lmasinlar-ku, lekin xotin kishiga o'z toifasidan bo'lgan birovni chiroyli deyish, ajina bilan o'pishishdan ham qiyinroq, shunday bo'lsa ham marhum bobomning xolasi u qizning maqtovini shunday qilar ediki, uning lo'ppidan kelgan yuzi toza va tiniqligi, shabnam suvi bilan yuzini yuvib, endigina ko'tarilgan oftob oldida jilva qilib, yaprog'ini yoygan ko'knor gulining rangiga o'xshab tovlanardi; qoshlari bo'lsa qizlarimiz qishloqma-qishloq bozor qilib yurgan chorbozorchi o'rislardan bo'yinga taqadigan but va tumorchalarga qora bog'ich sotib oladilar-ku, ana shunga o'xshardi, xuddi chiroqdek yonib turgan ko'zlariga tikilib, mo'ralab turgandek egilib tushgan edi, dahanini aytsangiz, u zamonning yoshlari uning og'ziga qarab havasi kelardi, bulbuldek sayrash uchun yaratilgandek edi. Zulukdek tim qora, ipakdek muloymim sochlari qo'ng'iroq-qo'ng'iroq bo'lib, kimxob kamzul ustiga yoyilib tushgandi. (U vaqtda qizlar sochlarini rang-barang piliklar bilan mayda qilib o'rmasdi.) Sochsoqolimga oq tushib, mo'ysafid bo'lib qolgan bo'lsam ham, kampirim ko'zga tushgan cho'pdek yonimda o'tirgan bo'lsa ham, agar o'sha qiz hozir oldimda bo'lsa o'pib-o'pib olmasam butxonaning minbariga chiqish

menga nasib qilmasin. Qiz bilan yigit bir uyda turdimi, bo'ldi... oqibati nima bo'lishini o'zingiz yaxshi bilasiz. Gohida ertalab tongotardan boshlab Pidorka Petrusasi bilan suhbatlashgan joyda qizil etiklar nag'alining o'rni qolar ekan. Korj hech narsani payqamas ham edi-yu, lekin bir kun Petrusaga shayton vasvasa qilib, u yon-bu yonga qaramay yo'lakda qizni yoqut lablaridan cho'pillatib o'pib olgan ekan. Petrusaga vasvasa qilgan haligi, tushingga but kirgur, mal'un shayton cholga ham vasvasa qilib, chol uyning eshigini ochib yuborgan ekan, ko'zi qiz bilan yigitga tushib, eshikni tutgancha ag'rayib qotib qolibdi. Falokat o'pich cholni es-hushidan ayirib qo'ygandek bo'ldi. Zamonamizda miltiq dori bilan pilta miltiq yo'qligidan endigilar kelib dasta bilan jinni ko'chiradi-ku, shunga o'xshab, o'pich ovozi uning qulog'iga kelisop bilan devorga urgandek eshitildi.

Korj hushiga kelib, devorda osig'liq turgan bobosidan qolgan qamchinni olib, bechora Pyotrni savalamoqchi bo'lib turgan paytda, Pidorkaning olti yashar ukasi Ivas oyoq ostidan chiqqanday kelib qoldi-yu, qo'rqib ketib, otasining oyog'iga mahkam yopishib: «Dada, dada, urmang!» – deb yig'ladi. Nima bo'lsa ham ota-da. Ota bolasiga mehribon bo'ladi-da. Uning ham bag'ri toshdan emas axir. Qamchinni ilib qo'yib, Pyotrni sekin tashqari olib chiqib: «Agar ikkinchi shu uyga qadam bossang yoki derazam tagida ko'rinsang, qora mo'yloving bilan qulog'ingdan ikki buralab tushgan kokilingni boshingdan judo qilmasam, azbaroyi Xudo, Terentiy Korj degan otimni boshqa qo'yaman!» – deb gardaniga bir musht urib jo'natib yubordi. Pyotr oyog'i yerga tegmay urra qochdi. Xullas, o'pisha-o'pisha axiri qo'lga tushishdi. Bechoralar bir-biridan judo bo'ldi. Bundan keyin qishloqda zarbop kiygan, shop-shaloplik, mo'ylovdor, oyog'ida jing'iroqlik, kissasi butxonamizning jomchisi Tarasning hamyonidek jaranglagan bir polyak Korjniki-ga qatnab yurgan emish, degan gap tarqadi. Qora qosh

qizi bor otanikiga ko'p keluvchilarning maqsadi nimaligi ma'lum. Bir kun Pidorka ukasi Ivasni qo'lidan ushlab debdi: «Jonim ukam Ivas, opang sendan o'rgilsin. Darrov yugurganingcha Petrusaning qoshiga bor, yoydan chiqqan o'qdek yugur, nima desam borib ayt, bo'ta ko'zlarini suyardim, oq yuzidan o'pardim, nima qilayki, qismat buni menga nasib qilmadi. Ko'z yoshimdan necha-necha ro'mol ho'l bo'ldi, ichim qorong'i, ko'nglim buzuq, o'z otam dushmanim bo'ldi. Ko'nglim bo'lmagan kishiga bermoqchi bo'ldi. Borib ayt, to'y bo'lmoqchi, ammo to'y emas, aza bo'lur, qo'biz bilan surnay chalinmas, ruhoniy kelib janoza o'qiydi, qaylig'im bilan o'yin tushmayman, meni ko'tarib borurlar. Qaro yer uyim bo'lur, uyimning tomiga mo'ri emas, yog'och but tikilur!»

Ma'sum, begunoh bola shirin tili bilan Pidorkaning bu so'zlarini kelib aytganda Pyotrning es-hushi ketib ag'rayib qoldi. «Men baxti qora Qrimga, undan Turk mamlakatiga borib, oltin-kumush talab, dunyo orttirib, so'ng qoshingga bormoqchi edim, e jononim. Niyatimdan qaytdim. Yomon ko'z tushdi bizga. Suvdagi tilla balig'im, men ham qilurman to'y, ammo bu to'ya nikoh o'qilmas, tepamga pop o'rniga qora qarg'a kelib qag'illar, dasht-u dala bo'lur makonim, qora bulut bo'lur soyabonim, burgut kelib cho'qir bo'ta ko'zlarim, sellar oqizar, shamol quritar suyaklarimni. Biroq na chora, kimdan o'pka qilay, hasratimni kimga aytay? Taqdiri Xudo shu ekan, taqdirga tan berishdan bo'lak chora yo'q! – dedi-da, to'ppa-to'g'ri araqxonaga keldi oshifta.

Marhum bobomning xolasi Pyotrni araqxonada ko'rib, tag'in mo'min kishilar ertangi namoz o'tamoq uchun butxonaga boradigan pallada uni araqxonada ko'rib, andak taajjublandi. Pyotr uncha-muncha emas, birdaniga yarim chelak araq so'raganida bechora xotin uyqudan cho'chib uyg'ongandek esankirab, baqrayganicha qarab qoldi. Ammo bechora Pyotr alamini araqdan ham ololmadi. Araq tilini xuddi chiyon o'tdek

chaqar, zahar o'tdek achchiq ko'rinardi. Kosasini yerga urdi. Bu onda birov tepasiga kelib, do'rillagan tovush bilan: «Muncha xafasan yigit?» – deb so'radi. Boshini ko'tarib qarasa, Basavryuk. Vajohati qursin. Sochlari to'ng'iz yolidek, ko'zlari buqanikidek. «Hojating menga ma'lum, muroding mana bu!» – dedi-da, iblisona kulimsirab kamariga bog'liq charm hamyonini jaranglatib qo'ydi. Pyotrning yuragi bir orziqib tushdi. Basavryuk tillalarini qo'lidan-qo'lga shopirib turib:

– Bay-bay, yiltillashini qara, jaranglashini qara! Bit-ta ish qilsang bas, shunaqadan bir to'pini olaverasan! – dedi bahaybat tovush chiqazib.

– Shayton! Mayli ber, nima desang qilay! – dedi Pyotr.

Ikkovi qo'l olishdi.

– Pyotr, voqif bo'l, hozir xo'b fursati, vaqtni qo'ldan berma, ertaga Ivan Kupal kuni¹. Qirqquloq yilda bir marta shu kuni ochiladi. Tun yarmida Ayiqsoyda seni poylayman.

Pyotr kech kirishiga shunday intizor bo'ldiki, hatto tovuqlar ham hech qachon don separ vaqtga muncha ko'z tikmagandir, deb o'ylayman. Daraxtning soya-si uzaydimi, botayotgan oftob qizardimi yo'qmi, deb har onda bir qarar, toqati tobora toq bo'lib, sabri chidamasdi. Munchayam kun uzaydi-ya! Xudoning kuni yo'lida quyrug'ini yo'qotib qo'yganga o'xshaydi. Niho-yat kun botdi, osmonning bir yoqqinasi qizarib, xira tortdi, dasht-u dalaga salqin tushdi. Avval g'ira-shira kech bo'lib, keyin qorong'i tushdi, zo'rg'a kech bo'ldi-da. Pyotr, yuragi qinidan chiqquday bo'lib yo'lga tush-di, daraxtzor tepasidan sekin tushib, Ayiqsoy degan adirga tushdi. Basavryuk allaqachon kelib, uni poylab

¹ Ivan Kupal – 23-iyun bilan 24-iyun kechasida o'tkaziladigan bayram. Bu kecha qilinadigan juda eski rasm-odatlar Ivan kechasi bilan bog'liq bo'lgan. Xalq bu kecha paporotnik degan o't qip-qizil cho'g'dek bo'lib ochiladi, bu gulni uzgan odam dunyo topadi, so'ngra o'simliklar bilan hayvonlar tilini bilib oladi, lekin uni uzish juda qiyin, chunki jinlar uzgani qo'ymaydi, deb ishonadi.

o'tirgan ekan. Tim qorong'i, hech narsa ko'rinmaydi. Ikkovi qo'l ushlab chakalak bo'lib o'sib yotgan tiknarlarni ushlab, har qadamda bir qoqinib, botqoq yerlardan zo'rg'a yurib borardi. Bora-bora sayhon yerga chiqdilar. Petro u yon-bu yoniga alanglab qarab qo'ydi; bu yerga sira kelmagandi. Basavryuk ham shu yerga kelib to'xtadi.

- Oldingda ko'rinib turgan uch tepa bormi, unda rang-barang gullar ko'p. Ammo u gullardan bittasini uza ko'rma. Qirqquloq ochilsa darrov uz, orqangda nima bo'lsa ham sira qayrilib qarama.

Pyotr undan bir narsa so'ramoqchi edi, qarasa birdan g'oyib bo'lib qoldi. Pyotr, ko'rsatgan uch tepa oldiga kelib qarasa, hech narsa ko'rinmaydi, gul qayoqda? Burgan o't qop-qorayib ko'rinardi, xolos. Qalinligidan undan boshqa hech o't ko'rinmasdi. Osmonda chaqmoq chaqilib, umrida sira ko'rmagan turli-tuman gullar chamandek ochilib ketdi. Gullar orasida qirqquloqning barglari ham ko'rindi. Pyotr gumonsirab ikki biqinini ushlagancha hayol surib, hayron bo'lib qoldi.

- Bu xil o'tlarni kuniga o'n marta ko'raman, buning nimasi taajjub? Nimasi g'alati? Shayton meni ahmoq qilganga o'xshaydi.

Bir mahal qarasa, kichkina qizil gul ochilib turibdiyu, xuddi joni bordek qimirlaydi. Darvoqe, ajoyib ekan, qimirlagan sari katta bo'lib, qip-qizil cho'g'dek yondi. Bir mahal bir uchqun chiqib, chars etgan ovoz chiqdi, keyin gul xuddi uning ko'zi tagiga kelib, o'tdek yonib ochilib ketdi, uning ravshanida boshqa gullar ham ko'rindi.

Pyotr ko'nglida, endi uzsam bo'lar, dedi-da, qo'lini uzatdi. U qo'l uzatishi bilan uning orqasida bir necha yuz tukli qo'llar ham gulga uzatildi. Orqasida bir narsa hadeb sakraganday bo'lardi. Ko'zini chirt yumib, gulga qo'l uzatib yulib oldi. Bir zumda hammasi g'oyib bo'lib, jimjit bo'lib qoldi. To'nkada xuddi murdadek ko'karib Basavryuk o'tiripti. Taqir qimirlamaydi. Ikki ko'zi bir

narsaga tikilib turipti, ammo bu narsa undan boshqa hech kimga ko'rinmasa kerak. Og'zi sal ochiq, churq etmay o'tiripti. Shunday jimjitki, odamning vahimasi keladi! Bir mahal hushtak chalgandek bir tovush chiqdi. Pyotrning ichiga g'ulg'ula tushdi, uning nazarida o't qimirlab, gullar kumush qo'ng'iroqdek jaranglab, bir-biri bilan so'zlasha boshlagandek bo'ldi. Daraxtlar shovillab, so'kinishni boshladi... Basavryukning yuziga jon kirib, ko'zlari yorishdi. «Zo'rg'a qaytib keldi-ya, yalmog'iz, deb qo'ydi jahl bilan Pyotr, hazir bo'l bir barno oldingga keladi, nima desa, aytganini qil, bo'lmasa baloga qolasan!» Buni deb butoqlik kaltak bilan tikaning orasini ochgandi, tovuq oyog'iga qo'ndirilgan bir uy ko'rindi. Basavryuk bir musht urgandi, uyning devori qimirlab, kattakon qora it angillaganicha yugurib chiqdi-da, bir dumalab mushuk bo'ldi, keyin ikkovi-ning ko'ziga chang soldi.

Basavryuk:

– Quturma, ajina kampir quturma! – dedi-da, keyin yaxshilab bir so'kdiki, uning bu so'kishini unchamuncha odam eshitsa, yuragi yorilar edi. Bir mahal mushuk g'oyib bo'lib aft-basharasi qovjiragan olmadek burishgan-tirishgan, doldek ikki bukchaygan, burni qayrilib engagiga yopishib, yong'oq chaqadigan ombirga o'xshab qolgan badbashara bir kampir paydo bo'ldi. Pyotrning eti jimirlab: «Xo'b barno ekan!» – deb qo'ydi. Kampir uning qo'lidagi gulini yulib olib, ikki bukchayganicha, uzoq nimalarnidir pichirlab dam urdi, allaqanday suv purkadi. Og'zidan o'tlar chiqib, lablari ko'pirib ketdi, keyin gulni Pyotrغا berib: «Tashla!» – dedi. Pyotr gulni tashlagandi, ajab bir holni ko'rdi, gul yerga tushmasdan qorong'i kechada xuddi cho'g'dek yonib, suvda ketayotgan kemadek havoda yurib ketdi, bora-bora sekin pasayib uzoqqa borib tushdi, borib tushgan joyida tariqcha kichkina bir yulduzdek miltillab turdi. Kampir xirillab: – Shu yer! – dedi. Basavryuk Pyotrغا kurakni tutqazib: – Kavla

shu yerni, Korja ham, sen ham tushingda ko'rmagan dunyo topasan! – dedi. Pyotr qo'liga tupurib, bir-ikki kavlagan edi, kurak qattiq bir narsaga qadaldi. Yaxshiroq qarasa temir qoplangan sandiqcha, qo'lini uzatib sandiqni tortib olmoqchi bo'lgandi, sandiq yerga qarab kirib ketaverdi. Orqasida birov qahqaha urib kuldi, lekin bu kulgi ilonning vishillaganiga o'xshadi. Kampir: «Odamzod qonidan menga topib bermaguningcha tilla senga tegmaydi», – dedi-da, ustiga oq choyshab yopingan olti-yetti yashar bolani olib kelib, boshini kesishga ishora qildi. Pyotr taxta bo'lib qoldi. «Arzimagan narsaga odam qonini to'kaymi, tag'in begunoh ma'sum go'dakni-ya!» Jahl bilan bolaning boshiga yopingan choyshabni tortib qarasa, bola Ivas ekan. Bechora go'dak qo'llarini ko'kragiga qo'yib qovushtirib yotibdi, boshi osilib qolibdi... Pyotr achchig'i chiqib qo'lida pichoq bilan kampir tepasiga kelib qo'lini ko'tarishi bilan Basavryuk shunday bir baqirdiki, ovozi tig'i parrondek orqasini teshib ketgandek bo'ldi.

– Qiz badaliga nima va'da qilgan eding?..

Ajina kampir yerni bir tepgandi, yerdan ko'm-ko'k olov chiqib ketdi. Olovning o'rtasi xuddi oq aqiqdek yorishib ketib, yer tagida nimaiki bor bo'lsa, hammasi ravshan ko'rindi. Sandiq-sandiq qizil oltinlar, qimmatbaho javohirlar ular oyog'i ostida ko'rindi. Pyotrning ko'zlari o'ynab ketdi, boshi aylandi... Telbalardek pichoqni qo'liga oldi, ma'sum go'dakning qoni tirqirab ko'ziga sachradi... Ib-lisona qahqaha olamni bosdi, bahaybat alvastilar uning oldida sakrardi. Yalmog'iz kampir och bo'ridek boshsiz tanaga yopishib, qonini ichardi... Pyotrning boshi aylandi, bor kuch-quvvatini yig'ib, yugurib ketdi. Nazarida, butun borliq qizil qonga bo'yaldi, daraxtlar ham qonga bo'yilib o't bo'lib yonar, faryod qilardi. Osmon yorilib, larzaga keldi. Chaqmoq chaqqandek har tarafga o't sochildi. Darmoni qurib, xarob uyiga zo'rg'a yetib keldi va go'yo uni birov o'roq bilan o'rgandek tappa yiqildi-yu, o'likdek qotib uxlab qoldi.

Pyotr shu holatda ikki kecha-yu ikki kunduz taxta bo'lib yotdi. Uchinchi kunga o'tganda uyg'onib, uyi-ning to'rt tarafiga alanglab qaradi, lekin nima voqea bo'lganini hech eslolmadi. Esi cho'ntagidan bir chaqa chiqishi qiyin bo'lgan qashshoq mardikorning hamyoni-ga o'xshardi. Bir kerishib olgach, oyog'i ostida bir narsa jiringlab ketganini eshitdi, qarasa ikki xalta oltin. Ana shundan keyin esiga kelib dunyo izlagani, chaka-lakda yolg'iz qolib qo'rqqani yodiga tushdi. Ammo bu dunyoni qanday va nimaning badaliga topganini sira eslay olmadi.

Korj xaltadagi oltinlarni ko'rib, iyib ketdi. «Sada-g'ang ketay chiroyligim Petrus! Yomon ko'rarmidim men seni? O'z o'g'limdek ko'rmasmidim men seni?» Mug'ombir chol shunday tilyog'lamalik qilib avradiki, Pyotr yig'lab yubordi. Pidorka Ivasni lo'lilar o'g'irlab ketganini gapirib berdi. Uning aqalli aft-basharasi ham Pyotrning esida qolmabdi, la'nati shayton shunchalik esini olib qo'yipti. Sustlik qiladigan vaqt emas, dar-rov polyakni tumshug'iga mushtlab jo'natdilar-u, to'yni boshlashdi. Non-u kulchalar yopishdi, ro'mol-u ro'molchalar tikishdi, bir bochka araq ham olib ke-lishdi. Kelin-kuyovni to'rga o'tqazib non ushatishdi, nog'ora-yu do'mbiralalar, karnay-u surnaylar, qo'bizlar chalanib to'y-u tomosha boshlandi.

Burungi to'ylar endigiga o'xshamasdi. Bobom-ning xolasi gapirib beraversa, og'zimiz ochilib qolardi. Qizaloqlar ko'k-u sariq, rang-barang uqalardan tikilib, tepasiga zar qadalgan qalpoqchalarni boshlariga kiyib, chokiga qizil ipakdan mag'iz qo'yilib tikilgan, mayda piston qadalgan yupqa ko'ylak, oyoqlariga nag'al qoq-qan baland poshnali saxtiyon etik kiyib olib, tovusdek xiromon bo'lib piri-piragiga olib o'yinga tushib ketishar-di. Juvonlar tepasi kimxobdan, orqasidagi o'ymasidan tagidagi zar do'ppi ko'rinib turgan kema suratli qalpoq kiyardi. Qalpoqning ikki yog'ida mayin qo'zi barradan qunduz bo'lardi. Qimmatbaho ko'k shohidan qizil jiyak

tutgan mursak kiyardi. O'yinga tushganda bitta-bitta bo'lib, bellarini ushlab olib, savlat bilan bir tekisda o'ynashardi. Yigitlar bo'lsa baland telpak, nozik movut kamzul, bellarida zarrin kamar, og'izlarida chilim, qiz-juvonlar oldiga kelib hazil-mutoyibalar bilan gap otib, xushomad qilib ular ko'nglini ovlardi. Korj ham yoshlarni ko'rib, sabri chidamasdan o'yinga tushib ketdi. Mo'ysafid chol qo'liga do'mbira olib, mushtugini tortib, may to'la kosani boshiga qo'yib, cho'kkalab o'yinga tushib ketdi. Yoshlar xaxolashib kulishdi. O'yin-kulgi deb nimalarni qilishmasdi! Yuzlariga odam qiyofasiga o'xshamagan allanimalar kiyib olishardi. Endigi to'ylarda kiyadigan suratlarga sira o'xshamasdi. Hozirgilar nima bo'libdi? Lo'li bilan o'ris bo'ladi, xolos. U vaqtda biri juhud, biri shayton suratini kiyib olib, boshida xo'b apoq-chapoq o'pishib turib, keyin bir-birining kokiliga yopishib ketardi. Azbaroyi Xudo, shunaqa kulgi bo'lardiki, ichaklar uzilib ketardi. Ba'zida tatarcha, turkcha liboslarda kiyinib chiqardilar, kiyimlar ham o'tdek lovillardir... Qiziqchilig-u masxarabozlik boshlansa, tavba derdingiz... Marhum bobomning xolasi ham shu to'yda bor ekan, uni juda qiziq qilibdilar. Uning egnida keng-mo'l tatarcha kiyim ekan, mehmonlarga sharob quyib berayotganda bir palakat kelib ustiga araq sepib yuboribdi, yana bir palakat qurg'ur kelib o't chaqib yuborgan ekan, birdan yonib ketibdi. Xola bechoraning esi chiqib ketib, odamlarning oldida kiyimlarini yechib tashlayveribdi, xaxolagan kulgini qo'yavering. Yarmarkada ham bunaqa qiy-chuv bo'lmaydi. Xullas, keksalar haligacha bunday yaxshi to'y bo'lgan emas, deydi.

Pidorka bilan Petrus boyvachchalardek yashay boshlashdi. Nima desalar tayyor, hech narsaga muhtojligi yo'q... Biroq o'zini bilgan yaxshilar ularning yurish-turishini ko'rib, boshini chayqab qo'yardi. Hamma: «Shaytondan yaxshilik chiqmaydi. Odamni yo'ldan ozdirgan shaytonga imonini sotmagan bo'lsa, shuncha

dunyo unga qayoqdan kelardi. Shuncha oltinni qayerdan olardi? Nega bo'lmasa bunga davlat kelib bo'yigan kundan boshlab, Basavryuk ko'zdan g'oyib bo'lib qoldi?» – deyishardi. Behuda gaplarni odamlarning o'zi to'qiydi, deysiz-a? Yo'q, oradan bir oy o'tar-o'tmas Petrusni hech kim tanimaydigan bo'lib qoldi. Nega, nima bo'ldi, buni Xudodan boshqa hech kim bilmaydi. O'tirgan joyida indamasdan o'tiraveradi. Xayol suradi, xolos. Yakkash bir narsani o'ylagani-o'ylagan. Pidorka bir iloji qilib uni gapga solsa, esi o'ziga kelib so'zlashadi, chiroyi ochiladi-yu, lekin bexosdan ko'zi xaltaga tushib qolib: «Shoshma, shoshma, esimdan chiqdi!» – deb baqiradi-da, yana xayol surib, bir narsani o'ylab ketadi. Ba'zida bir joyda uzoq o'tirib xayol surib ketsa, bir narsa esiga kelganday bo'ladi-yu, tag'in xotirasidan ko'tarilib ketadi. Araqxonada o'tirgani, araq keltirib berilgani, araqning achchig'i, ko'ngli tortmagani, birov kelib yelkasiga qoqqani sal esiga kelganday bo'ladi-yu, ammo undan u yog'ini tag'in bilolmaydi, xuddi qora parda to'silgandek, qora terga g'arq bo'lib, yuzlaridan chak-chak ter tomadi-da, madori ketib yana o'rniga kelib o'tiradi.

Pidorkaning qilmagan ishi qolmadi; folbinga ham ko'rsatdi, cho'chigandanmi deb qur'a¹ tashlatib ham ko'rди, qorin og'rig'idan kinna soldirib ham ko'rди, bularning hech qaysisi foyda bermadi. Shu zaylda yoz ham o'tdi. Ko'p kishilar qazo qilib ketdi, sho'xroq, g'alatiroq kishilar urushga otlandi. Gala-gala o'rdaklar hali bizning ko'llardan ketgani yo'q; ammo qorabovurlar allaqachon ketdi. Dashtlar qizarib, g'aram qilib

¹ Qur'a tashlash – odam bir narsadan cho'chigan bo'lsa, nimadan cho'chiganini bilish uchun qilinadigan irim. Qo'rg'oshin bilan mum eritilib, suvga tashlanadi, bular suvda nimaning suratiga kirsalar, odam shundan cho'chigan bo'ladi va bu amaldan keyin qo'rqan odam tuzalib ketadi. Qorin og'rig'idan kinna soldirish uchun ozroq kanop kuydirilib, sopol idishga solinadi, so'ngra bir tovoq suvni betobning qorniga qo'yib, haligi idishni tovoqdagi suvga to'nkarib qo'ygach, duosini o'qib, suvdan bir qoshiq olib betobga beriladi. (*Yozuvchidan.*)

qo'yilgan bug'doylar har qadamda xuddi kazaklarning qalpog'idek qubba bo'lib turardi. Yo'llarda o'tin, shox ortgan aravalar uchrardi. Yer qotib, unda-bunda muzladi. Osmondan qor uchqunlab, daraxtlarning shoxi qirovdan po'stin kiydi. Ayozi kunlari ham kelib, qizil tomoq tog' chumchuqlari polyak boyvachchalari kidek oliftalik qilib qor ichidan don qidirar, go'daklar uzun-uzun tayoq bilan muzda pirildoq pirillatardi, ularning otalari bo'lsa, qahraton qishning sovug'idan xafa bo'lib, xo'bgina so'qmoq yoki shamollab kelmoq uchun yo bo'lmasa bostirmaga chiqib bo'rsib qolgan donni yanchish uchun har zamonda bir og'izlarida mushtuk bilan tashqari chiqmasalar, boshqa vaqt pechkadan sira tushmay bahuzur yotardilar. Qor ham erib, cho'rtan baliq dumi bilan muzni urib yoradigan vaqt ham bo'lib qoldi, lekin Pyotrning holi o'sha-o'sha, qaytaga tobora battar bo'ldi. Xaltalarni oyog'i tagiga bosib, uyning o'rtasida qoqqan qoziqdek o'tiraverardi. Odam yovvoyisidek soqol-mo'ylovlari o'sib, kim ko'rsa qo'rqadigan bo'lib qoldi. Xayol surgani-surgan, bir narsani o'ylagani-o'ylagan, esiga kelmaganiga achchig'i kelib, jahli chiqardi, goh-gohida birdaniga o'rnidan turib ketar, bir narsani tutmoqchi bo'lgandek, bir yerga tikilib olib qo'llarini qimirlataverardi. Qachonlari yodidan ko'tarilib ketgan bir so'zni esiga solmoqchi bo'lgandek lablarini pichirlatib turib, keyin mahkam yumib olardi... Telbalanib qo'llarini tishlar, chaynar, alamidan sochini yular, keyin kuchdan ketib, horib, charchab, esi og'ib yiqilardi. So'ngra, o'ylab ketar, yana tentaklanar, yana qiynalardi... Xudoning qanday balosi ekan? Pidorka jonidan to'ydi. Avval uyda yolg'iz qolgani qo'rqardi, keyin noiloj ko'nikib qoldi-yu, lekin avvalgi Pidorka yo'q edi, yuzida qizili, labida kulgisi qolmadi. Tamom bo'ldi. Qurib xazon bo'ldi, yig'layverib ko'zlarida nur qolmadi. Bir kuni birovning ayolga rahmi kelib: «Ayiqsoyda bir folbin bor, u bilmaydigan dard dunyoda yo'q emish, shunga borib ko'r» deb maslahat beribdi.

Pidorka buni ham qilib ko'ray deb, kampir bilan u yoqbu yoqdan gaplashib bo'lgandan keyin uni birgalikda uyiga borishga ko'ndiribdi. Ivan Kupala bayramining xuddi arafa kechasi ekan. Esi og'ib, behush so'rida yotgan Pyotr kelgan mehmonni ham payqamabdi. Birozdan keyin asta-sekin o'rnidan turib, tikilib-tikilib qaragandan keyin, xuddi jallod kelib boshini kesayotgandek dag'-dag' titrab, sochlari tikkayib, shunday bahaybat ovoz bilan kulgan ekan, Pidorkaning yuragi yorilguday bo'libdi. Xaxolab kulganicha baqirib: «Yodinga tushdi, yodinga!» – deya solib, boltani olib kampirga otsa, bolta eman eshikka tegib, ikki barmoq kirib ketibdi. Kampir birpasda g'oyib bo'lib, oq ko'ylakli, boshi o'rog'liq olti-yetti yashar bola uyning o'rtasida paydo bo'libdi. Bolaning boshidan choyshab tushib ketishi bilan Pidorka qichqirib, «Ivas» deganicha yugurib borsa, xayoldek ko'ringan bolaning bosh-oyog'i qora qonga bo'yalib, uy qizg'ish bo'lib ketdi... Pidorka qo'rqib yurguncha dahlizga chiqdi. Ammo esi o'ziga kelib, bolaga qaray desa, u dahlizga chiqishi bilan eshik qattiq yopilib qolib hech ochilmadi. Odam to'planib, eshikni xo'b taqillatishdi, sira ochilmagandan keyin buzib ichkari kirsalar, hech kim yo'q emish. Uyni tutun bosib, Petrus turgan joyda bir to'p kul paydo bo'lib qolipti, kulning yon-atrofidan hovur chiqardi. Darrov xaltalarni olib qarashsa, oltin o'rniga sopol parchalar qolibdi. Kelganlar qoqqan qoziqdek ag'rayib, murtlarini qimirlatgani ham hollari bo'lmay, hayron bo'lib qotib qolishdi, ularning qo'rqqani shunchalik.

Keyin nima bo'lgani esimda yo'q. Pidorka ziyoratga ketishni niyat qilib qo'ydi. Otasidan qolgan mol-bisotini yig'ishtirdi-da, bir necha kun o'tar-o'tmas qishloqdan nom-nishonsiz yo'qolib ketdi. Ba'zi jonkuyar kampirlar uni ham Pyotr yoniga yubormoqchi bo'lgandi, haytovur Kiyevdan kelgan bir kazak bundagi Lavrada¹

¹ Lavra – tarki dunyo qilib, umrini toat-ibodat bilan o'tkazmoqchi bo'lgan

ozib, qoq suyak bo'lib qolgan bir so'fi xotinni ko'rdim, tinmasdan duo-fotiha o'qirdi, hamqishloqlarimiz bu xotinni taniydi, Pidorka ekan, haligacha hech kimga hech narsa demas emish; piyoda kelgan ekan, hazrat Maryamning suratiga toza toshlar qadalgan shunday g'alati bir chorcho'p keltiriptiki, kishining ko'zini qamashtirar emish, deb so'zlab berdi.

Shoshmang, gap hali tamom bo'lgani yo'q. Petrusni shayton olib ketgan kuni Basavryuk yana paydo bo'lib qolibdi. Ammo endi hech kim uning yaqiniga yo'lamadi, chunki ko'milgan dunyolarni topib olish uchun odam suratiga kirgan shaytonligi hammaga ma'lum bo'ldi. Harom qo'lga dunyo kirmaganidan yigit-yalanglarni aldab yoniga tortar ekan. Yerto'ladagilarning hammasi shu yili qishloqqa ko'chib chiqdi, lekin la'nati Basavryuk qishloqda ham odamlarni tinch qo'ymadi. Marhum bobomning xolasi: «Basavryuk hammadan menga yomonlik qilardi, Oposhnya yo'lidagi araqxonani tashlab ketganimga alam qilib, mendan o'ch olishga ko'p harakat qildi» – derdi. Bir kun qishloqning kattalari majlis qurib, binoyidek suhbatlashib o'tirgan edilar, dasturxonda, uncha-muncha desam yolg'on bo'lar, butunicha kabob qilingan qo'y edi. U yoq-bu yoqdan so'zlashib gaplari har xil ajoyibot-u g'aroyibotlar, karomat va mo'jizalar borasiga o'tdi. Bir mahal o'tirganlarning biri bo'lsa mayli-ya, birdaniga hammasi nazarida qo'ygga jon kirib boshini ko'targandek bo'lipti, ko'zlariga nur kirib, alanglab qarabdi, tikandek mo'ylov chiqarib o'tirganlarga tikilib mo'ylovini qimirlatib qo'yibdi. Qo'yning boshiga qarasalar, Basavryuk ekan, hammasi darrov tanishibdi. Bobomning xolasi, hali zamon araq so'rab qolmasa go'rga edi, deb vahimaga tushib qolipti... Bechora qishloq kattalari bosh kiyimlarini kiya solib urra qochibdi. Cherkov mutasaddisi ba'zida bobom bilan mayxo'rlik qilib, suh-

kishilarning xilvatxonasi bo'lgan katta ibodatxonalar nomi.

batlashib o'tirishni yaxshi ko'rar ekan. Bir kun may ichib o'tirganlarida, bir-ikki marta ichar-ichmas kosa bo'shab qolib, unga qarab salom beraveribdi. Bechora darrov kosani qo'yib, hadeb cho'qinar emish... Uning xotini katta tog'orada xamir qorayotgan ekan, bir mahal tog'ora sakrab qochib ketipti. «Hay, huy!» degani bilan quloq solish qayoqda. Tog'ora uyning o'rtasiga tushib olib, belini ushlab o'yinga tushaveribdi. Kulasiz-da, lekin sho'rlik bobolarimizga oson emasdi. Afanasiy bobo har kuni ko'chama-ko'cha yurib, muborak suvdan sepib shaytonni daf qilardi. Marhum bobomning xolasi, yaqin-yaqinda ham kech bo'lar-bo'lmas birov tomni taqirlatib, devorni tirmalagani-tirmalagan derdi.

Nimasini aytay. Shu qishlog'imiz turgan joyning o'zida qanday edi-ku. Endi tinchib qoldi, bo'lmasa yaqin-yaqinlarda marhum otam bilardi, men ham, araqxona buzilib ketsa ham, bu zoting qurg'ur jinlar o'zi yana tuzatib olardi va bu yerdan odam bolasi o'tolmasdi. Qorakuya bosgan mo'ridan burqirab chiqqan tutun osmon-u falakka shunday baland chiqib ketardiki, qaragan odamning do'ppisi yerga tushardi, tutun osmonga chiqib dala-yu dashtga o't yog'ardi, nomuborak otini tilga olmagan ham yaxshi, mal'un itvachcha ana shu jinxona uyida o'tirganda shunday chinqirardiki, eman-zordagi zog'chalar ham qo'rqib qag'illashar, har tarafga to'zib uchishardi.

MAY KECHASI YOKI SUV PARISI

Nima jin urdi! Bu Iso ummatlarini, tovushqon quvlagan tozidek yugurib-yeladilar-u, ishlari sira o'nnglanmaydi. Nimagaki shayton aralashsa, xuddi osmondan tushgandek birpasda hozir-u nozir bo'la qoladi.

GANNA

...qishlog'ining ko'cha-ko'ylarida ashula ovozlari xuddi seldek oqardi. Kunduzning ish va tashvishi bilan charchab, horigan yigit-yalang va qizaloqlar osmon charaqlab turgan paytda ko'ngillaridagi xursandchiligini mungli qo'shiqlarda izhor qilmoq bo'lib, yig'ilishadigan payt edi. Doim xomush ko'ringan oqshom, bor-u yo'qni go'yo bir parda ichiga yashirib, ko'z ilg'amas olisga qochirdi-yu, shirin xayollar ichida ko'm-ko'k osmonni og'ushiga oldi. G'ira-shira qorong'i tushib qolsa ham ashulalar tingladi. Qishloq oqsoqolining o'g'li bo'z yigit Levko ashulachilarga sekingina chap berib, qo'lida do'mbira bilan bir tomonga boraverdi. Boshida barra telpak, do'mbirasini ting'illatib, asta-sekin o'yinga tushib ketyabdi. Oldida pastak-pastak olchalar ekilgan uyning eshigiga kelib to'xtadi. Kimning uyi ekan bu? Kimning eshigi ekan bu? U biroz jim turgach, do'mbirasini chilib qo'shiq boshladi:

Kun botganga o'xshaydi,
Shom bo'lganga o'xshaydi,
Tezroq chiqqin jonginam,
Vaqt yetganga o'xshaydi!

Yigit qo'shig'ini bas qilib derazaga yaqinroq keldi-da:

– Jodu ko'zli jononim qattiq uxlab qolganga o'xshaydi, – dedi. – Galyaxon, Galyaxon! Uxlab qoldingmi yoki chiqqing kelmaydimi? Birov ko'rib qoladi deb qo'rqasanmi? Yoki oppoq yuzimga sovuq tegmasin deysanmi? Qo'rqma, hech kim yo'q, sovuq emas. Birov kelib qolsa, bag'rimga o'rab, kamarim bilan chirmab quchoqlab olaman, hech kim bizni ko'rmaydi. Sovqot-sang bag'rimga bosay, oppoq oyoqlaringga telpagim-

ni kiygizib qo'yay, o'pib-o'pib isitay. Dil-u jonim, tilla balig'im, marjonim bir nafas men bilan bo'l. Hech bo'lmasa qo'lingni derazadan chiqarib, oq bilagingni ko'rsat... – Tortgan xo'rliqi o'ziga ta'sir qilib ori kelgan kishilar singari zarda bilan ovozini balandroq ko'tarib: – O'ziga bino qo'ygan mag'rur qiz, uxlaganing yolg'on, meni mazax qilyapsan! – deb qo'ydi.

Yoqasini ochib tashlab, telpagini dol kiyib olib, do'mbirasini ding'illatganicha asta-sekin deraza oldidan nariroq ketdi. Shu paytda eshikning yog'och tutqichi aylanib, g'irchillab eshik ochildi-da, bahordek ochilgan o'n yetti yashar qiz g'ira-shira qorong'ida eshik tutqichini qo'lidan chiqazmay, u yoq-bu yoqqa alanglab, sekin ostonadan o'tdi. Shamchiroqdek ko'zlari g'ira-shira qorong'ida javdirab yonardi. Bo'ynidagi qizil marjoni yiltirar, uyalinqirab ikki beti naqsh olmadek qizargan; uning qizargani yigitning o'tkir ko'zidan yashirin qolmadi.

Qiz ohistagina so'zlab:

– Muncha besabrsiz, darrov xafa bo'lganingizni qarang! Nega bunday bemahalda keldingiz, ko'cha to'la odam bo'lsa... Qaltirab ketyapman... – dedi.

Yigit, uzun charmga bog'lab, bo'yniga osib olgan do'mbirasini orqasiga tashlab yubordi-da:

– Qo'y, qaltirama, gulnorim, kel bag'rimga kir! – deb qizni eshik tagida yoniga o'tqazarkan, bag'riga tortdi. – Bilib qo'y, seni bir soat ko'rmasam toqat qilolmayman.

Qiz yigitga qarab, o'ylanqirab, termilib turgach, uning so'zini bo'lib, dedi:

– Bilasanmi, ko'nglimga bir xil gaplar keladi. Birov bundan buyon ikkoving bir-biringni ko'rolmasdan zor bo'lasan, deb qulog'imga shivirlaganday bo'ladi. Qishlog'ingiz odamlari yomon ekan, qizlar meni ko'rgani ko'zi yo'q, yigitlar bo'lsa... Hatto onam ham yaqindan beri menga ho'mrayib qaraydigan bo'lib qoldi. Rostini aytsam, begona yurtda vaqtim ancha chog' edi.

Oxirgi so'zlarni aytganda qizning chehrasida al-laqanday sog'inish alomati ko'rindi.

– O'z yurtingga kelganingga ikki oygina bo'ldi-ku, darrov zerikdingmi. Mendan ham bezor bo'lgandirsan?

Qiz kulimsirab turib:

– Yo'q, yo'q, sendan nega bezor bo'lay, qora ko'z yigit, sening oshig'ingman, quralay ko'zingga borman, menga har qaraganingda ko'nglim kulganday bo'ladi, quvonaman, suyunaman. Qora mo'ylovingni uchirgani-ning, ko'chada yurganing, do'mbirangni chalib kuy-laganing o'zingga shunday yarashadi, men shunaqa zavqlanib qaraymanki.

Yigit qizni bag'riga qattiqroq bosib, yuzlaridan o'parkan:

– E, jonim oromi! – deb suydi.

– Shoshma! Turatur, Levko! Avval menga ayt, otang bilan gaplashdingmi?

Yigit xuddi uyqudan seskanib turgan odamdek:

– Nimani? Ha, seni olmoqchiligimni, sen menga tegmoqchiligingni aytdim, – dedi, biroq «aytdim»ga kel-ganda, biroz ma'yuslanib qoldi.

– Xo'sh?

– Nima deb bo'ladi unga? Mug'ombir chol odatini qilib, o'zini eshitmaganga soldi. Karlikka olib, har qayerda sandiroqlab yurasan, ko'chalarda bolalar bilan sho'xlik qilib, tentirab yurasan, deb koyib ket-di. Biroq jonim Galya, sen xafa bo'lma! Agar otamni ko'ndirmasam, azbaroyi Xudo, yigit emasman.

– Levko, to'g'ri aytasan, nima desang aytganing bo'ladi, o'zimdan qiyos qilaman, ba'zida karligim tutib gapingga kirmay deyman-u, lekin bir gap ayt-sang qaytarolmayman, beixtiyor ko'naman! – Qiz boshini yigit yelkasiga qo'yib: – Aldama, tag'in al-dama! – deb qo'ydi-da, Ukrainaning bepoyon, ko'm-ko'k iliq osmoniga, ular tepasida shoxlarini shokil-da qilib turgan olcha daraxtlariga tikilib qarab qoldi. – Anavini qara, hov anavi yoqda yulduzlar

miltillab qoldi: bitta, ikkita, uchta, to'rtta, besh-ta... Farishtalar yorug' uylarining derazasini ochib bizga qarayapti-a, rostmi shu? Levko, rostmi, deyman? Farishtalar bizning yerimizga qarayapti-a? Odamlarda ham qushlarnikidek qanot bo'lsa nima qilar ekan-a, osmonga, hov o'sha balandlarga chiqsang... Voy, odam qo'rqadi-ya! Har qanday baland eman ham osmonga yetmas. Allaqaysi yurtda uchi osmonga tegadigan daraxt bormish, bizning pasxa bayramida kechasi Xudo shu daraxtdan pastga tusharkan.

– Yo'q, Galyajon, Xudoning osmondan yergacha yetadigan uzun shotisi bor. Pasxa kuni farishtalar uni yerga tushiradi. Xudo shotisiga oyoq qo'yishi bilan jami shaytonlar qochib, do'zaxga kirib ketadi, shuning uchun pasxa bo'lganda yer yuzida bitta ham shayton qolmaydi.

Galya atrofdagi qora tollar sochini yoyib, yig'layotgandek shokildalarini suvga osiltirib turgan majnuntollar soyasida qolgan hovuzga ishora qilib:

– Hovuzning suvi bola yotgan belanchak kabi tebrangandek mavjlanadi-ya! – dedi. Hovuz go'yo kuch-quvvatdan ketgan notavon bir choldek, balanddagi qora osmonni sovuq bag'riga bosgan, muhtasham tun shohining hali zamon paydo bo'lishini bilgandek, kechaniq iliq havosida xira yonib sayr etgan yulduzlarni sovuq-sovuq o'par edi. Tepadagi chakalak oldida derazalari yopiq eski yog'ochuy jimjit uyquda edi. Uyning tomini maysa-yu, alaf bosgan. Derazalari oldida shoxlab ketgan olma daraxtlari, chakalakdagi daraxtlar soya solib, uyni mudhish bir qorong'i bosgan, uydan pastroqdagi yong'oqlar hovuz bo'yigacha cho'zilib kelgan.

Galya ko'zini tepadagi uydan olmay, dedi:

– Xuddi tushda ko'rgandek bo'laman, qachonlardir yoshligimda, onamnikida turgan chog'imda shu uy to'g'risida allaqanday vahimali gaplar eshitgan edim.

Levko, sen ham bilarsan, gapirib ber!

– Oppog‘im, qurib ketsin, nima qilasan eshitib! Xotin-xalajlar, nodonlar nima gaplar to‘qishmaydi. O‘zingni o‘zing vahimaga solib, uyqungni notinch qilib nima qilasan, kechasi qo‘rqib uxlay olmayсан.

Qiz yuzini yigit yuziga surtib, uni quchoqlab, dedi:

– Qora ko‘z bo‘z bola, ayt! Aytmaganingga qo‘ymayman! Bo‘lmasa, meni sevmas ekansan, boshqasi bor ekan-da! Qo‘rqmayman, tinch uxlayman, ayt! Aytmasang endi uxlay olmayman, nima ekan, deb o‘ylayverib, tinchimayman... Ayt!..

– Qiz bolalarning shaytoni zo‘r bo‘ladi, degan gap rost ekan-da. Bo‘lmasa, jonim, quloq sol. Burun zamonda shu uy yuzboshiniki edi. Yuzboshining sendek ko‘hlik, oppoq qizi bor edi. Yuzboshining xotini o‘lgach, xotin olmoqchi bo‘ldi. «Ota, uylansang ham meni avvalgidek erkalatasanmi?» – deb so‘rapti qizi. «Albatta, oppoq qizim, yana ko‘proq erkalataman, bag‘rimga yana qattiqroq bosaman! Isirg‘a, marjonlarning eng yaxshisini olib beraman, qizim», – debdi otasi. Yuzboshi yosh xotinni yangi uyiga olib kelibdi. Yosh xotini ko‘hlik, yuzlari naqsh olmadedek qip-qizil edi. Biroq uyga kelishi bilan o‘gay qizga shunday bir yomon qarab qo‘ydiki, qizning yuragi orziqib, chinqirib yubordi, keyin berahm o‘gay ona kechgacha bir og‘iz so‘z aytmadi. Kechqurun bo‘lganda yuzboshi yosh xotini bilan ichkari uyga kirib ketdi, qizi ham uyning eshiklarini berkitib olib, xo‘rligi kelib yig‘lay boshladi. Bir mahal qarasa, bahaybat qora mushuk sekin kirib kelayotganmish. Yunqlari cho‘g‘dek yonar, yurganda tirnoqlari temirdek shaqillar emish. Qizcha qo‘rqqanidan so‘riga chiqib olsa, mushuk ham quvlab chiqipti, o‘ringa chiqsa, mushuk ham chiqib, changal solib bo‘g‘moqchi bo‘lgan ekan, qiz chinqirib uni irg‘itib tashlasa, badbaxt mushuk yana kelibdi. Qizcha jon achchig‘ida otasining devorda osig‘liq turgan qilichini olib chopgan ekan, temir tirnoqli panja

uzilib tushib, mushuk miyovlaganacha burchakka kirib g'oyib bo'libdi. Yuzboshining yosh xotini kechgacha ichkari uydan chiqmay yotibdi. Ikki kundan keyin qo'lini mahkam bog'lab chiqibdi. Qizgina o'gay onasining ajina ekanini, qilich bilan uni chopganini fahmlabdi. To'rt kun deganda yuzboshi qiziga uyni supur-sidir, suv tashib ber, ichkari uyga kirma, deb uni cho'ridek qilib qo'ydi. Qiz bechoraga har qancha qiyin bo'lsa ham, noiloj, otasining aytganini qildi. Besh kun deganda, yuzboshi qizini oyoqyalang qilib, bir burda non bermay haydab yubordi. Qiz oppoq yuzini bekitib olib yig'lashini ana endi ko'r! «Bemehr otam, o'z qizingni o'zing qilding nobud! Shaytonga topshirding imoningni, Xudoga soldim, Xudo kechirsin gunohingni. Men baxtiqaroga bu dunyoda turmoqni nasib qilmagan ekan!..» Shunday qilib, hov anavi uyni ko'ryapsanmi? – Levko barmog'i bilan tepalikdagi uyni ko'rsatib, so'zida davom etdi: – uydan nariroqda jartepa bor-ku, qiz ana shu tepaga chiqib, o'zini suvga tashladi, shundan beri nomi dunyodan o'chdi...

Galya jiq-jiq yoshga to'lgan ko'zini yigitga qadarkan hayiqib:

– Ajina xotin-chi? – deb so'radi.

– Ajinami? Kampirlar gap-so'z tarqatibdi, go'yoki, shundan beri oydin kecha bo'lganda suvga oqqan xotin-qizlarning bari ana shu boqqa chiqib oydinda isinarmish, yuzboshining qizi ularga bosh emish. Bir kun kechasi qiz o'gay onasini hovuz bo'yida ko'rib qolib, chinqirganicha suvga tortib ketibdi. Biroq ajina bunda ham hiyla qilib, darrov suvga oqqanlarning biri suratiga kirib olipti, shu bilan uni savalash uchun tayyorlanib qo'yilgan xipchindan qutilib qolibdi. Xotinlarning gapiga ishonib bo'ladimi! Yuzboshining qizi har kecha suvga oqqanlarni yig'ib, hammasining aftiga bir-bir qarab chiqarmish-u, lekin ajinani topolmasmish. Agar birov uning qo'liga tushsa, darrov ajinani topib ber,

bo'lmasa suvga botiraman, dermish. Jonim Galya, qariyalar shunaqa deydi!.. Endigi boy xo'jayin bu yerga mayxona solmoqchi bo'lib, atayin may tayyorlovchini yuboribdi... Shoshma, birovning ovozi kelyapti. Biznikilar qo'shiq aytib kelishyapti... Xayr, xush qol, Galya! Tinchgina uxla, xotinlarning bunday gaplarini ko'p o'ylayverma!

U shunday deb mahkam quchoqlab bir o'pdi-yu, ketdi.

Galya qorayib turgan chakalakdan ko'zini olmay:

– Xayr, Levko! – deganicha o'ylanib qoldi.

Shu onda to'lgan muhtasham oy cho'g'dek qizarib, viqor bilan ufqdan ko'tarila boshladi. Yarmi hali yerdan uzilgan bo'lmasa ham, yer yuzi ajib bir nurga to'lib, olam yorishdi. Hovuz jim-jimir tovlandi. Qorayib turgan daraxtlarning ko'lankasi aniq ko'rindi.

Qizning orqasidan:

– Galya, xush qol! – degan ovoz chiqib, shu ondayoq birov uni o'pib oldi.

– Qaytib keldingmi? – dedi qayrilib qarab. Biroq boshqa yigitni ko'rib teskari qaradi.

Shu paytda birov yana:

– Xush qol, Galya! – deb yana o'pib oldi.

Galya xafa bo'lib:

– Qaysi go'rdan kelib qoldi yana bunisi! – deb qo'ydi.

– Xush qol, Galyajon!

– Yana bittasimi!

– Xush qol! Xush qol! Xush qol, Galya! Har tarafdin o'pa ketdilar.

Galya har qaysisi bir quchoqlab qolmoqchi bo'lib yopishayotgan o'spirin bolalar qo'lidan chiqishga urinib:

– Voy, galalashmay qolinglar! O'pichga to'ymas ekan-da bular! Yaqinda bular dastidan ko'chaga ham chiqib bo'lmaydi shekilli, – dedi-da qochib ketdi.

Eshik yopilib, temir zulfinning g'ijirlagani eshitildi.

II

OQSOQOL

Ukraina kechalarini bilasizmi? Yo'q, bilmaysiz! Tomosha qiling: osmonning o'rtasidan oy mo'ralab turibdi. Bepoyon osmon gumbazi kengayib, bag'rini yana kattaroq ochdi, kuydi, yondi. Yer yuzi kumushdek oqardi. Dilbar xushhavo g'ir-g'ir essa ham dimroq, huzur ila lazzatga to'lgan, anbar hididan olam muattar. Ajab bir xushhavo kecha! Go'zal kecha! Daraxtlar ulkan soya tashlab, sokinlikda viqor bilan jimjit qorayib turadi. Hovuzlar ham sokin, jimjit, yam-yashil sabzazor uning sovuq suvini, salqin soyasini quchib qamab olgandek. Chakalak bo'lib yotgan gilos-u qoraqatlar sovuqdan seskana-seskana tomirlarini suvga tiqib, kechanning mayin shabadasida asta-sekin kelib o'pib olganda, achchiqlanib javrayotgandek shitir-shitir qiladi. Borliq uyquda. Osmonda nimaiki bor bo'lsa, hammasi tirik, nafasi jonbaxsh, go'zalligi, ajab hashamati bor. Ko'ngil yayrab-yayrab ochilar, bahra olar, zavq-shavqlarga to'lib, taxti-taxtida birtalay samoviy porloq xayollar, go'zal ilhomlar tug'ilar. Chiroyli, g'o'zal kecha! Birpasda butun tabiatga jon kirdi, daraxtzorlar, biyobonlar, suvlar tirildi. Bulbul ham fig'onini boshladi, ko'kdagi oy ham uning ovozigaga maftun bo'lib, tek turib qolganga o'xshaydi... Tepalikdagi qishloq go'yo bulbul nag'masidan mast bo'lib, uyquga ketgandek mudroq ichida yotibdi. Qator-qator uylar, pastak-pastak devorlar zulmat kechanning qorong'i quchog'idan chiqib, yanada ravshanroq ko'rinadi. Kechaning qo'shig'i tindi. Jimjitlik bosdi. Mo'min-qobil kishilar allaqachon uyquda. Unda-bunda, bitta-yarimta darchadan chiroq ko'rinadi, xolos. Faqat ba'zi uylarda ovqati bemahalgacha qolganlar bo'lsa, ostonaxonada o'tirib ovqat yemoqda.

– Ha, gopakka¹ bunday tushmasdi! Endi bildim, nega hech kelishmaydi dedim-a. Og‘aynim bekor aytipti. Qani, barakalla, tush o‘yinga: gop trala, gop trala! Gop, gop, gop! – O‘rta yoshlik bir odam andak sarxush bo‘lib olib, ko‘chada o‘z-o‘zi bilan shu maqomda so‘zlashib borardi. – Azbaroyi Xudo, gopakka bunday tushilmaydi! Yolg‘on gapirib nima qilaman! Azbaroyi Xudo, bunday emas! Qani, gop trala, gop trala, gop, gop, gop!

– Jinni bo‘lib qolipti! Yosh bo‘lsa ham go‘rgaydi. Xirsdek odam bolalarga mayna bo‘lib kechasi bemahal ko‘chada o‘yin tushib yuribdi-ya! – poxol ko‘tarib, o‘tib ketayotgan qartayganroq bir xotin shunday deb, koyib o‘tib ketdi. – Bor uyingga kir! Allaqachon yotar payt bo‘ldi!

Erkak yo‘lidan to‘xtab:

– Xo‘p bo‘ladi, kirib ketaman! Ketaman. Unaqabunaqa oqsoqoldan tap tortmayman. O‘zini kim deb o‘ylaydi, otasi shaytonga uchrasin, qishda odamlarni suvga pishganiga, oqsoqolligiga mag‘rur bo‘lib qanqayadimi! Oqsoqol bo‘lsa o‘ziga, men ham o‘zimga oqsoqolman. Xudo ursin, o‘lay agar oqsoqolman. Yo‘lidagi birinchi uyga yaqinlashib kelarkan, yana baqirib:

– Bor, bilganini qilsin, bo‘lmasa-chi... – dedi-da, uyning derazasi oldida to‘xtab, darchaning yog‘och tutqichini izlab, paypaslab qoldi.

– Xotin, eshikni och! Hoy xotin, ildamroq deyman, och tezroq! Kazakning uyqusi keldi!..

Xo‘b o‘yin-kulgi qilib, qo‘shiq aytishib qaytib kelayotgan bir gala qizlar uni ko‘rib qolib:

– Hoy Kalenik, birovning uyini taqillatayabsan-ku! O‘zingnikini ko‘rsatib qo‘yaylikmi? – deyishdi kulishib.

– Jonon qizchalar, ko‘rsatib qo‘yinglar!

Qizlarning biri:

– Hoy, gapini eshitdinglarmi, qizchalar, deydi-ya.

¹ G o p a k – ukraincha raqs. (Tarj.)

Shirinsoʻzligini qarang. Shu yaxshiligiga koʻrsatib qoʻyaylik... Yoʻq, avval oʻynab ber! – dedi.

Kalenik oyogʻi bir joyda turmaganidan tek turolmay, gandiraklab turib:

– Oʻynab beraymi? Hoy shayton qizlar, – dedi choʻzib.

– Hammangiz bittadan oʻptirasizmi? Hammangizni oʻpaman, hammangizni! – dedi-da, oyogʻi chalishib, gandiraklab qizlarni quvlay ketdi.

Qizlar avval qiyqirishib, har tarafga toʻzishib qochishdi-yu, Kalenikning oyogʻi ildammasligini koʻrgandan keyin dadillanib, koʻchaning narigi betiga oʻtib olishdi.

– Hov ana sening uying!

Qizlar ketarkan, boshqa uylardan kattaroq, qishloq oqsoqoliniki boʻlgan uyni koʻrsatib ketdilar. Kalenik ularning gapiga kirib, yana boyagidek oqsoqolni soʻkasoʻka gandiraklagan qizlar aytgan tomonga qarab ketdi.

Endi buncha zam-zamaga qolgan oqsoqol kim boʻldi? Bilib qoʻying, oqsoqol qishloqning ulugʻi boʻladi. Kalenik yetib borguniga qadar oqsoqol toʻgʻrisida bir-ikki soʻz aytib ulgurishimizga shubha yoʻq. Qishloq ahli uni koʻrganda darrov bosh kiyimini qoʻliga oladi. Yosh-yosh qizaloqlar ham engashib salom beradi. Oʻspirinlarning qaysi biri oqsoqol boʻlgisi kelmaydi? Hammaning tamaki xaltasi unga ochiq, oqsoqol besoʻnaqay, yoʻgʻon, gʻadir-budir barmogʻini tamaki qutiga tiqib tamaki olguncha har qanday azamat ham bosh kiyimini qoʻliga olib izzat bilan tura-di. Oqsoqolning hukmi bir nechagina kishining to-vushi bilan yursa ham, qishloq yigʻinida yoki katta maʼrakalarda hamisha uning qoʻli baland, aytgani aytgan, qishloqdagilardan kimni xohlasa yoʻl tuzat-gani, ariq qazigani yuboraverardi. Oqsoqol badqo-voq, badjahl, koʻp gapni yoqtirmaydi. Qadim-qadim zamonda, Xudo rahmati ulugʻ malikamiz Yekaterina Qrimga ketayotganda unga yoʻlovchilikka saylangan ekan. Ikki kun bu mansabda turib, hatto malika-

mizning izvoshlari yonida o'tirib ham borgan ekan. O'zini dono va sipo olib, shopdek buralib tushgan uzun mo'ylovini silab, qovog'ini solib o'qrayib qarash unga odat bo'lib qolgan edi. Shundan beri kimki oqsoqol bilan nima to'g'risida so'zlashsa, darrov gapni malikani kuzatib borganiga va uning izvoshi yonida o'tirganiga buradi. Oqsoqolning yana bir xislati shuki, ba'zida o'zini garanglikka solib oladi, xususan yoqtirmagan bir narsasini eshitib qolsa, darrov kar bo'lib oladi, oliftachilikni sira yoqtirmaydi, hamma vaqt kiygani qora ip chakmon, belida bo'yalgan jun belbog', malikamiz Qrimga borganlarida kuzatib borganda ko'k qozoqi chopon kiyganini aytmasak, boshqa vaqtda hamisha kiygan kiyimi shu. Lekin malikaning Qrimga o'tib ketayotgan vaqti esida qolgan odam qishloqda borligi juda shubha. U vaqtda kiygan choponini bo'lsa sandiqdan chiqarmaydi. Oqsoqol beva, ammo uyida qaynegachisi turadi. Ertalik, kechlik ovqat pishirish bormi, supurish-sidirish, uyni oqartirish, bo'z to'qish bormi, hamma ishni shu xotin qiladi. Qishloqda bu xotinning unga hech qarindoshligi yo'q, deyishadi, ammo oqsoqolning g'animlari ko'pligini, bular uning sha'niga bo'lar-bo'lmas gaplar to'qishini boya ko'rdik. Ba'zida oqsoqol o'roqchi xotinlar oldiga borib qolsa yoki yosh qizi bor kishinikiga kirib qolguday bo'lsa, xotinga uncha xush kelmasdi, shuning uchun boyagi gaplar tarqagan bo'lsa ham ajab emas. Oqsoqol so'qir, biroq bir ko'zi shunday yomonki, qishloqda ko'hlikroq xotin bo'lsa har qayerdan bo'lsa ham darrov ko'radi. Ammo yuz-ko'zi chiroyliroq juvonne ko'rib qolgan-da ham, avval u yoq-bu yoqqa qarab, qaynegachisi xabardor emasligini bilsa, so'ngra qaraydi. Oqsoqolning hamma ta'rif-tavsifini aytdik shekilli, endi mast Kalenikka kelaylik. U hanuz yo'lning yarmisiga ham yetgani yo'q, g'uldirab og'ziga nima kelsa, qaytarmay oqsoqolni xo'b so'kkanicha ketyapti.

III

KUTILMAGAN RAQIB. QASD

– Yo‘q, yigitlar, qo‘yinglar, yo‘q, kerakmas! Sho‘xlikdan sira tinmas ekansiz-da, haliyam hammamizning nomimiz bezoriga chiqib qoldi. Boring, yaxshisi uyingizga borib uxlang! – dedi Levko, uni yana allanechuk sho‘xliklar yo‘liga boshlamoqchi bo‘lgan chapani tengqurlariga. – Og‘aynilar, xayr! Yaxshi uxlab turing! – deb xo‘shlashgandan keyin ko‘chaga chiqib, ildam-ildam yurib ketdi.

U bizga tanish bo‘lgan olchalik uyga yaqin kelganda, «Shahlo ko‘zim uyqudamikin?» – deb xayolidan o‘tkazdi. Tevarak-atrof jimjit-u, lekin bir yoqdan g‘uvur-g‘uvur gaplashgan ovoz eshitilib qoldi. Levko to‘xtadi. Daraxtlar orasida oq ko‘ylak ko‘rindi... «Bu nima ekan?» – deb u yaqinroq kelib, daraxt orqasiga bekendi. Oyning shu‘lasi uning oldida turgan qizning yuziga tushib turipti... Turgan qiz, Galya! Ammo orqasi bilan o‘girilib turgan novcha kishi kim bo‘ldi? U shuncha qarasa ham taniyolmadi, chunki haligi kishi qorong‘idan ko‘rinmas edi. Oldi tomondan unga ozroq yorug‘ tushib turgandi-ku, lekin Levko turgan joyidan bir qadam qo‘yib qimirlaguday bo‘lsa, siri ochilib qolardi. U daraxtga suyanganicha qimir-lamasdan tek turaverdi. Qiz ochiq-oydin qilib uning nomini aytdi.

– Levkomi? Levko hali yosh! – dedi xirillab baland bo‘ylik odam. – Mabodo, uni senikida ko‘rib qolsam, sochidan tortib uraman...

Levko og‘zidan qattiqroq so‘z chiqib ketmasligining ehtiyotini qilib, tovushini chiqarmasdan sekingina:

– Meni sochimdan tortib urmoqchi bo‘lgan olifta kim ekan, bilsam edi! – deb, bo‘yini cho‘zibroq qaradi. Ammo u tanimagan odam sira eshitib bo‘lmaydigan qilib juda ohista so‘zlashaverdi.

Levko tanimagan odam gapini tugatgandan keyin, Galya unga:

– Hech uyating yo‘q ekan! Gaplaring yolg‘on, alday-san, meni sevmaysan, sevishingga sira ishonmayman! – dedi.

Baland bo‘yli odam yana so‘z boshlab:

– Bilaman, Levko senga har narsalar deb boshingni gangitib qo‘yipti. (Yigitning nazarida bu tovush unga juda ham yot emas, qachondir uni eshitgandek edi.)

– Lekin uning adabini berib, o‘zinning kimligimni bildirib qo‘yaman, – dedi novcha odam. – Xayolida qilib yurgan sho‘xliklarini meni bilmaydi, der. Itvachcha, hali mening mushtumimni yeb ko‘rgani yo‘q-da.

Levko bu gapni eshitganda achchig‘iga chiday olmay, o‘zini bosolmay qoldi. Uch qadam yaqin kelib, uni urmoqchi bo‘lib qo‘lini ko‘tardi-yu, lekin zo‘rg‘a o‘zini to‘xtatib oldi. Agar urganday bo‘lsami, novcha har qancha baquvvat bo‘lsa ham bardosh qilolmas edi. Shu paytda uning yuziga oydin tushib, Levko oldida turgan odam otasiligini bilib, turgan joyida qoldi. Taajjub va hayrati shunchalikka yetdiki, beixtiyor boshini chayqab, tishi orasidan hushtak chalib qoldi, xolos. Narigi yoqdan shitirlagan ovoz chiqib, Galya shoshib-pishib uyiga kirib, eshigini berkitib oldi.

Shu paytda yigitlarning biri sekingina kelib:

– Xush bor, Galya! – deb oqsoqolni quchoqlab oldi. Lekin oqsoqolning mo‘ylovi tikandek qadalib, quti uchib irg‘ib tushdi.

Yigitlarning yana biri kelib:

– Go‘zal qiz, xayr! – deyishi bilan oqsoqol turtib yuborgan edi, ag‘anab tushdi.

Bir necha yigit birdaniga oqsoqolning bo‘yniga osilib, har qaysisi Galya bilan xayrlashgan bo‘lardi.

Oqsoqol ularni turtkilab itararkan depsinib:

– Yo‘qolinglar-a shum badbaxtlar! Galya qilib oldinglarmi meni! Yo‘qoling-a shaytondan tarqagan, nomardlar, bo‘yningiz dorda cho‘zilsin! Asalga yo-

pishgan pashshadek yopishadi-ya! Galyalaringizni chiqarib qo'yarman!.. – derdi.

Yigitlar:

– Oqsoqol ekan, oqsoqol! – deb qichqirishib, har tarafga to'zib qochishdi.

Levko hayratidan o'ziga kelib, bolalarni so'kkanicha ketayotgan oqsoqolning orqasidan:

– Barakalla, ota! – deganicha qoldi. – Men gap ochganimda nega otam o'zini kar qilib oladi, derdim-a! Bunaqa ishlaring bor ekan-da, shoshmay tur, sen cholni bir boplay, yosh qizlarning derazasi tagida yurmaydigan, birovning qaylig'iga ko'z olaytirmaydigan qilib qo'ymasammi seni! – Yana to'planishgan o'spirinlarni chaqirib: – Hoy bolalar, bu yoqqa kelinglar, bu yoqqa! – dedi qo'lini silkib. – Qani uy-uyingizga borib uxlang, demoqchi edim-u, endi aynidim, beri kelinglar, endi tong otguncha o'ynayman sizlar bilan!

Qishloq yigitlari orasida hammadan sho'x, hammadan o'yinqaroq bo'lgan, yag'rinlari keng, zabardast yigit suyunib:

– Barakalla! Yaxshilab o'ynab, sho'xlik qilib olmasam xumordan chiqmayman, bir narsam kamdek, bosh kiyimimnimi, mushtugimnimi – bir narsamni yo'qotgandek bo'lib turibman. Ishqilib bir chakkam g'alatiroq bo'lib, yigitga o'xshamay qolaman, – dedi.

– Bugun oqsoqolni xo'b boplaylik, xo'pmi?

– Oqsoqolnimi?

– Ha, oqsoqolni. Axir juda haddidan oshib ketdi-da, ustimizdan xuddi hukmron bo'lib oldi. Hammamizni malay qilib olgani yetmagandek, endi qizlarimizga ham ko'z olaytira boshladi. Oqsoqol aylanishmagan tuzukina qiz qishloqda qolmagandir, deb o'ylayman.

O'spirinlar hammasi unga qo'shilib:

– Bu gap-ku rost-a! Rost, – deb har tarafdin luqma tashlab, shovqin-suron ko'tarishdi.

– Yigitlar, axir biz uning malayi emasmiz-ku! Undan nima kamimiz bor? Xudoga shukr, hammamiz

ozod yigitlarmiz! Kelinglar, o'zimizning ozodligimizni unga ko'rsatib qo'yaylik!

– Ko'rsatamiz! Ko'rsatamiz! – deb yigitlar ma'qullashdi. – Oqsoqolning o'zini emas, mirzasini ham qo'ymaymiz!

– Ha, mirzasini ham qo'ymaymiz! Oqsoqol to'g'risida g'alati qo'shiq ham to'qib qo'ydim. – Levko do'mbirasini chertib turib: – qani yuringlar, qo'shiqni o'rgatib qo'yay, – dedi. – Shoshmanglar, har qaysing ustingga har narsa kiyib ol!

Boyagi azamat, sho'x yigit oyog'ini oyog'iga urush- tirib, chapak chalib:

– Yigit boshi omon bo'lsin, o'ynasin. Barakalla! Dorilomon bo'lsin! To'polon qilib, yayrab ketsang, burungi dorilomon zamon kelgandek bo'ladi. Ko'ngil suyunadi, shodlanadi, odam jannatga tushgandek bo'ladi. Barakalla, yigitlar, barakalla, o'ynanglar! – derdi.

Yigitlar galalashib, shovqin-suron solib, ko'chalarni boshlariga ko'tardi. To'polondan uyqulari bezovta bo'lib uyg'ongan xudojo'y kampirlar darchalarini ko'tarib qararkan, karaxt qo'llari bilan cho'qinib turib:

– Obbo, yigitlari tushmagur-ey, qutiribdilar-ku! – derdi.

IV

YIGITLARNING SHO'XLIGI

Ko'chaning oxiridagi bittagina uyda hali ham chi-roq yonig'liq, bu uy oqsoqolniki. Oqsoqol kechligini allaqachon yeb oldi, agar mehmoni bo'lmasa yotib uxlardi ham. Ozod kazaklar orasida bir bo'lak yeri bo'lgan boy bunda mayxona qurmoqchi bo'lib musallas tayyorlov-chini bu yerga yuborgan edi... Baqaloqdan kelgan, ko'zlari har doim kulib turgan mehmon uyning to'ridagi butlar osilgan burchakda o'tiribdi. Kaltagina mushtugi-

ni chekarkan, dam-badam tupurib, kulini qo'li bilan bosib qo'yganda topgan huzuri xuddi uning ko'zlarida yozilib qo'yilgandek edi. Mushtuk tutuni yoyilib, ko'm-ko'k tumandek uning boshini chulg'ab oldi. Allaqanday mayxonaning yo'g'on mo'risida turaverib zerikanidan bir yozilib kelay, degan xayol bilan bu yerga kelib, oqsoqolning dasturxonni tepasiga o'tirib olganga o'xshardi. Qalin va kalta mo'ylovlari dikkayib turardi. Ammo mushtuk tutuni ichida mo'ylovi zo'rg'a ko'rinar va musallas tayyorlovchi omborxonada mushugining nasibasiga changal solib tutib olgan sichqonni og'zida ushlab turganga o'xshardi. Oqsoqol bo'lsa, mezbonligini qilib, ko'ylakchan, surup ishtonda o'tirgan edi. Burgutnikidek o'tkir ko'zlari kech payt oftobidek nuri o'chib, xira tortib yumilib ketayotgan edi. Dasturxonning poygakida, bir chekkada oqsoqolning qo'l ostidagi o'n boshilardan biri uy egasiga hurmat yuzasidan chakmonini yechmay tamaki chekib o'tirardi.

Oqsoqol esnab og'zini cho'qintirarkan musallas tayyorlovchiga qarab:

– Mayxonani qachon solmoqchisiz? – deb so'radi.

– Xudo xohlasa, shu kuzda yurgizib yuborsak ham ajab emas. Agar oqsoqol taqsirlari oyoqlari chalishib, ko'chaga aji-buji xat yozib yurmasalar Pokrov¹ bayramiga ko'rasiz, nimalar qilib beraman.

Musallas tayyorlovchi shu so'zni aytdi-ku ko'zlari yumilib ko'rinmay ketdi, ko'zidan qulog'igacha eti taram-taram bo'lib tortishib ketdi. Kulganida hamma tanasi zalvor bilan silkillab, lablari ham irjayib, tutab turgan mushtugi bir lahza og'zidan tushdi.

Oqsoqol ham iljaygan bashara bo'lib:

– Xudo xohlasa, – deb qo'ydi-da, so'ngra: – Xudoga shukur, hali mayxonalar uncha ko'payganicha yo'q. Ammo burungi vaqtda, men malikamizni Pereyaslav

¹ Pokrov kuni – ruslardagi diniy bayram. Eski yil hisobi bilan 1-oktyabrda bo'ladi. Birinchi qor yog'ishi munosabati bilan o'tkaziladigan qoryog'di bayrami.

yoʻlidan kuzatib borgan vaqtimda marhum Bezborodko¹...

– Qarindosh, qachongi vaqtni aytasan-a! U vaqtda Kremenchugdan to Romenga² borguncha ikkita ham mayxona yoʻq edi. Endi-chi... Laʼnati nemislarning oʻylab chiqarganlarini eshitdingmi? Yaqinda mayni siz-u bizdek nasroniylar singari oʻtin yoqib tortmay, shayton oʻrgatgan bugʻ bilan tortarmish. – Musallas tayyorlovchi bu soʻzlarni aytib, oʻzi oʻylanqirab qoldi-da, xontaxtaga va uning ustida turgan qoʻliga koʻzi tushdi. – Azbaroyi Xudo, hech bilmayman, bugʻ bilan qanday tortarkinlar! – deb qoʻydi.

Oqsoqol ham:

– Bu nemislar qanday bemaʼni xalq ekan, Xudoyo tavba, – dedi. – Men boʻlsam u itvachchalarni tayyoriq bilan doʻpposlardim! Axir bugʻ bilan bir narsani qaynatib boʻladimi? Shuning uchun-da, bir qoshiq shoʻrvani labingiz yaqiniga keltirsangiz choʻchqa bolasi oʻrniga labingizni qovurib olasiz...

Soʻrida chordana qurib oʻtirgan qaynegachisi gap qotib:

– Qarindosh, xotiningni keltirmay shunday turaverasanmi? – dedi.

– Xotinni nima qilaman? Tuzukroq boʻlsa ham mayliyi.

– Nega, chiroyli emasmi? – deb soʻradi oqsoqol koʻzini unga baqraytirib.

– Chiroyi qayerda! Qarib, ajinaga oʻxshab qolgan. Aft-angori boʻshab qolgan hamyondek burishib ketgan, – musallas tayyorlovchi xaxolab kulgandi, baqaloq tanasi yana zalvor bilan silkinib-silkinib tushdi.

Shu onda eshik orqasida bir narsa ivirsilagandek boʻldi. Bir mahal eshik ochilib, birov bosh kiyimini ol-

¹ Knyaz A. A. Bezborodko (1742–1799) Yekaterina II ning bosh kotibi.

² Kremenchug va Romen shaharlari Ukrainada joylashgan.

may ostonadan o'tdi-da, uyning o'rtasiga kelib, shipga qarab serrayib turaverdi.

Kelgan odam tanishimiz Kalenik ekan.

U uydagilarga sira parvo qilmay, eshik oldidagi so'richaga o'tirarkan:

– Uyimga yetib oldim-a! – dedi. – Odamzodning dushmani nomard shayton yo'ning tanobini xo'b cho'zdi-da; ketyapman-ketyapman, oxiriga yetmayman-a! Birov oyog'imni sindirib qo'ygandek! Xotin, po'stakni tagimga tashlab ber. Pechkaga chiqib sen bilan yotmayman, oyog'im zirqirayapti. Po'stakni olib ber, ana burchakda yotipti. Ehtiyot bo'l, xurmada tamaki ezib qo'yibman, to'kib yuborma. Yo'q, qo'ya qol, tegma! Bugun mast chiqarsan... Mayli qo'y, o'zim olaman.

Kalenik turmoqchi bo'lib, andak ko'tarildi-yu, turolmadi, allaqanday quvvat uni o'tirgan so'richasiga mixlab qo'ygandek edi.

Oqsoqol:

– Barakalla, shunisini yaxshi ko'raman-da, – dedi. Birovnikiga kelib, o'zinikidek kattalik qiladi-ya! Yaxshilikcha, omon-eson darrov chiqarib yuboring!..

Musallas tayyorlovchi oqsoqolning qo'lini tutib:

– Qarindosh, qo'y, bir pas damini olsin, – dedi. – Bunaqalar bizga foydali; bunga o'xshaganlar ko'proq bo'lsa, ishimiz rivojga minib ketadi...

Biroq musallas tayyorlovchi bu gaplarni ko'ngli bo'shligidan aytmadi. Har xil irim-sirimlarga juda ishonardi, shuning uchun uyga kirib o'tirib olgan kishini haydab chiqarish uning nazarida o'z boshiga o'zi balo orttirish edi.

Kalenik taxtaga yotarkan:

– Qarib qoldimmi!.. – deb to'ng'illadi. Mast bo'lsam ham mayli edi-ya, mast emasman. Xudo haqi, mast emasman! Yolg'on gapirib nima ham qilaman. Oqsoqolning oldiga borsam ham aytaman. Oqsoqoling nima menga? Itvachcha, harom o'lsin! Basharasiga tu-

purdim! Bir ko'zi ko'r shaytonni arava bossin! Odamlarni sovuqda suvga pishganiga...

Oqsoqol achchig'i kelib:

– E-ha, to'ng'iz, uyga kirib, endi dasturxonga oyog'ini uzatyaptimi? – deb o'rnidan turdi. Shu paytda kattakon tosh oynani chil-chil qilib uning oyog'i ostiga kelib tushdi. Oqsoqol to'xtab qoldi. Toshni yerdan ko'tarib olarkan: – agar qaysi dor tagidan qochgan otganini bilsam-chi, shunday adabini berardimki, – deb qo'lidagi toshning u yon-bu yoniga qaradi. – Otgan toshing halqumingga tiqilsin...

Ranggi o'chib, bo'zarib qolgan may tayyorlovchi:

– Qarindosh, shoshma-shoshma! Xudo saqlasin! Ikki dunyoda ham Xudo seni o'z panohida saqlasin, birovni hech bunday qarg'ay ko'rma! – dedi.

– E, yoqlashingni qara-yu! Qo'yaver o'lib ketsin!...

– Qarindosh, aslo bunday deya ko'rma! Mening qaynonam voqeasini eshitgandirsan?

– Qaynonangnimi?

– Ha, qaynonam voqeasini. Kechqurun, shu mahaldan sal ertaroq bo'lsa kerak, marhuma qaynonam, marhum qaynotam, malayi, cho'risi, yana beshtacha bolalari bilan kechki ovqatni yeyishga o'tirgan ekan. Qaynonam xamir oshi qilib, sovisin, deb ozroq tuppani qozondan idishga olib qo'yg'an ekan. Ishdan keyin hammasining qorni ochib qolgan ekanmi, soviguncha sabrlari chidamabdi. Tuppani uzun cho'p bilan yeyishni boshlagan ekan, shu paytda kimligini, qayerdanligini Xudo bilmasa boshqa hech kim bilmagan bir odam eshikka kelib, suqatoylik bilan dasturxonga o'tirib olibdi. Och odamga ovqat bermay bo'ladimi! Unga ham cho'p beribdi, biroq mehmon shunday tushirib beribdiki, och mol ham poxolni bunday yemaydi. Boshqalar bittadan olib, yana qo'l uzatgunicha tovoqning taqiri chiqibdi. Qaynonam mehmon endi to'yg'andir, sekinroq oshalar deb, yana keltirib qo'yibdi. Yo'q, boyagidan ham battarroq oshalab, bu

tovoqni ham bo'shatibdi! Och qolgan qaynonam, tiqilib o'lgur, deb ichida qarg'ashi bilan haligi mehmon qalqib ketib, shu onda yiqilibdi. Qarasalar allaqachon joni chiqibdi. Tiqilib o'lib qolibdi.

– La'nati ochofat ekan, ajab bo'lipti! – dedi oqsoqol.

– Shunday-ku, lekin oqibati yomon bo'ldi-da; qaynonam shundan keyin hech tinchlik ko'rmadi. Kech bo'lar-bo'lmas haligi o'lik kelib, badbaxt og'zida xamir oshi bilan mo'riga minib olarmish. Kunduzi bo'lsa jimjit, sharpasi ham ko'rinmay, kech bo'ldi deguncha tomga qarasang, itvachchani mo'riga minib olgan, ko'raverasan...

– Og'zida xamiri bilan-a?

– Og'zida xamiri bilan.

– Qarindosh, ajab gaplar! Marhuma malika zamonda ham shunga o'xshash bir voqeani eshitgan edim...

Oqsoqol shu so'z ustida to'xtab qoldi. Deraza tagida shovqin, tapir-tupur o'yin tushgan ovoz eshitildi. Avval sekin chalingan do'mbira ovozi chiqdi, so'ngra unga ashula qo'shildi. Do'mbira torlarining ovozi balandroq chiqdi. Bir necha kishi qo'shilishib ayta boshladilar, shunday qilib ashula avjiga chiqdi:

Bildingizmi yigit-yoronlar?

Bizning boshlar qattiq emasmi!

Oqsoqolning boshi shu onlar

Yorilibdi, tushib chegasi.

Bo'chkachi, siz tutib boshini

Po'lat gardish bilan bog'langiz.

Savag'ich-la bizning oqsoqolni

Savalangiz, xo'p savalangiz.

Oqsoqol sassiq, iblis chol,

Qarisa ham sira quyulmay,

Xotin-qizdan qitdak tiyilmay,

Surkaladi bamisoli mol.

Yigitlarga tenglashganingcha –
Go'rga kirsang yaxshimasmi chol?
Oqsoqolni ur o'lgunicha,
Kallasiga boplab-boplab sol.

Musallas tayyorlovchi boshini sal qiyshaytirib turib, bunday gustohlikni ko'rib, serrayib, taxta bo'lib qolgan oqsoqolga qarab:

– Qarindosh, alomat qo'shiq ekan! Juda alomat-u, biroq oqsoqolning sha'niga andak beadablik joyi bor ekan-da.., – deb qo'ydi.

Deraza tagidagilar: «Yana boshidan!» – deb xaxolab kulishayotganlaridan musallas tayyorlovchi yana tinglamoqchi bo'lib, ko'zlari allanechuk suzilib, ikki qo'lini xontaxtaga tashladi. Biroq xushyorroq odamning ko'zi oqsoqolning serrayib taxta bo'lib qolgani hayratidan emasligini darrov bilardi. Uning bu turishi, tullak, mug'ombir mushuk xom va nodon sichqonni ko'rganda yaqiniga kelguncha indamay qo'yib berishiga o'xshaydi. Mushuk indamay poylab turib, sichqonni qanday qilib iniga kirgizmasdan tutib olish hiylasiga kirishadi. Oqsoqolning bitta-yu bitta ko'zi derazaga tikilib turgan, o'nboshiga ishora qilgan qo'li hanuz eshikning yog'och tutqichidan uzilguncha bo'lmay, ko'chada birdan shovqin-suron bo'lib qoldi... Bir qancha fazilatlari orasida har narsaga ajablanish odati ham bo'lgan musallas tayyorlovchi darrov mushtugini tamakidan to'ldirib olib, yugurgancha ko'chaga chiqdi, ammo sho'xlik qilib yurganlar allaqachon qochib ketgandi.

Oqsoqol teskari ag'darilgan qora jun po'stinni boshiga ilib olgan birovni qo'lidan sudrab kelarkan:

– Yo'q, endi qo'limdan chiqolmaysan! – derdi.

May tayyorlovchi fursatni g'animat bilib, ularni bunday bezovta qilgan odamning aftini ko'rmoqchi bo'lib yugurib keldi. Biroq uzun soqolini ta'viya qilib, qora surtilgan basharasini ko'rib, qo'rqqanidan ketiga tisa-

rildi. Oqsoqol bo'lsa qo'liga tushgan haromini to'ppa-to'g'ri dahlizga sudrab borarkan: «Yo'q, endi qo'limdan chiqolmaysan!» – derdi, lekin u ham xuddi o'z uyiga kirib kelayotgandek, hech tixirlik qilmay indamasdan kirib kelaverdi. Oqsoqol o'nboshini chaqirib:

– Karpo, omborni och! Qorong'i omborga qamab qo'yaylik! Keyin mirzaboshini uyg'otib, o'nboshilarni chaqirib, nomardlarning barisini tutib, hammasiga shu kuniyoq hukm chiqaramiz! – dedi.

O'nboshi dahlizda turib, kichkina osma qulfni chaqillatib omborxonani ochdi. Shu paytda bandga tushgan odam qorong'ilikdan foydalanib, kuchining boricha siltab, qo'ldan chiqdi.

Oqsoqol uni yoqasidan yana qattiqroq ushlab:

– Qayoqqa borasan? – deb baqirdi.

– Qo'yib yubor, menman! – degan ingichka ovoz chiqdi.

– Og'ayni, hiyla qilma, foydasi yo'q, xotin kishi bo'lmay, ajina bo'lib chinqirsang ham aldayolmaysan! – deb uni qorong'i omborga shunday itarib yubordiki, u inqillab yiqilib tushdi. So'ngra oqsoqol o'nboshi bilan birga mirzaboshinikiga qarab ketdi. May tayyorlovchi ham xuddi kemadek tutun burqiratib, ular ketidan ketdi.

Uchovi boshini quyi solib, xayol ichida borardi, to ko'chaning muyulishiga yetganda, peshonalari bilan urilib ketib, hammasi birdaniga qichqirishib yubordi. Shu onda bu tomondagilar ham qichqirib yubordilar. Oqsoqol ko'zlarini qisib qarasa, mirzaboshi bilan ikki o'nboshi ekan, ularni ko'rib oqsoqol hayron qoldi.

– Hurmatli mirzaboshi, men senikiga ketayotgan edim.

– Hurmatli oqsoqol, men ham senikiga borayotgan edim.

– Mirzaboshi, ajab g'alati ishlar bo'lyapti.

– Hurmatli oqsoqol, ajoyib ishlar.

– Nima gap?

– O‘spirinlar qutirib ketipti! Ko‘chalarda galalashib yurib, beboshlik qiladi. Seni shunday so‘zlar bilan behurmat qiladiki, aslo qo‘yaver, gapirgani odam uyaladi, mast kishining aljigan tili ham bunday so‘zlarga bormaydi. (Alachadan shalvar, malladan nimcha kiygan qotma mirzaboshi bu gaplarni gapirganda kekirdagini bir cho‘zib, bir tortib qo‘yardi.)– Ko‘zim andak uyquga ketib mudragan ekanman, haromilar tapir-tupur, to‘polon qilib, ashula aytib, uyqumdan bezovta qildi! La‘natilarning xo‘b adabini bermoqchi edim, shalvarim bilan nimchamni kiygunimcha qochib ketishdi va lekin boshlig‘i qutulolmadi. Hozir u avaxtaxonada yotipti. U nomardning kimligini bilishga juda qiziqdim-u, biroq nomardning aft-basharasi do‘zaxilarni osishga mix qiladigan shaytoni lainga o‘xshab, qop-qoraga bo‘yalgan ekan.

– Hurmatli mirzaboshi, ustidagi kiyimi qanaqa?

– Hurmatli oqsoqol, itvachchaning ustida qop-qora ag‘darma po‘stin.

– Hurmatli mirzaboshi, yolg‘on so‘zlamayapsanmi? Sen aytgan haromi mening omborimda yotgan bo‘lsa nima deysan?

– Yo‘q, hurmatli oqsoqol, jahling chiqmasin-ku, sen o‘zing bilmay turib yolg‘on so‘zlayapsan.

– Chiroq keltiring, bo‘lmasa, uni ko‘raylik-chi!

Chiroq keltirib, eshikni ochishgan edi, oqsoqol qaynegachisini ko‘rib, hayron bo‘lib, taajjubda qoldi.

Qaynegachisi unga o‘dag‘aylab:

– Ayt-chi menga, qolgan-qutgan aqlingdan ham ajralmadingmi? Meni qorong‘i omborxonaga itarib yuborganingda, bir ko‘zi ko‘r boshingda zarracha aql bormidi, xayriyatki, boshim temir sanchiqqa borib tegmadi. Axir, menman, menman, deb baqirdim-ku! So‘laqmon o‘lgur, nahotki temir panshaxadek qo‘llari bilan ushlab, itarib yuborsa-ya! Seni ham oxiratda shayton jahannamga itarsin!..

Oxirgi so'zni eshikdan chiqqach, hovliga hojat uchun chiqib ketayotib aytdi.

Oqsoqol hushiga kelib:

– Ko'rdim, sen ekansan! – dedi. – Mirzaboshi, bunga nima deysan, bu nomard shum emasmi?

– Hurmatli oqsoqol, shum, shum.

– Bu haromilarni tutib, ta'zirini berib, shumlikni tashlatsak bo'lmaydimi?

– Hurmatli oqsoqol, allaqachon shunday qilish kerak edi, allaqachon.

– Nomardlar ko'p ahmoq bo'lipti... Ko'chada qaynegachim qichqirganday bo'ldimi, voy tavba, ahmoqlarning xayolida men ularning tengquriman, shekilli. Xayollarida o'ylardiki, yurgan har bir kazak menga teng bo'laveradi!.. – Bu so'zdan keyin oqsoqol biroz yo'talib olgach, o'shshayib atrofiga qarab qo'ydi. Bu qiligi uning kattaroq, g'alati bir gap aytmoqchi bo'lganidan xabar berardi.. – Bir ming...e, shu yillarning nomi ham qursin, o'lsam ham hech aytolmayman; ishqilib o'sha yili u vaqtdagi hokimimiz Ledachega kazaklar orasidan esli-xushlirog'ini tanlab, hov! (Oqsoqol «hov» deganda barmog'ini ko'tarib salmoqlab qo'ydi.) Hammadan eslirog'ini tanlab tayinlang, malikani kuzatib qo'ysin, degan buyruq kelgan edi. U vaqtda men...

– Hurmatli oqsoqol, buni gapirib nima qilasan, hamma biladi-ku! Malikaga manzur bo'lib, undan iltifot ko'rganing hammaga ma'lum. Endi o'zing ayt, meniki to'g'ri chiqdimi! Ag'darma po'stin kiygan haromini tutdim deb, yolg'on so'zlab, qaytaga gunoh ortirdingmi?

– Po'stinni ag'darib kiyib olgan shaytonni kishanga solib, xo'b jazosini berish kerak, toki boshqalarga ibrat bo'lsin, hukumat bilan hazillashib bo'lmasligini bilishsin! Oqsoqol podshoh tomonidan bo'lmay kim tomonidan qo'yilipti? Keyin boshqalarini ham tutamiz; la'natilar mening paykalimga cho'chqalarni haydab yuborib, karam va bodringlarimni yedirganlari,

bug'doyimni yanchib bermaganliklari esimdan chiqqani yo'q, yana... go'rga kirsinlar-a, po'stinni ag'darib kiyib olgan kimligini bilmasam tinchlanmayman.

Bu gaplar tamom bo'lganicha, qal'abuzar zambarakni o'qlagandek lunjiga tutun to'lib, kalta mushtugi labidan tushib, og'zidan tutun burqirab turgan musallas tayyorlovchi:

– Bunisi hammasidan shumroqqa o'xshaydi! – deb qo'ydi. – Bunday odamni mayxonada saqlamoq ham yomon bo'lmaydi. Lekin qandil qilib terakka osib qo'ygan ma'qulroq!

Musallas tayyorlovchining nazarida o'zining bu hazili chakki bo'lmaganday ko'rindi shekilli, boshqalarga manzur bo'lgan-bo'lmaganiga boqmay, xirillab kulib qo'ydi.

Shu onda ular qulay-qulay deb turgan kichkina bir uyga yaqinlashib qoldi va bunga qiziqishi yanada oshdi. Hammalari eshik oldida g'uj bo'lib to'plandi. Mirzaboshi kalitni chiqarib jiringlatib qo'ydi, ammo bu kalit sandig'ining kaliti ekan. Sabrlari chidamay shoshardi. Kissasini axtarib kalitni topolmay xit bo'lib so'kardi. Bir mahal engashib olib, olacha shalvarining kattakon cho'ntagini kavlashtira-kavlashtira «topdim!» – dedi. Bu so'z uning og'zidan chiqqanda azamatlarning qalblari birlashgandek bo'ldi. Bu kattakon qalbi shunday qattiq ura boshladiki, hatto qulfning chaqillashi ham uning duk-duk urgan ovozini bosib ketolmadi. Eshiklar ochildi... Oqsoqol bo'zdek oqarib, serrayganicha qotib qoldi. Musallas tayyorlovchining badaniga sovuq yugurdi, sochlari hurpayib, uchib ketganday bo'ldi. Mirzaboshining quti uchib ketdi. O'nbooshilar qadalganicha qoldi va ag'rayib ochilib qolgan og'izlarini yopolmadi. Ular oldida turgan oqsoqolning qaynegachisi edi.

Qaynegachi ham ulardan battar hayron bo'lib qolgan bo'lsa ham, o'ziga kelib, ular tomoniga yurib kelaverdi.

Oqsoqol baqirib:

– To'xta! – deb darrov eshikni yopib oldi. – Birodarlarning, bu odam emas, jin! Tezroq chiroq keltiring, darrov! Podsholik bo'lsa ham ayamayman, uyga o't qo'yamiz! O't qo'y, nomardlarning suyagi ham yer yuzida qolmasin!

Qaynegachisi bu vahimali gaplarni eshitib kapalagi uchib, o'takasi yorilayozdi.

– Og'aynilar, sizlarga nima bo'ldi! – dedi musallas tayyorlovchi. – Xudoga shukr, sochlaringiz oppoq qordek, lekin haligacha aqlingiz kirmapti. Jin degan narsa o'zimizning rosmana o'tdan yonarmidi. Uni mushtug o'ti yondirmasa, boshqa o't kor qilmaydi. Shoshmanglar, hozir o'zim saranjom qilaman!

Musallas tayyorlovchi mushtugidan bir chimdim kul olib, bir siqim poxolga qo'yib puflay ketdi. Shu onda bechora qaynegachi jon achchig'ida baqirib, ularga yalina boshladi:

– Og'alar, shoshmanglar! Bekorga gunohkor bo'lmaylik, balki jin emasdir, – dedi mirzaboshi. – Bunda o'tirgan narsani cho'qintirib ko'raylik, agar cho'qinishga rozi bo'lsa, unda jin emasligi ma'lum bo'ladi.

Uning taklifi ma'qul tushdi. Mirzaboshi og'zini qulf teshigiga to'g'rilab:

– Daf bo'l, jin bo'lsang! – dedi-da, keyin yana: qimir-lamasang ochamiz, – dedi.

Eshik ochildi. Oqsoqol, mabodo orqaga qochish lozim bo'lib qolsa ko'rib qo'yish kerak deganday, orqasiga qarab-qarab qo'ygach:

– Cho'qin, cho'qin! – dedi.

Qaynegachisi cho'qindi.

– Qanday balo bo'ldi. Qaynegachimning xuddi o'zi-ku!

– Qaynegachi, qaysi jin seni bu yerga keltirib tashladi?

Qaynegachi piqillab yig'lay-yig'lay, bolalar ko'chada uni ushlab, har qancha olishsa ham zo'r bilan uyning

derazasidan uni itarib, derazaning orqasini mixlab tashlaganlarini soʻzlab berdi. Mirzaboshi qarasa, derazaning zulfini sugʻurilgan, ustidan tanbalanib qoqib tashlanipti.

Qaynegachi orqasiga tisarilib, hali ham uni koʻzi bilan chamalashini qoʻymagan oqsoqolga doʻq qilib:

– Bir koʻzlik malʼun! Niyating nimaligini xoʻb bilaman. Maqsading meni kuydirmoq, men kuyib oʻlsam suyunasan, qiz bolalar ketidan qolmasang-a? Birov seni tiymasa, moʻysafid cholning qilgan tentakligini hech kim koʻrmasa-a? Bugun kechqurun Galya bilan nimalar haqida gaplashganingdan meni bexabar deb oʻylaysanmi? E-ha, hammasini bilaman! Meni laqillatish oson emas, sen kallavaram meni aldab boʻpsan. Men arqonni uzun tashlab qoʻyaman-u, lekin keyin, mendan gina qilma...

Qaynegachi bu soʻzni aytib mushtumini oʻqtalib qoʻygach, gʻizillab ketaverdi. Oqsoqol bezrayganicha qoldi. Oqsoqol boshini qashirkan:

– Yoʻq, bu ishga shayton aralashmasdan iloji yoʻq, – deb oʻylanqirab qoldi.

Shu paytda oʻnboshilar yetib kelib:

– Tutdik! – deb baqirishdi.

– Kimni tutdinglar? – deb soʻradi oqsoqol.

– Agʻdarma poʻstinlik shaytonni!

Oqsoqol ular tutib kelgan bandini qoʻlidan ushlab olib:

– Itaringlar bu yoqqa! – dedi. – E, jinni boʻlibsiz, buningiz mast boʻlib yurgan Kalenik-ku.

– Qanday balo boʻldi! Hurmatli oqsoqol, oʻz qoʻlimiz bilan ushlagan edik-ku. Laʼnati shumtakalar tor koʻchada oʻrab olib, xoʻb oʻyin qildi, tillarini osiltirib masxara qildi, tortqilab, turtkilab, qoʻlimizdan yulqib olmoqchi boʻldi... Obbo, shumlar-e, qanday qilib uning oʻrniga bu goʻngqargʻa qoʻlimizga kirib qolganini Xudo biladi!

– Oʻzim va butun fuqarolarim nomidan amr qilaman, u oʻgʻri shu ondayoq tutilsin. Shuning bilan

baravar ko'chada kimni ko'rsangiz tutib jazosini berish uchun mening qoshimga keltiring!..

O'nboshilarning ba'zilari oqsoqolning oyog'iga bosh urib:

– Hurmatli oqsoqol, vajohatini ko'rsang edi, axir tug'ilib, shuncha yoshga kirib bunday badnamolarni sira ko'rganimiz yo'q. Hurmatli oqsoqol, tag'in bir baloga yo'liqib o'tirmaylik, bitta-yarimtani chalib ketsa, keyin ko'chiriq qiladigan kampir topilmasdan o'tirmasin.

– Chalish-malishinglar qursin! Xo'sh! Bo'yin tovla-moqchimisiz? Balki sizlar ham ular bilan birgadirsiz? Bog'ovotmisiz¹. Xo'sh, nima? Bu nimasi?.. O'g'rilik, bosmachilikmi?.. Sizlar... hokimga bildiray! Hoziroq, eshitdingizmi, shu topdayoq bildiray... G'izillang, qush bo'lib uching! Toki men sizni... toki siz meni...

Har qaysisi har tarafga yugurib ketdi.

V

SUV PARISI

Bu mojarolarga sabab bo'lgan odam, beparvo-yu falak, hech g'am yemay, ketidan yuborilgan izquvarlardan ham sira tap tortmay, bemalol yurib, eski uy va hovuz tomonga qarab borardi. Bu odamning Levko ekanini aytib o'tirishga hojat bo'lmasa kerak, deb o'ylayman. Qora po'stinining tugmalari ochiq, shapka-si qo'lida. Betidan ter sharillab oqib ketyapti. Zarangzor oydinda tim qorayib, ho'mraygandek vahima bilan xomush turardi. Sokin hovuzning salqin shabadasi yo'lovchini hovuz bo'yida birpas dam olmoqqa majbur etdi. Atrof jimjit. Daraxtzor ichida bulbulning sayrashidan boshqa ovoz chiqmaydi. Uyqu yengib, ko'zlari yumilib ketaverdi; charchaganidan a'zoyi-badani susayib, shalvillab ketyapti, boshini ko'tarolmay og'ib

¹ Bog'ovot – isyonchi, bosh ko'targan.

ketyapti... «Yo‘q, tag‘in bu yerda uxlab qolmay! – dedi o‘rnidan turib, ko‘zlarini uqalarkan. Atrofiga alanglab qarab qo‘ydi. Tun qorong‘isining mahobati bu yerda yana ham dabdabaliroq ko‘rindi. Oyning yorug‘iga yana allaqanday jozibali bir nur ham aralashganga o‘xshardi. Bunday manzarani haligacha sira ko‘rgan emas. Atrofga cho‘kkan tuman kumushga o‘xshaydi. Olma guli bilan kechasi ochiladigan gullarning hidi olamni atirga to‘lg‘azdi. Levko oromda turgan hovuzning sokin suviga hayrat bilan qarab, tikilib qoldi, chunki boyning qadimgi uyi, suvda to‘ntarilib allanechuk ozoda va muhtasham bo‘lib ko‘rindi. Qorong‘i qilib turgan darpardalar o‘rniga oynavonli yop-yorug‘ eshik va derazalar. Uyning zarhal sirlari tovlanib, oynadan ko‘rinib turibdi. Bir mahal deraza ochilgandek bo‘ldi. U nafasini ichiga tortib, qimirlamasdan, ko‘zini hovuzdan olmay tikilgancha shunday qotib qoldiki, go‘yo suv tagiga tushib ketdi. Bir mahal, avval oppoq bilak ko‘rindi, keyin yoyilib tushgan sariq kokillari orasida ko‘zlari o‘tdek yonib, charaqlab turgan chiroylikkina bir bosh chiqib, tirsagiga suyaldi. Levko nazarida qiz boshini sekingina chayqab imlagandek, tabassum qilgandek bo‘ldi... Dili o‘ynab ketdi... Hovuzning suvi jimirlab, darcha yana yopildi. Levko sekingina o‘rnidan turib, hovuzdan nariroq borib, uy tomonga boqdi: qorong‘i qilib turgan darpardalar ochiq, darchaning oynasi esa oydinda yiltirardi. «Odamlarning gapiga quloq solinsa oqibati shu-da», – deb qo‘ydi ichida. Yangi uy, bo‘yoqlari toza, bugungina sirlanganga o‘xshaydi. Bunda birov tursa kerak deb, tovush chiqarmay sekin uy yaqiniga keldi, ammo uy jimjit. Bulbullar ajab faryod urib, xushovoz sayramoqda; ular charchab, nolalari pasaysa, chigirtkalarining chirillashi yoki suv ko‘zqusini silliq tumshug‘i bilan cho‘qiyotgan to‘qay qushining ovozi eshitilib qolardi va bu choqda uning ko‘ngli ochilib, yayrab, totli orom olardi. U do‘mbirasini sozlab qo‘shiq boshladi:

Hoy ko'kdagi oy, mening oyim,
Yulduzginam, yorug' yulduzim,
Yer uyiga sochingiz nurlar,
Bahra topsin go'zal qunduzim.

Darcha sekin ochilib, hovuzda aksi ko'ringan haligi ko'hlik bosh ko'rindi, qo'shiqqa quloq tinglab turdi. Uzun-uzun kipriklari suzilib, ko'ziga tushgan, rang-barang surupdek, oyni yorug'idek oppoq. Qanday go'zal, qanday chiroyli! Qiz kuldi... Levko titrab ketdi. Qiz boshini bir yonga tashlab, qalin kipriklarini suzib turib:

– Yigitcha, bir ashula aytib ber! – dedi.

– Go'zal qiz, qanday ashula aytib beray?

Qizning oppoq yuzidan yosh shirillab oqib ketdi.

– Yigitcha! Hoyyigitcha, o'gayonamni topib bersangchi menga! – dedi. Uning bu so'zida ko'ngilni eshadigan haddan ziyod bir hazinlik, ma'yuslik bor edi. – Mukofoting berurman. Ko'p mol-u dunyolar olursan! Yenglik ukam bor, marjon, marvaridlarim bor. Marvarid taqqan zarrin kamarim bor, oltinim bor, hammasi senga mendan tortiq bo'lsin. O'spirincha, topib ber menga o'gay onamni! Badnamo ajinani! Yorug' dunyoda undan ko'p ozor topdim, tinchimadim. Menga ko'p azob berdi, cho'risidek ishlatdi. Yuzimga qara, jodu ko'zi bilan qizil yuzimni sarg'aytirdi; oppoq bo'ynimni ko'r, temir tirnoqlarining ko'k dog'i sira ketmaydi, hech ketmaydi. Oppoq oyoqlarimni ko'r, gilamda emas, issiq qum-u toshlarda, zax tuproqda, chakamug' tikonlarda yuraverib qavardi. Ko'zlarimga boq, ko'zlarimga, yig'idan ko'rmas bo'ldi... O'spirincha, topib ber, topib ber o'gay onamni!..

Baland ko'tarilib kelayotgan ovozi yana bo'shashdi, o'chdi. Ko'z yoshlari oppoq yuzidan ariq bo'lib oqdi. Yigit achinib, dard-u hasrat, alam tuyg'ulari yuragini qisdi, ezdi. Yigitning qalbi jo'sh urib:

– Malikam, yo'lingda har ishga tayyorman, lekin ayt, uni qanday topay, qayerdan izlay? – dedi.

Qiz tez-tez so'zlab:

– Ana, ana qaragin! Shu yerda, suv bo'yida kanizlarim ichida yuripti, oydinda isinyapti. Biroq makr qiladi, ayyor. Suv qizi suratiga kirib olgan, ammo bila-manki, shu yerda, ovozi qulog'imga kiradi, nafasim bo'g'iladi, og'irlashaman, uning dastidan baliqdek yayrab yurolmayman, toshdek suvga cho'kaman, botaman. Yigit, topib ber uni menga!

Levko hovuz bo'yiga qarab kumushdek oppoq tuman ichida oq chamandagul ko'ylak kiyib, hilpillab yurgan qizlarni ko'rdi. Hammasining bo'ynida oltin tumor, marjon va marvaridlar yiltirardi. Ammo barisi rangsiz, badanidan qon qochgan, go'yo tiniq bulutdan yaratilganga o'xshar va oynning kumush nurida badanlari oynadek ko'rinardi. Qizlar chanbar tortib o'ynay-o'ynay uning yaqiniga keldi.

– Kelinglar, qarg'a-qarg'a o'ynaymiz, kelinglar! – deyishib, ular jimjit oqshom paytida esgan shabada bo'sasidan shitirlab ketgan suv bo'yidagi qamishdek chuvullashdi.

– Kim qarg'a bo'ladi?

Chek tashladilar; qizlardan biri qatordan chiqdi. Levko unga xo'b tikilib qaradi. Yuzi, ko'ylagi, boshqa kiyimlari hammasi bir xilda, faqat bu o'yinni xush ko'rmaganligi bilinib turipti. Qizlar qator tizilib, olg'ir qarg'aning chovutidan qochishardi. Qiz quvlashdan charchab:

– Bo'ldi endi, qarg'a bo'lmayman! Jo'janing bechora onasiga rahmim keladi! – dedi.

Levko, sen ajinamassan, deb qo'ydi ichida.

– Kim qarg'a bo'ladi?

Qizlar yana chek tashlamoqchi bo'ldi. Qatordan bir qiz chiqib:

– Men bo'laman! – dedi.

Levko uning aftiga qattiqroq tikila boshladi. Talabgor bo'lib chiqqan qiz juda ildam, chaqqon-chaqqon har tarafga yugurib, jo'jani tutishga astoydil urinardi. Levko unga tikilibroq qarab, uning badani boshqalarni-kidek toza emasligini payqadi. Badanining ichi qorayib ko'rinardi. Shu onda qizlar chuvillashib qoldi. Qarg'a qatordagilarning birini ushlab oldi; tutgan vaqtda panjasi ochilib, tirnoqlari ko'rinib ketganday bo'ldi, yuzida alamzadaning kulishiga o'xshagan xunuk bir kulish zohir bo'ldi. Levko unga qo'li bilan ishora qilganicha, unga boqib turib:

– Ana ajina! – dedi.

Malika kulib yubordi, qizlar chuvullashib qarg'a bo'lganni olib ketdi.

– Yigitcha, nima muroding bor? Senga oltin kerak emasligini bilaman, sen Galyani sevasan, ammo be-mehr otang unga uylanishingga to'sqinliq qilib turipti. Endi to'sqinlik qilolmaydi. Manavi xatni unga eltib ber...

Uning oppoq qo'li uzatilib, yuzi allaqanday barq urib, ochilib ketdi... Yuragi o'ynab, g'alati bir iztirob bilan xatni oldi. Oldi-yu, uyg'onib ketdi.

VI

UYG'ONISH

Levko o'tirgan do'ng joyidan turarkan:

– Ajabo, uxlagan ekanmanmi? – dedi ichida. – Xuddi o'ngimda ko'rgandek-a!.. Ajoyib, ajoyib! – derdi orqasiga alanglab.

Uning xuddi tepasiga kelib to'xtagan oy yarim kecha bo'lganidan darak berardi. Jimjit hovuzdan shabada esar, darpardalari yopiq xafagezak eski uy hovuzi tepasida xomush turardi. Burgan o'tlar, maysalar odam bolasi bu uyni tashlab ketganiga ko'p bo'lganini ko'rsatardi. Levko uyqudaligida mahkam yumib olgan

panjasini yozdi, qo'lida xat borligini sezib, hayratidan qichqirib yubordi. Xatni u yon-bu yonini ag'darib, xo'b tomosha qilgach:

– Attang, o'qishni bilsam-ku! – deb qo'ydi. Shu onda orqa tomondan tovush chiqib qoldi.

– Qo'rqmanglar, tuting! Nega qo'rqasiz? Bizlar o'n kishimiz. Garov bog'lashamanki, ajina emas, odam!– Oqsoqol birga kelgan odamlarga shunday derdi, Levko bo'lsa o'zini bir necha odam qo'lida ko'rdi va bu qo'llarning ba'zisi qo'rquvdan qaltirardi. Oqsoqol uni yoqasidan tutib:

– Og'ayni, ustingdagi bahaybat po'stiningni yech! Odamlarni shuncha jinni qilganing bas! – dedi. Bir mahal unga tikilibroq qarab, quti uchib ketdi. Hayratidan orqasiga chig'anib, yoqasini qo'yib yubordi.

– Levko, o'g'lim, senmisan, itvachcha senmisan! Ha, shaytondan tarqagan! Qanday ajina, qanday alvasti bunday maynabozlikni qilyabdi, dedim-a! Ko'cha-ko'yda to'polon qilib, hunar ko'rsatib, qo'shiq to'qib yurgan sen ekansan-da, ha, otangning go'riga tosh qalansin!.. Barakalla, barakalla Levko! Xo'sh bu nimasi? Orqang qichiganga o'xshaydi-ya. Bog'langlar!

– Ota, shoshma! Manavi xatni senga topshirishimni aytishgan edi! – dedi Levko.

– Endi xat-patingni qo'y, chirog'im! Bog'langlar!

Mirzaboshi xatni ochib ko'rib:

– Hurmatli oqsoqol, shoshma, hokimning qo'liga o'xshaydi, – dedi.

– Hokimnikiga?

O'nboshilar ham birvarakayiga:

– Hokimniki? – deb so'radi.

Levko ichida: «Hokimniki, ajab, bunisi yana g'alati!» – deb qo'ydi.

– Qani o'qi-chi, o'qi-chi, hokim nima debdi? – dedi oqsoqol.

Musallas tayyorlovchi ham og'zidagi mushtugi bilan chaqmog'ini chaqarkan:

– Qani eshitaylik-chi, hokim nima yozipti! – dedi.

Mirzaboshi avval bir yo‘talib olgach o‘qidi: «Oqsoqol Yevtux Makogonenkoga buyruq: «Sen ahmoq chol eski boqimondalarni yig‘ish va qishloqda tartib barpo qilish o‘rniga, aqling ketib, bemazagarchiliklar qilib yurgan emishsan, bu ishlaring bizga ma‘lum bo‘ldi...»

– Azbaroyi Xudo, hech eshitganim yo‘q! – deb o‘qishni bo‘ldi oqsoqol.

Mirzaboshi yana boshidan o‘qidi: «Oqsoqol Yevtux Makogonenkoga buyruq: Sen ahmoq chol...»

– Bas qil, bas qil, kerakmas! – dedi, baqirib oqsoqol. Eshitmagan bo‘lsam ham bildimki, gapning mazmuni bu emas. Davomini o‘qiyver!

«Shu sababdan o‘g‘ling Levko Makogonenkoni darrov o‘z qishlog‘idagi Galya Petrichenkovaga uylantirmog‘ingni, so‘ngra katta yo‘ldagi ko‘priklarni tuzatib qo‘ymog‘ingni buyuraman. Mening amrimsiz sud amaldorlariga, garchi to‘ppa-to‘g‘ri yuqori davlat mahkamasidan bo‘lsalar ham, fuqaroning oti berilmasin. Agar borsam va bu buyruqni bajo keltirilmaganini ko‘rsam, yolg‘iz seni javobga tortaman. Hokim, sobiq poruchik Kuzma Derkach – Drishpanovskiy».

Oqsoqol og‘zini ochib:

– Ana, gapni eshitdingizmi! Nima bo‘lsa oqsoqol javobgar, demak uning buyurganini qiling, nima desa xo‘p deng, bo‘lmasa ginani o‘zingizdan qiling... – dedi. So‘ngra Levkoga o‘girilib: – Hokimdan buyruq bo‘lganligi tufayli men seni uylantiraman, garchi bu gaplarning unga borib yetganligi g‘alati bo‘lib tuyulayotgan bo‘lsa ham uylantiraman. Ammo avval qamchi yeysan! Burchakda devorda osig‘liq turgan qamchini bilasan-ku, ertaga qamchinni yangilab olaman... Bu xatni qayerdan olding?

Levko ishning bunaqasiga aylanib ketganiga juda taajjublanib, hayron qolgan bo‘lsa ham, esini yo‘qotmay, javob tayyorlab qo‘ygan edi, xatning qanday qilib uning qo‘liga kirganini yashirdi.

– Kecha kechqurun shaharga borgandim, hokim aravadan tushayotgan ekan, ko‘rib qoldim. Meni bu qishloqdan ekanligimni bilib, bu xatni berdi. Keyin, qaytganda sizlarnikiga kirib o‘taman, otangga aytib qo‘ygin ham, dedi.

– Uning o‘zi shunday dedimi?

– Shunday dedi.

Oqsoqol unga ergashib yurgan hamrohlariga o‘g‘irilib:

– Eshitdingizmi? Hokimning o‘zi biznikiga, ya‘ni menikiga ziyofatga kelarmish-a! – deb qo‘ydi, kerilmacholik qilib, oqsoqol buni aytib, barmog‘ini nayza qilib, boshini xuddi bir narsaga quloq solayotgandek vaziyatda ushlab turdi. – Eshitdingizmi, hokim menikiga ziyofatga kelarmish! Hurmatli mirzaboshi, sen nima deysan, qarindosh, sen nima deb o‘ylaysan, hazil emas-ku, rostmi?

Mirzaboshi oqsoqolning og‘zidan so‘zini olib:

– Agar yanglishmasam haligacha hech bir oqsoqol hokimni ziyofat qilgan emas, – deb qo‘ydi.

Oqsoqol ham xursand bo‘lib:

– Hamma oqsoqol bir emas, – deb qo‘ydi. Og‘zi qiyshayib, hammalari uzoqda qaldiraq qaltiragandek qiqillashib kulishdi. – Hurmatli mirzaboshi, qanday maslahat berasan, bunday aziz mehmon uchun uy-boshidan bir donadan jo‘ja xo‘rozmi, matami, mayli yana biron narsami keltirsin deb buyruq bersam, qalay bo‘larkan... Nima deysan?

– Hurmatli oqsoqol, chakki bo‘lmaydi, – dedi mirzaboshi.

– Ota, to‘y qachon? – deb so‘radi Levko.

– To‘ymi? To‘yingni-ku ko‘rsatardim-a!.. Xo‘b, mayliga, aziz mehmon sharofati bilan... Ertaga pop kelib sizlarni nikoh qilib qo‘ysin. Mayli, qanday botartibligimizni, qanday farmonbardorligimizni hokim ham ko‘rib qo‘ysin. Qani azamatlar, endi vaqt bo‘ldi, uy-uyingizga borib uxlang! Bugungi hodisalar anavi

eski zamonlarni yodimga soldi. Men malikaga... – Bu soʻzlarni deganda oqsoqol odati boʻyicha oʻzini sipolardek ulugʻ olib, tumshugʻini koʻtarib bir qarab qoʻydi.

– Oqsoqol tagʻin boshladi-ku, malikaga hamroh boʻlib borganini soʻzlamochi! – deb Levko ildam-ildam yurib, olchazor ichidagi pastakkina oʻsha uy tomon shoshib-pishib ketdi. Ichida: «Marhamatli goʻzal malika, Xudo yarlaqasin seni! Oxiratda hur-u gʻulmonlar bilan oʻynab-kulgin! Bu kecha boʻlgan voqeani hech kimga aytmayman, jonim Galya, sendan boshqa hech kimga aytmayman. Yolgʻiz sengina bunga ishonasan va menga qoʻshilib, shoʻrlik qizning arvofiga duo qilasan!»

Shu choqda u uy oldiga keldi. Uyning darchasi ochiq, oyning shuʻlasi darcha tagida yotgan Galyaga tushib turardi; qoʻlini boshiga yostiq qilib yotibdi; ikki beti qip-qizil olovdek, lablari shivirlab uning nomini aytardi. «Uxla, malikam! Yorugʻ dunyoda nimaiki yaxshi narsa boʻlsa tushingga kirsin!» Qizni choʻqintirib, sekingina darchani yopib ketdi. Bir necha daqiqadan soʻng qishloqdagilarning bari uyquga kirdi. Ukrainaning hashamatli ajib keng osmonida yolgʻizgina oynning oʻzi viqor bilan nur sochib borardi. Dabdabali qora tunnning nafasida ham bir gasht, surur bor, kishiga samoviy zavqlar bergan muhtasham, goʻzal kechaning gashti tamom boʻlib, soʻnib bormoqda; kumush nurlar sochilgan yer ham osmondek goʻzal, ammo bu goʻzallik gashtini suruvchi hech kim yoʻq, hamma uyquda. Goh-gohida itlar uvullab sukunatni buzadi, xolos. Mast Kalenik hali ham uyini topolmay, koʻchakoʻylarda koʻp tentirab yurdi.

YOʻQOLGAN YORLIQ

... dagi butxonaning ruhoniysi aytgan hikoya.

Bobomdan yana hikoya qilib bergin, deysizmi? Xoʻp, latifaga xursand boʻlsangiz nega aytmay?! Burungining nimasini aytasiz, hay-hay burungi! Dun-

yoda bir vaqtlar, bundan necha yil-u, necha oy avval bo'lib o'tgan voqealarni eshitganda kishining ko'ngli qanday quvonadi, qanday ochilib yayraydi. Ayniqsa, hikoyaga bobongizmi, katta bobongizmi, bironta urug'ingiz aralashgan bo'lsami, omin Allohu akbar. Hikoyadagi ishlarni xuddi o'zingiz qilayotgandek bo'lasiz, bobongizning arvohi sizning tanangizga yoki sizning tanangiz uning arvohiga kirgandek bo'lmasangiz, bir Varvarning arvohiga fotiha qilganda qalqib ketay... Ammo qizaloqlar bilan o'g'il bolalar eshitsa, menga hammadan shu yaxshi. Ko'zlariga ko'rinib qoldimmi, bo'ldi: «Foma Grigoryevich, Foma Grigoryevich, vahimaliroq hikoyangizdan aytib bering», – deb osilib oladi, javrayverib qo'ymaydi. Hikoya aytib berishdan-ku qochmayman-a, ammo keyin uxlashga yotganlarida nima holga tushadi, desangizchi. Eshitganlarning hammasi ko'rpaga burkanib olib, bezgak tutgandek dag'dag' qaltiraydi, boshi bilan po'stiniga burkanib olgudek bo'ladi. Mabodo kalamush kelib ko'zani qitirlatsa yoki o'z oyog'i kosovga tegib ketsa bormi, Xudo o'zi saqlasin, yuragi orqasiga tortib ketadi. Ertasiga hech nima ko'rmagandek, vahimali hikoya aytib ber, deb yana osilgani-osilgan. Nimani aytib beray. Darrov to'satdan esga kela qolmaydi-da... Xo'p, men sizga ajinalarning marhum bobom bilan qarta o'ynaganlarini aytib beray. Ammo oldindan aytib qo'yay, sizlar meni adashtirmang, tag'in og'izga olib bo'lmaydigan bemaza sharbatga o'xshab qolmasin. Shunisini aytib qo'yayki, marhum bobom zamonasining ulug'laridan edi. Hijjalab o'qishni, hamza qo'yib o'qishni juda puxta bilardi. Hayitda shunday qiroat qilib kitob tushirardiki, hozirgi poplarimiz uning oldida lol bo'lib qolardi. O'zingizga ma'lum, u vaqtda Baturindagi savodxonlarning barisini yig'sangiz, bosh kiyimingizni tutmay qo'ya qoling, hammasi bir hovuchga sig'ardi. Shuning uchun kimki uni ko'rsa, enkayib salom berganligi taajjub emas.

Bir kun ulug' getman podshoga bir noma yubormoqchi bo'libdi. U vaqtdagi askar mirzaboshisi, oting qurg'ur nima edi, esimdan chiqibdi... Viskryakmidi, Motuzochkami, Goloputsekmi, bilmadim, allanima balo edi... Xullas, g'alati bir nomi bor edi. Ana shu mirzaboshi bobomni chaqirib, getman sizni podsho huzuriga chopar qilib yubormoqchi bo'ldi, debdi. Bobom uzoq o'tlanishni yoqtirmasdi, darrov yo'lga tushdi. Nomani qalpog'iga qistirib olib, otni yetaklab chiqdi. Bobomning ikki o'g'li bor edi, ularni xo'tikchalarim deb suyardi. Shu ikki o'g'ilning biri bizning padarimiz bo'ladi. Xotinini, ikki bolasini o'pib, xo'shlashib jo'nab ketdi. Oti ko'chani shunday to'zitib, to'polon ko'tarib ketdiki, xuddi o'n besh yigit alash-alash o'ynagandek. Ertasiga xo'roz to'rt marta qichqirmasdan avval bobom Konotopga kirib bordi. Shu vaqtda u yerda yarmarka bo'layotgan ekan. Ko'chaga odam yig'ilib, qaraganning ko'zi qamasharkan. Vaqt erta bo'lganidan hamma cho'zilib uxlab yotardi. Sigirning yonida burni tog' chumchuqdek qizarib ketgan o'spirin bola mast yotar, uning yonboshida sochma o'q, gugurt, bo'yoq, teshik kulcha sotib yurgan chorbozorchi xotin xurрак otib uxlab yotardi; arava tagida bir lo'li baliq ortib kelgan arava ustida bir chumak¹ yotibdi. Yo'l ustida paxmoq soqolli rus, qo'lida qo'lqop, belida belbog'i bilan yastanib yotibdi... xullas, yarmarkada kimlar bo'lmaydi, har xil qalang'i-qasang'ilarning barisi shu yerda. Bobom u yoq-bu yoqni tuzukroq ko'rib olay, deb to'xtabdi. Shu orada kapalardagilar ham qimirlashib qoldi. Araqfurush juhud xotinlarning kuvachalari ham chaqir-chuqur qilib qoldi. Unda-bunda tutun osmonga o'rmalab, issiq quymoqning hidi hamma yoqni bosdi. Chaqmog'i, tamakisi yo'qligi bobomning esiga tushib qolib, yarmarkaga tentirab ketdi. Yigirma qadam yurar-yurmas bir zaporojyelikka uchradi. Sayoqligi aft-

¹ Chumak – qadimda Ukraina bozorlarida shaharma-shahar mol olib borib, mol keltirib savdogarchilik qilib yurgan karvon. (Tarj.)

angoridan ham ma'lum bo'lib turibdi! Chalvari qip-qizil cho'g'dek, chakmoni ko'm-ko'k, belida guldor belbog', qilichi tovonigacha tushgan, mis zanjirga mushtugini osib olibdi, xullas, Zaporozhyedan kelgan kazakning xuddi o'zi. Xo'b g'alati xalq-da! Qaddini rostlab, mo'ylovini burab, nag'allarini chaq-chaq urib o'yinga tushib ket-sami! Qo'yaverasiz. Xotin kishining qo'lida dug qanday chirillab aylansa, ularning oyoqlari ham shunday aylana-di. Chirpirak bo'lib ketadi. Do'mbirasini chalib, biqini ushlab, cho'kkalab o'yin tushib ketsa, qo'shig'ini qo'yib yuborsami, kishining ko'ngli chamandek ochilib ketadi-ya!.. Endi u vaqtlar o'tib ketdi, endi ularni ko'rish qayda! Shunday qilib, ikkovi uchrashib qolib, gap oshnachilikka aylandi. Hangoma bilan ovora bo'lib, bobom yo'lni ham esidan chiqaribdi. Ichkilik xuddi shak kuni bo'lgan to'ydagidek avj olib ketdi. Ko'za sindirish, pul sochish ham ko'ngillariga tegib, zerikib qoliptilar, axir yarmarka ham tamom bo'ladi-ku. Ikki oshna ayrilmasdan birga hamroh bo'lishga ahd-paymon qilishdi. Kech kirib, allamahal bo'lib qolganda dalaga chiqishdi. Oftob istirohatga yotdi. Uning o'rniga osmonning goh-goh yeriga qizg'ish yo'l tushdi. Dalalardagi ekinlar, qora qosh juvonlarning hayit ko'ylaklaridek rang-barang tovlanardi. Boyagi zaporozhyelik bir hangoma qilib ketibdi. Bobom bilan uning yoniga qo'shilib olgan yana bir sayilchi ikkovi, uning ichiga shayton kirib olmadimi, deb o'ylanib qolishipti. Har qayoqdan shunday g'alati gaplarni topib, qiziq hikoyalarni so'zlarmishki, bobom kulaverib ichagi uzilguday bo'пти. Yo'lni ham borgan sari qorong'i bosibdi, ammo azamatning gapi ham aljib, poyma-poy bo'lib qolipti. Aloha hikoyasini bas qilibdi-yu, lekin bir narsa sal shitirlaguday bo'lsa cho'chib tushaveribdi.

– E-ha, hamshahar! Hazilakam mudrayotganga o'xshamaysan! Tezroq uyimga borib, pechkaga chiqa qolsam, deb qolding shekilli! – debdi bobom. U bo'lsa ularga o'girilib baqrayganча qarab turib:

– Sizlardan bekitib nima qilaman. Imonimni shaytonga sotib qoʻrganman, – dermish.

– Ha, nima qilibdi! Shaytonga ishi tushmagan odam bormi? Oʻlguncha shoʻxlikni endi qilish kerak-da!

– E, azamatlar! Shoʻxlik qilardim-u, biroq bugun kechasi kunim bitadi-da! E, ogʻalar! – debdi, ular qoʻliga qoʻlini urib. – Hoy, darmonda qoldirmang. Bir kecha uxlamanglar, oʻla-oʻlguncha yaxshiligingizni unutmayman.

Birovning boshiga bunday kulfat tushganda, yordam qilmay boʻladimi? Bobom: «Boshimdagi kokilimni kestirsam kestiraman-u, ammo bu nasroniyning imonini shayton nomardning iflos tumshugʻiga hidlatib qoʻymayman», – debdi.

Agar kechasi osmonni qora bulut chodiri oʻrab olmasa, dalalarni qora poʻstin burkagandek tim qorongʻi bosmasa, yoʻlovchilar toʻxtamasdan boraverardi. Uzoqdan miltillab chiroq koʻrinib qolib, otlar ham yaqin oʻrtada otxona borligini payqab, quloqlarini chimirib, qorongʻiga koʻzlarini tikib yurishlarini ildamlatdi. Chiroq ham xuddi ular tomonga kelavergandek boʻlib, ziyofatda xoʻb ichib, bir tomonga tob tashlab kelayotgan xotindek, yonboshlab qolgan araqxona koʻrinibdi. U vaqtlardagi araqxonalar hozirgidaymidi! Mabodo birov oʻyinga tushmoqchi boʻlsa, joy qayda! Sarxushlik boshlanib, oyoq joyida tek turmay gansiraklab qolinsa, yotarga joy boʻlmasdi. Hovli karvonlarning ot-aravalari bilan tirband. Bostirma-yu ogʻilxona-otxonalarda birov mukka tushib, birov chalqanchasiga mushukdek xur-rak otib yotishardi. Araqxonaning egasi jin chiroqni oldiga qoʻyib olib, karvonlarning qancha araq ichganini choʻpxatga chizardi. Bobom uch kishiga uch chorak araq buyurib, tashqariga, saroyga chiqib ketdi. Uchovlari qator yotishibdi; bir mahal bobom qarasa, hamshaharlari tirrakdek qotib uxlab qolibdi. Bobom ularga hamroh boʻlib olgan yigitni uygʻotib, anaviga uxlamaymiz, deb vaʼda bermaganmidik, debdi, ammo u birpas

turib, o'tirib, ko'zini uqalay-uqalay yana uxlab qolibdi. Nima qilsin, yolg'iz o'zi poylab o'tiraveribdi. Uyqusini o'chirish uchun aravalarga, otlarga bir-bir qarab chiqibdi, mushtugini chekib, yana kelib o'tiribdi. Jimjit, pashsha uchsa bilinadi. Bir mahal yonida turgan arava orqasidan bir qora mavjudot sekin shoxini chiqarandek bo'libdi... Ko'zlari hadeb yumilib ketaveribdi, shuncha uqalasa ham bo'lmabdi, keyin qolgan araq bilan yuvibdi. Sal ko'zi ochilsa, haligi narsa g'oyib bo'larmish. Birpasdan so'ng jinga o'xshagan haligi narsa yana ko'rinarmish... Bobom ko'zini kattaroq ochib, uxlamaslikka har qancha urinsa ham, ko'zini xira bosib, qo'llari akashak bo'lib, boshi qiyshayib ketaveribdi, keyin dong qotib, xuddi birov kelib chopgandek yiqilib tushibdi. Shu yotganicha yotib, kun ko'tarilib, tarashlangan taqir boshidan issiq o'tgach, uyg'onib o'rnidan turibdi. Bir-ikki yo'l kerishib, boshini qashlab u yoq-bu yoqqa qarasa, aravalar kechagidan ancha kamayib qolibdi. Karvonlar tong otmasdan yo'lga tushibdi. Hamrohlari tepasiga kelib qarasa, anavi yigit uyquda-yu, ammo zaporojyelik yo'q. So'ray desa, hech kim bilmaydi. Yotgan joyida bitta chakmoni qolibdi xolos. Bobomning quti o'chib, hayron bo'libdi. Otlarni borib qarasa, na uning oti bor, na buning. Tajjub! Zaporojyelikni shayton olib ketdi, deya qolaylik, otlarni kim olib ketibdi? Bobom o'ylab, o'ylab, shayton piyoda kelgan ekan-u, do'zaxgacha yo'l anchaligidan mening otimni minib ketib qolipti-da, degan fikrga kelibdi. Bergan va'dasining ustidan chiqolmaganligi juda alam qilibdi. «Endi nima qilardim, boshqa chora yo'q, piyoda ketaveraman. Yo'lda bitta-yarimta yarmarkachi asp jallob uchrab qolsa, bir ilojini qilib ot sotib olarman», – deb bosh kiyimini qarasa yo'q; kecha kechqurun zaporojyelik bilan ikkovi qalpoqlarini vaqtincha almashtirgani esiga tushib, marhum bobom chapak chalgancha qolibdi. Ajina o'g'irlab ketmasa kim olib ketadi. Barakalla, chopar. Nomani podshoga

xo'b eltib berdingiz! Bobom shaytonni so'kib, bulg'ab ketdiki, do'zaxda yotib, necha marta aksirgan bo'lsa kerak, deb o'ylayman. Ammo so'kkan bilan biron foyda chiqarmidi; boshini har qancha qashisa ham o'ylab, o'yiga yetolmadi. Iloj qancha? Boshqalarning aqliga tutindi. Araqxonadagilarning barchasini, karvonlarni va boshqa yo'lovchilarni ham yig'ib, boshiga tushgan falokatni so'zlab berdi. Karvonlar iyaklari bilan qamchinlariga suyanib turib, xo'b o'yladilar. Keyin boshlarini chayqab, isaviylar olamida hech qayerda bunday ajoyibotni, podshoning nomasini ajina o'g'irlab ketganini eshitmadik, debdilar. Ba'zi birovlari, shayton bilan moskal birlashib bir narsa o'g'irlasalar, aslo topilmaydi, debdi. Yolg'iz bir araqfurush bir burchakda indamasdan o'tirgan ekan. Bobom uning oldiga boribdi. Indamasdan o'tirgan odam bormi, albatta aqli dono bo'ladi. Ammo araqfurush gapga juda baxil ekan. Agar bobom kissasidan besh tanga chiqarmasa, oldida qadolib turaverarkan. Araqfurush bobomni bir chetga chaqirib:

– Yorlig'ingni topish yo'lini o'rgatib qo'yaman, – debdi. Bobomning ko'ngli sal yorishdi. – Mard yigitliging ko'zlaringdan ham ko'rinib turibdi, hezalakmassan. Bu yoqqa qara, araqxonadan nariroqda yo'l o'ng tomonga, chakalakka qarab qayriladi. Kechki payt bo'ladi-ku, shu vaqt tayyor bo'lib tur. Chakalakda lo'lilar bor, ular jinlar kosovga minib chiqadigan qorong'i kechalari uylaridan chiqib, taqachilik qiladi. Ularning hunari bilan ishing bo'lmasin. Chakalakda taqir-tuqur ko'p bo'ladi, ammo sen taqirlagan tarafga yurma. Bir tomonda kuygan daraxt oldida kichkina yo'l keladi. Shu yo'ldan boraverasan, boraverasan... Tikanaklar yopishadi, yong'oq yo'lingni to'sadi, parvo qilmay boraver; ketaverib, ketaverib, suv bo'yiga chiqasan, ana shunda to'xtasang bo'ladi. Shu yerga borganingda senga kerak odamni topasan. Kissani nima uchun qilgan, bilasan-a, shu narsadan solib ol.

Bu narsani ins-u jins hamma baravar yaxshi ko'radi. Araqfurush boshqa bir og'iz so'z aytmay hujrasiga kirib ketibdi.

Marhum bobom uncha-munchaga qo'rqadigan odam emas edi. Agar bo'riga duch kelib qolsa, dumi-dan mahkam ushlab olardi, agar galaga teksami, har musht urganda bittasini dumalataverardi. Ammo tim qorong'i kechada chakalakka kirganda, badani jimirlashibdi. Osmonda bitta yulduz bo'lsa-chi. May turadigan tunakdek¹ zulmat. Baland osmonda sovuq shamol daraxtlar uchini oralab yurganligi eshitilardi, xolos. Daraxtlar bo'lsa mast kishining boshidek beqaror silkinar, barglari mastlar suhbatidek shitirshitir so'zlashardi. Bir mahal, qattiq sovuq turib, bobom po'stinini kiyib olibdi. Birdaniga xuddi yuztacha bolg'a taqir-tuqur qilib, boshi gangib qolibdi. Shu paytda daraxtzorning ichi xuddi mash'ala qilgandek yorishib ketibdi. Daraxtzor yorishishi bilan bobomning ko'zi chakalak oralab borgan yo'lga tushibdi. Kuygan daraxt, tikanak ham bor emish. Xuddi boya aytilgandek, araqfurush aldamagan ekan. Ammo tikanazor ichidan oralab borish hazilakam ish emas. Bunday yomon qadaladigan tikanalarni bobom haligacha sira ko'rmagan ekan, har qadam bosganda bir baqirguday bo'larmish. Sekin-sekin yalangroq joyga chiqibdi, nazarida daraxtlar siyraklanib, Polshaning u tomonida sira ko'rinmagan yo'g'on daraxtlar paydo bo'libdi. Bir mahal daraxtlar orasida jilg'a ko'rinipti, qop-qora po'latga o'xsharmish. Bobom suv bo'yida u yon-bu yonga alanglab tursa, narigi tomonda millitlagan o't ko'rinib qolibdi. Bir yonib, bir o'charmish, o'tning shu'lası suvga tushib, Shlyaxtich² kazak panjasida tipirchilagandek jimirlashib qilarmish. Ko'prik ham ko'rinibdi, biroq undan shayton aravasi o'tmasa,

¹ Tunak – qorong'i yerto'la, uy. (*Tarj.*)

² Shlyaxtich – Polshaning asilzoda boyonlaridan bo'lgan odam. (*Tarj.*)

boshqasi o'tolmas emish. Ammo bobom qo'rqmasdan qadam qo'yib, birovlar qortig'idagi burunakisini otib olguncha ham bo'lmay, bir zumda g'izillab o'tib olibdi. Qarasa o't oldida odamlar o'tirishibdi, shunday badbashara emishki, boshqa vaqtda bo'lsa bobom bundaylarga yo'liqmaslik uchun Xudo biladi, nimalarni berishga rozi bo'lardi. Lekin endi iloj qancha, shunga majbur. Bobom noiloj xuddi boshi yerga tek-kuncha engashib, salom beribdi: «Xudo yoringlar bo'lsin, yaxshilar!» Ulardan bittasi ham aqalli boshini qimirlatmabdi. Indamay o'tirib, olovga bir narsa sepishar emish, xolos. Bir joy bo'sh ekan, bobom indamasdan borib o'tirib olibdi, haligi taraqqoslar ham indamas emish, bobom ham. Shu zaylda indamasdan ancha o'tirishibdi. Bobom zerikib, diqqat bo'lgandan kissasini kavlab, mushtugini olib u yon-bu yonga qarasa, hech qaysisi unga qayrilib qaramay, o'z holicha o'tirishaveribdi. «Azizlar, iltifotingizni darig' tutmang, chunonchi, qanday desam bo'lar ekan...» (bobom ko'pni ko'rgan odam bo'lganidan sipolikka ham usta edi, xonasi kelib qolsa, podsholar oldiga borganda ham gapni qoyil qilib ketardi). «Qanday desam o'zimni xursand qilgan, sizlarni esa ranjitmagan bo'laman, mushtugim bor-ku, biroq o'tga hayron bo'lib turibmanda, oti qurg'ur yo'q ekan». Bunga ham bittasi churq etib javob bermasa-chi. Ajinaga o'xshaganlarning bittasi yonib turgan cho'g'ni olib, bobomning xuddi manglayiga olib kelsa bo'ladimi! Bobom darrov o'zini opqochganda-chi, sal qolsa bir ko'zidan ajrarkan. Keyin qarasa vaqt ketyabdi; shaytondan tarqaganlar, quloq solsa, solmasa, baribir aytib ko'ray, deb aytibdi. Badbasharalarning quloqlari dikkayib, qo'llari cho'zilibdi. Bobom darrov fahmlab kissasidagi pulning barisini qismlab olib, itga tashlaganday ular o'rtasiga tashlabdi. Pulni tashlashi bilan hamma yoq ostin-ustun, to's-to'poloni chiqib, yer ham zilzilaga kelibdi. Keyin nima bo'lganini o'zi ham bilmaydi. Xuddi do'zaxga

tushib qolgandek bo'libdi. Keyin u yon-bu yonga yaxshiroq qarasa, ana xolos, bunday badnomalar ham bo'larkan-a! Aft-basharasiga o'xshamaydi, degan gap bor-ku, xuddi shuning o'zi. Hamma yoqni ajina bosib ketibdi, chillada yoqqan qordek yog'ilibdi. Hammasi yasangan, bezangan, yarmarkaga kelgan qizaloqlardek. Hammasi mast-alastdek, allaqanday ajinalar o'yinga tushyapti. Shunday changitib, to'zitib yubordilarki, Xudo o'zi panohida saqlasin. Agar shaytonvachchalarning sakrashini bironta mo'min-qobil, sodaroq odam ko'rsami, vahimasi kelardi. It tumshuq, chillak oyoq ajinalar dumlarini likillatib, xuddi yigitlar chiroyli qizlar tevaragida gir-gir aylanganidek bir yalmog'iz kampir tevaragida dingillab sakrashar emish; bobom ularning bu qiliqlarini ko'rib, qo'rquvi ham esidan chiqib, kulib yuboribdi. Ajinalarning musiqachilari lunjlarini do'mbira qilib, burunlarini karnay qilib chalarmish. Bobomni ko'rib qolib hammasi galalashib yopirilishibdi. It tumshuq, cho'chqa tumshuq, ot tumshuq hammasi tumshug'ini cho'zib bobomni o'pmoqchi bo'larmish. Bobom, qanday haromisizlar, deb tupurib-tupurib tashlabdi. Axiri uni tutib, qo'ymasdan dasturxonga o'tqazishibdi, stolning uzunligi Konotop bilan Baturin o'rtasidagi yo'lcha kelarkan. Bobom dasturxonda yana qovurma go'sht, yaxna taomlar, piyoz aralash to'g'ralgan karam va boshqa turli laziz ovqatlarni ko'rib «Xayriyat-e, bunday bo'lsa yomon emas! Nomard shaytonvachchalar ro'za tutmas ekanlar-da!» – deb qo'yibdi ichida. Shuni ham bilib qo'ysangiz chakki bo'lmaydiki, bobom ancha xulosaxo'r va taomni yaxshi ishtaha bilan yer edi; shuning uchun gapni cho'zmay kertib-kertib, to'g'rab qo'yilgan moy bilan yaxna go'sht turgan tovoqni oldiga tortib, dehqonlar poxol tashlaydigan ayridek keladigan sanchqi bilan lo'ndagina bir bo'lak go'shtni olib, bir burda nonga qo'shib, og'ziga olib borishi bilan g'oyib bo'lib, boshqa og'izga kirib ketganday

bo'larmish. Xuddi qulog'i tagida birovning chapillatib chaynab-chaynab ovqat yegani ham baralla eshitilarmish. Bobom sir boy bermasdan indamay yana bir bo'lakni olib og'ziga olib borib, hatto bir chekkasini tishlaganday ham bo'libdi-yu, lekin yana birov ilib ketibdi. Yana olsa, yana shu voqea. Bobomning jahli chiqib, qo'rqishni ham yig'ishtirib qo'yib, kimning qo'lidaligini ham unutilib, ajinalar tepasiga kelib:

– Horundan tarqagan mal'unlar, meni mayna qilyapsizmi? Agar qalpog'imni hozir topib bermasangiz, cho'chqa tumshug'ingizni teskari qilib yubormasam, katolik¹ dinimdan chiqib ketay!.. – deb dag'-dag'a qilibdi. Bobom gapni tamom qilguncha ham bo'lmay, ajinalar tishlarini irjaytirib shunday kulgi qilishibdiki, bobomning o'takasi yorilguday bo'libdi. Ajinalarning bittasi turib:

– Xo'p, – debdi, bobom bunisini hammasidan beshbattarligini ko'rib, ichida kattasi shu bo'lsa kerak, deb qo'yibdi. – Qalpog'ingni beramiz, ammo avval biz bilan uch marta beshqarta o'ynaysan!

– Endi qandoq qilaman? Xotinlar bilan qarta o'ynash kazakka or-ku!

Bobom avval ko'nmay, keyin noiloj rozi bo'libdi. Poplarning qizlari, qayliqlari to'g'risida fol ochadigan yag'iri chiqib ketgan kir qartalar bo'ladi-ku, ana shunaqa qarta keltiribdilar.

Haligi ajina:

– Hoy, eshitib qo'y, bir marta yutsang ham qalpoq seniki, ammo uch martaning hammasida yutqizsang, o'zingdan ko'r, qalpoq qalpog'-a, yorug' dunyodan ham benasib bo'lasan! – debdi.

– Suz, suz, ajina! Nima bo'lsa bo'lar, – debdi bobom.

Shunday qilib, qarta suzilgach, bobom qo'lga olib qarasa, shunday rasvo qartalarki, hech bo'lmasa otiga bitta kuzir chiqsa-chi, qartasining eng zo'ri o'nlik xo-

¹ K a t o l i k – nasroniylar mazhablaridan biri.

los, par bo'ladigani sira yo'q. Ajina yakkash beshtalab yurarmish. Bobom qartadan ahmoq bo'lib qolibdi. Qolishi bilan darrov: «Ahmoq! ahmoq! ahmoq!» – deb har tarafdin bittasi akillarmish, bittasi xo'rillarmish, bittasi hangillarmish.

Bobom qulog'iga barmog'ini tiqib olib, «shaytondan tarqagan palidlar, bas e, yorilib o'lgurlar» deb keyin: «Ajina tirriqlik qilgandir, endi bu gal o'zim suzay», – deb bobom o'zi suzibdi. Kuzir chiqdi. Most qartalar ham ko'p, kuzir ham bor. Avval bobomning qo'li baland ekan, ajina nuqul sholardan beshqarta yuribdi. Bobomning qo'lida nuqul kuzirlar ekan, uzoq o'ylab o'tirmasdan sholarini kuzirlar bilan bossa, ajina:

– Hoy, hoy, bu ishing o'g'il bolaning ishi emas-ku! Hamshahar, qarab bos, nima bilan bosding? – debdi.

– Nima bilan bo'lardi, kuzir bilan!

– Sizlarda bu kuzir dir, ammo bizlarda kuzir emas!

Qarasa darvoqe kuzir emas, to'g'ri qarta emish. Nima balo bo'ldi. Yana qolishga to'g'ri kelib, ajinalar haligidek yana «ahmoq, ahmoq»qa olishibdiki, stol o'ynoqlab, qartalar sakrab ketibdi. Bobom alamiga chidolmay oxirgi marta yana suzibdi. Boshda yana tuzuk ekan, ajina beshtani birdan yuribdi. Bobom hamma-sini bosib, yana qo'lini to'ldirib olibdi.

– Kuzir! – debdi bobom qartani tashlab. Tashlaganda qarta bukilib ketibdi. Ajina indamay-sindamay sakkiztalik to'g'ri qarta bilan bosibdi.

– Hoy, shaytonning qarisi, nima bilan bosding!

– Ajina qartani ko'tarsa, tagida oltilik to'g'ri qarta emish.

Bobom:

– Shaytonlarning tirriqligini qara! – deb, alamidan stolga bir musht uribdi. Hayriyatki, ajinaning qo'lida yomon qarta qolgan ekan, bobomda esa par qarta ekan. O'rtadagi qartadan olsa, yalang yomon qartalar chiqarmish, bobomning hafsalasi pir bo'lib, umidini uzibdi. O'rtada qarta qolmabdi; bo'lar ish bo'ldi, deb oltilikni yursa ajina ko'taribdi. «Ie, bu qanday bo'ldi!

Buni bir balosi bo'lsa kerak!» Bobom qartalarini sekin stol tagiga olib cho'qintirib olgan ekan, qarasa, qo'lida kuzirning tuzi, shosi, salloti emish. Haligi yurgani olti-lik emas, xotin ekan.

– Xo'b nodonlik qilibman-da! Kuzirning shosi! Xo'sh, ko'tardingmi? Ha, mushukdan tarqaganlar!.. Tuzga xushing bormi? Tuz! Sallot!

Do'zaxda momoqaldiroq turib, ajina tirishib akashak bo'lib qolipti. Qayoqdan tushganligi noma'lum, bir mahal qalpoq bobomning naq betiga kelib tegibdi. Bobom dadil bo'lib, qalpog'ini kiyarkan:

– Yo'q, bu bilan qutulmaysanlar. Agar shu tobda arg'umoq otimni topib keltirmasangiz, hammangizni butga cho'qintirmasam mana shu iflos makoningizda menga yashin tegsin! – deb, qo'lini ko'tarishi bilan otingning suyaklari oyog'i ostiga kelib tushibdi.

– Mana oting!

Bobom bechora otingning suyaklarini ko'rib, yosh boladek ho'ngillab yig'lab yuboribdi. Qadrdoniga aylangan otiga juda achinib ketibdi.

– Mayli, qanday bo'lsa ham bir ot bering, bu makoningizdan chiqib olay!

Ajina qamchisini bir qarsillatsa, o'tga o'xshagan asov ot o'ynoqlab kelibdi-yu, bobomni qushdek osmonga ko'tarib ketibdi.

Ot na shovqinga quloq solmay, na boshini tortganga qaramay, o'r-tepalardan, suv-quruqdan oshib ketavergach, bobom qo'rqib ketibdi. Agar borgan joylarini so'zlab bersa, odamning badaniga titroq tushadi. Keta turib pastga qararmish, o'takasi yorilguday bo'libdi, jahannam emish, tagi ko'rinmasmish. Shayton ot bo'lsa parvo qilmay, sakrab o'tib ketibdi. Bobom mahkam yopishib olsa ham bo'lmay, o'nqircho'nqirlardan, to'nkalardan dumalab jarlikka tushib, yerga shunday yopishib qolibdiki, joni chiqquday bo'libdi. Ishqilib o'shanda nima bo'lganini o'zi ham bilmaydi, esi ketib qolgan ekan. Hushiga kelib, u yon-bu

yoniga qarasa, allaqachon tong yorishib qolganmish. Ko'zini ochib qarasa, ko'rib yurgan, bilgan joylari emish, yotgan joyi o'z uyining tomi emish.

Bobom tomdan tushib cho'qinib olibdi. E, mal'un! Qanday balo bu, odamzod bilan ham shunday taajjub ishlar bo'larkan-a! – deb qo'lga qarasa, qo'li qon emish, suv to'ldirilib qo'yilgan bochkaga qarab yuzini ko'rsa, yuzi ham qonga belangan emish. Bola-chaqalar qo'rqishmasin deb, avval yuvinib olib, sekin uyga kirsa, bolalari undan qochishib: «Qara, enamni qara, jinniga o'xshab irg'ishlayabdi», – deb, orqaga tisarilib ketayotgan emishlar. Darvoqe, qarasa, xotini qo'lida taroq bilan shona tepasida mudrab o'tirib, dikka-dikka o'ynarmish. Bobom kampirning qo'lidan tutib, sekin uyg'otibdi: «Xotin, omonmisan, salomatmisan!» Kampir ko'zini baqraytirib, ag'raygancha o'tirib-o'tirib, keyin zo'rg'a tanibdi. Tush ko'rayotgan ekan, tushida pechka o'rnidan qo'zg'alib, uydagi xurma bormi, tog'ora bormi – hamma narsani belkurak bilan haydab yurganmish. Bobom: «Sen tushingda ko'ribsan, men o'ngimda. Bir is chiqarib, uyimizni tozalab olmasak bo'lmaydiganga o'xshaydi, lekin men endi tezroq boray», – debdi. Bobom biroz dam olib, bir ot topib yo'lga tushibdi, ammo endi kecha-kunduz baravar yo'l yurib, yorliqni podshoning o'z qo'lga yetkazmaguncha hech yerda to'xtamabdi. Ana u yerda ko'rgan ajoyibotlarini bobom ko'p vaqtlargacha gapirib yurdi, so'zlab berganda odam hayron qolardi. Shunday baland borgohlarga olib kiribdilarki, bizlarning uylarimizdan o'ntasini ustma-ust qo'ysa ham yetmasmish. Bir uyga kirsa malika yo'qmish, unisiga kirsa unda ham yo'qmish. Shunday qilib, uch-to'rt uydan o'tib borsa, bir uyda boshida oltin toj, egnida yangi kamzul, oyog'ida qizil charm etik, tilla kulchalar yeb o'tirganmish. Bobomning qalpog'ini ko'k qog'ozga¹ to'ldirib beringlar, deb amr qilibdi... Eh, qay-

¹ Ko'k qog'oz – besh so'mlik qog'oz pul.

si birini aytasan. Ajinalarga yo'liqqanini keyin esidan ham chiqarib yubordi. Birov esiga solib gapirsa ham, indamasdan, unga dahli bo'lmagandek o'tiraverardi, bu to'g'rida uni gapirtirish nihoyatda qiyin edi. Juda qistasangiz zo'rg'a gapirardi. O'sha vaqtda darrov is chiqarib yubormaganlari uchun bo'lsa kerak, har yil, vaqti kelganda, kampirning jini qo'zib dikka-dikka o'yin tushaverardi. Ishqilib, nima qilsa ham, oyoqlari dingillab o'yin tushib turardi.

IKKINCHI QISM

MUQADDIMA

Mana bu yana bir kitob, to'g'risini aytsam, oxirgisi. Buni ham chop ettirishni xohlamagan edim, sira xohlamagan edim, darvoqe kishiga obro' ham kerakda! Sizga aytsam, qishlog'imizda meni masxara qiladigan bo'lib qolishdi. Chol bobo esini yo'qotib qo'yibdi, keksayganda bolalarning ishini qiladi, deyisharmish. Darvoqe, to'g'ri aytishadi, allaqachon tinmoq kerak edi. Aziz o'quvchi, mug'ombirlik qilib, o'zini qartayganga oladi, desangiz ham ajab emas. Og'zimda bir dona tishim qolmagandan keyin, mug'ombirligi bormi! Endi, yumshoqroq narsa bo'lsa yeyman, ammo qattig'iga sira tishim o'tmaydi. Shunday qilib, sizga yana bir kitob chiqarib beray, ammo meni koyib yurmang, xushlashganda, alalxusus: yana ko'rish-ko'rmasligingiz dargumon bo'lgan odam bilan xushlashganda, koyish yaxshi emas. Bu kitobda Foma Grigoryevichni mustasno tutganda o'zingiz deyarli tanimagan-bilmagan hikoyachilar og'zidan hikoya eshitasiz. Anavi masxaraboz kishi bormi, gapga chechan, Moskov xalqidan bo'lgan ko'p odamlar uning tiliga tushunmasdi, bu odam qachonlardan beri yo'q. Hamma bilan xafalashib qolgandan beri biznikiga ham kelmaydi. Shoshmang, bu voqeani sizga aytganim yo'qmi? Nihoyatda qiziq voqea bo'ldi. O'tgan yili, yoz kirish vaqtida, tag'in xuddi men tug'ilgan kuni menikiga bir necha mehmonlar kelgandi (aziz o'quvchi, aytib qo'ymog'im kerakki, Xudo salomat qilsin ularni, hamqishloqlarimiz, cholni haligacha yodlaydi. El-lik yil bo'ldi, har yil nom qo'yilgan kunimni xotirlab

qo'yaman, lekin hozir necha yoshga kirganimni o'zim ham, kampirim ham sizga aniq aytolmaymiz. Yetmishga yaqinlashib qolgan dersiz. Dikanka qishlog'imizning popi Xarlampiy buzruk qachon tug'ilganimni bilardi, lekin afsuski, u kishining olamdan o'tganiga ellik yil bo'ldi). Shunday qilib, mehmonlar kelishdi. Zaxar Kirilovich Chuxopupenko, Stepan Ivanovich Kurochka, Taras Ivanovich Smachnenkiy, sud a'zolaridan bo'lmish Xarlampiy Kirilovich Xlosta dodho, yana bir kishi bor edi, nomi qurg'ur yodimdan chiqibdi. Osip... Osip... E Xudoyo tavba, butun Mirgorodga mashhur-a, gapirganda qo'lini qarsillatib, belini ushlab turib gapiradi-ku, kim edi... xayr, o'sha-da, bir kun esimga kelib qolar. So'ngra o'zingiz bilgan poltavalik boy ham kelgan edi. Foma Grigoryevichni qo'shmadim, chunki o'zimizga qarashli odam. U yoq-bu yoqdan gaplashib o'tirib, (yana sizni ogohlantirib qo'yayki, bizning suhbatimizda mayda-chuyda gap bo'lmaydi. Men o'zim suhbatning bama'nisini yaxshi ko'raman, ya'ni gapda ham maza bo'lsin, ham matra deyishadi-ku, ana shunisini) olmani qanday tuzlash usulidan gap ochilib ketdi. Mening kampirim, avval olmani yaxshilab yuvib, keyin kvasga solib qo'yish kerak, keyin...», – deb gap boshlashi bilan, poltavalik ikki qo'lini malla chakmoni cho'ntagiga solib olib, biram g'alati savlat bilan uyning u yog'idan-bu yog'iga yurib turib: «Bundan hech narsa chiqmaydi! Avval kanavpar¹ sepmaq kerak, undan keyin...» deb qoldi. Aziz o'quvchi, o'zingizga havola qildim, insof bilan ayting, olmaga ham kanavpar sepadimi, axir? Maymunjon, se barg, shuvoq, shunga o'xshash o'tlarning bargini soladi, bu to'g'ri, ammo kanavpar solganini hech qayerda eshitmaganman, olma tuzlashni hech kim mening kampirimdan yaxshi bilmasa kerak. O'zingiz ayting, axir! Men uni hurmat qilib, jo'rttaga bir chetga chiqazib: «Hoy, Makar Nazarovich,

¹ Kanavpar – xushbo'y o't.

o'zingni uyatga qo'yma! Unaqa-bunaqa odam emas-san, axir! Gubernator bilan bir dasturxonda o'tirib ovqat yeganman deysan. Agar o'sha yerda ham bunday o'tirsang masxara bo'lasan, axir!» – dedim. Nima dedi, deng! Indamay, yerga bir tupurib, bosh kiyimini kiyib chiqib ketdi. Xayrlashish, loaqal bosh ishorasi bilan xushlashish qayoqda; darvozaga qo'ng'iroqlik arava kelganini eshitib qoldik xolos, o'tirdi-yu, ketdi-qoldi. Yaxshi bo'ldi, bunday mehmonning nima keragi bor bizga! Aziz o'quvchi, men sizga aytsam, dunyoda ana shu nasabdorlardan yomoni yo'q. Qaysi bir amakisi bir vaqtlarda hokim bo'lgan ekan, shunga juda tumshug'ini ko'tarib yuboribdi. Hokimdan baland amal dunyoda yo'qdek! Xudoga shukr, hokimdan kattasi ham bor. Sira yoqtirmayman-da shu martabaliklarni. Chunonchi, Foma Grigoryevichni ko'ring. Nasabi ham uncha baland emas, ammo savlatiga qarang. Chehrasida ajab bir nuroniylik bor, hatto anchayin jo'n burunaki tortganda ham salobati odamni bosadi. Butxonada minbarga chiqib, hofizlik qilsami, tavsifga sig'maydigan maza qilasiz, odamning a'zoyi-badanini eritib yuboradi!.. Shu kishi ham... keling, mayli u kishi ham, hikoyalarini juda aziz qilib yubordi, u kishi aytmasa boshqa hikoya yo'qdek. Mana, axir butun boshli bir kitob bo'lganday hikoya chiqdi-ku.

Bu kitobda mening ham o'z hikoyam bo'ladi, degan edim shekilli. Shunday qilmoqchi ham edim, biroq mening hikoyam uchun bunaqangi kitobdan uchtasi kerak ekan. Alohida chop qildirsammikin, deb ham o'yladim, keyin aynidim. Sizni yaxshi bilaman. Bechora mo'ysafidni masxara qilib yurasiz. Yo'q, sira xohishim yo'q! Xush qoling! Endi uzoq vaqt, balki sira ham ko'rishmasmiz. Bu gaplarning nima hojati ham bor, agar men dunyoga sira kelmagan bo'lsam ham, sizga baribir emasmi? Bir yil o'tar, ikki yil o'tar, hech qaysingiz chol asalarichi Rudiy Pankoni esingizga ham olmassiz, unga achinmassiz ham.

ROJDESTVO KECHASI

Rojdestvoga bir kun qolgan edi, u ham o'tdi. Charaqlagan yorug' qish kechasi keldi. Osmonda yulduzlar charaqlab chiqdi. Oy ham yaxshilarning yo'lini yoritсин, olam ro'shno bo'lsin, hamma quvonib, lapar-u marsiyalar aytsin, Iso alayhissalomga madh o'qisin, deb sha'n-shavkat, shukuh bilan chiqdi. Havo ertalabkidan ko'ra qattiqroq sovuq. Ammo shunday osuda ediki, oyoq ostidagi qorning g'archillashi, yarim chaqirimdan eshitilardi. O'spirinlar hali darcha tagida to'plangani yo'q. Yolg'iz oygina yasangan qizlarni g'archillama qorga tezroq chiqinglar, deb, chaqirayotgandek darchalardan mo'ralardi. Bir uyning mo'risidan burqsib chiqqan tutun osmonga chirmashib ketdi, tutun ichida supurgi mingan ajina ham osmonga chiqib ketdi.

Agar shu paytda sorochinlik sud a'zosi fuqaroga qarashli otdan uchtasi qo'shilgan aravada, bo'z yigit sarvozlar singari qunduzi telpak, yoqasiga qora barra tikilgan beshbel kamzul kiyib, aravaga tushganda doim qo'lida ushlab boradigan to'qima qanchinini ko'tarib o'tib qolsami, darrov ajinaga ko'zi tushardi, chunki dunyoda hech bir ajina yo'qki, uning ko'zidan qochib qolsin. Kimning moli nechta tuqqanini, kimning sandig'ida qancha bisoti borligini, saxiy kishi ulug' bayram kunida bisotidan, ro'zg'oridan nimasini chiqarib, araqxonaga garov qo'yishini ham biladi. Ammo sorochinlik sud a'zosining bugun yo'li bu yoqqa tushmadi, tushganda ham boshqalar bilan uning nima ishi bor, o'zining tashvishi ko'p. Ammo ajina osmon-u falakka chiqib shunday balandladiki, qora ko'lankaga o'xshab ko'rindi. Qora ko'lanka osmonning qayeriga borsa, yulduzlar birin-ketin g'oyib bo'laverdi. Ajina bir pasda yengini yulduzga to'ldirib oldi. Uchta-to'rtta yulduz qoldi, xolos. Shu paytda narigi tomondan ham qora bir narsa paydo bo'lib tobora cho'zilib, birpasda ulg'ayib ketdi. Ko'zi xira, shabko'r odam ko'zoynak

emas, hokim aravasining g'ildiragini burniga taqib olsa ham bu narsaning nimaligini bilolmasdi. Oldidan qaraganda nemisning¹ xuddi o'zi: tek turmasdan qimirlab, nima ko'rsa hidlab turgan tumshug'i bizning cho'chqalarimiz tumshug'i singari dumaloq chaqaga o'xshardi, oyoqlari chillakday; agar Yareski² qishlog'i oqsoqolining oyoqlari bunaqa bo'lsa, bir o'yinga tushishda sinar edi. Ammo orqasidan qaraganda gubernator noibining xuddi o'zi edi, chunki hozir rasm bo'lgan mundir etagidagi quyruqqa o'xshagan uning ham ingichka, uzun quyrug'i bor edi. Faqat iyagi tagida osilib turgan takasoqli, boshidagi shoxchasi hammomdan chiqqan go'loxchidan battar qoraligi, uning nemis ham, gubernator noibi ham emas, balki yorug' dunyoda oxirgi kun tentirab yaxshilarni yo'ldan ozdirib yurgan, ertaga ertalab jom chalinishi bilan dumini qisib, ketiga qaramasdan jahannamga kirib ketadigan shaytonning o'zginasi ekanini ko'rsatib turardi.

Bu orada ajina oyni o'g'irlash payida sekin-sekin poylab kelyabdi; qo'lini uzatib oyni ushlamoqchi ham bo'ladi-yu, lekin qo'li kuygandek tortib oldi, barmog'ini og'ziga tiqib, dingillab qoldi. Keyin u tomondan kelib ushlamoqchi bo'ldi, tag'in qo'lini tortdi. Ammo hiylagar ajina shuncha pand yesa ham sira qo'ymasdan shaytonligini qilaverdi. Yugurib kelib, ikki qo'li bilan oyni ushlab oldi; tamaki chekmoqchi bo'lgan odam cho'g'ni qo'lidan qo'lga olib, puf-puflagandek, u ham aftbasharasini bujmaytirib, oyni u qo'lidan bu qo'lga olib sovutgandek bo'ldi-da, darrov cho'ntagiga solib, hech narsa ko'rmagan kishidek yugurgancha ketaverdi.

Ajina oyni o'g'irlab ketganini Dikankadagilarning hech qaysisi eshitmadi. Lekin viloyat mirzasi araxonadan emaklab chiqayotganda, oy osmonda turib birdaniga qimirlab o'ynab ketganini ko'rgan ekan; az-

¹ Fransuzmi, ruminmi, shvedmi, xullas, boshqa yurtdan kelganlarning hammasini bizda nemis deyishadi. (*Yozuvchidan.*)

² Y a r e s k i – Poltava gubernasi, Mirgoroddagi qishloq.

baroyi Xudo, deb qasam ichib aytsa ham qishloqdagi-
larning hech qaysisi uning gapiga ishonmasdan, mas-
xara qilib kuldi. Ammo ajinaning bunday qonunga xilof
ish qilishining boisi nima? Boisi yo'q emas, bor edi:
Chub boyni butxonaning popi sumalak oshiga chaqir-
ganini bilar edi. Bu mehmondorchilikka oqsoqoldan
bo'lak rahnamo qoshidan kelgan va popga qarindoshli-
gi bo'lib, nihoyatda yo'g'on ovoz bilan hofizlik qiluvchi
ko'k chakmon kiygan hofiz, kazak Sverbiguz va yana
bir necha kishilar chaqirilgandi. Bu o'tirishda suma-
lak oshidan bo'lak sharbat, za'far qo'shilgan chag'ir va
boshqa turli-tuman laziz ovqatlar bo'ladigan edi. Otasi
mehmondorchilikka ketganda butun qishloqqa nomi
ketgan chiroyli qizi uyda yolg'iz qolsa kerak, yolg'iz qol-
gan qiz oldiga yo'g'ondan kelgan norg'ul azamat taqa-
chi yigit kelsa kerak. Ajina buni Kondrat buzrukning
xutbalaridan ham battar yomon ko'radi. Taqachi ish-
dan bo'shaganda suratkashlik ham qilar va bu atrof-
da undan usta naqqosh yo'q edi. Marhum yuzboshi
L...koning o'zi tirikligida uni atayin Poltavaga chor-
latib, uyning taxta devorini bo'yattirgan edi. Dikan-
ka qishlog'idagilarning sho'rva ichadigan tovoqlarini
bo'yagan shu taqachi edi. Taqachi xudojo'y odam bo'lib,
ko'pincha aziz avliyolarning suratlarini chizar edi. T...
dagi butxonada injil yozgan Lukaning taqachi solgan
surati hali ham bor, ammo taqachi hunarining avjiga
chiqqani, butxonaning o'ng tomonidagi hujra devoriga
solgan surati edi. Bunda mahshar kuni qo'lida bir
shoda kalit bilan do'zaxdan shaytonni haydab chiqa-
rayotgan vali Pyotrning tasvirini solgan edi. Shayton
kuni bitganini bilib qo'rqqanidan har tarafga qochar,
do'zaxdagi gunohkorlar qamchin bormi, g'ola bormi,
qo'llariga nima tushsa, urib quvlashardi. Naqqosh bu
suratni katta taxtaga solayotganda, shayton unga ko'p
xalal bergandi. Qo'lidan turtkilab, qo'rasidagi kulni
to'zitib surati ustiga sochardi. Lekin shaytonning bu
g'alamisligiga qaramay suratni tamom qilib, taxtani

butxona hujrasining devoriga qoqib qo'yg'an edi. Ana shundan beri shayton u bilan o'chakishib, undan o'ch olmoqchi bo'lib yonib qo'yg'an edi.

Yorug' dunyoda yana bir kungina izg'ishi qoldi. Bir kun qolgan bo'lsa ham shu kecha taqachidan bir iloj qilib alamini olmoqchi bo'ldi. Shuning uchun boradigan joyi ancha uzoq bo'lganidan keksayib qolgan Chub, dangasalik qilib bormasin, degan maqsadda bu ishlarni qilgan edi. Qishloq orqasidan o'tib, tegirmondan, go'ristondan o'tib, jarlikdan aylanib borilar edi. Oydin kecha bo'lsa, shirin-sharbatlar, laziz ovqatlar nafsini tinch qo'ymasdan sudrab borardi, ammo bunday qorong'i kechada hech kim uni pechkasidan tushirib, uyidan chiqarolmasa kerak. Burundan u bilan chiqishmagan taqachi har qancha zo'r bo'lsa ham, uyidaligida yurak betlab qizning oldiga borolmas edi.

Shunday qilib, ajina oyni cho'ntagiga solib olishi bilan olamni shunday zulmat bosdiki, unaqa-bunaqa odam popning xonadoni u yoqda tursin, araqxonani ham topolmas edi. Ajina qorong'ida qolib birdaniga chinqirib yubordi. Shayton darrov yo'rg'alab kelib uni qo'ltiqlab olgach, odatda xotin zoti qulog'iga qanday shivirlansa, u ham ajinaning pinjiga kirib shunday shivirlab ketdi. Dunyoning ishlari g'alati-da! Olamdagi maxluqlarning bari bir-birining qilg'ini qilishga, bir-birini ermak qilishga urinadi. Burun Mirgorodda yolg'iz sudya bilan shahar hokimi qishda movut qoplangan kalta po'stin kiyardi, boshqa mayda-chuyda amaldorlar teri po'stin kiyardi. Endi bo'lsa, sud a'zosi ham, daha sudyasi ham barra teridan yangi po'stin tiktirib, movut qoplatib olibdi. Daftarchi bilan viloyat mirzasi ham o'tgan yili gazini ikki miridan ko'k xitoy mato olibdi. Panomar¹ bo'lsa, katak-katak matodan yozlik shalvar, yo'l-yo'l matodan kamzul tiktiribdi. Xullas,

¹ P a n o m a r – butxona ruhoniysi, jom chaluvchisi.

hamma odam qatoriga kirmoqchi bo'ladi. Qachon bu odamlar tinchirkin. Bahs bog'laymanki, shayton ham o'zini odam qatoriga qo'shganini ko'rishsa hamma hayron bo'ladi. Hammadan ham ta'sir qiladigan joyi shuki, shayton o'zini juda bejirim, ko'hlik deb o'ylardi, holbuki siyog'i qursin, hech kim uni ko'rishga orzumanand emas. Foma Grigoryevich aytganidek, basharasi xunukdan battar, ajina, ammo shayton ham muhabbatbozlik qiladi! Biroq yer-u osmonni shunday qorong'ilik bosdiki, ajina bilan shayton o'rtasida keyin nima gaplar o'tganini sira ko'rib bo'lmadi.

Chub uyning eshigidan chiqib kelarkan, qotmadan kelgan novcha bo'yli, kalta po'stin kiygan, soqoli o'sgan, ustarasi yo'q erkaklar soqol qiradigan bir parcha chalg'i sinig'i ikki haftadan beri uning betiga tegmaganidan darak berib turgan kishiga:

– Hali, og'a, popning yangi uyini ko'rganim yo'q, degin? Bugun u yerda yaxshigina ichkilik bo'ladi! – dedi-da, betini silab qo'ydi. – Ishqilib kech qolmasak bo'lgani...

Chub bu so'zni aytganda, po'stini ustidan mahkam bog'lab olgan belbog'ini rostlab oldi, boshidagi telpagini bostirib kiyib, pashshaxo'rdalik qilgan itlarning kushandasi bo'lgan qamchi dastasini mahkamroq ushlab qo'ydi, lekin shu paytda osmonga qarab to'xtadi...

– Nima balo! Uni qara! Uni qara, Panas!..

Og'aynisi:

– Nimani? – deb so'radi-yu, u ham boshini ko'tarib yuqori qaradi.

– Nima deganingni qara, oy g'oyib bo'libdi.

– Hoy, nima balo bo'ldi? Darvoqe, oy yo'g'-a.

Chub og'aynisining beparvoligidan xafa bo'lib:

– Ha, endi bildingmi, yo'q-da, hech parvoyingga kelmaydi-ya, – dedi.

– Nima qilay?

Chub yengi bilan mo'ylovini artarkan, so'zini ulashtirib:

– Ertalab bir piyola araq nasib qilmag‘ur qanday shayton darrov aralashibdi-ya!.. Xuddi masxara qilganday... Uyda o‘tirganimda atayin oynadan qaragandim-a! Juda yaxshi havo edi. Yop-yorug‘, qor oydinda yiltirardi. Kuppa-kunduzidek hamma narsa ravshan ko‘rinib turgandi. Eshikdan tashqari chiqar-chiqmas, qorong‘i bosdi! – dedi.

Chub javrab, valdirab, boraymi, bormaymi deb anchagacha o‘ylanib turdi. Borib u yoq-bu yoqdan hangama qilib o‘tirgisi bor. Oqsoqol bilan qal‘adan kelgan hofiz allaqachon kelib o‘tirishgani aniq; har o‘n besh kunda Poltavaga qatnab turgan askiyaboz qora mayfurush Mikita ham allaqachon borgandir. Bu kishi askiya qilganda hamma kulaverib, ichagi uzilardi. Chub dasturxonda turgan sharbatni ham xayolan ko‘rib turibdi. Bular uning nafsini qitiqlar edi-yu, lekin tun qorong‘usi hamma kazaklarga juda yoqqan yalqovlikni ham qo‘zg‘atar edi. So‘riga chiqib, chordana qurib, tamaki chekib o‘tirgani, darcha tagiga to‘planishib o‘yin-kulgi qilgan yigit va qizlarning qo‘shiqclarini eshitib, mudrab o‘tirgan yaxshi emasmi! Agar o‘zi yolg‘iz bo‘lsa-ku, albatta uyda o‘tirib maza qilardi-ya, biroq ikki kishi bo‘lgani uchun qorong‘ida yurish xatarli emas, zerikishmaydi ham, so‘ngra boshqalar oldida o‘zini qo‘rqoq va yalqov ko‘rsatgisi ham kelmadi. Javrashini tamom qilib, hamrohiga qarab dedi:

– Shunday qilib, oy yo‘qmi?

– Yo‘q.

– Taajjub-a! Qani burunakingdan ol, otaylik! Qayerdan olasan, juda yaxshi-da burunaking?

– Yaxshi qayoqda! – dedi hamrohi guldor tamaki qutisini yoparkan. – Qari tovuqqa ham kayf bermaydi!..

Chub yana o‘sha zaylda gapirib:

– Marhum araqfurush Zuzulya menga Nejindan bir tamaki keltirib bergan edi, xo‘b tamaki edi-da! Nihoyatda yaxshi edi! Xo‘sh, og‘ayni, nima qilamiz, juda qorong‘i-ku!

Hamrohi eshikning tutqichini ushlab:

– Bo'lsa, bormay qo'ya qolamiz, – dedi.

Agar og'aynisi qolamiz, demasa Chub bormas edi, ammo endi kajligi tutib:

– Yo'q, og'ayni, yur, bormasak bo'lmaydi, – dedi.

Buni aytdi-ku, darrov aytganiga pushaymon qildi. Bunday tunda sira ham borgisi kelmadi. Ammo birovning maslahatiga kirmay o'z bilganini qilib, kajligini ko'rsatganligiga xursand edi.

Og'aynisi uyda o'tiradimi, ko'chaga chiqadimi, unga baribir bo'lganidan, chehrasida hech bir pushaymonlik alomatini ko'rsatmay, beparvolik bilan u yon-bu yonga qarab qo'ygach, qamchi dastasi bilan yelkasini qashib qo'ydi xolos, keyin ikkovi yo'lga tushdi.

Endi chiroyli qizning uyda yolg'iz qolib nima ish bilan bandligini ko'raylik-chi. Oksana hali o'n yetti yoshga to'lganicha yo'q, lekin u Dikankaning u yog'ida ham, bu yog'ida ham, xullas, hammaning og'zida. Oksanadek qiz qishloqda sira bo'lmaganligi va bo'lmashligi to'g'risida yigitlarning barisi yakdil edi. Oksana uning sha'nidagi gaplarni eshitgan, bilganidan o'ziga mag'rur bo'lib, noz-u karashma qilar edi. Agar tivit yubka, latta fartuk kiymay, tuzukroq uzun ko'ylak kiysa, hamma qizlarni yo'lda qoldirib ketardi. Yigitlar gala-gala bo'lib uni payidan yurardi, lekin sabrlari yetmay uni tashlab, boshqa, jo'nroq qiz bilan bo'lib ketardi. Faqat shu taqachi hech qolmasdan shilqimlik qilib yuraverardi; unga ham ro'yixush bermasdan, boshqalarga qilgan-day qilsa ham, u xiralik qilib sira tashlamas edi.

Otasi chiqib ketgandan keyin qalay baldoqlik kichkina oynaga qarab, anchagacha o'ziga zeb berib, xo'b oynaga soldi. O'z-o'zi bilan bekorchilikdan hangomalashishdan boshqa ishi bo'lmagandek, xushyoqmaslik bilan: «Odamlar mening nimamni maqtaydi! Ko'hlik qiz ekanman, bekorlarning beshtasini aytishibdi!» – deb qo'ydi. Ammo oynada ko'ringan toza va ozoda oraz, undagi qora ko'zlar, ko'ngilga o't soluvchi ajabtovur

chiroyli tabassumi, buning xilofiga dalolat berardi. Go'zal qiz qo'lidagi oynani qo'ymay: «Qoshim, ko'zim qorami? Dunyoda misli yo'q qosh, misli yo'q ko'zmi? Qanqaygan burnimning, betimtning, labimning nima-si yaxshi? Qora sochimni yaxshi deydilar!? Vaholanki, uni kechasi ko'rgan odam qo'rqib ketadi. Qora chag'ir ilondek boshimni o'rab, chulg'ab olibdi. Endi bilsam, hech husnim yo'q!» – deb, oynani nari surib qo'ydi-da, ovoz chiqarib: «Yo'q, chiroyliman! Voy, qanday alo-mat husnim bor! Malakman! Meni xotin qilgan tolelik bo'ladi! Erim husnimga qarab to'ymas! Esi ketib qolar, o'paverib o'ldirar.»

Ohistagina kirib kelgan taqachi sekin shivirlab:

– Go'zal qiz! Maqtanishi ham hazilakammas! Bir soatdan beri o'zini oynaga solib tomosha qiladi-yu, to'ymaydi, tag'in o'zini o'zi maqtab ham qo'yadi! – dedi.

Zebo qiz nozlanib, hanuz o'z-o'zi bilan suhbat qurardi: «Hoy, yigitlar, sizga tengmanmi men, menga qarang, xiromon yurishimga boqing, ko'ylagimning choki qizil ipakdan. Boshimdagi jamalaklarimni qarang! Bunday go'zallikni ko'rishlik umrbod sizga nasib bo'lmas! Qallig'im yer yuzining borib turgan mard yigiti bo'lsin, deb otam olib bergan bularni!» Qiz iljayib qayrilib qarashi bilan ko'zi taqachiga tushdi. Bir orziqib tushdi-da, g'azab bilan xo'mrayib qarab turdi. Taqachi serrayib, qo'llari shalvillab tushdi.

Go'zal qizning qorachadan kelgan ko'hlik yuzi qanday tuyg'ularni izhor qilayotganini bilish qiyin. Uning chehrasida qahr-u itob bilan birga, esxonasi chiqib hayron bo'lib qolgan taqachini mayna qilish ham bor. Itob-u istig'nodan yuzi sal qizarinqirab tovlandi. Bu itob, bu istig'no qo'shilishib, uning husnini shunday ochdiki, ta'rifga sig'may ketdi. Bu choqda uni million marta o'pib-o'pib olmoqdan yaxshisi yo'q.

– Nega kelding? – dedi gap boshlab. – Qo'limga kurak olib haydaymi? Xo'b usta bo'libsiz-da hamman-giz shilqimlikka! Otamiz uyda yo'qligini darrov fahmlay

qolasiz. Xo'b yaxshi bilaman, sizdakalarni! Sandig'im bitdimi?

– Jonim, bitib qoldi, hayit bayramidan keyin bitadi. Qancha ovora bo'lganimni bilsang-ku! Ikki kecha ish-xonamdan chiqmadim. Ammo hech qaysi popning qizida yo'q sandiq qilib beraman-da, qoplamasiga shunday temir qildimki, Poltavaga ishlagani borganimda yuzboshining aravasiga ham bunday asl temir qoplamagan edim. Naqshini shunday chiroyli qilamanki, oppoq oyog'ing bilan yurtni boshdan-oyoq yurib chiqsang ham bundayini topolmaysan! Har yog'ini qizil, ko'k rangga bo'yab beraman, cho'g'dek yonib turadigan bo'ladi. Menga jabr qilma! Birpas gaplashib o'tirsam, husningni tomosha qilsam maylimi?!

– Kim senga yo'q deydi, gaplashaver, tomosha qilaver!

Qiz kursiga o'tirib, yana oynaga boqdi, o'ziga oro berib, sochini tuzatdi. Tomog'iga, ipak chokli ko'ylagiga qarab qo'rganida, la'l labida, toza betida, shahlo ko'zida andak zavq alomati zohir bo'ldi.

– Yoningda men ham o'tirsam maylimi? – dedi taqachi.

Oksana chiroyini buzmay, yuz-u ko'zidagi haligi shodonlikni saqlab:

– O'tir, – dedi.

Yuragiga dalda kirgan taqachi:

– Go'zal Oksana, husningga to'ydir, karam qil bir o'pay! – dedi-yu, o'pmoqchi bo'lib, og'ushiga tortib quchoqladi. Ammo Oksana taqachining lablariga yaqin kelib qolgan betini olib qochib, uni itarib yubordi.

– Tag'in nimalar istaydi ko'ngling? Asal bergach, qoshiq ham ber, deysanmi! Yo'qol, qo'llaring temirdan battar. O'zingdan ham tutun hidi keladi. Hali hamma yerimni qorakuya qilganamdirsan.

Buni deb yana o'zini oynaga solib, o'ziga oro berib qo'ydi.

Taqachi boshini quyi solib, ichida: «Meni yaxshi koʻrmaydi-ku, – deb qoʻydi. – Uning nazarida hamma mayna, men boʻlsam uning oldida ahmoq boʻlib, koʻzimni undan olmasdan moʻltirab oʻtiribman. Tikilib tursam turaverardim, yuz yil boʻlsa ham koʻzimni olmasdim! Alomat qiz! Koʻngli kimdaligini, kimni sevganini birov menga aytsa, har neni tilasa berardim. Ammo u hech kimni yoqtirmasa kerak, oʻziga oʻzi shaydo. Men bechorani qiynaydi, men shoʻrlik qaygʻualamlar ichida kuyaman, roʻshnoligim yoʻq, unga muhabbatim shunchalikki, dunyoda hech kim birovni mendek sevgan emas, bundan buyon ham mendek sevuvchi kishi boʻlmas».

– Seni onang ajina emish, rostmi? – deb kulib yubordi Oksana.

Taqachining nazarida butun ich-eti kulib yubor-gandek boʻldi. Bu kulgi birakayiga koʻngliga ham, ohistagina jimirlashib ketgan qontomirlariga ham taʻsir qilganday boʻldi va bunday yoqimtoy kulgan betdan oʻpalmaganiga dogʻ boʻlib, alam qildi.

– Onam bilan nima ishim bor? Onam ham, otam ham bu dunyoda nimaiki menga aziz boʻlsa hamma-si sensan. Agar podsho meni chorlab aytsaki, taqachi Vakula, mening qalam roʻyomda nimaiki yaxshi narsa boʻlsa soʻra mendan, berdim senga desa, oltindan sandon, kumushdan bolgʻa qildirib bera-man desa, yoʻq kerak emas, qimmatbaho javohirlar ham, oltin sandon ham, mamlakating-u yurtning ham menga kerak emas, Oksanamga yetkazsang boʻlgani, derdim! – dedi.

– Koʻrdingmi qanaqasan! Biroq otam ham xoʻb tullak-da, onangni olmaganini koʻrarsan, – deb ayyor-lik bilan kulib qoʻydi. – Nega qizlar haligacha kelmay-dilar-a... Nima boʻldi ekan? Lapar aytishadigan vaqt boʻlib qoldi. Zerikib ketayapman.

– Goʻzalim, qoʻysang-chi, Xudo olsin ularingni!

– Nega endi! Ularga qoʻshilib yigitlar kelishadi! Ana

o'shanda o'yin bo'ladi-da. Hali qanday qiziq narsalar gapirib berishadi!

– Ular bilan bo'lsang xursandmisan?

– Albatta, sendan ko'ra ular bilan yaxshi-da! E, shoshma! Birov taqillatdi, qizlar yigitlar bilan kelishdi, shekilli.

Taqachi o'z-o'zi bilan so'zlashib: «Endi nima umidim qoldi. Meni mayna qilsa, uning oldida zanglagan taqachalik qadrim yo'q va lekin boshqaga men o'zimni masxara qildirib qo'ymayman, bilay-chi unga mendan ko'proq yoqqan kim ekan, ta'zirini berib qo'yay...», – derdi.

Eshikning taqillagani, sovuqda quloqqa noxushroq eshutilgan «och» degan ovoz uning xayolini qochirdi.

Taqachi alamidan da'ataniga kim duch kelsa, och biqiniga tushiraman, degan niyatda:

– O'tiraver, o'zim chiqib ochaman, – deb eshikka chiqdi.

Sovuq zo'rayib, osmon shunday to'ngib ketdiki, shayton muzlab qolgan qo'lini sal isitib olish uchun tuyog'ini yerga tekkizmay o'ynoqlar, mushtumiga kuhkuhlar edi. Ertadan kechgacha do'zaxda yurgach, to'ngmasdan bo'ladimi? Do'zax bizning qishimizdaqa sovuq emasligini bilasiz. Do'zaxda bo'lsa qalpog'ini kiyib olib, bakovulboshidek o'choq tepasiga minib olib, gunohkorlarni qovurgani-qovurgan edi. Xotinlar bayramda qanday suyunib go'sht qovursalar, shayton ham gunohkorlarni shunday suyunib qovurardi.

Qalin kiyinganiga qaramay ajina ham to'ngib qoldi. Shuning uchun yaxmalak otayotgan odamdek ikki qo'lini tepa qilib, hech bir bo'g'imini qimirlatmay, tip-pa-tigiga havodan pastga tushdi, xuddi muz tepadan sirg'anib tushgandek g'izillab tushdi-yu, to'ppa-to'g'ri mo'riga kirib ketdi.

Shayton ham shu zaylda uning ketidan tushib ketdi. Ammo bu hayvon har qanday luchchak oliftadan ham epchil bo'lganidan, mo'ringing og'zidayoq,

ma'shuqasining yelkasiga minib olib, birpasda ikkovi keng pechkaning ichiga tushib, ko'zachalar orasiga kirib olishdi.

Sayr qilib qaytgan ajina, o'g'lim Vakula uyga mehmon olib kelmadimikin, deb qarash uchun pechkaning qopqog'ini surib mo'raladi. Uyning o'rtasida yotgan qopdan boshqa hech kim yo'qligini bilib, pechkanadan chiqdi, ustidagi eskirib ketgan po'stagini tashlab, o'zini rostlab oldi, endi uni ko'rgan odam haligina supurgi minib yurgan ajinaligini taqir bilmas edi.

Taqachi Vakulaning onasi qirqdan oshmagan, chiroyi yomon ham, yaxshi ham emas edi. Qirq yoshda chiroyli bo'lish ham qiyin. Ammo u har qanday sipo erkakni o'ziga bandi qilib olishga usta edi (ammo bularning xushro'ylik bilan uncha ishlari yo'q edi, buni aytib qo'ysak yomon bo'lmaydi), shuning uchun oqsoqoldan tortib, oqsoqol Osip Nikiforovichgacha (albatta, bashartiki xotini uyda bo'lmasa), kazaklardan Korniy Chub, Kasyan Sverbiguzgacha hamma unikiga kirib-chiqib yurardi. Unga qoyil qolish kerakki, bularning hammasini juda ustalik bilan saranjom qilar, hech qaysisi uning raqib ekanligini ko'ngliga ham keltirmasdi. Xudojo'y faqir mardikormi yoki boshlig'lik movut chakmon kiyganlari uchun o'zlariga asilzoda nomini qo'yib olganmi, kim bilsin, bozor kuni butxonaga yoki havo yomon bo'lsa araqxonaga bora turib, qaymoq bilan mazalik chuchvara yegani, issiqqina uyda, yaxshi suhbatlashadigan mehmondo'st xotin bilan hangomalashgani Soloxanikiga albatta kirib o'tardi. Asilzoda bu uyga kirish uchun araqxonaga keta turib yo'lni aylanib o'tsa ham, yo'l-yo'lakay kirdim, derdi. Hayit kuni Soloxa oldiga fartuk tikkan xitoyi ipak ko'ylagini, uning ustidan orqasiga zar uqa qadagan ko'k yubkasini kiyib, yasanib butxonaga kelganda hammadan oldinga o'tib, shundoqqina mehrob tagiga borib tursami, oqsoqol, albatta bir yo'talib, ko'zining qiri bilan u tomonga bir qarab qo'yardi. Oqsoqol mo'ylovini silab, farqidagi

kokilini qulog'iga burab, yonida turgan qo'shnisiga imo qilib: «Soz xotin-da! Shayton!» – deb qo'yardi.

Soloxa hamma bilan salomlashar, ammo har kim yolg'iz men bilan salomlashadi, deb o'ylardi. Lekin hammaning kirdikoridan voqif kishilar, Soloxa hammadan ko'ra Chubga ko'proq iltifot qilganini darrov fahmlardi. Chub beva edi, uyining oldida doim sakkiz g'aram bug'doy turardi. Chetan og'ilxonada turgan ikki juft ho'kizi qachonki qo'shnisining sigirini yoki amakisining semiz buqasini ko'rib qolsa, boshini ko'chaga chiqazib, mo'-o'-lab qo'yardi. Soqoli uzun echkisi tomga chiqib olib, hovlidagi kurka-tovuqlarni masxara qilgandek, shahar boshlig'iga o'xshab ma'rar, ammo uning achchig'ini chiqarib soqoliga tegishadigan shum bolalarni ko'rsa, orqasini o'girib olardi. Chubning sandig'ida bisoti, chakmon-u zar qadagan mursaklari, ip-matolari ko'p, chunki uning marhuma xotini satang boyvachcha edi. Rezavor ekinlardan: ko'knor, karam, kungaboqardan tashqari, har yili ikki paykal yerga tamaki ham ekardi. Soloxa bu davlatning barisini o'zimnikiga qo'shib olsam yomon bo'lmas, degan niyatda edi. Davlati uning qo'liga o'tganda nimalar qilishini mo'ljallab ham qo'rganidan, qari Chubga ko'proq iltifot ko'rsatardi. O'g'li Vakula biron yo'l bilan Chubning qizini o'ziga og'dirib olib, bor-yo'q davlatni egallab, uni yaqiniga yo'latmay qo'ymasligi uchun qirq yasharli xotinlarning hammasi bilgan makrga qo'l urdi, ya'ni Chub bilan taqachi o'rtasida g'alamislik qilib, ularni hadeb urishtiraverdi. Uning shu g'alamis, ayyorligi tufayli ba'zida kampirlar, xususan bironta ziyofatga yig'ilishganda, me'yoridan ortiq ichib qo'yishsa uning g'iybatini qilib, ajinaga chiqazib qo'yishardi. Xotinlarning ip yigiradigan dukchidek dumi bor emish, o'spirin yigitlardan Kizyakolupenko uning bu dumini ko'rganmish, o'tgan payshanba ko'chada birovning oldidan qora mushuk bo'lib o'tib ketganmish, bir kun popning xotini oldiga bir echki kelib, xo'roz bo'lib

qichqirganmish-da, Kondrat otaning bosh kiyimini kiyib, qochib ketganmish, derdi.

Bir kun kampirlar undan so'zlashib o'tirganida, oldilariga podachi Timish Korostyaviy kelib qolib, bir kun yozda xuddi Petrovka bayrami oldida boshiga poxol qo'yib, og'ilxonada uxlab yotganida, sochi yoyilgan bir ko'ylakchang ajina kelib sigir sog'ib turganini o'z ko'zi bilan ko'rganini, ajinaning harakatidan hayratda qolganini, labiga bir iflos narsa surkab ketganini va jirkanib kuni bilan tupurib yurganini so'zlab berdi. Lekin uning bu gaplariga ishonib bo'lmasdi. Chunki ajina Sorochin sud a'zosidan boshqa hech kimga ko'rinmaydi. Shu sababdan ulug' kazaklarning hammasi bunday gaplarni eshitganida, qo'llarini siltab ketaverardi va hamisha aytadigan javoblari shu ediki: «Bekor aytibdi, nomardlar», – derdi.

Soloxa saranjom-sarishta ayol bo'lganidan, darrov pechkadan chiqib, uyni yig'ishtirishga tushdi. Ammo yerda yotgan qoplarga tegmadi: «Vakula o'zi olib kelgan, o'zi yig'ishtirsin!» Shayton bo'lsa mo'riga kirayotganda, bexosdan orqasiga qayrilib qaraganda birov bilan qo'ltiqlashib ketayotgan va uyda ancha nariga borib qolgan Chubga ko'zi tushgan edi. Darrov pechkadan uchib chiqib, ular oldiga o'tib oldi-da, yaxlab qolgan qorni to'zitib, socha boshladi. Birpasda bo'ron boshlanib, qattiq ayoz turdi. Har tarafdin qor uyilib, piyodalarning yuz-ko'zini, quloq-burnini qoplaguday bo'ldi. Shayton bo'lsa Chub hamrohi bilan uyga qaytib kelishiga, taqachini ushlab olib, bo'yoq cho'tkasini anchagacha qo'liga ololmaydigan va uni masxara qilib surat sololmaydigan qilib qo'yishiga ko'nglini to'q qilib, yana mo'riga qaytib keldi.

Darvoqe, bo'ron boshlanib, shamol ko'z ochdirmay qo'yishi bilan Chub yo'lga chiqqaniga pushaymon bo'ldi, tumog'ini qattiqroq bostirib olib, o'zini, shaytonni, hamrohini koyib ketdi. Ammo uning bunday xafaligi ham ayyorlik edi, chunki bo'ron ko'tarilganiga

xursand edi. Popnikiga ham yana shuncha yo'l bor. Xullas, yo'lovchilar ortga qaytishdi. Shamol orqadan esayotgandi, lekin bo'rondan hech narsani ko'rib bo'lmasdi.

Biroz yurgach, Chub hamrohiga qarab:

– Shoshma, og'ayni, boshqa yo'lga kirib ketibmiz shekilli. Bitta ham uy ko'zimga ko'rinmayabdi. Tavba, bo'ron ham shunday quturadimi? Sen sal burilibroq bu tomonga yur-chi, zora yo'l topsang. Men esa bu yoqdan qarayman. Shunday bo'ronda yo'lga sudraganini qara, shaytonning ishida bu. Yo'l topsang meni chaqirib qo'y, yodingdan chiqmasin. Nomard mal'unni qara, ko'zimga qorni toza uribdi! – dedi.

Biroq yo'l ko'rinmasdi. Hamrohi oyog'ida baland qo'njlik etik bilan tentirab-tentirab araqxonaga borib qoldi. Dunyo topgandek suyunganidan, ko'chada qolgan hamrohini unutib, ustidagi qorni qoqib, ichkariga kirib bahuzur o'tiraverdi. Bu orada Chub ham yo'l topgandek bo'lib, hamrohini chaqirib baqirishga tushdi, hamrohi ovoz bermagandan keyin o'zi ketaverdi. Biroz yurib borgach, o'z uyini ko'rdi. Uyining oldiga qor uyilib qolibdi, tomini ham ko'rib bo'lmaydi. Sovuqdan to'ngan qo'li bilan eshikni urib taqillata-taqillata, qizini chaqirib: «och», – dedi.

Eshik ochgani chiqqan taqachi, do'q qilib:

– Kimsan, nima deysan? – deb baqirdi.

Chub taqachining tovushini tanib, orqaga tisari-libroq turdi. Ichida: «Bu, mening uyim emas ekan... Menikiga taqachi kirolmasdi. Lekin mundoq qaraganda taqachiniki ham emas. Kimniki ekan? Ana xolos, taniyolmaganimni qara! Yaqinda yosh xotin olgan Levchenko cho'loqniki bo'lsa kerak. Unikidan boshqa uy, menikiga o'xshamaydi. Nega darrov kelib qoldim, dedim-a. Ammo Levchenko hozir ruhoniynikidaligini yaxshi bilaman, taqachi nima qilib o'tiribdi unda!.. Yosh xotinnikiga kelib yurarkan-da! Xo'p! Yaxshi, endi tushundim.»

Taqachi yaqinroq kelib yana qattiqroq do'q bilan:

– Kimsan, eshikma-eshik nima qilib yuribsan? – dedi.

Chub ichida: «Kimligimni aytmayman. Manglayi qora tag'in urib-netib yurmasin!» – deb ovozi bo'lakcha qilib:

– Duogo'y bir odamman, lapar aytib keldim eshigingizga, – dedi.

– Yo'qol! – dedi Vakula baqirib. – Nega yana ketmasdan turibsan, yo'qol, ket, hoziroq ket!

Chub o'zi ham baloga qolmasdan keta qolay, deb turgandi, ammo taqachidan bunday so'zlarni eshitgani alam qildi. Xuddi shayton pinjiga kirib, vasvasa qilayotganday, taqachining ziddiga bir narsa ayt-ayt deyayotgandek bo'ldi. Chub ovozi haligidek bo'lakcha qilib:

– Senga nima bo'ldi, muncha baqirasan? Nima endi lapar aytgani ham qo'yaysanmi, xohlasam aytaverman-da! – dedi.

– E-ha! Tilingni tiymaysanmi hali!.. – Bu gapdan keyin Chub yelkasiga yaxshigina bir musht tushganini bilib qoldi.

U ketiga biroz tislaniib turib:

– I-ye, hali shunga mushtlashaverasanmi! – dedi.

Taqachi yana turtib:

– Ket-ket! – deb baqirdi.

– Senga nima bo'ldi, i-ye! – dedi Chub kaltak o'tib: «Hazilmi desam, rost ekan, yomon urisharkansan!» – Uning bu ovozi kaltakning alami ham, qo'rquvi ham bor edi.

– Ket-ket, yo'qol! – deb taqachi eshikni yopib oldi.

Chub ko'chada yolg'iz qolib:

– Botirligini qara-ya, yaqiniga borib bo'lmaydi. Shoshmay tur, hali, kerilma, shahar bedarvozami! Senimi bola, to'ppa-to'g'ri hokinga arz qilaman. Taqachiliging-u, bo'yoqchiliging menga pisand emas, qani yelkam bilan orqamga qaray-chi, ko'karib chiqqandir. Nomard yomon urdi, shekilli! Sovuq bo'lmasa-

yu, po'stinimni yechib... shoshmay tur, shaytonning temirchisi, meni urding, seni ajina ursin, taqachilik do'koningga jin tegsin, shoshma hali seni xo'b o'ynataman! La'nati, dorga osilgur! I-ye, shoshma, hozir-ku uyidamas, Soloxa yolg'iz o'tirgandir... Ha... Uyi uzoq ham emas, borsammikin vaqt ham shu-naqaki, hech kim kelmaydi, zora murod hosil bo'lsa... La'nati taqachi yomon urgan ekan-da!

Chub orqasini qashib olib, yo'ning bu tomoniga burildi. Soloxani ko'rgach xursandligidan o'ylab, og'riq ham esidan chiqdi, charsillab turgan sovuq bo'ronning ayozi ham bilinmay ketdi. Bo'ron soqol-mo'ylovini qor bilan shunday sovunlab qo'ydiki, qo'lga tushgan odamning burnidan sira ayamay tortadigan har qanday chapdast sartarosh ham bunday sovunlay olmasdi; qor bosgan shu betida gohida quvonch paydo bo'lib, iljayib qo'yardi. Ammo qor bo'roni har tarafdin gupillab, ko'zini ochirmay qo'ymaganda, har qadamda yana necha marta to'xtab: «La'nati taqachi yomon urdi», — deb, yana yo'lga tushardi.

Echki soqol, dumi osilgan luchchak olifta oyni o'g'irlab, yonida osig'liq ko'lbariga solib olgandi. Mo'ridan chiqib-kirganida ko'lbari pechkaga ilinib ochilib ketdi va oy fursatni g'animat bilib, Soloxa uyining mo'risidan chiqib, lop-lop uchib osmonga chiqib ketdi. Olam yorishdi. Bo'ron to'xtab, huddi boyagiday. Yerdagi keng ko'rpa bo'lib yotgan qor kumushdek yaraqladi, shisha yulduzlardek sochildi. Havo iligan-day bo'ldi. O'spirin yigit va qizlar yelkalarida to'rvalari bilan chuvillashib chiqdi. Qo'shiqlar jaranglab, lapar aytib kirilmagan eshik qolmadi.

Oy ajab tovlanib, tobish urib turibdi! Bunday xushhavo kechada o'ynab-kulgan quvnoq qizlar bilan jilmaygan tunda esga kelgan har bir hazil, har bir o'yinga tayyor turgan sho'x yigitlar bilan o'ynashmoq zavqini ta'rif qilib bo'ladimi!? Egningda po'stin bo'lsa

sovuq yemaysan, sovuqda betlar yana battarroq yonadi. Sho'xlik bo'lsa, haybarakalla shaytondan.

Bir gala qiz yelkalarida to'rvolari bilan Chubnikiga kirib, Oksanani o'rab oldi. Ularning chuvillashidan taqachi esankirab qoldi. Har qaysisi bir-biridan oshiqib go'zal qizga bir narsa aytgisi kelardi, lapar aytib yiqqan chalpak, chapatilarini, bo'g'irsoqchuchvaralarini xaltalaridan to'kib, maqtanardi. Oksana shod-xursand bo'lib, hali u, hali bu qiz bilan gaplashib, xoxolashardi. Taqachi qizlarning bunday quvonchlarini ko'rib havasing kelar, qizg'anchiqligi tutib, o'zi lapar aytishni yaxshi ko'rsa ham, lekin hozir undan bezor edi.

Go'zal qiz quvonch bilan qizlarning biriga qarab:

– Hoy Odarka! Yangi mahsi kiyib kelibsanmi, muncha chiroyli! Zarlig-a! Toileing baland-da, har narsalar olib beradigan kishing bor. Menga kim olib beradi bunaqa mahsini, – dedi.

Taqachi darrov:

– Jononim Oksana, xafa bo'lma, senga unaqa-bunaqa boyning qizi kiymanidan olib beraman, – dedi.

Oksana lop etib qaradi-da, uni mensimagan bo'lib:

– Sen-a? – dedi. – Qani ko'ray-chi, men kiyadigan mahsini qayerdan topib kelarkinsan. Malikaning oyog'idan yechib kelsang, unda mayli!..

– Ko'rdingmi buni ko'ngli qanaqa! – deb, xoxolab kulishdi qizlar.

Go'zal qiz:

– Rost aytaman, hammangiz guvohsiz, agar taqachi Vakula malikaning oyog'idagi mahsini keltirsa, shu onda unga tegaman, – dedi.

Qizlar nozi baland go'zalni birga olib ketdi.

Taqachi ular ketidan chiqib:

– Masxara qilaver-chi, o'zimni o'zim ham masxara qilaman, o'ylab o'yimga yetolmay qoldim, bilmadim aql-hushim qayoqqa ketdi. Meni sevmaydi, sevmasa sevmasin, dunyoda undan boshqa qiz yo'qmi! Xudoga

shukr, undan boshqa qizlar ham bor qishlog'imizda. Nimasi ham bor? Undan ro'zg'orni eplaydigan tuzuk xotin ham chiqmaydi, yasanishdan, o'ziga zeb berishdan boshqani bilmaydi. Endi bo'ldi, bas qilish kerak.

Biroq taqachi bir yo'la bas qilmoqchi bo'lib turgandi, bilmadim qandaydir bir shayton: «Malikaning mahsisini keltirib bersang senga tegaman!» – deb kulib turgan sho'xchan suratini uning ko'ziga ko'rsatdi. Butun vujudiga bir iztirob tushib, Oksanadan bo'lak hech narsa xayoliga kirmadi.

Lapar aytib yurgan qiz-u yigitlar gala-gala bo'lib, ko'chama-ko'cha yugurishardi. Ammo taqachining ko'ziga hech narsa ko'rinmasdan, bir zamonlarda ko'nglini quvontirgan bu o'yin-kulgilarga aralashmasdan yolg'iz borardi.

Bu orada shayton Soloxaga juda iyib ketdi. Sud a'zosi pop qizini ko'rganda qilgan qiliqlarni qilib, uning qo'llarini o'par, oh-voh qilib, ko'ksini ushlab, agar mening hirsimni qanoatlantirib, ko'nglimni olmasang, o'zimni har narsa qilaman, suvga tashlayman, jonimni to'ppa-to'g'ri saqarga¹ yuboraman, dedi dangaliga. Soloxa berahm emasdi, so'ngra shayton bilan sherik va bir nechani ketidan ergashtirib yurishni yaxshi ko'rar, suhbat qurmagan kuni kam bo'lardi. Biroq bugun kechqurun yolg'iz o'tirmoqchi bo'ldi, chunki qishloqning hamma ulug'lari popnikiga ziyofatga chaqirilgandi. Lekin ish boshqa yoqqa aylanib ketdi. Shayton boyagidek qisti-bastiga olib turgandi, to'satdan oqsoqolning yo'g'on ovozi eshitilib qoldi. Soloxa eshikni ochgani chiqib ketdi, chaqqon shayton darrov bir qopga kirib oldi.

Oqsoqol tumog'idan qorni silkitib bo'lgach, Soloxaning qo'lidan bir piyola chag'irni ichib oldi, so'ngra bo'ron turib, to'polon bo'lganidan popnikiga bormaganini, uning uyida chiroq borligini ko'rib, bu kecha u bi-

¹ Saqar – do'zax.

lan suhbat qurish niyatida bu yerga kelganini so'zladi.

Oqsoqol so'zini tamom qilmagan ham ediki, eshik taqillab, popning ovozi eshitildi.

Oqsoqol shivirlab:

– Meni bir joyga berkit, meni ko'rib qolmasin, – dedi.

Soloxa, oqsoqoldek semiz mehmonni qayerga berkitishni bilmay ko'p o'yladi, aloha ko'mir turgan eng katta qop esiga kelib, ko'mirni bochkaga ag'dardi; oqsoqol so'loqmondek bo'lib, o'sha mo'ylovi, boshi va boshidagi tumog'i bilan qopga kirdi.

Pop uh-uhlab ko'zlarini uqalagancha kirib keldi. U mehmonlar kelishmaganiga nihoyatda quvonib, bo'ron turganiga qaramay, siz bilan andak rohatlashay deb keldim, dedi. Buni deb yaqinroq keldi, yo'talib olgach iljayib kuldi, uzunchoq barmoqlari bilan ayolning yalang'och, semiz qo'lini ushlab, ayyorligi bilan baravar huzur qilganligi ham ko'rinib turgan vajohat ko'rsatib:

– Savlatingizdan o'rgilay, bu nima? – deb sapchib o'zini nariroq tortdi.

– Nima bo'lardi! Qo'l-da, Osip Nikiforovich! – dedi Soloxa.

Pop gap boshlash uchun qilgan ishidan o'zi xursand bo'lib:

– Hm! Qo'l deng! Xe-xe-xe! – deb qo'ygandan keyin, uying u yog'idan-bu yog'iga yurishni boshladi.

Yana yaqiniga kelib tomog'idan ushlab:

– Azizim Soloxa, bu nima? – deb yana haligidek sapchib qochinquirab turdi.

Soloxa unga:

– Osip Nikiforovich, ko'rib turibsiz-ku nimaligini, bo'ynim, bo'ynimda marjonim, – dedi.

– Hm! Bo'yingizda marjoningiz. Xe-xe-xe! – dedi-da, qo'llarini uqalab, yana yurishga tushdi.

– Buningiz nima, xotinlar yaktosi?..

Pop uzunchoq barmoqlari bilan, bilmadik, qayerni ushlar edi, shu paytda eshik taqillab, Chubning ovozi eshitildi.

Ruhoniyning yuragi yorilib:

– Yo Rabbim, begona kishi-ku! Meni birov ko‘rib qolsa nima bo‘ladi... Kondrat buzruk eshitib qoladilar! – dedi.

Ammo uning xavotiri boshqa tomondan edi. O‘z xotinidan ko‘proq xavotirda edi: hali ham xotining dastidan boshidagi sochidan bir tola ham qolmagan-di. U qaltiragan ovoz bilan:

– Marhamatli Soloxa, Xudo haqi, bir iloj qiling. Sizing yaxshiligingiz hazrat Luka Kitobining o‘n uchin... Birov taqillatyabdi, azbaroyi Xudo, taqillat-yapti! Voy, voy, yashirsangiz-chi meni biron yerga.

Soloxa yana bir qopdagi ko‘mirni bochkaga ag‘dardi. Jussasi uncha katta bo‘lmagan pop qopga tushib, o‘tirgan edi, qopning allaqancha ko‘mir sig‘guday joyi bo‘sh qoldi.

– Assalomu alaykum, Soloxa! – dedi uyga kiraverib Chub. – Meni keladi deb kutmagandirsan-a? Bemavrid kelib xalal qildim shekilli..., – dedi yana. Go‘yo bir narsani bilganday kulimsirab iljayib qo‘ydi. Uning bu qiligi, befahm kallasi bironta hazil-mutoyiba so‘z aytish uchun, ancha ovora bo‘lib bu gapni topganini ko‘rsatib turardi. – Yoki birov bilan o‘ynashib turgan-midingiz!?. Bitta-yarimtani yashirmadingmi-a? – Chub bu gaplariga o‘zi zavq qilib, Soloxaning ko‘ngli faqat menda, mendan boshqaga rag‘bati yo‘q, degan xayol bilan ich-ichidan quvonib kulib yubordi. – Soloxa, qani endi arag‘ingdan keltir. Sovuqdan tomog‘im to‘ngib qolganga o‘xshaydi. Ey, Xudo Rojdestvodek ulug‘ bayram oldida ham havoni shunday qilasanmi?! Shunday qiyratdiki, aslo qo‘yaver, bay-bay... Quloq solsang-chi, Soloxa, qo‘llarim akashak bo‘lib qoldi, po‘stinimni yecholmayman-a! Bo‘ron shunday uryabdiki...

Tashqarida birov eshikni itarib:

– Och! – dedi.

– Birov taqillatyabdi, – dedi Chub to‘xtab.

– Och! – deb avvalgidan qattiqroq baqirishdi.

Chub, shoshib tumog'ini olarkan:

– Taqachiga o'xshaydi, – deb qo'ydi. – Hoy, Soloxa, qayerga bekitsang bekit meni. U badbaxtning ko'ziga sira ko'ringim kelmaydi. Shaytonvachchanning ikki ko'ziga govmijja chiqsin!

Soloxaning quti uchib, jinni kishidek nima qilarini bilmay gangib qolib, popni qamagan qopni ko'rsatdi. Dangaldek odam, sovuqda to'ngib muzlagan etigi bilan uning ikki chakkasini bosganda ham bechora g'iq etmay jim o'tiraverdi.

Taqachi indamay kirdi-yu, boshidan qalpog'ini ham olmay, eshak ustiga yonboshladi. Avzoidan xafaligi bilinib turardi.

Soloxa o'g'lining ketidan eshikni yopishga ham ulgurmagandi, yana birov taqillatib qoldi. Kelgan odam Sverbiguz kazak ekan. Buni qopga joylash iloji ham yo'q, chunki sig'adigan qop topilishi qiyin. Uning jussasi oqsoqolnikidan kattaroq, bo'yi Chubning og'aynisinikidan novcharoq edi. Shuning uchun Soloxa uning aytmoqchi bo'lgan gapini yaxshilab eshitish uchun uni tashqariga chiqarib, ekin ichiga olib kirdi.

Taqachi parishonlik bilan uyning har tarafga alanglab uzoqda lapar aytib yurganlarning ovozi o'qtin-o'qtin eshilib qolganda quloq solib o'tirardi. Bir mahal qoplarga ko'zi tushib qoldi: «Nima qilib yotibdi bu qoplar, chiqarib tashlash kerak edi. Ahmoqlik qursin, bemaza muhabbat deb jinni bo'lib qoldim. Ertaga bayram bo'lsa, uy yig'ishtirilmabdi, har balo ivirsib yotibdi. Ishxonaga oborib tashlay!»

Taqachi tippa-tik turgan katta qoplar oldiga o'tirib, avval yaxshilab bo'g'ib, keyin orqalamoqchi bo'ldi. Ammo parishon xayoli uni har tarafga olib qochayotganligi bilinib turibdi, xayoli muncha parishon bo'lmasa, qopning og'zini bo'g'ganda Chubning kokilini ham qo'shib bog'lamas va uning pishillaganini, dangaldek oqsoqolni hiqichoq tutib, hiqillaganini eshitgan bo'lardi.

- Bu yaramas Oksana xayolimdan sira ketmasmikin-a? Hech o'ylamay desam ham o'yimga kelaveradi, o'chakishgandek yakkash o'sha esimga keladi, xolos. Nega bunday ekan, kishi xohlamasa ham miyaga kiraverar ekan-da? Nima balo bo'ldi, qoplar og'ir tortib qolibdimi? Ko'mirdan bo'lak yana boshqa narsalar ham borga o'xshaydi. E, esim qursin! Har narsa menga og'ir ko'rinaveradi endi, hech esimda yo'q. Avval bir mirilik chaqani, ot taqasini bir qolim bilan ikki bukaverardim, endi bir qop ko'mirni ko'tarolmayapman-a! Yaqinda shamolga yiqiladigan bo'lib qolaman shekilli, - keyin biroz indamay turib, o'ziga dalda bergandek: - yo'q, xotin emasman! O'zimni hech kimga mayna qildirib qo'ymayman! Bunaqa qopdan o'ntasi bo'lsa ham ko'taraman! - deb shovqinlab qo'ydi. So'ngra kerilib, ikki polvon ko'tarolmaydigan qoplarni orqalab oldi. Ichida shayton g'uj bo'lib o'tirgan qopni ushlab: - buni ham olaymi, asboblarimni solib qo'ygan edim shekilli bunga», - deb qo'shiq aytgancha tashqariga chiqib ketdi.

Xotin olmoq hazil emas,
Botmon dahsar et kerak...

Ko'chadagi qo'shiq, shovqin-suron tobora avjiga mindi. Yaqin oradagi qo'shni qishloqlardan ham birtalay odam yig'ilib, to'polon qilib yurganlar yana ko'paydi. O'spirin yigitlar xo'b yayraydi. Lapar aytib yurganlar gohida yoshlarning birontasi shu tobda to'qigan qo'shiqlardan ham aytib yuborardi. Gohida jo'ralar orasidan birov ovozining boricha baqirib, lapar o'rniga alyor aytib yuborardi:

Shchedrik-vedrik¹
Varaqaqa keldik.

¹ Yangi yil kirganda yosh bolalar eshikma-eshik yurib aytadigan qo'shiq.

Osh bering-mosh bering,
Qazidan bir bosh bering.

Hammalari kulishib, buni aytgan qiziqchini xursand qilardi. Darchalar ochilib, qartaygan erlari bilan uyda qolgan kampirlarning ozg'in, qari qo'llari bir bo'lak go'sht yoki somsa uzatardi. Yigit va qizlar, «menga, menga» qilib talashib, to'rvalarini tutardi. Bir joyda yigitlar bir gala qizni o'rab olgan; qiy-chuv bo'lib, chuvillashib, bir-biriga qor otishgan, bir-birining to'rvasini uloq qilgan. Bir joyda qizlar bir bolani chalib, to'rvasi bilan ag'angatgan. Tong otguncha shu zaylda to'polon qilib chiqadiganday ko'rinardilar. Tun ham ularga yor bo'lgandek iliq, oyning nuri qordan yana ravshan tortgandek ko'rinardi.

Taqachi galalashib yurgan qizlar ichida Oksananing kulgandagi naydek tovushini eshitganday bo'lib, qoplarini ko'targanicha to'xtadi. Tomirlari harakatga kelib, orqasidagi qoplarni yerga tashlagandi, qop tagidagi pop og'riqdan voy-voylab yubordi. Taqachi yelkasidagi yengil qopi bilan Oksananing ovozi chiqqan qizlar ketidan galalashib borayotgan yigitlarga qo'shilib ketaverdi.

«Shahlo ko'zi o'tdek yonib malikaga o'xshab turgan ul ekan! Barno bir yigit unga bir narsalar so'zlayabdi. Qiziq so'z aytayotgan bo'lsa kerak, qiz kulib turibdi. Ammo u doim kulgani-kulgan-ku!» Taqachi o'zi ham bilmay, beixtiyor birdan hammani oralab o'tib, uning qoshiga borib turdi.

Vakulani jinni qilguday bo'lgan boyagi masxarao-muz kulgi bilan:

– E, Vakula, shu yerdamisan! Qalaysan! Xo'sh, lapar aytib nima yig'ding? Qoping muncha kichik! Malikaning oyog'idagi mahsini keltirdingmi, keltir-sang senga tegaman! – dedi sho'x qiz va kulganicha qizlarga qo'shilib, qochib ketdi.

Taqachi qoqqan qoziqdek qadalib turib qoldi. «Yo'q,

endi toqatim qolmadi... – dedi chidolmay. – E, Xudoyo tavba, nega muncha chiroylig-a, qurg'ur. Qarashi, so'zi, har bir qiligi o'rtantiradi-ya, o'rtantiradi... Hech toqatim qolmadi! Endi bir yoqli bo'lib, bas qilmasam bo'lmaydi. O'lib ketay, muzni yorib suvga cho'kaman, nomim o'chsin!»

Keyin dadil bo'lib, ildam-ildam yurib, qizlar to'piga yetib oldi. So'ngra Oksanaga tenglashib, shovqinlab:

– Xayr, Oksana! Endi ko'nglingga yoqqan boshqasini top, boshqa kimni xohlasang ahmoq qilaver, lekin meni bu dunyoda endi ko'rmaysan! – dedi.

Barno qiz taajjublanganday hayron bo'lib qoldi, bir so'z aytmoqchi bo'ldi, lekin taqachi qo'lini siltab chopganicha ketib qoldi.

Uning chopib ketayotganini ko'rgan bolalar:

– Vakula, qayoqqa! – deb qichqirib qolishdi.

Taqachi ularga javob qaytarib:

– Xush qolinglar, og'aynilar! Xudo xohlasa, narigi dunyoda ko'rishamiz, ammo bu dunyoda endi birga o'ynamoq nasib bo'lmas. Xayr, yomonlab yo'qlamang! Kondrat otamizga ayting, gunohkor arvohimga duoi-fotiha qilsin, dunyoning ishlari bilan ovora bo'lib, aziz-avliyolarga sig'inmadim, sham yoqmadim. Sandig'imda nimaiki bisot bo'lsa butxonaga xudoyi qildim! Xush qolinglar! – dedi.

Taqachi bu so'zlarni aytib, orqasida qopi bilan yana chopib ketaverdi.

Yigitlar orqasidan:

– Ziyon tegibdi shekilli, – deb qolaverishdi.

Ko'chadan o'tib borayotgan xudojo'y kampir:

– Xudo uribdi, taqachi o'zini osganligini borib ham-maga aytay! – deb o'zicha g'uldirab ketdi.

Vakula shu yugurganicha ko'chama-ko'cha borib-borib, bir joyda dam olgani to'xtadi. «Hamma yoq barbod bo'lgandek qayoqqa chopib ketayapman, o'zim. Yana bir chorasini qilib, zaporojyelik qorni katta Patsyukka borib maslahat qilib ko'ray-chi, uni ham-

ma jinlar bilan tanish, har qanday mushkulni oson qilardi, deyishadi-ku. Mayli borib ko'ray, baribir o'lim kishisiman!»

Qopda haligacha qimirlamasdan jim yotgan shayton bu gapni eshitib, suyunganidan qopda turib o'ynay boshladi. Ammo taqachi qopga o'zim tegib qimirlatib yubordim shekilli deb, qopni bir mushtlab, bir silkitib qo'ygach, qorni katta Patsyuknikiga qarab ketdi.

Patsyuk qorin bir zamonlarda zaporojye kazaklaridan bo'lganligi to'g'ri. Ammo u yoqdan haydalganmi yoki o'zi kelganmi buni hech kim bilmasdi. Dikanka qishlog'iga kelib yashayotganiga allaqancha, o'n yilmi, balki o'n besh yilmi bo'lgan. Avval xuddi zaporojyelikning o'zi edi, hech ishlamas, kunning uch hissasini uyquda o'tkazar, olti o'roqchining tomog'ini yer, bir ko'targanda salkam bir chelak araq ichardi. Buncha ovqatning joylashadigan o'rne ham yo'q emasdi, chunki bo'yi pastroq bo'lsa ham eniga xiyla katta edi. Kiygan shalvarining kengligi shunchalik ediki, har qancha katta qadam tashlasa ham oyog'i sira ko'rinmas, yurganida may to'ldirilgan bochka yurib ketayotganga o'xshardi. Shu tufayli qorin laqabini olgan bo'lsa ham ajab emas. Qishloqqa kelganiga uchto'rt kun bo'lar-bo'lmas folbinligi hammaga mashhur bo'ldi. Birov betob bo'lib qolsa darrov uni chaqirtirardi; kelib shivirlab bir duo o'qisa, har qanday dardning shifosi topilardi. Nafsi buzuq ochofat asilzodalardan biron-tasiga baliqning qiltanog'i tiqilib qolsa, Patsyuk boplab bir musht urganda, qiltanoq asilzodaning tomog'iga hech ziyon-zahmat yetkazmasdan joyini topib ketardi. Lekin so'nggi vaqtlarda u kam ko'rinadigan bo'lib qolgandi. Buning sababi dangasaligi bo'lsa ham ajab emas, ammo yildan-yilga eshikka sig'maydigan bo'lib borayotganligidan bo'lsa ham ehtimol. Uning o'zi eshikka chiqmasdi-yu, lekin jamoa ahllaridan kimning unga ishi tushib qolsa, o'zi borardi.

Taqachi qo'rqa-pisa eshikni sekin ochib qarasa, Patsyuk chordona qurib o'tiribdi, oldida kichkina boch-

ka, bochka ustida tovoqda tuppa oshi; tovoqni atayin og'ziga to'g'rilab baland qilib qo'yibdi. Qo'lini aslo qimirlatmasdan, boshini andak engashtirib tovoqdan ho'plab ichar, gohida tuppani tishi bilan tishlab olardi.

Vakula buni ko'rib:

– Bunisi Chubdan ham battar yalqov ekan, Chubku ovqatini qoshiq bilan yeydi-ya, bu qo'lini ko'targisi ham kelmaydi! – deb qo'ydi ichida.

Patsyuk tuppa oshi bilan juda ovora bo'lsa kerak, ostonadan o'tar-o'tmas engashib salom bergan taqachining kelganini sira payqamadi.

Vakula yana salom berib:

– Men sening oldingga iltimos bilan keldim! – dedi.

Xo'ppa semiz Patsyuk boshini ko'tarib qarab qo'ygach, yana tuppasini yeyaverdi.

Taqachi nafasini rostlab olib:

– Achchig'ing chiqmasin, men bu gapni seni ranjish uchun aytayotganim yo'q, seni shayton bilan ozroq qarindoshchiliging bor emish, – dedi.

Vakula bu so'zlarni aytib qo'yib, keyin qaltis so'zlarni biroz yumshatmasdan, qo'polroq qilib gapirdimmi, deb qo'rqdi va Patsyuk tovog'-u bochka bilan boshimga urib qolarmikan, degan xavotirda o'zini bir chekkaga olib, tuppaning issiq sho'rvasi betiga sachramasin, deb yengi bilan yuzini bekitib oldi.

Ammo Patsyuk bir qarab qo'yib, tuppasini yeyaverdi.

Taqachi sal botirlanib yana dedi:

– Patsyuk, Xudo hech narsadan kam qilmasin, davlating oshsin, non-u tuzingga baraka bersin, men senga panoh so'rab keldim! – Taqachi gohida suxandonlik ham qilib qo'yardi, chunki yuzboshining taxta devorini bo'yagani Poltavaga borganda ancha pishib qolgan edi. – Men gunohga botgan bechoraman, dardimga davo yo'q. Endi nima bo'lsa bo'ldi, shaytonga yalinishdan o'zga chora qolmadi. Nima qilay, Patsyuk? – Patsyuk indamasdan o'tiravergach, – qanday qilay? – dedi, yana.

Patsyuk boshini ko'tarmay tuppasini oshalarkan:

– Shayton kerak bo'lsa, bor o'shanga! – dedi.

– Shuning uchun sening qoshingga keldim-da, shaytonga eltar yo'lni sendan boshqa hech kim bilmasa kerak, – dedi.

Patsyuk churq etmadi, qolgan tuppasini yeb bo'ldi. Taqachi uni o'z holiga qo'ymay:

– Rahm qilgin, yaxshi odam, qaytarma! Go'sht deysanmi, molmi, oq un, qora un deysanmi, gazlamami, sharbatmi, nimaiki kerak bo'lsa beray, yaxshilikka yaxshilik qaytaraman, menda qolmas... Loaqal shaytonga eltadigan yo'lni ko'rsatib qo'y, – derdi.

Patsyuk boyagiday bemalol va beparvo:

– Shayton orqasida turgan odam shaytonni qidirmaydi, – dedi.

Bu so'zlarning ma'nosi Patsyukning manglayida yozilgandek, Vakula unga tikilib qoldi. Uning yuzi, nima deyabdi, deganday edi. Sal ochilinqirab qolgan og'zi, Patsyukdan chiqqan har bir so'zni xuddi tuppadek yutib yuborguday bo'lib turardi, lekin Patsyuk jim.

Vakula yaxshiroq qarasa, Patsyuk oldida na tovoq bor, na tuppa. Lekin yerda ikkita zarrang kosa turibdi, birida chuchvara, birida qaymoq. Uning xayoli, ko'zi beixtiyor bu ovqatga qarab ketdi. O'ziga o'zi: «Ko'ray-chi, chuchvarani qanday yer ekan, tuppani yegandek boshini eggisi kelmas, eggan-da ham, baribir bo'lmaydi, chunki chuchvarani qaymoqqa botirib olish kerak-ku», – deb o'ylab qo'ydi.

Vakula buni endigina o'ylab turgandi, Patsyuk og'zini ochdi, chuchvaraga bir qarab qo'yib og'zini yana kattaroq ochdi. Chuchvara kosadan sakrab chiqib, qaymoqqa tushdi, unda bir dumalab, sapchib Patsyukning og'ziga kirib ketdi. Yeb bo'lgach yana og'zini ochdi, chuchvara yana shu xilda sapchib, og'ziga kirib ketdi. Uning ishi faqat chaynash-u yutish edi.

Taqachi taajjubidan ag'rayib, «ajab g'alati!» – deb hayron bo'lib turgan edi, chuchvara uning og'ziga ham kirib ketayotganini fahmlab qoldi. Labi allaqachon qaymoq bo'libdi. Taqachi chuchvarani yutib, labini surtib, dunyoda qanday g'alati ajoyibotlar bo'ladi-ya, shayton odamni qanday ishlarga boshlaydi-ya, – deb o'y o'ylab ketdi va Patsyukdan boshqa hech kim unga yordam berolmasligini bildi. «Yana bir salom berib ko'ray, uqtiribroq aytsin... I-ye, menga nima balo bo'ldi, bugun ro'za tutadigan kun edi-ku! Chuchvara yeb qo'ydim, chuchvara tuzlik-ku! Qanday ahmoqman, qarab turib gunohkor bo'ldim-a! Qoch endi!» Xudojo'y taqachi orqasiga qaramay yugurgancha uydan qochib chiqdi.

Ammo uning qopida bunday g'animatga suyunib o'tirgan shayton g'animatni qo'ldan chiqargisi kelmadi. Taqachi qopni yerga qo'yishi bilan shayton darrov chiqib, uning yelkasiga minib oldi.

Taqachining badani jimirlab ketdi. Quti uchib, qoni qochib, cho'qinmoqchi bo'lib turganida, shayton it tumshug'ini uning o'ng qulog'iga yaqin keltirib:

– Menman, senga do'stman, do'stim, birodarim uchun har narsa qilaman, – keyin chap qulog'iga chiyillab: – pul desang har qancha beraman, – dedi. Keyin tumshug'ini yana o'ng qulog'iga: – Oksana shu bugunning o'zida bizniki bo'ladi, – deb shivirladi.

Taqachi o'y o'ylab qoldi. O'ylab-o'ylab, keyin:

– Xo'p, shu shart bilan men seniki! – dedi.

Shayton qarsak urib, xursandligidan taqachining yelkasida turib o'yin tushib ketdi. «Endi qo'limga tushdi-yu, shaytonlarni masxara qilib solgan suratlarini alamini endi olaman. Qishloqning eng yaxshi Xudojo'y odami qo'limga tushganini sheriklarim bilsa nima deyisharkin?» – derdi, o'zicha o'ylab. Do'zaxdagi quyruqlilar jinsi taqachini ko'rganda uni qanday mazax qilishlari, ularning vasvasachilikda eng birinchisi bo'lgan cho'loq shaytonga qanday alam qilishi esiga tushib, kulib yubordi.

Shayton, taqachi qochib ketmasin, degan xavotirda hali ham uning yelkasidan tushmay turib:

– Lekin Vakula, o‘rtada bir shart bog‘lamasdan hech bir ish qilinmasligini o‘zing bilasan! – dedi chiyillab.

– Nima desang men hozirman, – dedi taqachi. – Sizlarda qon bilan qo‘l qo‘yish odat emish deb eshitdim; to‘xta bo‘lmasa, kissamdagi miximni olay! – deb qo‘lini orqasiga qilib, shaytonning dumidan tutib oldi.

Shayton kulib:

– Iye, hazilkash ekansan-ku! Qo‘y hazilingni, bas! – dedi baqirib.

– Shoshma, shovvoz! Mana bungaqara-chi, nimabu? – deb darrov cho‘qintirgandi, shayton birpasda muloyim bo‘lib, qo‘zichoqdek yovvosh tortib qoldi. Keyin dumidan tortib yelkasidan tushirarkan:

– To‘xta-chi, Iso ummati yaxshi odamlarni yo‘ldan ozdiradigan, gunohga boshlaydigan senmi, shoshmay tur! – deb uning ustiga minib oldi, keyin cho‘qinishga urinib qo‘lini ko‘tardi.

– Vakula, afv et! Nima buyursang bajo keltiraman, jonimni qo‘yib yubor, tavba qildim, cho‘qintirma meni, butingdan qo‘rqaman! – deb yalindi shayton.

– Ha-ha! Endi boshqacha tiling chiqdimi, la‘nati nemis! Nima qilishni endi o‘zim bilaman. Hozir meni uchirib obor, qushdek uch!

Shayton xafa bo‘lib:

– Qayoqqa? – dedi.

– Peterburgga! To‘ppa-to‘g‘ri malikaning oldiga olib bor!

Havoga ko‘tarilib uchishi bilan, taqachi qo‘rqib, ser-raygancha qotib qoldi.

Oksana taqachining g‘alati gaplarini o‘ylab, ko‘p xayol surib qoldi. Taqachiga haddan tashqari jabr qilganini o‘zi ham bilib, ichida afsus qilardi. Agar rostdan ham yomon bir ish qilib qo‘ysa nima bo‘ladi? «Alamidan har narsa qilsa qilaveradi-da! Boshqa birovni yaxshi ko‘rib, o‘shani qishloqning barnosi deb maqtab yursa

ham yuraveradi-da. Yo'q, meni sevadi, mendek chiroyli bormi?! Mendan aslo ajramaydi, hazillashib qo'ydi-da! O'n daqiqa ham o'tmasdan meni ko'rgani yana qaytib keladi. Chindan ham unga berahmlilik qildim. Xohlamasam ham bir o'pich beray. Bir suyuntiray!» Yengiltak go'zal qiz o'rtoqlari bilan hazillashib o'ynab ketdi.

O'rtoqlaridan biri:

– Shoshmanglar, taqachi qoplarini esidan chiqarib tashlab ketibdi. Qaranglar, bir g'alati-ya qoplari. U laparni bizdaka aytmabdi, unga bir nimtadan go'sht tashlaganga o'xshaydilar. Go'sht-u non behisobdir. Mo'lchilik, hayit o'tguncha maza qilsak bo'ladi, – deb qoldi.

– Taqachining qoplarimi hali bu? – deb qoldi Oksana ham, – tez bo'linglar, unda biznikiga oborib yaxshilab qaraylik-chi, nimalari bor ekan.

Qizlarning hammasi qo'shilib, uning gapini ma'qullashdi.

Bir to'p qiz avval qoplarni ko'tarib ko'rib:

– Voy, bizlar ko'tarolmaymiz! – deb chuvillashdi.

– Shoshmanglar, – dedi Oksana, – darroz borib chana keltirib, chanaga ortib olib ketamiz.

Qizlar to'planishib chana olib kelishga ketishdi.

Pop barmog'i bilan qopni anchagina teshib qo'yan bo'lsa ham, har holda, qopga tushganlar juda zerikib qoldi. Agar odam bo'lmaganda edi, pop bir iloj qilib chiqib olardi, ammo hamma qarab turganda qopdan chiqib, o'zini o'zi mayna qilsinmi... Bu mulohaza uni sabr qilishga majbur qildi, shuning uchun, Chub uning etigini ancha ezganiga qaramay, inqillab, sabr qilishga qaror qildi. Chub ham tagidagi narsa o'tirishga noqulay ekanligidan tezroq qutulishni xohlardi. Ammo qizining boyagi so'zini eshitishi bilan xotirjam bo'lib, uyga yetguncha yuz qadam, balki undan ham ko'proq yurish kerakdir. Chiqadigan bo'lsa u yon-bu yonni rostlab, po'stinining bog'ichini taqishi, kamarni bog'lashi kerak, uning ustiga tumog'i ham Soloxanikida qolibdi; shu

mulohaza bilan chiqmay o'tiraverdi. Qizlar chanada el-tib qo'ygani yaxshi emasmi. Ammo Chub o'ylaganday bo'lmadi. Qizlar chanaga ketishganida, anavi novcha, qotma og'aynisi juda xafa bo'lib, parishonxotir holda araqxonadan chiqib kelaverdi. Araqfurush xotin unga ishonmasdan nasiyaga bermabdi. Bironta Xudo yar-laqagan badavlat kelib qolib ichirarmikin, degan umid-da xiyla kutdi, lekin aksiga olganday, davlatmand bo-
yonlarning barisi Xudojo'y nasroniy bo'lganliklaridan uylarida bola-chaqalari bilan birga bo'tqa oshi yeb o'tirardi. U odamlarning fe'li ketganligi, araqfurush juhud xotinning bag'ritoshligi to'g'risida o'y o'ylab borayotib, qoplarni ko'rib, esi og'ib to'xtab qoldi. U yon-bu yonga alanglab qarab:

– Kim yo'lga qopini tashlab ketipti! Go'sht-po'shti bordir! Bitta-yarimta baxti ochilgan lapar aytib yiqqan-ku shuncha narsani! Muncha bahaybat qoplar-a! Agar yasmiq unidan bo'lsa ham, bug'doy unidan bo'lsa ham ichi to'la non bo'lsa, u ham yomon emas. Nuqul chapati patir bo'lsa yana ham yaxshi. U ham shirin bo'ladi. Araqfurush xotin bitta patirga nimchorak araq beradi. Birov ko'rib qolmasdan tezroq olib ketay! – Chub bilan pop tushgan qopni orqalab olmoqchi bo'ldi, lekin qara-sa, juda og'ir. – Bir kishiga og'irlik qilar ekan. Hay-riyat, bo'zchi Shapuvalenko kelyabdi. Assalomu alay-kum, Ostap!

Bo'zchi ham to'xtab, salom berdi.

– Yo'l bo'lsin?

– O'zim oyog'im qayoqqa tortsa, shu yoqqa ketayap-man.

– Yaxshi kishi, shu qoplarni ko'tarishib yubor! Bi-rov lapar aytib yig'ib-yig'ib, ko'chaga tashlab ketibdi. Ichida nima bo'lsa bo'lishib olamiz.

– Qop? Nimasi bor ekan, patirmi, kulchami?

– Nima desang borga o'xshaydi.

Ular darrov chetan devordan ikkita kaltak sug'urib, qopni kaltakka qo'yib, yelkalab ko'tarib ketishdi.

Bora turib, bo'zchi:

– Qayoqqa olib boramiz, araqxonagami? – dedi.

– Men ham o'sha yerga boraylik degan edim-u, lekin badbaxt juhud xotin ishonmasdan, birovnikini o'g'irlab kelgan, deb o'ylarmikin deyman, so'ngra men hozirgina u yerdan chiqdim. Biznikiga olib boramiz, hech kim yo'q, bemalol, xotanim uyda emas.

Bo'zchi, ehtiyotini qilib:

– Yo'qligi aniqmi? – dedi.

– Xudoga shukr, aqlimizni yeb qo'yganimiz yo'q, agar uyda bo'lsa, jinni bo'pmanmi borib. Tong otguncha xotinlar bilan alahsib yursa kerak, – dedi.

Ikki do'stning dahlizdagi g'ovur-g'uvurini eshitib qolgan xotini eshikni ochib:

– Kimsan? – dedi.

Eri xotining uydaligini bilib, taxta bo'lib qoldi.

Bo'zchining ham qo'llari shalvillab:

– Ana xolos! – deb qo'ydi.

Uning xotini shunday bir qimmatbaho xazina ediki, bunday matodan dunyoda oz emas. Eri singari u ham sira uyda o'tirmas, ertadan-kechgacha qo'niqo'shnilarnikida, osh-nonlik qilib kampirlarnikida yurar, ovqatlarini maqtab-maqtab, ishtaha bilan xo'b yer edi, eri bilan faqat ertalab urishardi, chunki goh-gohida ertalab ko'rmasa boshqa vaqtda uni sira ko'rmasdi. Uylari qishloq mirzaboshisining chalvaridan ikki hissa eskiroq, tomlarining poxoli tushib ketib, u yer-bu yeri ochilib qolgandi. Chetan devor allaqachon buzilib, titilib ketgan, chunki o'tgan-ketganlardan kimgaki it urgani kaltak kerak bo'lsa, falonchining devori bor-ku, deb uydan kaltak olmay, uning devoridan sug'urib ketardi. Pechkasi uch kunda bir yoqilardi. Xotini sahiylardan ni maiki ta'ma qilib so'rab olsa, eridan yashirib, burchak-burchakka tiqar, lekin eri topganini darrov araqxonada yo'qotib kelmasa, zo'rlik qilib qo'lidan tortib olardi. Eri shuncha og'ir-vazmin bo'lsa ham xotinidan past kelishni xohlamas va aksari ikki ko'zining osti ko'karib, uy-

dan chiqib ketar, qadrdon zaifasi esa oh-voh qilib, erining zulmidan, yegan kaltaklaridan qo'shni kampirlarga hasrat qilgani chiqib ketardi.

Bo'zchi bilan og'aynisining bunday kutilmagan holdan qanday sarosimaga tushib qolganini o'zingiz tasavvur qilavering. Ular qopni yerga qo'yib, etaklari bilan qopni to'sib olishdi. Biroq fursat o'tdi, chunki kampir garchi ko'zi xiraroq bo'lsa ham qopni allaqachon ko'rgan edi.

– Mana bu ishing yaxshi! – dedi xotin. Uning basharasida jo'jaga ko'zi tushgan kalxatning avzoyi ko'rindi. – Lapar aytib shuncha ovqat yig'dingizmi, barakalla, yaxshi odam hamma vaqt shunaqa bo'ladi, biroq u yer-bu yerdan urib kelganmisiz, deb o'ylayman. Qani, menga hoziroq ko'rsating-chi qopingizni, tez ko'rsating deyman!

Eri savlat bilan kerilib turib:

– Boshida bir tuki qolmagan kal shayton ko'rsatmasa, biz ko'rsatmaymiz, – dedi.

– Bu narsalarni lapar aytib topganmiz, sening ishing nima? – dedi bo'zchi.

Xotini novcha erining iyagiga bir musht urib:

– Ko'rsatmaysanmi hali, voy yashshamagur bangi! – deb qopga chovut qilib qoldi.

Ammo eri bilan bo'zchi mardlik ko'rsatib, qopni unga bermasdan, daf qilishdi. Lekin ular kampirning dag'-dag'asidan o'zlarini yig'ishtirib olishga hali ulgurmaslaridan kampir qo'lida temir kosov bilan dahlizdan yugurib chiqdi, kela solib erining qo'lga va bo'zchining yelkasiga tushirib, allaqachon qopning tepasiga kelib o'ziniki qilib oldi.

Bo'zchi hushiga kelib:

– Nega uni qop yaqiniga yo'latding? – dedi.

– I-ye, men yo'latdimmi, nega sen yo'latding, axir! – dedi, unisi shalvayib.

Bo'zchi birpas jim turgandan keyin yelkasini qashirkan:

– Kosovingiz temirga o'xshaydi-ya, o'tgan yili yarmarka bo'lganda xotinim chaqa pulga bir kosov olgan ekan, yomon emas... og'ritmaydi... – dedi.

Zo'r chiqqan xotini qo'lidagi qora chiroqni yerga qo'yib, qopni yechib qaradi. Ammo qopni darrov ko'rgan xira ko'zlari endi aldandi, shekilli. Suyungani-dan chapak chalib:

– E-ha, butun boshli mol-ku! – dedi.

Bo'zchi yo'ldoshini turtib:

– Eshitdingmi, butun boshli mol ekan! Qilding qilding, sen qilding! – dedi.

Unisi yelkasini qisib:

– Nima qilaylik! – deb qo'ydi.

– Bu nima deganing? Nima qilib, qarab turibsiz? Qo'lidan qopni tortib olaylik, qani sen boshla!

– Nari tur, nari tur, sening haqing yo'q molda, bular bizniki, – dedi bo'zchi do'q qilib.

Eri ham xotiniga yaqinroq kelib:

– Nari tur, ajinaning xotini! Nima haqing bor unda sening! – dedi.

Xotini yana temir kosovga qo'l uzatgandi, shu paytda Chub qopdan chiqib, uzoq uyqudan turgan kishidek kerishib, dahlizning o'rtasida turaverdi.

Kampir ikki qo'lini soniga urib qichqirib yubordi, hammasining og'zi ochilib hayron bo'lib qolishdi.

Eri ko'zini baqraytirib:

– Nodon bo'lmasa nega mol, deydi, mol emas! – dedi.

– Shundoq odamni ham qopga tiqadimi?! Nima desang ham, shaytonning ishi, boshqa emas, bo'lmasa qanday qilib darchaga sig'adi?! – dedi, qo'rqib ketgan bo'zchi o'zini chetga tashlab.

Unisi bo'lsa tikilibroq qaraganidan keyin:

– E, og'aynim-ku! – deb qichqirib yubordi.

Chub iljayib turib:

– Bo'lmasa kim, deb o'ylagan eding? Ha, xo'b mayna qildimmi ikkovingni? Sizlar bo'lsa, cho'chqa, deb meni yemoqchi edingiz-a! Shoshmanglar, qopda yana bir

narsa bor, to'ng'iz bo'lmasa ham, bolasi bo'lsa kerak yoki harnechuk bir jonivor-da, chunki tagimda yotib g'ivir-g'ivir qimirlar edi, – dedi.

Bo'zchi bilan yo'ldoshi birdan qopga yopishdi, xotin ham bir yoqdan yopishdi. Agar endi chiqmasdan iloji yo'qligini bilgan pop qopdan emaklab chiqmasa, ular o'rtasida yana talash boshlanardi.

Xotinning o'takasi yorilguday bo'lib, popning oyog'idan ushlab tortayotgan joyida qo'yib yubordi.

Bo'zchi qo'rqqanidan:

– Yana bittasi chiqdi! – deb baqirib yubordi. – Nima balo bo'ldi... Boshim aylanib qoldi... Endi lapar aytganlarning qopiga go'sht-u kulcha o'rniga odam tashlaydigan bo'lishibdi!

Hammadan battar taajjubda qolgan Chub:

– Pop-ku! – dedi. – Barakalla, Soloxa! Qopga xo'b tiqqan ekan... Nega uyi to'la qop dedim-a... Endi bil-sam har qopda ikkitadan odam bor ekan, yolg'iz men bilan... deb o'ylagan edim, barakalla, Soloxa!

Qizlar qopning bittasini topolmay, hayron bo'lishdi.

– Mayliga shu bittasi ham bo'ladi, – dedi Oksana. Hammalari qopga yopishib chanaga ortishdi.

Oqsoqol qop ichida o'tirib o'yladi: agar qopni yechib, meni chiqaringlar deb qichqirgudek bo'lsam nodon qizlar, qopdagi ajina ekan, deb qochib ketsalar, ertagacha ko'chada qolib ketaman, shuning uchun indamay deb, jim o'tiraverdi.

Qizlar bo'lsa qo'lma-qo'l ushlab, g'archillama qorda chanani uchirgancha olib ketishdi. Bir nechalari sho'xlik qilib chanaga o'tirib oldi, oqsoqolning tepasiga minib oluvchilar ham bo'ldi. Oqsoqol churq etmasdan bardosh qilishga qaror qildi. Nihoyat yetib kelishdi, dahliz va uyning eshigini lang ochib xaxolas-hgancha qopni sudrab kirishdi. Qizlarning barisi qopni yechishga urinib:

– Nima bor ekan, nima ekan, – deb chuvillashardi.

Shu payt, oqsoqolni boyadan beri juda qiynab

kelayotgan hiqichoq bilan yo'tal shunday qistab berdiki, aslo to'xtatolmasdan ovozining boricha yo'talib yubordi. Qizlar qo'rqishib:

– Odam yotibdi, – deb chinqirishganicha tashqariga qochib ketishdi.

Chub eshikdan kirib kelarkan:

– Nima balo bo'ldi sizlarga, jinni bo'ldingizmi? – dedi.

– Voy dada, qopda odam bor ekan! – dedi Oksana.

– Qopda? Bu qopni qayerdan oldingiz?

Hammalari birdaniga:

– Taqachi ko'chaga tashlab ketdi, – dedilar.

«Ana, xudbin aytmadimmi», – deb qo'ydi ichida Chub.

– Nimaga qo'rqasiz? Qani qaraylik-chi. Hoy kishi, ism-sharifingni bilmaymiz, xafa bo'lmaysan, qani chiq qopdan!

Oqsoqol chiqdi.

Qizlar «voy o'lay!» deb chinqirib yuborishdi.

Chub oqsoqolning boshidan oyog'igacha qarab, ichida: «Oqsoqol ham kirgan ekan-da», – deb hayron bo'lib, ana xolos!.. Obbo! – deganicha qoldi.

Oqsoqol ham Chubdan battar xijolat bo'lib, nima deyishini bilmasdi. Birozdan so'ng:

– Tashqarida havo sovuqmi?! – deb so'radi Chubdan.

– Ozroq sovuq, – deb javob berdi Chub. So'ngra: – so'rasam maylimi, etigingga qoramoy surtasanmi, dumba moyimi? – dedi.

Uning muddaosi boshqa edi, nima bo'lib qopga tushding, deb so'ramoqchi edi, ammo nega bunday deganini o'zi ham bilmay qoldi.

– Qoramoy surtgan yaxshiroq! Chub, xayr! – deb, oqsoqol tumog'ini bostirib olib, uydan chiqib ketdi.

Chub oqsoqol chiqib ketgan eshikka qarab turib:

– Etigini nima bilan moylashini nega so'radim! – dedi, o'zicha. – Barakalla, Soloxa! Shunday odamni

qopga tiqqaningga qoyilman!.. Obbo shayton xotin-e!
Ofarin-e! Men ahmoq bo'lsam... Qani haligi la'nati qop?

– Anavi burchakka olib borib qo'ydim. Hech narsasi yo'q, – dedi Oksana.

– Bekor aytibsan, hech narsa yo'g'-a! Qani bu yoqqa keltir. Yana birov bo'lsa kerak! Yaxshilab qoqinglar... xo'sh, yo'qmi?.. Ha, la'nati xotin! Ko'rinishi avliyoga o'xshaydi, o'zini juda pokiza, pokdomon oladi.

Lekin biz Chubni shu achchiq va alam ustida qoldirib, endi taqachiga kelaylik, chunki soat to'qqiz bo'lay deb qoldi, shekilli.

Vakula osmonga ko'tarilib juda baland chiqib ketganidan yerga qarasa, hech narsa ko'rinmaydi; yuragiga vahima tushdi. Pashshadek bo'lib oying tagidan o'tib ketdi, agar boshini egib o'tmaganida qalpog'i oyga ilinib qolardi. Birozdan so'ng sal botirlanib, shayton bilan hazillasha boshladi. Sanobar yog'ochdan qilingan butini bo'ynidan olib, uning yaqiniga keltirsa shayton aksa urib, yo'tali tutardi. Jo'rttaga boshini qashimoqchi bo'lib qo'lini ko'tarsa ham, shayton cho'qintirmoqchi shekilli, deb yana balandroq uchardi. Osmon charaqlab, hamma yog' yop-yorug'. Kumushdek tuman ichida havo tiniq, hamma narsa ravshan ko'rinardi. Hatto tuvak ichiga tushib olib, shamoldek uchib o'tgan sehrigar joduni ham ko'rdi; yulduzlarning to'p bo'lib ko'z bog'lash o'ynayotganlarini, bir tomonda allaqancha arvoq g'uj-g'uj bo'lib pirillashib uchib yurganini ham ko'rdi; oying oldida dingillab o'ynab turgan shayton uchib ketayotgan taqachini ko'rib bosh kiyimini olib salom berganini, yalmog'iz kampirni biron yerga eltib tashlab, endi o'zi salt qaytib kelayotgan supurgini, xullas, yana birtalay bo'lmag'ur narsalarni ko'rdi. Nimaiki yo'lda uchrasa, birpas to'xtab, taqachi tomosha qilib, keyin yana yo'lga tushardi. Taqachi uchib-uchib, Peterburgga yetdi. Shu kuni shahar, bilmadim, nima uchundir charog'on ekan. Shayton yo'ldagi g'ovdan o'tgach, yerga tushib arg'umoq

otga aylandi; taqachi qarasa, sho‘x, chopog‘on otda ko‘chada ketyabdi.

Yopiray! Tasir-tusur to‘polon dabdabasi olamni buzgudek. Ko‘chaning ikki tomonida to‘rt qavatli imoratlarning otlarning tasir-tusuri, do‘ngalaklarning ovozi to‘rt tomondan aks etardi. Uylar tobora ko‘payib, xuddi yerdan o‘tib chiqayotganday ko‘rinardi. Ko‘priklar larzon, fayton aravalari gumbir, izvoshchilar, kucherlar po‘st-po‘stlab qichqirishgan. Har tarafdin chopib ketayotgan ming-ming chanalar qorni to‘zitib, uchirib o‘tib ketardi, piyodalar qator-qator shamdon osilgan devorlar tagiga siqilib borardi, ularning uzun-uzun tarnov bo‘yi soyalari tomga yetardi. Taqachi hayron bo‘lib har tarafga alanglardi. Nazarida hamma uylar chiroq ko‘zlarini unga tikib turgandek. Movut po‘stin kiygan boylar ko‘pligidan, qaysi biriga salom berishini bilmay qoldi. «Yopiray! Boylar muncha ko‘p ekan bunda!» – derdi ichida. – «Po‘stin kiyganlarning bari sud a‘zosi bo‘lsa kerak! Oynavon aravalarda o‘tganlar shahar boshlig‘i bo‘lmasa, hokim yoki undan ham ulug‘dir». Shu paytda shayton: «To‘ppa-to‘g‘ri malikanikiga boraveramizmi?» – deb so‘rab qoldi. Taqachi ichida: «Yo‘g‘-e, vahimaliku! – deb qo‘ydi. – O‘tgan yil kuzda Dikankadan o‘tib ketgan zaporojyeliklar shu o‘rtada bir joyga tushgandi. Yurtlaridan podshoga xat olib kelgandilar; shular bilan maslahatlashsam yaxshi bo‘lardi.»

– Hoy, shayton, darrov cho‘ntaginga kir-da, meni zaporojyeliklar qoshiga olib bor!

Shayton bir lahzada ozib, ramaqijon bo‘lib qoldi va bemalol uning cho‘ntagiga tushib oldi. Vakula hash-pash deguncha ulkan bir uyga yetib keldi. Tavakkal qilib ichkari kirdi, zinadan chiqib, eshikni ochar-ochmas, yasamol uyning dabdabasini ko‘rib, vahimasi kelib, ortiga tisarildi. Lekin Dikankadan kelgan zaporojyeliklar qoramoy surgan etiklari bilan shohi divanlarda chordana qurib, asil nav tamakilardan chekib o‘tirganlarini ko‘rib yuragi dadilroq bo‘ldi.

– Assalomu alaykum ulugʻlar, Xudo yor boʻlsin, shunday joyda koʻrishdik! – dedi taqachi peshonasi yerga tekkuncha engashib salom berarkan.

Taqachining xuddi oldiginasida oʻtirgan kishi yonidagidan:

– Kim u kelgan? – deb soʻradi.

– Hali tanimadingizmi meni, taqachi Vakula boʻlaman! Kuzda Dikankadan oʻtganingizda, Xudo salomat qilsin, umringiz uzoq boʻlsin, omon boʻlinglar, sal kam ikki kun qoʻngan edingiz. Aravangizning oldingi gʻildiragiga temir qoqib ham bergan edim, – dedi.

– Ha, anavi surat solishga usta taqachimi? – dedi boyagi kishi. – Omonmisan, hamshahar, Xudoyim nega seni bu tomonlarga keltirdi?

– Oʻzim, tomosha qilgim keldi, deydilarki...

Zaporojyelik oʻziga oro berib va ruscha soʻzlashishni bilganini koʻrsatmoqchi boʻlib:

– Xoʻsh, hamshahar, shahar katta ekanmi? – dedi.

Taqachi sharmanda boʻlishni xohlamadi, shaharni endi koʻrgan kishi ekanini ham bildirgisi kelmadi, bundan tashqari, tubanda koʻrilgusidek, oʻzi ham soʻzga chechan, savodi chiqqan edi, shuning uchun bamaylixtir soʻzlab:

– Dongʻi ketgan muzofot! Nimasini aytasiz, uylar ulkan-ulkan, hammasiga basavlat suratlar osigʻliq, koʻp uylarga benihoyat zar bilan bitilgan. Nimasini aytay, bagʻoyat bejirim va kelishgan!

Zaporojyeliklar taqachining gapga bunday chechanligini koʻrib, unga hurmatlari oshdi.

– Hamshahar, sen bilan keyin bafurja soʻzlashamiz, hozir bizlar podshoning qoshiga ketyapmiz.

– Podshoning qoshigami? Ulugʻlar, marhamat koʻrsatib meni ham olib boring!

Rostakam katta otga mindir, deb yalinib turgan toʻrt yashar bolaga katta kishi qanday muomala qilsa, zaporojyelik ham unga shunday muomala qilib:

– Senimi? U yerda nima qilasan, yoʻq, boʻlmaydi, –

dedi va: – birodar, bizlarning podsho bilan gaplashadigan gapimiz bor, – deb yuzini bujmaytirdi.

– Birga oboring! – deb qistadi taqachi. Keyin kissasiga bir musht urib, shaytonga:

– So‘ra sen ham, – dedi.

Buni aytar-aytmas, ulardan biri:

– Og‘alar, olib bora qolaylik! – dedi.

Boshqalari ham:

– Oborsak oboraylik! – deyishdi.

Yana biri:

– Bizlarnikidek libos kiy! – dedi.

Taqachi yashil chakmonni endi kiyay deb turgan edi, eshik ochilib, oltin uqa tutgan odam kirib, otlarninglar, vaqt bo‘ldi, – dedi.

Ressorlik kattakon aravada tebranib borayotganida, to‘rt qavatlik uylar oldidan o‘taverganida tek turib, tosh yo‘l o‘zi yurib ketayotgandek ko‘ringanda taqachi yana taajjubda qoldi.

«Xudoyo tavba, shuncha ham yorug‘ bo‘ladimi, bizning qishloqda kunduzi ham bunday yorug‘ bo‘lmaydi!» – derdi, ichida.

Aravalar bir ajoyib borgoh¹ oldiga kelib to‘xtadi. Hammalari aravalardan tushib, shon-shavkatli bir dolonga kirishdi, keyin dolondan o‘tib, ko‘zni qamashtirganday yorug‘ pillapoyadan chiqishdi.

Taqachi o‘z-o‘zicha: «Shunaqa ham pillapoya bo‘ladimi? Oyoq bosgani ko‘zing qiymaydi. Ana zebu ziynat, ertaklarning barisi yolg‘on deydilar, oling-a yolg‘on! Yo, piray, panjaraga qarang, xo‘b ishlabdi-da, bitta temirning o‘zidan ellik so‘mlik ketgan bo‘lsa kerak!» – derdi.

Zaporojyeliklar pillapoyadan chiqib, eng oldindagi katta dolonga kirdi. Taqachi oyog‘i sirg‘anib, ular ketidan zo‘rg‘a-zo‘rg‘a borardi. Uch dolondan o‘tdilar, lekin taqachi hali ham hayratda. To‘rtinchi dolonga kirganda

¹ Borgoh – katta uy.

beixtiyor, devorga osig'liq surat tagiga keldi. Bu surat qo'lida Iso payg'ambarni ko'tarib turgan bibi Maryam edi. «Ajoyib surat ekan, xo'b chiroyli yasabdi! Xuddi gapirib turgandek, tirikka o'xshaydi-ya! Aziz bolasini qarang, qo'llarini siqib olibdi, bola faqirning kulishini qarang! Bo'yoqlari muncha yaxshi! Yo, Parvardigor, bo'yog'ini qaranglar?! Oxra bo'yoqdan bir chaqalik ham ishlatmabdi, nuqul zok-u lojuvard. Toblanishini qarang lojuvardini! Ishiga ofarin-e! Tak siriga nuqul asil oqdan bergan bo'lsa kerak. – Eshik oldiga kelib, qulfini tutib ko'rarkan: – va lekin bu surat har qancha g'alati bo'lsa ham, manavi jez qabza undan ham alomat ekan, xo'b toza ishlabdi-da! Nemis temirchilari juda qimmatbahoga yasab berishgandir, deb o'ylayman...»

Agar zar uqalar taqqan malay kelib qo'ltig'idan turtib, ortda qolmang, demasa, hali anchagacha shu zaylda anqayib turaverardi. Mehmonlar yana ikki dolidan o'tgach to'xtashdi. Shu yerda to'xtab turishga amr bo'lgan edi. Zarga g'arq bo'lgan bir necha generallar bunda to'dalashib yurishardi. Zaporojyedan kelganlar enkayib salom bergach, hammalari bir yerga g'uj bo'lib turdi.

Bir lahzadan keyin xiylagina semiz, baland bo'yli, getmancha chakmon kiygan, oyog'ida sariq ko'n etik kiygan basavlat odam birtalay mahramlari bilan kirib keldi. Sochlari to'zigan, bir ko'zi sal qing'irroq, ulug' sifat va salobatli, amr-farmon qilib o'rganib qolgani har bir harakatidan ko'rinib turibdi. Zarvara q kiyimlarda juda kerilib, qanqayishib savlat bilan yurib turgan generallar darrov dabdabadan tushib, hammasi uning og'zidan bir so'z chiqar-chiqmas yoki sal imo qilguncha bo'lmay ta'zim bilan darrov yugurib, uning amrini bajo keltirishga hozir bo'lib, tipirchilab turardi. Ammo Getman ularni hech pisand qilmay, boshi bilan andak imo qilib, zaporojyeliklar oldiga keldi.

Ularning hammalari oyog'iga bosh urib salom berdi. Getman sal dimog'i bilan so'zlab, salmoq bilan:

– Hammangiz shu yerdamisiz? – deb so‘radi.

Ular yana engashib salom qilib:

– Ha! – dedilar.

– Esingizdan chiqib qolmaydimi? O‘rgatganimday gapiring-a!

– Yo‘q, otaxon, esimizdan chiqmaydi!

Taqachi zaporojyeliklarning biridan:

– Malika shumi? – deb so‘radi.

– Shoshma, hali, bu malika emas, Potyomkin¹ degani shu bo‘ladi, – dedi.

Narigi uydan g‘uvur-g‘uvur ovoz chiqib qoldi. Orqa etagi uzun quyruqday sudralgan shoyi ko‘ylak, orqasida burma gullik kimxob kamzul kiygan bir qancha basavlat xotinlarni ko‘rib taqachining ko‘zi javdirab, besaranjom bo‘lib qoldi. Uning ko‘ziga yiltiroqdan boshqa hech narsa ko‘rinmasdi. Zaporojyeliklar birdaniga yiqilib:

– Onaxon, marhamat qil! Marhamat! – deb baqirishdi.

Taqachi ham ko‘ziga hech narsa ko‘rinmay uzala tushib, yotib oldi.

– Turinglar! – dedi buyruq ohangda, lekin quloqqa xush eshitilgan ovoz. Saroy ahllaridan ba‘zilari tipirchilab, zaporojyeliklarni turtkilab qo‘ydi.

– Onaxon, turmaymiz, o‘lsak ham turmaymiz! – deb qichqirishdi.

Potyomkin lablarini tishlardi, keyin aloha bo‘lmay o‘zi ular tepasiga kelib, birining qulog‘iga shivirlab amr qilganday bo‘ldi, bundan keyin ular turishdi.

Taqachi ham jasoratga minib boshini ko‘tarib qarasa, o‘rta bo‘yli, moviy ko‘zli, upa surtgan, to‘ladan kelgan bir xotin, yolg‘iz malikalarga xos bo‘lgan jozibali shirin tabassum bilan tepasida turibdi.

Moviy ko‘zli xotin zaporojyeliklarni taajjub bilan tomosha qilarkan:

¹ Knyaz G. A. Potyomkin (1739–1791) Yekaterinaning mahrami bo‘lib, bir qancha vaqt butun mamlakat boshqaruvi uning idorasi qo‘lida edi.

– Onhazrat, bugun, haligacha hech ko‘rmagan xalqim bilan meni tanishtirmoqqa va‘da qilgan edilar, – dedi. Keyin ularga yana yaqinroq kelib: – tuzuk kutiyabdilarmi bunda sizlarni? – deb so‘radi.

– Ha, onaxon, minnatdormiz! Xo‘ragimiz yaxshi (garchi bu yerning qo‘yi biznikiday bo‘lmasa ham) nega xursand bo‘lmaylik?..

– Potyomkin, zaporojyeliklar uning o‘rgatganini gapirmay bo‘lakcha gap boshlaganlarini ko‘rib, bujmayib qo‘ydi...

Zaporojyeliklardan biri o‘ziga oro berib, oldinroqqa chiqdi:

– Onaxon, marhamat qil! Sadoqatli xalqingdan nima gunoh o‘tdiki, g‘azab qilding? Tatarning harom qo‘lini tutdikmi, biror ishda badbaxt turk bilan ittifoqlik qildikmi yoki fe‘limizda, dilimizda senga biron xiyonat qildikmi? Nega bizga g‘azab qilding? Avval eshitdikki, bizning xilofimizga har yerda qo‘rg‘onlar solishga amr qilibsang, keyin eshitdikki, bizlarni itoat qildirib, sipohlik xizmatini o‘tamoqqa majbur qilmoqchimishsang, endi yana yangi noxush gaplar eshitib turibmiz. Zaporojye sarbozlarining gunohi nima? Gunohi qrimliklar bilan urush qilganda qo‘shiningni Perekopdan¹ o‘tkazib, jondorollaringga yordam berganimizmi?..

Potyomkin qo‘lidagi qator-qator uzuklarning olmos ko‘zini kichkina cho‘tkacha bilan tozalash bilan ovora bo‘lgani uchun indamasdan turardi.

Yekaterina mehribonlik qilib:

– Nima tilaysiz? – deb so‘radi.

Zaporojyeliklar nima deymiz degandek bir-biriga qarab olishdi.

Taqachi ichida, malika tilagingiz nima deb so‘rayabdi, shekilli, vaqt g‘animat, degan xayol bilan to‘satdan o‘zini yerga tashladi.

¹ P e r e k o p – Qrim yarimorolining qit‘aga tutashgan tor joyi, tatarcha *qopu* deyiladi.

– Ulugʻ malika, bir qoshiq qonimdan kechgaysiz, gunohimdan oʻtgaysiz, shohona marhamatingizni aya-mang, gʻazab qilmay ayting, oyogʻingizdagi etikchan-giz nimadan tikilgan? Bundoq zaifona etikni hech bir shved tikolmasa kerak, hech bir mamlakatda bunday etik boʻlmagandir. Yo Xudo, mening ham xotinim shun-day etikdan kiysa nima qilar ekan!

Malika kulib yubordi. Turgan saroy ahllari ham kulishdi. Potyomkin bir xoʻmrayar, bir kulardi. Zaporoj-yeliklar, taqachini jinni boʻlib qoldi, degan xayol bilan un-ing biqiniga turtar edilar.

Malika iltifot bilan:

– Tur! Muroding menikidek boshmoq boʻlib, mushkuling oson boʻlsa, darhol keltiring, eng qimmat-baho zar boshmoqdan! Uning bu soddaligi menga ni-hoyatda yoqdi! – dedi. Soʻngra boshqalardan bir chekka-roqda turgan, rangpar yuzi toʻladan kelgan, katta-katta sadaf tugmalik sodda kamzuli uning saroyga daxldor emasligini koʻrsatib turgan¹ kishiga tikilib turib:

– Qarang, sizning oʻtkir qalamingizga loyiq bir na-muna! – dedi.

Sadaf tugmalik odam taʼzim bilan javob berib:

– Malikai muhtarama, lutf va marhamatingiz had-dan ziyoda, bu oʻrinda loaqal Lafonten² lozimdir! – dedi.

– Rostini aytsam, «Brigadir»ingiz hali ham xayoy-limdan ketmaydi. Ajab yaxshi oʻqiysiz! – dedi malika. Soʻngra yana zaporojyeliklarga boqib:

– Biroq sizning yurtingizda sira uylanishmas ekan deb eshitgan edim, – dedi.

– Nega, onaxon, oʻzing xoʻb yaxshi bilasanki, odamzod xotinsiz tiriklik qilolmaydi, – dedi taqachi bi-lan soʻzlashgan haligi odam. Taqachi uning savodxon-

¹ D. I. Fonvizin (1744–1792) – mashhur rus yozuvchisi, «Tentak» va «Brigadir» nomli komediyalarning muallifi.

² Lafonten (1621–1695) – latifalari bilan shuhrat topgan mashhur fransuz yozuvchisi.

lar tilini yaxshi bila turib malika bilan so'zlashganda jo'rttaga mardikorlar tili deyilgan bunday dag'al til bilan so'zlashganini ko'rib, ichida: «Mug'ombirlar-ey! Bunday qilishi bejiz bo'lmasa kerak!» – deb qo'ydi.

Haligi zaporojyelik:

– Bizlar tarki dunyo qilganlardan emasmiz, biz ham gunohkor bandalardanmiz. Isavilar singari biz ham man etilgan ovqatlarga o'chmiz. Oramizda ayolmandlar ko'p va lekin ular Sechda xotinlari bilan turmaydilar. Xotinini Polshaga tashlab kelganlar ham bor, Ukrainada xotini borlar ham bor, Turkiya yurtida xotini borlar ham bor¹.

Shu onda taqachiga boshmoq keltirishdi. Taqachi uni mahkam ushlab olib:

– Xudoyo tavba, muncha chiroyli! Ulug' malika, yaxmalak otgani borganingizda ham oyog'ingizga shunaqa boshmoq kiyib borasizmi, ajabo? Bunday boshmoq kiyadigan oyoqlar qanday ekan, toza qanddan bo'lsa kerak deyman, – dedi.

Oyoqlari risoladagidek chiroyli va raso bo'lgan malika, garchi beti qoracharoq bo'lsa ham libosi o'ziga yarashganidan chiroyli desa deguday soddadil taqachining og'zidan bunday xushomadni eshitib, kulimsirab qo'ydi.

Malikaning iltifotini ko'rib taltayib ketgan taqachi, podsholar bol bilan moydan boshqa narsa yemasliklari rostmi, yana shunga o'xshash allanima-larni so'ramoqchi bo'lib turgan edi, zaporojyeliklar biqinidan turtayotganlarini fahmlab, indamay qo'ya qoldi. Malika qariyalarga boqib, ulardan yurtlaridagi rasm-rusmlarni surishtirib, hol-ahvol so'rab turganida, sekin ortiga tisarilib, cho'ntagiga engashibroq: «Darrov meni bu yerdan olib ket», – deyishi bilan, shu ondayoq o'zini g'ovdan nariroqda ko'rdi.

¹ Zaporjyening rasmi-odati bo'yicha u yerga xotin keltirganlarga o'lim jazosi berilar edi.

Bo'zchining xotini ko'chani o'rtasida bir gala xotinni yig'ib olib:

– Xudo ursin, suvga oqdi, yolg'on bo'lsa turgan joyimdan siljimay o'lay! – deb javrardi.

– Axir men yolg'on gapirib yurgan xotinmanmi? Bitta-yarimtaning molini o'g'irladimmi? Birovga ko'zim tegdimi, nega menga ishonmaysizlar? – deb baqirardi, burni ko'kargan, kazakcha ko'ylak kiygan xotin qo'lini paxsa qilib: – Taqachi o'zini o'zi osganini kampir Pereperchixa o'z ko'zi bilan ko'rmagan bo'lsa suv tiqilib o'lay!

Chubnikidan chiqib kelayotgan oqsoqol bu gapni eshitib:

– Ana xolos, taqachi o'zini osibdi-ya, – dedi-da, mojaro qilib turganlarga yaqinroq keldi.

– Araq icholmay o'lay desang-chi undan ko'ra, qurib ketgur bangi! – deb javob qaytardi unga bo'zchining xotini. – Senga o'xshagan jinni bo'lsa, o'zini o'zi osardi, suvga tashladi, muzni yorib suvga cho'kdi! Sening shu tobda araqxonadan chiqqaningni qanday bilsam, uning suvga cho'kkanini ham shunday bilaman.

Burni ko'kargan kampir achchiqlanib:

– Voy yengiltak, sharmanda, topgan gapini qarang! Yashamagur, senga kim qo'yibdi gapni, har kuni kechqurun pop senikiga kirib yurganini bilmaydi, deb o'ylaysanmi? – dedi.

Bo'zchining xotini tutaqib ketdi.

– Poping nimasi? Kimnikiga kiradi? Yolg'onchi!

Ko'k xitoyi mato bilan sirma qilib quyon terisidan tikilgan nimcha po'stin kiygan popning xotini mojarolashib turganlar tepasiga borib:

– Xo'sh, – dedi cho'zilib, – pop bilan bitishgan jazosini ko'radi, kim aytdi?

Burni ko'kargan xotin bo'zchining xotiniga ishora qilib:

– Pop anavinikiga kirib-chiqib yuradi! – dedi.

Popning xotini bo'zchining xotinini tepasiga o'qalib borib:

– Sen moxaxarmi hali, unga issiq-sovuq ichirib, boshini gangitib yurgan, senmisan hali?

Bo'zchining xotini orqasiga tisarilib:

– Alvasti, nari tur-e! Nari tur! – derdi.

– Ha, la'nati ajina, bolang o'lsin ilohim, qurib ketgur, tuf basharangga... – Popning xotini bo'zchi xotining xuddi ko'ziga tupurdi.

Bo'zchining xotini ham uning basharasiga tupurmoqchi edi-ku, biroq mojaroni tuzukroq eshitib olay deb xotinlarga yaqinroq kelib turgan oqsoqolning tarashlangan boshiga tupurib yubordi. Oqsoqol etagi bilan basharasini artarkan:

– Ha, moxaxar, – deb qamchisini ko'tarib, bir dag'dag'a qiligandi, xotinlarning barisi qarg'ashib har tarafga to'zib qochishdi. Oqsoqol aft-basharasini artarkan so'kishini qo'ymay: «Ha, iflos palid! – derdi. – Shunday qilib, taqachi suvga cho'kibdi-da, Xudoyo tavba! Xo'b usta suratkash edi-ya! Qanday pishiq pichoqlar, o'roqlar, omochlar yasardi! Quvvati ham o'lguncha bor edi, azamat edi-ya, ha, deb qo'ydi, so'ngra biroz o'ylanqirab turgandan keyin: – Qishlog'imizda unday odam kam. Qop ichida o'tirganimdayoq fahmlagan edim-a, bechoraning avzoyi yomon edi. Ana xolos, taqachi! Kecha bor edi, bugun yo'q! Targ'il baytalimni taqalatmoqchi edim-a!..

Oqsoqol bunday shafqat xayollariga cho'mganicha asta-asta uyiga yetib keldi.

Oksana bu xabarni eshitib ichidan kuydi. Pereperchixaning o'z ko'zim bilan ko'rdim, deganiga, xotinlarning poyma-poy gaplariga uncha ishonmas edi, taqachining xiyla taqvodor odam bo'lib, o'z joniga o'zi qasd qilishiga ham ishonmasdi. Lekin qishloqqa sira qaytib kelmaydigan bo'lib, bosh olib chiqib ketgan bo'lsa nima qilaman? Taqachidek azamat menga yana chiqarmikin, meni juda yaxshi ko'rardi, hech kim chidayolmagan erkaliklarimni u ko'tarib kelayotgan edi-ku, deb o'ylanib qoldi. Go'zal qiz kechasi bi-

lan betoqat bo'lib, o'rnida tinch yotolmay u yoqdan-bu yoqqa ag'anab, tong otguncha sira uxlamadi. Goh tun qorong'isidan parda qilib qip-yalang'och o'ziga o'zi dalki berib to'lg'anar, goh orom olib hech o'ylamay derdiku, ammo xayolida qaror yo'q edi. Kechasi bilan kuyib-o'rtanib, ertalabgacha taqachining maftuni bo'ldi.

Taqachining taqdiriga Chub xafa ham, hursand ham bo'lmadi. Uning fikri yolg'iz bir narsa bilan band: Soloxaning bevafoiligini hech unutilmadi, uyqusida ham uni so'kardi.

Tong otdi. Odamlar erta sahardan butxonaga kela boshladi. Doka ro'mol o'ragan, oq movut kamzul kiygan dindor, kekxa xotinlar butxona eshigidan kirar-kirmas cho'qinishardi. Ko'k va sariq nimcha, ba'zi orqasida popugi bor zar to'n kiygan boyvuchcha xotinlar hammadan oldinda turardi. Sochiga jamalaklar taqqan, bo'yni to'la marjon, but va jevak taqib olgan qizlar mehrobga yaqinroq borib olishga harakat qilardi. Ammo hammadan oldinda mo'ylovdor, kokil qo'yan, bo'yni yo'g'on, iyagi tarashlangan, aksari tagidan oq, ba'zida ko'k kamzuli chiqib turgan, chakmon kiygan boy-u kambag'allar aralash turardi. Qayoqqa qarasang hamma hayitga chiqqandek, oqsoqol esa ro'zasini kolbasa bilan ochish xayolida tamshanar edi. Qizlar yigitlarga qo'shib, muz otamiz deb suyunardilar, kampirlar duo-fotihani bugun astoydil o'qirdilar. Kazak Sverbiguz bosh egib sajda qilganda butxonadagilarning hammasiga eshitilardi, yolg'iz Oksana behuddek turardi. Ibodat qilyaptimi, yo'qmi, ma'lum emas. Biridan biri alamli, biridan biri g'amgin birtalay tuyg'ular ko'ngliga g'am solar, qayg'usi shunchalik oshgan ediki, chehrasida g'am-u hasratdan o'zga hech narsa ko'rinmasdi. Ko'ziga jiqqa yosh to'ldi. Qizlar uning bu holiga sabab nimaligini aslo tushunolmadi, sabab taqachi ekani ularning xayoliga ham kelmadi. Ammo xayoli taqachi bilan band bo'lgan yolg'iz Oksana emasdi. Qishloq ahl-larining nazarida hayit hayitga o'xshamas, bir narsa

yetmagandek edi. Aksiga olib, pop ham qopga tushgandan beri xirillab qolib, bo'g'ilib, zo'rg'a o'qirdi. Qal'adan kelgan hofiz yaxshi o'qisa ham, taqachining yo'qligi bilinib turardi, chunki ibodat vaqtida «E, bor Xudoyo»ni yoki «g'ulmonlar bilan»ni o'qiganda taqachi ham hofizlar yoniga chiqib, poltavachasiga hofizlik qilib ketardi. Bundan tashqari, taqachidan boshqa hech kim butxonaga mutavallilik qilmasdi. Ertalabki ibodat o'tdi, peshingisi ham o'tdi, lekin taqachi qayoqqa yo'qoldi, darvoqe?

Shayton avvalgidan ham qattiqroq jadalga olib bir zumda taqachini uyiga olib keldi. Taqachi qarasa uyining oldida turibdi. Xuddi shu paytda xo'roz qichqirdi. Shayton «qutuldim», deb ketmoqchi bo'lishi bilan, taqachi uning dumidan tutib, «Qayoqqa borasan? Shoshma, birodar, hali ishing bitgani yo'q, xizmat haqqingni berganim yo'q», – deb qo'liga gavron olib, uch marta boplab urdi. Bechora shayton, dodxohning darrasini yegan kambag'aldek juftak urib qochib qoldi. Shunday qilib, odamzodning dushmani vasvasa qilib, birovni yo'ldan ozdiraman, deb o'zi tanbehini yedi. Keyin Vakula og'ilxonaga kirib, tushgacha pichan ichida xo'b uxladi. Uyg'ongach oftobning ancha ko'tarilib qolganini ko'rib, ertangi ibodatni ham, tushkisini ham o'tkazib yuboribman, deb kapalagi uchib ketdi; Xudojo'y taqachi, o'z jonimga o'zim qasd qilib, imonimni sotmoqchi bo'lganimga Xudoning qahri kelib, meni g'aflat bostiribdi, bunday ulug' ayyom kunlarda butxonaga borolmapman, deb ko'ngli ancha xira bo'ldi. Ammo kelar haftadayoq pop qoshiga borib, gunohimni aytib, tavba qilay, kafforatni beray, bugundan boshlab yil bo'yi har kuni ellik martadan ibodat qilay, degan niyatni qilib uyiga boqdi; uyida hech kim yo'q. Soloxa hali qaytib kelmabdi shekilli. Boshmoqni sekin avaylab qo'ynidan oldi, do'zandasiga qoyil qolib, yana bir marta tomosha qilib qo'ydi, so'ngra o'tgan kechasi ko'rgan ajoyibotlariga xo'b taajjublandi. Keyin

yuvindi, zaporojyeliklardan olgan ko'ylakni kiyib, yasanib oldi. Poltavaga borganda olgan bo'lsa ham haligacha sira kiymagan tepasi ko'k barra telpagini ham sandiqdan oldi. Rang-barang yangi belbog'ini ham oldi; bularning hammasini, tugib, bitta qamchin ham qo'shib to'ppa-to'g'ri Chubnikiga jo'nadi.

Taqachini ko'rib, Chubning ko'zi kosasidan chiqqudek bo'ldi. Taqachining tirilib kelganigami, uning yurak yutib unikiga kelganigami yoki bunday yasanib, zaporojyelik olifta bo'lib kelganigami, qay-sinisiga ajablanishini bilmay, hayron bo'lib qoldi. Lekin taqachi Vakula tugunni yechib, ohori to'kilmagan, olamda misli yo'q yangi telpak bilan belbog'ni Chub oldiga qo'yib, oyog'iga yiqilib:

– Ota, rahming kelsin! Mendan hafa bo'lma! Mana qamchin, oyog'ingga yiqildim, xohlaganingcha ur, tavba qildim, ur, xafa bo'lmasang bo'lgani! Marhum otam bilan do'st, non-qatiq edingiz, shirinkona olib birga ichardingiz, – deb yalinganda Chubning taajjubi yana oshdi.

Qishloqda hech kimga bo'yin bermagan, hech kimni pisand qilmagan va bir mirilik chaqani qo'li bilan bemalol bukkan, shunday taqachi oyog'iga kelib yiqilganiga ichida xursand bo'ldi. Chub obro'sini tushirmaslik uchun qamchinni olib, uning yelkasiga uch marta urdi.

– Bo'ldi, tur! Keksalarning so'zini tingla! O'rtamizdagi yomon-yaxshi gaplarni unutamlik! Qani, gapir, muroding nima?

– Ota, Oksanani menga ber!

Chub biroz o'ylanib turgach, telpak bilan belbog'ga ko'z tashlab qo'ydi; telpak nihoyatda yaxshi, belbog' ham undan qolishmas edi: Soloxaning bevafoligi esiga tushib ketib:

– Ma'qul! Sovchingni yubor! – deb yubordi.

Oksana uyning ostonasiga qadam qo'yishi bilan taqachini ko'rib, «voy!» deganicha hayron bo'lib, suyunganidan unga tikilganicha qoldi.

– Ko‘r-chi, qanday etikcha keltirdim senga?! Malika-ning oyog‘idagi etikchadan! – dedi Vakula.

Oksana ko‘zini undan olmay, qo‘llarini siltab:

– Yo‘q, yo‘q, kerakmas! Etikcha keltirmasang ham men... – Oksana so‘zining u yog‘ini aytolmasdan qizarib ketdi.

Taqachi unga yaqinroq kelib, qo‘lidan tutdi, barno qiz ko‘zini suzib yerga qaradi. Qiz aslo shu tobdagidek go‘zal ko‘rinmagandi. Shavqi oshib shodlangan taqachi sekin o‘pib olgan edi, yuzi yana qizarib, husni yana-da oshdi.

Cherkovning marhum ruhoniysi bir kun Dikan-ka qishlog‘idan o‘tib borarida bu yerni maqtab, bir ko‘chada yangi solingan uy oldiga kelib to‘xtadi. Hazratlari, eshik oldida qo‘lida bolasi bilan turgan chiroyli juvondan:

– Bunday yaxshi sirlangan uy kimniki? – deb so‘radi.

Eshik oldida turgan ayol ta‘zim bilan:

– Taqachi Vakulaniki! – dedi. O‘sha juvon Oksana-ning o‘zi edi. Hazratlari uyning eshik va darchalarini tomosha qilarkan:

– Xo‘b yaxshi ishlanibdi, yaxshi? – deb qo‘ydi.

Derazalarning to‘rt tomoni qizil bo‘yoq bilan bo‘yalgan, eshiklarda og‘zida mushtugi bilan ot minib turgan kazaklarning surati solingan edi.

Ammo hazratlari Vakulaning tavbasini buzmay butxonaning chap tomonini tekinga, ko‘k bo‘yoq ustiga qizil bilan gul solib bo‘yab berganini eshitib, yana ham alqadi. Bundan tashqari, butxonaga kiraverishda chap tomondagi devorga, shayton mal‘unning do‘zaxda yonayotgan suratini solib qo‘ydi; shayton no-mardni shunday xunuk-badnoma qilib soldiki; kimki o‘tsa tupurib o‘tar, xotinlar bo‘lsa, bolalari yig‘laganda surat oldiga olib kelib, «anavini qara, muncha tasqaraya!» deyishardi. Bolalar ham darrov ko‘z yoshlarini ar-tib, suratga bir tikilib qarashi bilan onasining bag‘riga yopishib olishardi.

DAHSHATLI INTIQOM

I

Kiyevning bir chekkasida to'polon, to'y-tomosh. Yasovul Gorobets o'g'lini uylantiryabdi, to'yga har yoqdan mehmonlar kelgan. Burun yaxshi yemoqni suyardilar, ichmoqni bo'lsa yana ziyod, xursandchilikni esa yanada ko'proq. Zaporozhyelik Mikitka ham to'riq otiga minib, Pereshlya polyada polyak boyonlariga yetti kecha-yu yetti kunduz ziyofat berib, qizil mayni xo'b ichib, aysh-ishrat qilgan joyidan to'ppa-to'g'ri to'yga keldi. Yasovulning tutingan og'asi bo'lmish, Dneprning narigi tomonida ikki tog' orasida uy qilgan Danilo Burulbosh ham yosh xotini Katerina va bir yashar o'g'li bilan yetib keldi. Katerinaxonning oppoq yuzini, barxitdek qora qunduz qoshini, keng etakli yubkasini, havorang ipak ko'ylagini, kumush nag'allik etigini ko'rgan mehmonlar uning husniga hayron qoldilar. Ammo chol otasining kelmaganini eshitib, bunga hammadan ortiq taajjublandi. Otasi Dneprning narigi tomonida atigi bir yilgina turib, keyin yigirma bir yil nom-nishonsiz yo'qolib ketgach, qizi erga tegib, o'g'illi bo'lgandan keyin kelgandi. U kelsa, ajoyib-u g'aroyiblardan so'zlab berardi. Shuncha jahongashta bo'lib yurgan odamda so'z bo'lmaydimi! Boshqa yurtning odamlari bo'lak, isaviylar butxonasi u yerlarda yo'q. Biroq attangki, kelmabdi.

Mehmonlarga mayiz va olxo'ri solib pishirilgan varaqi, katta laganda ko'pchitma non keltirdilar. Mashshoqlar orasiga pul tiqib yopilgan nonning tagini sindirib, pullarini olgach, surnay, kamon va chirmandalarini yonlariga qo'yib birpas tindilar. Juvon va qizlar guldor ro'molchalari bilan yuzlarini artib, o'rtaga tushishdi. Yigitlar ham biqinlarini ushlab, u yon-bu yonga bir ko'z tashlab qo'ygach, endigina o'yinga tushmoqchi bo'lib turgandilar. Shu paytda kekxa yasovul kelin-kuyovga fotiha berish uchun ikki butni ko'tarib

chiqib qoldi. Yasovul keltirgan butlar unga Varfolomey buzrukdan qolgan meros bo'lib, oltin-kumush qoplanmagan, yaraqlamagan, sodda bo'lsa ham xosiyatli edi. Kimning uyida bo'lsa, bu uyga ins-u jinsning ziyon-zahmati tegmasdi. Yasovul butlarni ko'tarib, endi duosini o'qimoqchi bo'lgandi... o'ynab o'tirgan bolalar birdan qo'rqib, baqirib yuborishdi, orqaroqda turgan boshqa odamlar ham birdaniga o'zlarini orqaga tashlab, qo'llarini bigiz qilib o'rtada turgan odamni ko'rsatishardi. O'rtada turgan odamning kimligini hech kim bilmas, ammo u bir dafa o'yin tushib hammani qoyil qoldirgan, atrofida davra olib turganlarni xo'b kuldirdigan edi. Yasovul butni ko'targanda uning aft-basharasi allanechuk o'zgarib, burni cho'zilib bir tomonga qiyshayib ketdi, qo'y ko'zi chag'ir bo'lib qoldi, lablari ko'karib, iyaklari qaltirab, cho'zinchoq bo'lib uzayib, oziqlari og'zidan chiqib ketdi, orqasi bukchayib chol bo'lib qoldi.

Turganlar bir-birining pinjiga tiqilishib, har tarafdan:

– Anavi, anavi, – derdilar.

Bolali onalar bolalarini ushlab:

– Jodu yana chiqipti! Yana chiqibdi! – deyishardi.

Yasovul savlat bilan kerilib o'rtaga chiqdi-da, butlarni jodugarga ro'para keltirib:

– Yo'qol, daf bo'l shayton, nima qilasan bunda! – dedi shovqinlab. Badnamo chol, xuddi bo'ridek tishlarini g'ijirlatib, o'shqirganча ko'zdan g'oyib bo'ldi.

Havo aynib, dengizda to'polon boshlanganda qanday alg'ov-dalg'ov bo'lsa, xaloyiq orasiga ham shunday g'avg'o tushib, har xil mish-mish gaplar boshlandi.

Hech narsani ko'rmagan yoshlar:

– Jodusi nima?! – deb so'rashardi.

Qariyalar boshlarini sarak-sarak qilib:

– Bir balo bo'ladi! – derdilar.

Yasovulning katta hovlisida odamlar har yerda to'p-to'p bo'lib sehrGAR jodu hikoyasini eshitardilar.

Ammo har kim har narsa der, birovning so'zi birovnikiga to'g'ri kelmasdi.

Bir bochka sharbatni hovliga dumalatib chiqardilar, yunon mayidan bir necha chelak keltirdilar, yana xursandchilik, o'yin-kulgi boshlandi, mashshoqlar mashq qildilar, yosh qiz-juvonlar, sho'x yigitlar rang-barang to'nlarini hilpillatib o'yinga tushib ketishdi. To'qsonga, yuzga kirgan qariyalar ozroq aysh qilib olgach, behuda o'tmagan yoshlik chog'larini eslab, ular ham o'yinga tushib ketishdi. Tun yarmigacha xo'b aysh qildilar, shunday aysh qildilarki, endigi zamonda unday xursandchilik sira bo'lmaydi. Mehmonlar tarqalisha boshlashdi, ammo ko'pchiligi ketmasdan yasovulning keng hovlisida yotib qoldi. So'ri tagidami, hovli yuzasida yerdami, ot-arava tagidami, og'ilxonadami sarxushlikdan duch kelgan joyda dumalab, butun shaharni boshiga ko'tarib xurрак otib yotganlarning soni yo'q edi.

II

Yer yuzi munavvar. Tog'ning narigi yog'idan oy ko'tarilmish. Dnepr bo'yining tog'-u toshlari go'yo oppoq qordek, qimmatbaho misqoli dokaga o'ralgandek oy nuriga botmish, ko'lanka ham o'zini qarag'ayzor ichiga olmish.

Dneprda katta qayiq boradir. Qayiqning tumshug'ida ikki azamat yigit borar, ikkovi ham telpagini chakkasiga kiyib olgan, kurakni har urganlarida suv xuddi chaqmoq o'tdek, yiltirab sachraydi.

Nega yigitlar qo'shiq aytmay jim boradi? Na ksenzdlar¹ Ukrainani kezib yurib kazaklarni o'z dinalariga kirgizayotganlaridan, na sho'r ko'l bo'yida O'rdaning ikki kun urush qilganidan so'zlashadi. Qanday qilib qo'shiq aytsin, qanday qilib mardliklar-

¹ Polyak ruhoniylari.

dan so'zlasin! Beklari Danilo juda xomush, qizil movut to'nining yengi tushib suvga tegib bormoqda, bekalari Katerina bo'lsa bolasidan ko'zini olmay asta-asta allalab bormoqda, yalangqavat movut kamzuli-ga sachragan suv zarralari xuddi movutga o'tirgan to'zonga o'xshaydi.

Daryoning qoq o'rtasidan turib qaraganda baland tog'-toshlar, bag'ri keng chamanzorlar, sabzadek ko'kargan daraxtzorlar, qanday go'zal! Bu tog'lar tog' emas, chunki tog'ning etagi bo'ladi, bularning etagi yo'q, pastga qarasangiz ham, yuqoriga qarasangiz ham, cho'qqi, tagiga qarasangiz ham tepasiga qarasangiz ham baland osmon; qirlarda o'sgan daraxtlar ham daraxt emas, chakalak boboning paxmoq boshidagi sochidir, uning tagida osilib tushgan soqoli, soqoli tagiga qarasangiz ham osmon, boshining tepasida ham osmon. O'lanzor chamanlar ham o't emas, dumaloq osmon beliga bog'langan ko'k belbog'dir, yuqorida ham, pastda ham oy sayr qilib yuribdi.

Danilo bek hech yoqqa boqmaydi, yosh xotinidan ko'zini olmaydi.

– Ne bo'ldi suyganimga, tillaginam Katerina, nega xafasan?

– Xafa emasman, begim Danilo! SehrGAR to'g'risida eshitgan g'alati hikoyalar ko'nglimga qo'rquv soldi. Tug'ilishidan shunday xunuk ekan, go'daklardan hech qaysisi u bilan o'ynamas ekan. Begim, gapimga quloq soling, nazarida hamma uni masxara qilib kulayotganday bo'larkan. Qorong'i kechada birovgacha duch kelib qolsa ham, og'zini ochib, tishini ko'rsatib kulayotganday ko'rinaverarkan-da, ertasi u odamning o'ligi topilarkan. Bu gaplarni eshitib yuragimga vahima tushdi, qo'rqdim, – dedi Katerina, qo'lida uxlab yotgan bolasining betini ro'molchasi bilan artarkan. Ro'molchaga qizil ipakdan yaproq, yaproq ichida meva guli solingan edi.

Danilo bek hech nima demay, daraxtzor orqasida qorayib turgan tepaga, tepaning narigi yog'ida turgan

baland va ko'hna qasrga qarab qoldi. Peshonasi bu-
rishdi. Chap qo'li bilan kelishgan xush mo'yllovini silab
qo'ydi.

– Sehrgarligidan qo'rqmayman, ammo shum oyoq
mehmonligi yomon. Qaysi falokat uni to'yxonaga
sudrab keldi ekan? Lyaxlar, Zaporojye yurtiga
yo'limizni to'sish uchun yo'lga qal'a solayotgan em-
ish, deb eshitdim. Agar rost bo'lsami... Agar iblis u
yerda makon qilganligini eshitsam, uyasini yer bi-
lan yakson qilib yuboraman, sehrgar cholni kuydirib
kulini ko'kka sovurtirayki, quzg'unlar har gardini
ham topolmasin. Biroq oltin-kumush dunyosi yo'q
emasdir, deb o'ylayman. Bu jodugar mana shu yer-
larda yashaydi. Agar oltin-kumushi bo'lsa... Hozir
go'ristonlik yonidan o'tamiz, nomardning ota-bobo-
lari shu yerda chirib yotibdi! Bu urug'ning hamma-
si, eski to'niga qo'shib imonini shaytonga sotaverar
ekan, deb eshitganman. Agar oltini borligi aniq bo'lsa,
fursatni boy bermaslik kerak, chunki urushda ham
doim o'lja tushavermaydi...

– Nima g'avg'o boshlamoqchiligingizni bilaman, le-
kin u bilan uchrashishning menga hech xayrligi yo'q.
Ammo nafasingiz muncha bo'g'ilib ketyabdi, nega
muncha xo'mrayib qaraysiz, qovoqlaringiz ham solinib
ketdi!

Danilo jahl qilib:

– Gapirma, xotin kishisan. Xotin kishi bilan bara-
var bo'lgan ham hezalak! – dedi-da, keyin qayiqni surib
borayotganlardan biriga qarab:

– Hoy o'g'lon, tamakini tutatib ber! – dedi.

U chekib turgan tamakisi bilan begining tamakisini
tutatib berdi. Danilo hali ham achchig'idan tushmay:

– Sehrgar, deb meni qo'rqitmoqchi bo'ladi-ya! Xu-
doga shukr, kazak na jindan qo'rqadi, na ksendzdan.
Agar ayollarimiz gapiga quloq solib o'tiraversak biz
odam bo'larmidik! To'g'rimi, yigitlar? Bizning xotinimiz
– mushtugimiz bilan o'tkir qilichimiz! – dedi.

Katerina sokin suvga tikilgancha indamay qoldi. Shamol suvni jimirlatar, daryo kechasi bo'ringning juni oq tovlanib yiltiragandek jimir-jimir qilardi.

Qayiq chakalak bosgan sohilga qarab burildi. Daryo bo'yidagi go'riston ko'rindi. Ko'hna butlar shapaloqdek qadalib turardi. Ular orasida na bir tup chakalak va na o't bor, yolg'iz osmondagi oy yorug'ini sochib turibdi.

Danilo bek qayiqchilariga qarab:

– Yigitlar, tovushni eshityapsizmi, birov dodlayabdi? – dedi.

Yigitlar birdaniga:

– Eshityapmiz, ana shu yoqdan kelyabdi shekilli, – deyishdi go'riston tomonga ishora qilib.

Ammo darrov jimjit bo'lib qoldi. Qayiq daryoning muyulishiga kelib qayrilishi bilan, qayiqchilar kuraklarini tashlab, hayron bo'lib, ag'rayib qolishdi. Danilo bekning ham quti uchib, qoni qochib qotib qoldi.

Go'rga qadalgan but joyidan qimirlab, qotib ketgan bir murda uning ostidan sekin chiqib kelaverdi. Soqoli qorniga tushgan, tirnoqlari o'sib, barmog'idan ham uzayib ketgan, murda qo'llarini sekin ko'tardi, aft-basharasi qaltirab, qiyshayib ketdi. Qattiq azobda ekanligi uning vajohatidan ma'lum edi. Murda odam tovushiga o'xshamagan ovoz bilan bo'kirib: – «Bo'g'ildim! Bo'g'ilib ketdim!» – dedi. Uning bu faryodi kishining bag'rini pichoq bilan tilgandek bo'ldi. Murda yana yerga kirib ketdi... Keyin yana bir but qimirlab, uning ostidan ham bir murda chiqdi. Bu haligisidan ham battar, xunuk, badbashara, novcha edi. Soqoli tizzasiga tushgan, tirnoqlari haliginikidan battar o'sgan. «Bo'g'ildim!» – deb, faryod urib, bu ham yana yerga kirib g'oyib bo'ldi. Yana bir but qimirlab, undan ham murda chiqdi. Quruq suyak cho'zilib chiqqandek bo'ldi. Soqoli tovonigacha tushgan, tirnoqlari o'sgan barmoqlari yerni changallab qolibdi. Osmondagi oyni olmoqchi bo'lgandek dahshatli qo'llarini yuqori cho'zdi, so'ng sarg'aygan suyaklarini biroz arralagandek baqirib yubordi...

Katerinaning quchog'ida uxlab yotgan bola qichqirib, uyg'onib ketdi. Boyvuchchaning o'zi ham chinqirib yubordi. Qayiqchilar qalpoqlarini suvga tushirib yubordi, Danilo bekning o'zi ham qo'rqib ketdi.

Bu ko'ringan narsalar bir pasda g'oyib bo'lib, bo-yagidek jim bo'lib qoldi, ammo yigitlarning esi og'ib xiyilagacha kurakka qo'llari bormay turdi.

Burulbosh, tinmasdan yig'lab turgan bolasini qo'lga olib, qo'rquv ichida hadeb allalayotgan yosh xotinini suyib, peshonasidan o'parkan:

– Qo'rqma, Katerina, qara, hech narsa yo'q. Sehrgar jodu: «Kasofat makonimga hech kim yaqin kelmasin!» – deb odamlarni qo'rqitmoqchi bo'ladi. Xotinar qo'rqmasa, boshqa hech kimni qo'rqitolmaydi. O'g'limni menga ber! – dedi.

Danilo bek o'g'lini ko'tarib o'parkan:

– Ivan, jodugarning sehridan qo'rqmaysan-a? Yo'q, qo'rqmayman, mard kazakman, deb ayt! Bas, yig'layverma, hozir uyga yetamiz! Uyga borganda onang sut beradi, belanchakka yotqizib:

Alla bolam, alla-yo,

Shirin o'g'lim, alla-yo,

Guli lolam, alla-yo.

Erka qo'zim o'sa qol

Kazaklarning shoniga.

Dushmanlardan qasos ol,

Vahima sol joniga,

Alla bolam, alla-yo, –

deb uxlatadi.

– Katerina, menga qara, nazarimda shu otang biz bilan chiqishgisi kelmaydi, shekilli-da. Xuddi urushgandek xo'mrayib, tumshayib keldi... Xush ko'rmasang kelma, qo'y. Biz kazaklarning omonligi uchun ichmadi, bolani aqalli qo'lga olmadi! Ko'nglimdagi hamma gapimni ayta solay degan edim, hech aytolmadim, tilim tutildi. Otangning ko'ngli biznikidek emas! Kazak shundayki, ikkitasi bir yerda uchrashib qolsa,

suyunganidan yuragi qinidan chiqqudek bo'radi. Omon bo'lgur yigitlarim, daryo bo'yiga yetay dedikmi? Hammangizga bittadan yangi qalpoq beraman, senga-chi Stetsko zar tikilgan baxmal qalpoq beraman. Tarning boshini uzib telpagini olgan edim; kiyimining hammasini yechib olib, yolg'iz jonini qo'yib yuborgan edim. Shu telpakni senga beray! Ana yetdik, o'g'lim; hadeb yig'layverasan, bog'la qayiqni. Katerina, ma, ol bolangni!

Hammalari qayiqdan chiqdi. Balandlik tepaning narigi tomonida poxol yopilgan tom ko'rindi. Danilo bekning bobosidan qolgan uy – shu. Undan narida yana bir qir, narigi yog'i sirt, yuz chaqirim yursang ham bitta kazak topilmaydi.

III

Danilo bekning qo'rg'oni ikki qirning o'rtasidagi Dneprga tushadigan soylik ichida. Qo'rg'oni uncha baland emas, sirtidan qaraganda unchalik kazaklarnikidan farqi yo'q. Uyi bittagina, lekin bitta bo'lsa ham, xotini, kampir enagasi, o'nta azamat yigiti, o'zi, xullas hamma sig'adi. Uyning to'rt tomonida gir aylangan taxta tokcha. Tokchalarda qator-qator idish-tovoq, sovg'aga kelgan katta yog'och tog'aralar, urushda o'lja tushgan kumush kuvachalar, oltin qoplangan zarrang kosalar, tokcha tagida qimmatbaho qilich-uyayzalar osig'liq. Bu qilich va nayzalar to'ra va tatarlardan g'animat tushgan, shuning uchun ham yoyilib, dami qaytib qolgan. Danilo bek bu asboblarga qaraganda go'yo ularda yozilgan bitiklarni o'qigandek qilgan urushlari esiga tushardi. Pastda, devor yonida silliq randalangan taxta. Uning yonida so'ri, so'ri oldida shipga qoqilgan halqaga belanchak osilgan. Uyning tagi xo'b shibbalanib, loy bilan shuvalgan. Taxtada Danilo bek xotini bilan yotadi, so'rda kampir enagasi. Belanchakda chaqalog'i o'ynab yotadi, azamatlari

yerda dumalashib yotishadi. Ammo kazakka yalangda, taqir yerda yotgani yaxshi. Unga momiq to'shak, yumshoq ko'rpa kerak emas. Boshiga barra pichandan yostiqliq qilib, o'tda yayrab-yayrab yotadi. Yarim kechada uyg'onib, yulduz sepilgan osmon tomoshasidan zavqlanadi, bo'g'im-bo'g'imlariga rohat yetkazgan shabadadan huzur qiladi. Uyqu aralash kerishib olgach, javrab-javrab mushtugini chekib oladi-da, keyin po'stiniga burkanib olib, yana yotaveradi.

Kechagi xursandchilikdan keyin bugun Burulbosh uzoq uxladi. Uyqudan turgach, bir burchakdagi kursiga o'tirib olib, yaqinda alishtirib olgan turk qilichini qayrashga kirishdi. Katerina beka bo'lsa ipak ro'molchaga zar tikib o'tirgan edi, bir mahal og'zida boshqa yurtdan keltirilgan g'alati mushtugi bilan qovog'ini solib, xo'mraygancha otasi kirib keldi. Qiziga yaqin kelib, zarda bilan:

– Nega muncha kech qolding, – deb surishtira boshladi.

– Ota, bunday gaplarni mendan so'rang! Javob xotindan emas, erdan. Xafa bo'lma, bizda rasm shu! Boshqa g'ayridinlar orasida balki unday emasdir, unisini bilmayman, – dedi Danilo, ishini qo'lidan qo'ymay.

Qaynotaning badqovoqlik chehrasi qizardi, ko'zlari o'tdek yondi. G'uldirab:

– Qizni otasi tiymasa, tergamasa kim tergaydi! – dedi. – Hoy, sendan so'rayabman, qayerda tentirab yurding yarim kechagacha?

– Hurmatli ota, mana bu gapingiz ma'qul! Bu so'zingizga aytadigan javobim shuki, yo'rgakdan chiqqanimga ancha bo'ldi, ot minishni ham, o'tkir qilich bilan chopishni ham bilaman. Bilganim yana bor... Nima qilsam ham o'zim bilib, birovga tergov bermaslikni ham bilaman.

– Danilo, sen janjal chiqarmoqlikka o'xshaysan, ko'rib turibman. G'alamisning ko'ngli egri. Nima desang deyaver, o'zing bilasan. Men ham o'zim bilaman.

– Xudoga shukr, haligacha g‘alamislik qilganim yo‘q. Hamisha dinimiz, yurtimiz yo‘lida fidokorlik qilib kelganman. Pravoslav dini yo‘lida jonbozlik qilib urushib turganlarida, Xudo bilsin, qaysi go‘rlarda tentirab yurib, keyin ekmagan bug‘doylarini o‘rgani keladigan ba‘zi daydilardan, butxona betini ko‘rmagan, din hukmini tutmagan betavfiqlardan emasman. Bunday daydilarni tutib xo‘b adablarini berish, qay go‘rlarda sang‘ib yurganlarini surishtirish kerak edi.

– Hoy, kazak! Bilasanmiki... otishga no‘noqman, yuz sarjin joydan otgan o‘qim kishining yuragidan paron o‘tadi, xolos. Qilich chopishga ham ustaligim yo‘q, odamni qiyma-qiyma qilib yuboraman, eti oshga soladigan so‘kdek mayda-mayda bo‘lib ketadi.

Danilo qilichini bekorga charxlamaganini bilgandek qilichini cho‘qintirib olgach:

– Xo‘b, men tayyorman, – dedi.

Katerina uning qo‘liga mahkam yopishib olib:

– Begim! Esingizni yig‘ing, kimga qilich ko‘tarmoqchisiz, o‘ylasangiz-chi! Ota, soch-soqolingiz oppoq qordek bo‘lsa ham, esi yo‘q yosh boladek badjahllik qilasiz! – dedi qichqirib.

Danilo dahshat bilan baqirib:

– Xotin! Bilasanki, bu xil bemazagarchilikni yoqtirmayman, o‘z ishingni qil, aralashma! – dedi.

Qilichlar chaqir-chuqur urusha ketdi. Po‘latdan chiqqan uchqunlar ikkovi ustiga go‘yo tuproqdek yog‘ilardi. Katerina yig‘laganicha ichkari uyga kirib ketdi, qilich ovozi eshitmaslik uchun yostiqa mukka tushib qulog‘ini bekitib, yotib oldi. Ammo ikki mard o‘rtasida bo‘layotgan qilichbozlik quloqni bekitgan bilan ovozi eshitilmaydigan hazilakam emasdi. Katerinaning yurakbag‘ri pora-pora bo‘lib ketgandek edi. Qilich ovozidan a‘zoyi-badani larzaga kelardi. «Toqatim yo‘q, qolmadi sabrim, oq badanlaridan qizil qon tirqirab ketgandir. Suyukligim jon berayotgan bo‘lsa-yu, men munda yotsam!» – dedi-yu, rangi o‘chib, zo‘rg‘a nafas olib, narigi uyga kirdi.

Kazaklar bir-biriga bas kelolmay galma-gal olib, ikkovi ham mardona olishishmoqda. Katerinaning dadasi hamla qilsa u turib beradi, bu hamla qilsa u turib beradi. Shu zaylda xo'b olishishdi. Ikkovi ham g'azabga kelib, chunonam urishdi. Bir mahal qilichlari dastasidan sinib, uchib ketdi.

Katerina Xudoga shukr qilib turgan ediki, ikkovi tuffangchaga kirishishdi. Buni ko'rgan Katerina yana chinqirib yubordi.

Tuffangchalari chaqmog'ini rosladi, tepkisini ko'tardi.

Avval Danilo bek otdi, tegmadi. Dadasi nishon oldi... U keksaroq, yaxshi mo'ljallay olmaydi, ammo qo'li mahkam, titramaydi. Otdi...

Danilo bek gandraklab ketdi. Chophonining chap yengi qizil qonga bo'yaldi.

– Yo'q! O'zimni muncha arzon sotmayman. Chap qo'l emas, o'ng qo'l hisob. Devorda osig'liq turgan turk to'pponchasi bor, u meni hech darmonda qoldirgan emas. Qani, qardron oshnam, endi devordan tush! Do'stingga bir xizmat qil! – Danilo buni deb qo'lini to'pponchaga cho'zdi.

Katerinaning quti uchib, erining qo'liga mahkam yopishib, o'zini oyog'i tagiga tashlab:

– Begim! O'zim uchun tilamayman, o'lim bitta, eridan keyin umr ko'rgan xotin xotin emas, ammo o'g'lingizga boqing. Dadasi, o'g'lingizga qarang. Bechorani kim bag'riga bosadi? Kim uni erkalatadi? Qora otga minib, javlon urishni unga kim o'rgatadi, din uchun, ozodlik uchun jang qilishni, mard kazaklardek ichishni, o'ynashni kim o'rgatadi? O'g'lim, juvonmarg bo'lding, otang sendan bezor bo'libdi, sendan yuzini o'girishini ko'rdingmi! Endi bildim sizning kimligingizni, odam emas, vahshiy ekansiz! Bo'ribag'ir ekansiz, niyatingiz buzuq, tilagingiz shum, o'zingiz badbaxtsiz. Yuragingizda jilla qursa zig'irdek rahm-shafqat bor, deb o'ylagan edim. Tanangiz toshdek qattiq bo'lsa ham

odamgarchilik hissi bor, deb yurardim. Ahmoq bo'lib qoldim. Sizga xush keladi bu. Baxti qaro o'g'lingizni badbaxt vahshiy lyaxlar o'tga tashlaganida, ular xanjari o'g'lingiz qonini sochganda, qaynab turgan munga tashlaganida bolangiz faryod urisa, sizning suyangingiz go'rda yotib o'ynasa kerak. Bildim sizni men! Go'ringizdan turib o'g'lingiz tashlagan o'tni qalpog'ingiz bilan yelpib, alangalatsangiz shunga suyunardingiz!

– Shoshma, Katerina! Beri kel, shirin-shakar o'g'limni bir o'pay! Bolam, sening bir tukungni ham hech kim qimirlatolmaydi. Yurtimizning sha'n-shavkati bo'lasan, boshingda baxmal qalpoq, qo'lingda qilich bilan kazaklar qoshida javlon urasan. Ota, qo'lingizni bering, oramizdagi adovatni tashlaylik. Nima gunoh qilgan bo'lsam uzr so'rayman, gunohimning bahridan o'ting. Nega qo'lingizni bermaysiz? – dedi Danilo qaynotasiga boqib.

U bo'lsa chehrasida na g'azab, na sulhdan hech asar ko'rsatmay, turgan joyida qadalib turardi.

Katerina otasini quchoqlab:

– Otajon, bu qadar bag'ritosh bo'lmang. Daniloning gunohidan o'ting, bundan buyon sizni aslo xafa qilmaydi! – dedi.

– Qizim, seni deb gunohidan o'tdim! – dedi-yu, qizini o'pdi, biroq ko'zlari allanechuk charaqlab ketdi.

Katerina andak cho'chidi: otasining o'pishi ham, ko'zining yonishi ham unga g'alatiroq tuyildi. Danilo yarador qo'lini xontaxta ustiga qo'yib tang'irkan, hech gunohi bo'lmagani holda o'tinch so'rab, nomardlik qilganiga pushaymon yeb, o'y o'ylab turgan edi, Katerina ham shu xontaxta yoniga kelib yonboshladi.

IV

Tong yorishdi, lekin kun xira, osmonning qovog'i soliq, dalalarga, o'rmonzorlarga, keng yoyilgan Dneprga yomg'ir maydalab yog'ardi. Boyvuchcha Katerina

uyqudan turdi, lekin xafaroq, ahvoli parishon, dili tangroq.

– Begim, jonim, ajab bir tush ko'rdim!

– Azizam Katerina, nima tush ko'rding?

– Juda g'alati tush ko'rdim, xuddi o'ngimda ko'rgandek; yasovulnikida ko'rgan badburush, xunuk, bedavo odam mening otam emish. Ammo sizdan o'tinchim shuki, tushga ishonmang, tushga har balo kiraveradi! Men uning oldida qaqshab turgan emishman. Uning har bir so'zi tomir-tomirimni qaqshatar emish. Uning menga aytgan so'zini eshitsangizmi...

– Tilloim Katerina, aytaver, nima dedi?

– Aytdiki: «Katerina, menga yaxshilab boq. Men yaxshiman! Odamlar meni yomon deb bekor aytadi. Men senga eringdan ko'ra yaqinroqman. Ko'zinga boq, qanday yaxshi!» Yonib turgan ko'zlarini olaytirib menga qaradi, qo'rqqanimdan chinqirib, uyg'onib ketdim.

– Tushning o'ngidan kelish hollari ko'p uchraydi. Mayli, lekin tog' orti notinchroqligini bilasanmi? Lyaxlar yana bosh ko'tarayotganga o'xshaydi. Goro-bets hushyor bo'lsin, deb aytib yuboribdi. Biroq bekor tashvish qilibdi, o'zim ham g'aflatda emasman. Yigitlarim bu kecha o'n ikki joyga shox bosib, g'ov to'sdi. Pospolitlarni¹ qo'rg'oshin g'o'laga to'ydiramiz, polyaklar bo'lsa qamchimiz zarbidan o'ynashar.

– Bundan otamning xabari bormi?

– Otang menga ortiqcha dardisar bo'ldi! Haligacha uning nimaligini bilolmayman. Musofirchilikda yurib ko'p gunoh ishlar qilganga o'xshaydi, yo'qsa kelganiga bir oycha bo'lib qoldi, nega odam bo'lib tuzukkina bir xursandchilik qilmaydi, chehrasi sira ochilmaydi! Axir sharbatni ham ichmadi-da, hoy Katerina, eshitdingmi, Brestdagi juhudlardan zo'rg'a yalinib-yolvorib olgan sharbatimni ichmadi-ya. – Danilo qichqirib: – Hoy yigit, yerto'laga kirib, juhud-

¹ Pospolitaya rech – Polsha-Litva qirolligi.

dan olib kelgan sharbatni keltir! Hatto chag'irni ham ichmaydi, qanday balo ekan! Katerina, nazarimda otang Xudoga ham ishonmasa kerak, nima deysan bu gapimga?

– Xudo urdi, qanday gaplarni gapirasiz-a?

Danilo yigit qo'ldan sopol kosachani olarkan:

– Hayronman, xotin, hatto palid katoliklar ham chag'irni yaxshi ko'radi. Yolg'iz turklar uni ichmaydi. Hoy, bola, yerto'lada sharbatdan xo'b shimirdingmi?

– Xo'jayin, tatib ko'rdim xolos!

– Bekor aytibsan, itvachcha! Mo'ylovingga pashshalarning yopishishini qara! Yarim chelakni ichdim, deb ko'zlaring aytib turibdi. Bu kazaklar xo'b g'alati xalq-da! Oshnasidan hech narsasini ayamaydi va lekin ichkiligi bo'lsa o'zidan ortmaydi. Xotin, men anchadan beri mast bo'lganim yo'qmi, nima deysan?

– Ana xolos, anchadan beri deysiz-a, o'tgan...

– Qo'rqma, qo'rqma, bir kosadan ortiq ichmayman!

Shu paytda eshikdan kirmoqchi bo'lib engashgan qaynotasiga ko'zi tushib, kesatq bilan:

– Ana, turk so'fisi ham keldi! – deb qo'ydi.

Otasi boshidan qalpog'ini olib, qimmatbaho toza toshlar qadalgan qilichi osig'liq belbog'ini rostlarkan:

– Qizim, nima bo'ldi, kun ko'tarilib qoldi-yu, haligacha ovqating tayyor bo'lmabdi? – dedi.

– Otajon, ovqat tayyor. Hozir dasturxon yozamiz! – Katerina yog'och idish-tovoqlarni artib turgan kampir enagasiga qarab: – xurmadagi bulamug'ni olib keling! – deb buyurdi. Keyin yana: – to'xtang, o'zim olaman, siz yigitlarni chaqiring! – dedi.

Hammalari gir aylanib o'tirishdi. To'rdagi butlar turgan burchak ro'parasiga otasi o'tirdi, uning chap tomonida Danilo, o'ng tomonida Katerina bilan turli-tuman ko'k-sariq to'n kiygan o'n yigit qator o'tirishdi.

Otasi ovqatdan ozroq yegach, qoshiqni qo'yib:

– Bulamiqni xush ko'rmayman, hech mazasi yo'q! – dedi.

Danilo ko'nglida: «Aytmasang ham bilaman, senga juhudlarning uvrasi yaxshi», – deb qo'ydi. Keyin ovozini chiqarib:

– Ota, nega bulamiqni bemaza deysiz? Osh yomon bo'libdimi? Mening Katerinam bulamiqni shunday mazali qiladiki, bunday mazali ovqatni getmanlar ham ahyon-ahyonda yeydi. O'zimizning nasroniycha ovqatimizdan hazar qilmang! Bu taomni axir aziz avliyolar suygan.

Otasi churq etmadi, Danilo ham jim bo'ldi.

Keyin karam bilan olxo'ri aralash qovurilgan mol go'shti keltirildi. Katerinaning otasi karamni qoshiqlab olib:

– Mol go'shtini jinim suymaydi! – dedi

– Nega mol go'shtini yoqtirmaysiz? – so'radi Danilo.

Qaynota javob berish o'rniga yana battarroq qovog'ini solib oldi.

Katerinaning chol otasi qora bug'doy bo'g'irsog'ini sutga qo'shib yedi-yu, boshqa narsa yemadi, keyin chog'ir ham ichmadi. Ammo uning o'rniga qo'ynidagi tunuka idishdan qora suvga o'xshagan narsa quyib ichib oldi.

Danilo ovqatdan keyin xo'b yaxshi uxlab, kechga yaqin turdi. Uyqudan turgach, qo'l ostidagi askarlarga noma yozdi. Boyvuchcha xotini bo'lsa so'rida o'tirib oyog'i bilan belanchagini tebratardi. Danilo bekning chap ko'zi nomada bo'lsa, o'ng ko'zi darchada edi. Darchadan qaraganda uzoqdagi tog'-toshlar va Dnepr daryosi ko'rinib turardi. Dneprning u beti yashil chakalakzor, osmonda bulutlar tarqalib, havo ochildi, lekin Danilo na osmonni, na yashil chakalakzorni tomosha qilardi. Uning ko'zi turtib chiqib turgan joydagi ko'hna qal'ada edi. Uning nazarida qal'aning kichkina darchasi ochilib, chiroq ko'ringanday bo'ldi-yu, lekin tiq etgan tovush yo'q. Hamma yoq jimjit. Xayolida ko'rindi shekilli. Daryoning guvullashidan boshqa bo'lak ovoz eshitilmaydi, uch tomondan bir-birini quvalashib kel-

gan to'liqning sohilga urilgan ovozi eshitiladi, xolos. Daryo yuvosh, sho'rish yo'q, keksalardek javraydi, qaqshaydi-yu, lekin tug'yoni yo'q. Daryo hammadan beozor. Atrofida gilarning bari unga begona – o'zga. Tog'lar, daraxtzorlar, o'lanzor, chamanzorlar hammasi unga yov. Ular ustidan arz qilgani Qora dengizga chopadi.

Keng daryo ustida bir qayiqning qorasi ko'rindi, tog' ustidagi qal'ada ham yana bir narsa yiltiraganday bo'ldi. Danilo sekingina hushtak chalgan edi, sodiq yigitlardan biri yugurib chiqdi.

– Stetsko, tez bo'l, o'tkir qiliching bilan miltig'ingni ol, ketimga tush!

Xotini Katerina:

– Ketyabsizmi? – deb so'radi.

– Ha, xotin, ketyabman, hamma yoqni bir qarab chiqay, joyidamikin?

– Yolg'iz qolgani qo'rqaman. Uyqu bosib ketyabdi. Agar yana tushimga kirsa nima qilaman? Tushimmi yo o'ngimmi o'zim ham yaxshi bilmayman, xuddi o'ngimdagidek.

– Kampir yoningda qoladi-ku; dahlizda, tashqari hovlida yigitlar yotishibdi!

– Kampir allaqachon uxlab qoldi, yigitlarga ishon-gim kelmaydi. Begim, meni uyga qamab, ustimdan qulflab, kalitni o'zingiz bilan olib keting. Shunda ko'nglim tinchroq bo'lib qo'rqmayman. Yigitlar eshik tagiga kelib yotishsin!

Danilo miltig'ining changini artib, piltaxonasiga dori solarkan:

– Mayli, shunday qila qol, – dedi.

Sadoqatli yigiti Stetsko shaylanib, tayyor bo'lib turgan edi. Danilo barra bo'rkini kiyib oldi, derazani berkitdi. Eshikni tambalab qulflagach, uxlab yotgan yigitlar orasidan bildirmaygina o'tib, asta tashqariga chiqdi.

Osmonda bulut qolmadi. Daryo tomondan mayin shabada esar, uzoqdagi baliqchi qushlarning chiyil-

lagan ovozi bo'lmasa, atrof chuqur sukunatga botgan edi. Shu sukunat ichida bir tarafdin shitirlagan ovoz eshitildi... Burulbosh sodiq yo'ldoshi bilan birga shox to'silgan g'ov ortidagi tikan chakalak panasiga yashirindilar. Ikki yonida ikki to'pponcha, belida bir qilich bilan qizil choponli kimsa tog'dan tushaverdi. Danilo chakalak orasidan mo'ralab qaragach:

– Qaynotam-ku! – dedi. – Stetsko, shu mahalda qayerga ketayotgan ekan, nima qilar ekan? Sen hushyor bo'l, qarab tur-chi, qayoqqa borar ekan, – dedi.

Qizil to'nlik odam tog'dan daryo yoqasiga tushdi, keyin tog' tepasidagi qal'a tomonga burilib ketdi.

– Ha, bildim qayoqqa ketayotganini, – deb qo'ydi Danilo. – Stetsko, sen nima deysan? Jodugar makoniga ketyabdimi?

– To'g'ri, Danilo bek. Xuddi o'sha yerga, boshqa joyga emas. Agar u yerga kirmagan bo'lsa narigi tomonga o'tganda ko'rinardi, qal'aga yaqinlashganda g'oyib bo'ldi.

– Shoshmay tur, bu yerdan chiqib olaylik, izidan poylab boramiz, bir sir borga o'xshaydi. Xotin, otang tuban odam, degan edim-ku, qilgan ishining hammasi taskari, kofirning ishi demabmidim.

Danilo sodiq yigiti bilan allaqachon daryo yoqasiga yetib keldi. Qal'a atrofidagi chakalakzor ularni ko'zdan g'oyib qildi! Yuqoridagi darcha sekin yorishdi. Pastda turgan ikki yigit yuqoriga qanday chiqish mulohazasini qilardi. Qal'aning na darvozasi, na eshigi ko'rinadi. Hovli tomondan yo'l bo'lsa kerak, lekin hovliga kirish iloji bormi? Zanjirlarning ovozi, itlarning yugurishi uzoqdan eshitilib turibdi.

Danilo darcha oldidagi chinorga ko'zi tushib:

– Haligacha o'y o'ylab turganimni qara. Sen azamat shu yerda tur, men chinor tepasiga chiqib qaray, oynadan ko'rsa bo'ladi, – dedi.

U belidagi qilichining ovozi chiqmasin deb, belbog'ini yechib qilichni tashladi. Keyin shoxma-shox sakrab,

daraxt tepasiga chiqdi. Darchadan hali ham yorug' tushib turgandi. Shundoqqina darcha oldidagi shoxga o'tirib, bir qo'li bilan butoqni ushlab olib darchadan mo'ralab qarasa, ichkarida chiroq yo'g'-u, lekin yorug'. Uying devorlariga g'alati xatlar yozilgan. Devorda har xil asboblar osig'liq, lekin hammasi g'alati, na turklarda, na qrimlarda, na lyaxlarda va boshqa nasroniyalarda, na dong'i ketgan shved xalqida bu xil yarog'-aslah bor. Shiftda ko'rshapalaklar uchib yuribdi, devor va eshiklarga ularning soyasi tushardi. Bir mahal hech bir ovoz chiqarmasdan, g'irchillasdan eshik ochildi.

Qizil choponlik kimsa to'ppa-to'g'ri oq dasturxon yozilgan xontaxta yoniga kelib to'xtadi. Danilo: – «Qaynotam, qaynotam», – deb sal pastroq tushib, o'zini butoq panasiga oldi.

Lekin kelgan qizil choponlikning fursati yo'q, darchadan birov qarayabdimi-yo'qmi parvo qilmaydi. Xafa bo'lib keldi, achchig'i chiqqan, noxush. Stol ustiga yozilgan dasturxonni yig'ishi bilan uyni ko'kimtir yorug' bosdi. Ammo boyagi zarhal chiroq yorug'i bu ko'kimtir nur ichida ko'm-ko'k dengiz suviga g'arq bo'lib, marmardek toblanib jilvalanardi. Xontaxta oldida turgan odam bir xumchani stolga qo'yib, allaqanday giyohlardan xumcha ichiga tashlayverdi.

Danilo tikilib qarab turgandi, ichkarida turgan odamning qizil to'ni g'oyib bo'lib, turklar kiyadigan keng shalvar paydo bo'ldi, belida to'pponchalari, boshida ruscha ham emas, polyakcha ham, allaqanday g'alati xat yozilgan telpak paydo bo'ldi. Qarab tursa bir mahal yuzi ham o'zgarib, burni osilib, lablari do'rdayib osildi, og'zi birpasda qulog'iga yetib qoldi, tishlari og'zidan chiqib ikki tomonga qarab o'sib ketdi, xullas yasovulning to'yida ko'ringan xunuksurat odamga aylandi. Burilbosh o'z ichida, Katerina, tushing to'g'ri ekan, deb qo'ydi.

Sehrgar stol atrofida yura boshladi, devordagi alomatlar tez-tez o'zgarib, ko'rshapalaklar ham jadal olib ucha boshladi. Ko'kimtir nur xira tortib, keyin butun-

lay o'chdi. Nur o'chgach, uyning ichi mayin qizg'ish bo'lib yorishdi. Go'yo chiroyli bu nur qo'ng'iroqdek ovoz chiqarib, uyning har tarafiga yoyilgandek bo'ldiyu, birpasda o'chib uyni qorong'i bosdi. Hamma yoqni jimjitlik bosgan sokin bir kechada ohista-ohista esgan shabada ko'zgudek suvning yuzida gir-gir aylanib, kumushdek tol barglarini suvga egayotgandek ajab bir xush ovoz eshitalardi, xolos. Daniloning nazarida ichkarida oy yorishib, yulduzlar o'ynab yurgandek, ko'm-ko'k osmon jimirlashib, kechaning salqin shabadasi uning yuziga tekkandek bo'ldi. So'ngra xayolida, ichkarida ko'ringan bu manzara osmon emas, balki uning o'z oromgohiga o'xshaydi, tushimmi-o'ngimmi deb mo'ylovini tortib ko'rди. Devorda uning tatar va turk qilichlari osig'liq, tokchalarda idish-tovoqlari terig'liq, xontaxta ustida non bilan tuz, o'rtada belanchak osig'liq... Lekin uydagi butlari o'rnida vahimali suratlar, so'rida... Shu onda tuman yog'ilib, hammani ko'zdan g'oyib qildi, uyni qorong'ilik bosdi va uy yana yorishdi. Qip-qizil bo'lib yorishdi, sehrGAR boshida sallassi bilan tippa-tik turipti. Ohista chiqayotgan ovoZlar endi balandroq ko'tarildi. Mayin qizil shu'la ravshanlandi. Uyning o'rtasida bulutga o'xshagan oq bir narsa hilpillab paydo bo'ldi. Daniloning nazarida hilpillab, oqarib turgan bu narsa bulut emas, xotin kishiga o'xshaydi. Biroq xotin bo'lsa uning vujudi nimadan, havodanmi? Nega oyog'i yerga tegmaydi? Hech narsaga suyanmay muallaq turibdi. Butun badani shu'la urib yorishib turibdi, devorga bitilgan alomatlar jimirlashib o'ynashadi. Xotin yop-yorug' boshini sekin bu tomonga qaratdi. Zumraddek ko'zlarida zaif bir nur, jingalak-jingalak bo'lib yelkasiga tushgan kokillari g'ira-shira tumanga o'xshaydi. Lablarida qon yo'q, ertalab endi yorishib kelayotgan oftob nuridek so'niq, nimjon qoshlarining qorasi ham so'niq... Oh! Katerina-ku! Shu onda Daniloning a'zoyi-badanida mador qolmagandek bo'ldi, gapiray desa lablari qimirlaydi, ovozi chiqmaydi.

Jodugar qimirlamasdan joyida tek turibdi.

– Qayerda eding? – deb soʻragan edi, oldida turgan xotin titrab ketdi.

– Hoy sen! Nega meni chaqirib keltirding? – dedi alam bilan. – Qanday shod edim. Tugʻilib, oʻn besh yoshingacha yayrab yurgan joylarda edim. Qanday goʻzal joylar! Bolalik chogʻlarimda yurgan, oʻynagan, kulgan joylarim qanday goʻzal koʻkalamzor, chamanzor edi. Chamandagi gullar hali ham oʻsha, uyimiz, chorbogʻimiz qanday boʻlsa shunday turibdi! Mehribon onam ogʻushiga tortib qanday quchoqlab yotar edi. Koʻzlarida qanday mehr nuri bor edi! Erkalatib, silab-siypab lablarimdan, yuzimdan oʻpard, malla sochimni tarardi... Ota! – dedi-yu, nursiz koʻzlarini unga tikdi. – Ota! Nega onamni soʻydingiz?

Jodugar barmogʻini nayzalab, poʻpisa qildi:

– Bu gapni men sendan soʻraganmidim? – dokadek hilpillab turgan goʻzalning badaniga larza tushdi. – Shu paytda egang qayerda?

– Egam Katerina hozir uyquda, men fursatni gʻanimat bilib, tanasidan chiqib parvoz qilib ketdim. Anchadan beri onamni koʻrgim kelardi. Birdan oʻn besh yashar bola boʻlib qoldim, qushdek yengil tortdim. Nega meni chorlading?

Jodugar eshitar-eshitilmas qilib ohistagina:

– Kecha aytgan soʻzlarim yodingdami? – deb soʻradi.

– Yodimda, yodimda. Lekin u gaplaringni unutilish uchun nima desang berardim. Bechora Katerina! Ruhi bilgan narsalarning koʻpini u bilmaydi.

Danilo koʻnglida, u Katerinaning ruhi ekan, deb qoʻydi va lekin qimirlashga hali ham majoli yoʻq.

– Ota, tavba qiling! Qoʻlingizda jon berganlarning har biri goʻrida tik tursa qoʻrqmaysizmi?

Jodugar dahshat bilan:

– Sen yana eski gaplarni boshlayabsanmi? Men aytganimni qildiraman, murodimga yetmay qoʻymayman. Katerinani oʻzimga moyil qilmaguncha qoʻymayman!

Arvoh alamli bir ovoz bilan ingrab:

– Siz ota emas, gazandasiz! Yo‘q, aytganingiz bo‘lmaydi, murodingizga yetmaysiz, jodugarlik bilan arvohni chaqirishni, uni qiynashni bilibsiz, lekin ruh Xudodan boshqa hech kimga itoat qilmaydi. Katerina-ning tanasida men bor ekanman, u xudobezorlarning yomon yo‘liga kirmaydi. Ota, qiyomat yaqin, agar siz otam bo‘lsangiz ham vafodor erimga xiyonat qilishga meni majbur etolmasdingiz. Erimni sevmasam, vafosi bo‘lmasa ham baribir haqqiga xiyonat qilmas edim, chunki ahd-paymonini buzganlardan, vafosizlardan Xudo bezor.

Shu paytda go‘zal xotin nursiz ko‘zlarini Danilo qarab turgan darcha tomonga tikdi, qaradi-yu jim, qimir-lamay qoldi...

Jodugar:

– Qayoqqa qarayabsan? Kimni ko‘rding, u yerda? – dedi qichqirib. Katerinaning arvohi titrab ketdi. Ammo Danilo allaqachon pastga tushib vafodor hamrohi Stetsko bilan qir tomonga jo‘nab qoldi. Danilo yo‘lda ketarkan, botir yuragiga allaqanday vahima tushib, ko‘nglida «dahshat, dahshat!» der edi. Birozdan keyin uyiga yetib keldi. Hovlisidan o‘tib ichkari kirdi. Hovli-da posbonlik qilib uxlamasdan tamaki chekib o‘tirgan bir yigitdan boshqa hamma qattik uyquda yotardi.

Osmon to‘la charaqlagan yulduz.

V

Uyg‘onib ketgan Katerina gul tikkan yengining uchi bilan ko‘zlarini ishqalarkan, tepasida turgan erining boshidan oyog‘igacha tikilib:

– Xo‘b yaxshi bo‘ldi uyg‘otganingiz! Vahimali yomon bir tush ko‘rdim, nafasim tiqilib, bo‘g‘ilib ketdim. Voy-ey!.. Jonim chiqquday bo‘ldi, – dedi.

– Nima tush ko‘rding, haligi emasmi? – Burulbosh boya ko‘rganlarini xotiniga bir-bir so‘zlab berdi.

Katerina hayron bo'lib:

– Begim, siz buni qanday bildingiz? – dedi. – Lekin siz aytgan gaplarning ko'pini men bilmayman. Otam onamni o'ldirganini ko'rganim yo'q. O'liklarni ham ko'rganim yo'q. Yo'q, begim siz andak boshqacha so'zlayabsiz. Voyey! Otam qursin, qanday qo'rqinchli!

– Men aytganlarning ko'pini tushingda ko'rmaningga ajablanma, ruhing bilgan narsalarning o'ndan birini ham bilmaysan. Otang dajjol, jodugar ekanini bilasanmi? Bultur lyaxlar bilan birga bo'lib qrimliklar ustiga otlangan vaqtimda (men u vaqtda bu kofir xalqqa yordamlashar edim) ibodatxona rahnamosi aytgan ediki, xotin, bu odam valiylardan edi, shu kishi dajjol, har kimning arvohini chaqira oladi, degan edi. Odam uxlaganda ruhi tanasidan chiqib, farishtalar bilan birga arshi a'loda sayr qilib yurar emish. Avval dafa ko'rishdayoq otangning basharasi menga yoqmagan edi, agar uning bunaqaligini bilsam seni olmagan bo'lar edim; shayton jinsi bilan urug' bo'lib gunohga qolmas edim, seni tashlab ketardim.

Katerina yuzini ikki qo'li bilan bekitib:

– Begim, mening gunohim nima? Suyukligim, aytting-chi, men xiyonat qildimmi sizga? Aybim nimaki muncha g'azab qilasiz? Xizimatingizni bajo keltirdimmi? Aysh-ishrat majlisidan sarxush kelganingizda ko'nglingizni og'ritadigan bir so'z aytdimmi? Yoki qora qosh o'g'il tug'ib bermadimmi?.. – deb ho'ngrab yig'ladi.

– Katerina, yig'lama, seni endi bildim, aslo tashlab ketmayman, hamma gunoh otangda.

– Otang demang uni menga! Endi u menga ota emas, bezorman undan, unga o'xshagan otadan kechdim! Xudobezor iblis! Suvga oqsa ham, o'lsa ham qo'limni uzatmaganim bo'lsin. Bexosiyat giyohdan tanasi qurib qovjirasa ham bir ho'plam suv bermayman. Mening otam ham, onam ham, umr yo'ldoshim ham sizsiz!

VI

Jodugar Danilo bekning chuqur yerto'lasida qo'l-oyog'i zanjirda yotibdi. Ustidan bir emas, uch qulf solingan. Daryo yoqasidagi tog' tepasidagi shay-tonxona makoni o't ichida yonmoqda. Qondek qip-qizil alangalar ko'hna bu uyning devorlari atrofida gir-gir aylanmoqda. Jodugarning zindonga tushishiga bois uning iblisligi ham, Xudobezor ishlari ham emas. Bu ishlarning jazosini Xudoning o'zi berar. Rus xalqiga xiyonat qilib, uning dushmanlari bilan birlashib, Ukraina xalqini katoliklarga sotmoqchi, cherkovlarimizga o't qo'ymoqchi bo'lganidan kishanga tushdi. Jodugar xafa, ko'ziga butun dunyo qorong'i, boshida tun qorong'isidek qora xayollar aylanadi. Atigi bir kunlik umri qoldi, ertaga yorug' dunyo bilan vidolashadi, jazosini ko'radi. Ertaga ko'radigan jazosi yengil emas, agar boshqa batarroq jazo bermasalar, tiriklayin qaynoq suvga solib pishirsalar yoki terisini shilsalar kerak. Jodugarning baxtiqaro boshi solig'liq. O'lim soati yaqinlashayotganini bilib, tavba qilayotgandir, biroq Xudo qoshida qilgan gunohi kechiriladigan gunoh emas. Yerto'laning yuqorisida temir panjara qoqilgan kichkina tuynuk bor. Qo'l-oyog'idagi zanjirlarini chaqirchuqur qilib, qizim o'tib qolmasmikan degan umidda tuynukka kelib qaradi. Qizi rahmdil, ko'ngli yumshoq, kek saqlaydigan emas, otasiga rahmi kelsa ajabmas... Lekin tuynuk oldidan o'tgan hech kim ko'rinmadi. Quyi qarab ketgan yo'ldan hech kim yurmaydi; bu yo'ldan yana pastroq tushilsa daryo bo'yiga chiqiladi. Daryoning hech kim bilan parvosi yo'q, daryo gurillab mavj uradi, uning tinmasdan bir maromda gurillashi bandining jonini yana siqadi.

Yo'lda ketayotgan birovni ko'rib qoldi, bandi uni ko'rib, oh tortdi. Yana jimjit, hech kim yo'q. Yashil beshmati shamoldan hilpillab, boshida kimxob durracha bilan yuqoridan yana birov tushib kelaverdi... Ke-

layotgan Katerina. Zindonda yotgan bandi uni ko'rib, tuynukka yastanib yotib oldi. Keldi, juda yaqin kelib qoldi...

– Katerina! Qizim, rahming kelsin, rahm-shafqat qil!..

Undan sado chiqmadi, quloq solgisi ham kelmadi, qamoqxonaga qayrilib ham qaramasdan o'tib ketdi. Butun jahon ko'ziga zindon ko'rindi. Daryoning shovullagan ovozi ham mungli. Yuraklarda qayg'u ila hasrat. Bu qayg'u, bu hasratni jodugar biladimi?

Kun og'ib, kech kirdi. Oftob allaqachon botdi, shom bo'ldi. Salqin tushdi, qayerdadir ho'kiz ma'radi. Allaqayerlardan qo'shiq ovozi eshitildi. Ishdan qaytib kelayotganlar bo'lsa kerak. Daryoda bir qayiqning qorasi ko'rindi... Bandi bilan kimning nima ishi bor. Osmonda kumush o'roqday bo'lib oy chiqdi. Ro'paradan ham bir odam kelaverdi, qorong'ida uning kimligini bilib bo'lmaydi. Hali o'tib ketgan Katerina qaytib kel-yabdi shekilli.

– Qizim! Xudo haqi, rahm qil, yirtqich bo'rilar ham o'z onasini o'ldirmaydi, badbaxt otangga hech bo'lmasa bir boq. –

Quloq solmasdan o'tib ketdi. – Qizim, bechora onang hurmati!.. – Katerina to'xtadi. – Beri kel, so'nggi so'zimni tingla!

– Xudodan qaytgan noinsof, nega meni chaqirdingiz? Qizim demang meni! Ota-bolalik o'rtamizda qolmadi... Bechora onamni o'rtaga solib mendan nima tilaysiz?

– Katerina! Paymonam to'ldi, ering meni nima qilmoqchi bo'lganini bilaman. Baytal dumiga bog'lab sudratmoqchi yoki bundan ham battarroq bir jazoga solmoqchi...

– Gunohlaringizga baravar keladigan jazo olamda bormi? Jazoingizni ko'ring, hech kimsa sizni yo'qlamas.

– Qizim! Men bu jazodan qo'rqmayman, meni vahimaga solgan u dunyoning azobi... Qizim, sen pok,

ruhing Xudoning makonida sayr qilgusidir. Lekin Xudo urgan otangning joni do'zax o'tida kuyar, bu o't sira o'chmas, borgan sari shiddatlanar, bu o'tga qatra suv uruvchi bo'lmas, birdan shamol kelib sovutmas...

Katerina yuzini o'girib:

– Bu azobdan sizni qutqarish qo'limdan kelmaydi, – dedi.

– Katerina, to'xta, bir so'z aytay. Meni emas, jonimni qutqarish qo'lingdan keladi. Sen bilmaysan, Tangrin-ing dargohi keng, marhamati ulug'. Avliyolardan Pavl qissasini eshitganmisan, shuncha gunohkor bo'lsa ham tavba qilib, oxirida valiylar qatoriga kirdi.

– Joningizni azobdan qutqarish uchun mening qo'limdan nima keladi! Buning tadbiri mendek zaifa xotinlar ishimi? – dedi Katerina.

– Agar men bu bandilikdan qutulsam, barcha yomonligimni tashlardim. Tavba qilib g'orlarda ma-kon qilardim. Jun qop qiyib kecha-kunduz Xudoga yig'lab, umrimni toat-ibodat bilan o'tkazardim. Et u yon tursin, baliqni ham og'zimga olmasdim, tagimga to'shak solmasdim, toat-ibodatdan boshqa bilan ishim bo'lmasdi. Xudoning rahmi kelib gunohimning loaqal yuzdan birini kechmasa o'zimni tiriklayin ko'mardim yoki devor ichiga kirib tosh qalardim, yemoq-ichmoqni tark qilib jon berardim, bor-yo'q dunyomni faqirlarga ulashardim, qirq kecha-yu qirq kunduz haqqimga duo qilardilar.

Katerina o'ylanib qoldi:

– Eshikni ochganim bilan zanjiringni uzolmayman, – dedi.

– Zanjirdan qo'rqmayman. Sen mening qo'l-oyog'im kishanda deysanmi. Yo'q, men ular ko'zini bog'ladim, qo'lim o'rniga quruq yog'och uzatdim. Mana boq, qo'lim zanjirda emas, – deb o'rtaroqqa borib turdi. – Men bu devorlarni ham pisand qilmasdim, teshib chiqib ketardim, lekin bu devorlarning qandayligini ering ham bilmaydi, bu hujrani bir kimyogar avliyo qurgan. Avliyo qulflab

ketgan qulfning kaliti topilmaguncha bundagi bandini hech kim qutqarib ketolmaydi. Bu yerdan qutulib chiqsam, men ham o'zimga shunday bir tilsim g'or qilay.

Katerina eshik oldiga kelib:

– Xo'p, men sizni chiqarib yuboray, lekin aldasangiz nima qilaman? Tavba qilmay yana iblisga qo'shilib ketsangiz men nima qilaman? – dedi.

– Yo'q, Katerina, dunyoda bir necha kunlik umrim qoldi. O'ldirmasalar ham ajalim yaqin. O'zimni o'zim do'zax azobiga solaman, deb o'ylaysanmi?

Qulf ochildi.

Jodugar Katerinani o'pib xayrlashdi:

– Xush qol, seni Xudo o'z panohida saqlasin, bolam, – deb ketdi.

Katerina:

– Misli yo'q gunohkor, menga yaqin kelmang, tezroq keting!.. – deguncha ham bo'lmay jodugar allaqachon g'oyib bo'ldi.

Katerina qilgan ishidan o'zi qo'rqib, vahima bilan devorlarga alanglab:

– Chiqarib yubordim, erimga endi nima deb javob beraman? Rasvo bo'ldim. Tiriklayin go'rga kirishdan boshqa ilojim qolmadi! – dedi-yu, faryod urib yig'laganicha bandi o'tirgan to'nkaga yiqilguday bo'ldi. Keyin ohistagina: – Lekin uning imonini qutqarib savob ish qildim. Ammo erimga nima deyman... Umrimda endi birinchi marta uni aldadim. Qanday qilib unga yolg'on so'zlayman, qanday azob, qanday uqubat. Birov kelayotganga o'xshaydi! Erim! – dedi-yu, toqati qolmay hushidan ketib, yiqildi.

VII

Katerina ko'zini ochib, oldida turgan kampir enagasini ko'rди.

– Menman, jonim qizim, men! Dilporam, menman! – derdi kampir.

Kampir uning boshiga engashib, shivirlab bir narsalar o'qir va qurishgan qo'llari bilan uning yuziga sovuq suv separd.

Katerina boshini ko'tarib, u yon-bu yon qaragach:

– Qayerda turibman? Bu oqqan Dnepr-ku, orqamga qarasam tog'... Qayerga adashtirib keltirdingiz meni!

– Seni men adashtirganim yo'q, adashgan joyingdan topib keldim. Rutubatga to'lgan yerto'ladan ko'tarib chiqdim. Ering Danilodan baloga qolmagin, deb ustingdan qulflab qo'ydim.

Katerina beliga qarab:

– Kalit qani, yo'q-ku, – dedi.

– Ering jodugarni ko'rish uchun kalitni belingdan yechib oldi, bolam, – dedi kampir.

– Ko'rish uchun deysizmi?.. Endi nima qilaman? Rasvo bo'ldim! – deb qichqirib yubordi Katerina.

– Xudo o'z panohida saqlasin, bolam! Tovushingni chiqarmasang bo'ldi, jigarim, hech kim bilmaydi!

Danilo xotini tepasiga kelib:

– Mal'un iblis qochibdi! Eshitdingmi, Katerina, qochibdi! – dedi. Ko'zlarida o't yonar, titrashidan belidagi qilichi sharaqlar edi.

Katerinaning joni qolmadi. Titrab-qaqshab:

– Jonim, birov chiqarib yuboribdimi? – dedi zo'rg'a.

– Rost aytasan, birov chiqarib yuboribdi, lekin chiqarib yuborgan shayton. Buni qara, jodugarning qo'llari o'rniga zanjirga yog'och o'ralib turibdi Xudoning ishini qaraginki, shaytonni kazak qo'lidan xalos qilibdi! Agar bu narsa yigitlarimdan birontasining xayoliga kelsa, va men bilsam... bilmadim men qanday jazo berardim unga!

– Agar qo'yib yuborgan men bo'lsam-chi?.. – Beixtiyor aytib yubordi-yu, ammo bu gapdan o'zi qo'rqib jim bo'lib qoldi.

– Agar sen shunday o'ygaga borgan bo'lsang, sendek xotindan kechardim, qopga tiqib daryo qa'riga tashlardim...

Katerinaning nafasi ichiga tushib ketdi, nazarida boshidagi sochlari duv to'kilgandek bo'ldi.

VIII

Chegaraga yaqin yo'l ustidagi karvonsaroyda lyaxlar yig'ilishib, ikki kundan beri aysh-ishrat qilib yotishibdi. Nomardlar ozmuncha emas, biron talonga otlangan bo'lsalar kerak, miltiqlar ham bor, poshnalarida ching'ildoqlar, hammasi shop-u shaloplik. Ulug'lari kayf-safo qurib, qilgan ishlaridan maqtanadi. Dinimizni mazax qiladi, Ukraina xalqini bizning malayimiz, xizmatkorimiz deydi. Ag'anashib yotgan joylarida mo'ylovlarini burab, chiranishadi. Ksendzlar ham bor. Ksendzlar ham o'zlariga munosib, aftiga qarasang nasroniy popiga sira o'xshamaydi, hammasi aralash-quralash birga ichishib aysh-ishrat qilaverishadi, bemaza, uyatli gaplarni aytaverishadi. Boshqa fuqarolari ham ulug'laridan qolishmaydi. Yirtiq choponlarining yengini orqaga tashlab, kerilib, o'z xayollarida juda yarashgandek savlat qilib yuradi. Qartabozlik qilib, bir-birining burniga qarta bilan chertishadi. Begona xotinlardan bir qanchasini ergashtirib kelibdilar, shovqin-suron, urush, janjall.. Quturishib sho'xlik qilishadi, juhudni soqolidan ushlab peshonasiga but chizishadi. Paxtavonlik qilib, miltiq otib xotinlarni qo'rqitishadi, nopok poplari bilan qo'l ushlab o'yin tushishadi. Rus tuprog'iga kelgan tatarlar ham bunday nojo'yaliklarni qilmagan edi. Rus elining gunohi ko'p shekilli, bunday haqoratlarga qoldi! To'sto'polon ichida Danilo bekning u tomondagi qo'rg'oni, chiroyli xotini to'g'risida ham gap chiqib qolardi... Bu nomard o'g'rilar bu yerda yaxshilikka to'plangan emas!

IX

Danilo bek oq uyida tirsagiga tayanib xayol surib kursisida o'tirardi. Boyvuchchasi Katerina so'rida qo'shiq kuylardi.

– Xotin, bilmadim, negadir xafa bo‘lib ketyabman!
– dedi Danilo. – Boshim og‘rib, yuragim siqilyabdi.
Diltang bo‘lib diqqatim oshib ketyabdi! Ajalim yaqin-
lashib, shu orada yurganga o‘xshaydi.

Katerina: «E! Shamchirog‘im, umr yo‘ldoshim bag‘-
rimga keling, yelkamga boshingizni qo‘ying! Nega bun-
day qora xayollarga cho‘masiz», – demoqchi bo‘ldi-ku,
lekin botinolmadi. Gunohkor bo‘la turib eriga erkalik
qilgani o‘zi uyalib xafa bo‘ldi.

– Xotin, so‘zimga quloq sol. Men o‘lsam o‘g‘limni
tashlama. Tashlasang Xudoning qahriga uchraysan.
Go‘rda yotgan suyaklarim chirimay seni qarg‘ab yotar.
Arvohim norozi bo‘lar.

– Begim, bu gaplaringiz nimasi, xotinlarni mush-
tipar ojiza, deb mensimagan sizmasmidingiz, endi
o‘zingiz ojizalarning gapini qilasiz. Siz hali dunyoda
ko‘p yashamog‘ingiz kerak.

– Yo‘q, Katerina, o‘limim yaqinligini bilib turib-
man. Yuragim siqilib, dunyo ko‘zimga qorong‘i. Do-
rilomon zamonlar o‘tdi, xo‘b yaxshi zamonlar edi,
endi u vaqtlar qaytmas. Qo‘shinimizning sha‘n-
shavkati bo‘lgan keksamiz Konashevich¹ tirik edi. U
zamondagi sarbozlarimiz hozir ko‘z o‘ngimda saf-saf
o‘tayotir. U zamonlar oltin zamon edi. Getmanimiz
qora otga minib qo‘lida cho‘qmor bilan turar, botir-
u shotirlari atrofida hozir turardi. Zaporojyelik bot-
irlar qip-qizil alvon kiyimlarga g‘arq bo‘lib turardi.
Getman so‘z boshlaganda hamma jim bo‘lib tinardi.
Burungining ishlari, Secha zamoni yodiga tushib, u
vaqtlarni qo‘msab yig‘lardi. E, xotin, burungi vaqt-
larda turklar bilan qilgan qirg‘inimizni bilmaysan-da.
Boshimda qilich jarohatidan qolgan yamoq hali ham
bor. To‘rt yerimdan o‘q teshib ketgan. Yaralarimning
hech qaysisi haligacha bitgani yo‘q. Qancha-qancha

¹ Sagaydachniy degan laqab olgan Petr Konashevich Ukraina getmani, ya‘ni podshosi edi.

tilla g'animatimiz bo'ldi! Askarlarimiz qimmatbaho javohirlardan telpak-telpak olishdi. Otlarni aytgin. Haydab ketgan otlarimizni senga aytgan bilan tamom qilib bo'lmaydi. Afsuski, endi bunday janglar qilolmayman! Qariganim yo'q, badanimda quvvatim bor va lekin qilichim qo'limda turmaydi, umrim behudaga o'tmoqda, nimaga yashab yurganimni o'zim ham bilmayman. Ukrainada tartib qolmadi. Askar boshi bilan yasovullar bir-biri bilan itdek olishadi. Hammasiga bosh bo'ladigan bir ulug' yo'q. Boyonlarimiz hamma rasm-odatimizni polyaklarnikiga o'xshatib yubordilar. Hamma quv bo'lib ketdi, Rim papasiga itoat qilib imonini sotdi. Juhudlar kambag'al xalqni ezyabdi. Esiz-esiz, zamon o'tib ketdi! Yoshligimdan nima qoldi! Hoy bolam, yerto'ladan bir oyoq sharbat keltir! O'tgan baxtimni, qismatimni sog'inib, o'tgan yillarni qo'msab bir ichay!

– Begim, mehmonlarni nima bilan kutib olamiz? To'qay tomondan lyaxlar kelishyapti! – dedi tashqaridan kirib kelgan Stetsko.

– Nima uchun kelayotganlarini bilaman, – dedi Danilo o'rnidan turarkan. – Sadoqatli yigitlarim, otlarni egarlang, yarog'-aslahangizni taqing, qilichingizni yalang'ochlang! Qo'rg'oshin talqondan ham oling, mehmonlarning izzati bajo kelsin!

Biroq kazaklar otlariga minib, tuffang miltiqlarini o'qlaguncha ham bo'lmay, lyaxlar kuzda to'kilgan xazondek tog' bag'riga to'kilib chiqishdi.

Hammadan oldinda zarbop kiyimlar kiyib savlat bilan yo'rtib kelayotgan, qorni katta polyaklarni ko'rgan Danilo:

– E-ha, yoqalashadiganlar ko'p-ku! Yana bir marta maydonda javlon urish nasib ekan! Ey kazak, oxirgi marta to'yguningcha yayrab ol! Yigitlar, bugun bizning to'y, yayrang!

Tog'ma-tog' yurib jang qila ketdilar. Ma'raka boshlanib o'lim bozori qizidi, qilichlar o'ynadi, tig'-

lar sakradi. Otlar xangillab har tarafga chopdi, g'avg'odan bosh garang bo'ldi, tutun ko'zni ko'r qildi. Hamma aralash-quralash bo'lib ketdi, lekin kazak do'st qayerda, dushman qayerda, biladi. Vijillab kelgan o'qi otliqni otdan uchiradi, qilichining zarbasi boshlarni uzadi, uzilib tushgan bosh g'ildirab, dumalab ketadi.

Olomon ichida Danilo bekning tepasi qizil bo'rki ko'rinadi, yashil choponi ustidan bog'lab olgan zarrin kamari ko'zga chalinadi, chora otining yoli to'zib o'ynaydi. Lochindek har tarafga parvoz qiladi, na'ra urib Damashq shamshiri bilan o'ng-so'lni uradi, chopadi! Kazak yigiti chop, kes, javlon ur, armoning qolmasin, lekin oltin-kumushga, kimxob choponlarga nazar solma, oltin-kumushni, javohirlarni oyog'ing ostiga olib bos, paymol et! Mard yigit, armoning qolmasin, javlon urib qol. Ammo ketingga ham qarab qo'y, nobakorlar uylarga o't qo'yib hurkigan mollarni haydab ketdilar. Bundan xabardor bo'lib qolgan Danilo qayrilib yildirimdek yetib keldi. Qizil bo'rki uyining oldida ko'rinib qoldi, duch kelganni qirib bordi.

Ikki tomon bir soatmas, ikki soatmas, ko'p jang qildilar. Ikki tomondan ham odam kam qoldi, lekin Danilo hali charchagani yo'q. Uzun nayzasini kimga suqsa otdan yiqitadi, piyodalarni oti tuyog'i bilan ezadi. Hovliga kirganlarni qirib bitirdi, lyaxlar turtaraqay bo'lib qochishdi. Kazaklar o'lganlarning zarbop kiyimlarini, qimmatbaho aslahalarini yechib olmoqda. Danilo bek dushman orqasidan quvlash uchun yigitlarni chaqirmoqchi bo'lib qayrilib qaradi... Qaradi-yu, g'azabiga chidamadi. Katerinaning otasiga ko'zi tushdi. Tog' tepasida turib, uni miltiq nishoniga olmoqda. Danilo otini to'ppa-to'g'ri uning tomoniga surdi... Hoy kazak, ajalni yo'qlab ketyapsan!.. Miltiq otildi-yu, jodugar ko'zdan g'oyib bo'ldi. Qip-qizil alvon to'niga, g'alati bo'rkiga vafodor Stetskoning ko'zi tushib qoldi,

xolos. Danilo gandıraklab yerga yiqildi. Sadoqatli yigiti Stetsko yugurgancha kelsa, begi yerda yotibdi, ko'zlari yumuq, ko'krigidan qip-qizil qon tirqirab turibdi. Lekin vafodorining kelganini payqadi shekilli, ohistagina ko'zini ochdi. Javdirab:

– Stetsko, alvido, Katerinaga ayt, o'g'limni yetim qilmasin! Sadoqatli birodarlarim, sizlar ham uni yolg'izlatib qo'ymang! – dedi-yu, ko'zini yumdi. Mardning joni asl tanasini tashlab ketdi, lablari ko'kardi, uyg'onmas uyquga kirdi.

Vafodori faryod urib, ishora bilan Katerinani chaqirdi:

– Beri kel, bekam, kel beri, begingdan ayrilding, mast bo'lib yotibdi tuproqda, bu mastlikdan endi hushiga kelmas!

Katerina ikki qo'li bir tepa bo'lib, o'roq bilan o'rilgandek erining jasaki ustiga yiqildi. «Oshig'im, begim, ko'zlaringizni yumib yotgan sizmisiz, aziz shunqorim, turing o'rningizdan, qo'lingizni uzating menga, boshingizni ko'taring, Katerinangizga bir boqing, lablaringiz qimirlasin, bir og'iz so'zingizni eshitay!.. Nega indamaysiz, shamchirog'im egam! Qora dengiz suvidek ko'karibsiz, yuragingiz urmaydi, nafasingiz chiqmaydi. Badanigingiz nega bunday sovuq. Ko'z yoshlarimning harorati yo'qmi, badanigingizni isitmaydimi? Yig'im ovozi qulog'ingizga kirmaydimi, uyg'otmaydimi sizni? Askaringizga endi kim bosh bo'ladi? Qora otingizni kim minadi, kim na'ra tortib, kim qilichingizni o'ynatadi? Kazak yigitlari, davlatingiz, nomusingiz, sha'n-shavkatingiz qani? Ko'zi yumilib yerda yotibdi. Ko'ming, ko'ming meni ham unga qo'shib, ko'zlarim tuproqqa to'lsin. Tiriklayin tobutga tiqing, husnim kerakmas endi menga!

Katerina yig'lab hasrat ichida kuyib o'rtanmoqda, ammo uzoqda chang ko'tarildi. Yasovulboshi Gorobets ot choptirib kelyabdi.

Havo sokin chog'larida Dnepr ajab xushmanzara, daryoning toshqin suvlari tog'-toshlar orasidan, o'rmonzorlardan o'tib jim-jit oqib boradi. Na gurillaydi, na shovullaydi. Daryo suviga tikilib qarab turgan odam viqorli bu daryoning suvi oqqanini ham, jim turganini ham bilmaydi, daryo emas, qotib qolgan bir shisha. Ko'kalamzorlar orasidan aylanma bo'lib o'tgan eni benihoya, bo'yi bepoyon oynadek tekis yo'lga o'xshaydi. Bunday chog'larda shu xushmanzaraga is-siq oftobning ham suqi tushib, shishadek sovuq suv-ga, qirg'oqdagi daraxtlarga shu'ladek nayzalar otadi, daraxtzorlar yorishib ketadi. Daladagi chechaklar bilan birga daraxtlar ham yashil kokillarini yoyib, suvga engashar, suvga boqib o'z husnini suvga solib tomosha qilib to'ymas va barglari bilan imo qilib ta-bassum ila kulishar edi. Daryoning o'rtasiga qarash-ga ularda had yo'q; bu yerlarga oftob bilan ko'm-ko'k osmondan boshqa hech kimsaning ko'zi tushmaydi. Unday-bunday qush ham bu yerlarga borolmaydi. Yer yuzida Dneprdek yasangan, basavlat daryo yo'q. Yoz chog'ining iliq kechalarida odamzoddan tortib, darranda-yu parrandalar barisi oromga kirib, yolg'iz Tangrining o'zi shukuh bilan yer-u ko'kni tomosha qilib, zarbop to'nining etagini dabdaba bilan yelpigan paytlarda ham, bu daryo ajab go'zaldir. Tangrining etagidan yulduzlar sochilar, sochilgan yulduzlar-ning nuri olamga tarqalib, barchasining aksi suvda ko'rinar, daryo og'ushidan saqlar, osmonda turib so'nmasa, bittasi ham uning og'ushidan chiqib ke-tolmaydi. Gala-gala qarg'alar qo'nog'i bo'lgan qorong'i daraxtzor, yorilib-yorilib ketgan ko'hna tog'lar daryo ustiga engashib, loaqal uzun-uzun ko'lankalari bilan uning yuzini yopmoqchi bo'ladi, lekin bekorga urina-dilar! Dneprning suviga qopqoq bo'ladigan match bu olamda yo'q. Uning suvlari tun-u kun baravar ko'm-

ko'k shishadek yoyilib, viqor bilan oqar, inson ko'zi ilg'agancha joydan ko'rinar, tunning sovug'idan qochib, noz-u karashma bilan qirg'oq bag'riga kirishni istaydi, egri qilichdek qayrilganda, kumushdek tobish urib tovlanib ketadi, bir tovlanadi-yu, yana ko'm-ko'k ko'karib tinadi, uyquga toladi. Dnepr tingan joyida ham go'zal, unga tenglashadigan o'zga bir daryo olamda yo'q! Osmonni qora bulutlar qoplab, qorong'i o'rmondagi daraxtlar ildizigacha qimirlashganda, chinor daraxtlar qirsillab, bulutlar orasida chaqqan chaqmoq yer yuzini yoritgan chog'da Dnepr dahshatli bo'lar! Daryoning suvi alg'ov-dalg'ov chayqalib, qirg'oqqa kelib uradi. Yarqirab, hayqirganча ketiga qaytadi, chinqirib yig'laydi, yoyiladi. O'g'lini askarlikka jo'natayotgan onadek alamiga chidayolmay faryod uradi. O'g'li qora otga minib, g'ururlik, sho'xlik bilan bo'rkini yarimta qilib, belini ushlab boradi, ammo sho'rlik onasi faryod ko'tarib orqasidan yuguradi, uzangisiga yopishadi, yuganidan ushlaydi, qarsak urib, hasrat yoshini to'kib qoladi.

Kuyib ko'mir bo'lgan to'nkalar, do'ngak qirg'oqdagi toshlar bir-birini quvalashib kelayotgan to'lqinlar orasida tanho qorayib turadi. Daryo bo'yiga yaqin kelgan qayiq goh baland ko'tarilib, goh pastga tushib qirg'oqqa uradi. Ko'hna Dnepr sho'rishga kelganda qayiqqa tushgan mard kim ekan? Bunday chog'larda daryo odamni pashshadek yutishidan bexabar.

Qayiq suv bo'yiga kelib to'xtagach, undan jodugar chiqib keldi. U xafa, kazaklarning o'lgan beklariga motam tutib qilgan azalari unga ko'p alam yetkazdi. Lyaxlardan ko'p kishi qirildi. Shop-shalop taqqan, kimxob kiygan ulug'laridan qirq to'rt kishi o'ldi, yigitlaridan o'ttiz uch kishi qiymalandi. Qolganlarini ot-ulovlari bilan bandi qilib, tatarlarga sotgani olib ketishdi.

Jodugar toshdan-toshga sakrab, kuygan to'nkalarni oralab pastdagi yer bag'rini yorib, o'zi qurgan uyiga keldi. Eshikni g'irchillatmasdan ohista-

gina ochib, ichkari kirdi; dasturxon yozig'liq xontaxtaga ko'zachasini qo'yib, uzun-uzun qo'llari bilan unga g'alati giyohlardan tashlaydi, keyin ajabtovur g'alati yog'och kosani qo'lga olib shivirlab, duo o'qib dam urgach, bu kosa bilan ko'zachaga suv quydi. Shu onda uyda qizil shu'la paydo bo'lib, jodugarning basharasi xunuk, badnamo bo'lib ketdi. Yuzidan qip-qizil qon tomar, burishgan-tirishgan ajinlari taram-taram qorayib ketdi. Nopok mal'un! Soqoli oppoq, betlari ajin bosgan, o'zi qotib-qurishib ketgan bo'lsa ham nobakorligini hanuz qo'ymaydi. Uyning o'rtasida oq bulutga o'xshagan bir narsa paydo bo'ldi, iblisning chehrasi ochilib, kulgandek bo'ldi. Biroq nega yana og'zini ochgancha qotib qoldi, qimirlashga majoli yo'q. Boshidagi sochlari nega tikkaydi? Uning oldida turgan oq bulutda allakimning xushro'y yuzi ko'rindi. Chaqirilmagan, chorlanmagan bu mehmonning yuzi tobora ravshan tortib, aniq ko'rindi. Ko'zlari jodugarga o'qdek qadaldi. Uning afti, qoshko'zi, lablari barchasi unga yot, tanimaydi. Bu suratni umrida hech ko'rgan emas. Uncha qo'rqinchli ham emas, lekin uning ko'ngliga dahshatli bir vahima tushdi. Bulut ichidagi u tanimagan chiroyli surat unga tikilgancha qimirlamasdan tek turardi. Bulut tarqalib ham ketdi, lekin jodugar tanimagan bu suratning qiyofasi yana ravshan tortib aniqlashdi. O'tkir ko'zlar unga tikilgancha qolaverdi. Jodugarning rangi o'chib, bo'zardi. Dahshatli bir ovoz bilan bo'kirib ko'zachasini ag'darib tashlagan edi, ko'ringan narsa bir zumda g'oyib bo'ldi.

XI

Keksa yasovulboshi Gorobets:

– O'zingni notinch qilma singlim, tushga e'tibor qilishga hojat yo'q. U ahyon-ahyonda bir to'g'ri chiqishi mumkin, – degan so'zlarni aytardi.

Uning yosh kelinchagi:

– Yot singlim, duoxon kampirni chaqirib kelay, uning dami juda o'tkir. Dam urib qaytariq qilib qo'yadi, – derdi.

Yasovulboshining o'g'li bo'lsa qilichiga dast urib:

– Hech qo'rqma, hech kimning haddi yo'q seni xafa qilgani! – derdi.

Katerina indamasdan so'niq ko'zlarini javdiratib, hammaga bir-bir termular. «O'zimni o'zim halok etdim. Uni chiqargan o'zim», – derdi. Keyin birpas turib:

– Menga hech tinchlik bermaydi! Kiyevga kelganimga mana o'n kun bo'lib qoldi, lekin g'amim zig'ircha ham kamaymadi. Bunda tinchgina yotib, o'ch olish uchun o'g'limni tarbiyalayman, degan edim... Tushimda uni qo'rqinchli holatda ko'rdim! Bunday tushni Xudo hech kimga ko'rsatmasin, yuragim haligacha o'ynaydi. «Menga tegmasang o'g'lingni so'yaman», – deb baqirdi. Katerina ho'ngrab yig'laganicha beshikka yopishdi, cho'chib ketgan go'dak ham qo'lini cho'zib yig'ladi.

Yasovulboshining o'g'li bu so'zlarni eshitib, g'azabiga chidayolmay ketdi. Yasovulboshi Gorobetsning ham fig'oni oshdi:

– Qani, la'nati iblis kelib ko'rsin-chi, keksa kazakning bilagida quvvati bor-yo'qligini ko'rar, – deb qo'ydi. So'ngra uzoqni ko'rgan o'tkir ko'zlarini osmonga tikib: – Og'am Daniloga ko'maklashay deb, jadal bilan kelganimni Xudoning o'zi ko'rib turibdi! Xudoning xohishi shu ekan, nachora. Yostig'i qurib, to'shagi soviganda keldim. Kazak xalqidan ko'p kishi bu sovuq to'shakka kirgan, lekin uning janozasidek dabdabali janoza bo'lganmi? Lyaxlardan bittasi omon qoldimi? Tinchingni buzma, bo'tam! Men tirikman, yonimda o'g'lim bor, hech kim sening bir tola sochingni ham to'kolmaydi.

Yasovulboshi bu gaplarni aytib, beshik tepasiga keldi. Bola uning kamariga osilgan kumush qoplama mushtugini, chaqmoq hamyonini ko'rgach, kulib

qo'lini uzatdi. Yasovulboshi belidagi mushtugini olib, go'dakka uzatarkan:

– Otasining o'rnini bosadi, yo'rgakdan chiqmay turib, mushtukka havas qilyapti, – dedi.

Katerina ohistagina uf tortib, belanchakni tebrata boshladi. Bu kecha hammalari shu yerda qolmoqchi bo'lib, birpasdan keyin yotishdi. Katerina ham uyquga ketdi.

Ichkari-yu tashqari, hamma yer jimjit. Posbon turgan yigitlardan boshqa hamma uyquda. Bir mahal Katerina chinqirib uyg'onib ketdi. Boshqalar ham uyg'ondi. Katerina beshik tepasiga kelib: «O'ldiribdi, so'yib ketibdi!» – deb dodladi. Hammalari yig'ilishib beshik tepasiga keldi, beshikda yotgan bolaning o'lganini ko'rib, hammaning es-hushi chiqib ketdi. Misli ko'rilmagan bunday battollik va bunday vahshiylikka nima deyishlarini bilmay, hayron bo'lib, qotib qolishdi.

XII

Ukraina tuprog'idan uzoqda, Polshadan oshib o'tib ulug' Lemberg shahridan ham o'tgach, qator-qator baland tog'lar keladi. Bu tog'lar, go'yo toshdan to'qilgan zanjirdek, yerni o'ng-so'ldan o'rab, doim sho'rishda turgan to'polon dengizning suvidan yerni qo'riqlab turgan tosh qal'adir. Tog' Valaxiya bilan Sedmigrad o'lkasigacha borib, galich xalqi bilan venger xalqi o'rtasida katta taqaga o'xshagan silsila hosil qiladi. Bizning yurtimizda bunday ulug' tog' yo'q, tepasiga kishining ko'zi yetmaydi, ba'zi cho'qqilariga odamzod oyoq bosgan emas. Ajab g'alati manzarasi bor. Bo'ron turib dovul boshlanganda, sho'x daryo to'polon qilib, sohillardan oshib, haybatli to'lqinlarini osmonga irg'itgan-u, ular toshga aylanib, osmonda muallaq qolganmikin? Yoki osmondagi haybatli bu-

lutlar uzilib, yerga tushganmikin? Chunki bu tog'lar ham bulutdek oq, cho'qqilari quyoshdan yiltirab, jimirlab tovlanadi. Karpat tog'lariga yetguncha rus tili quloqqa kiradi. Tog'dan o'tgach ham unda-bunda eshitilib qolganda quloqqa xush tuyiladi. Lekin bundan nariga o'tgach, din ham boshqa, til ham boshqa. Bunda venger degan ulkan el bor: ot minishda, qilich chopishda, ichkilikda kazaklardan qolishmaydi. Yaxshi egar-jabduqqa, qimmatbaho liboslarga oltinini ayamaydi. Tog' oralarida toshgan-oshgan ulkan ko'llar bor. Ko'llarning suvi shishadek tiniq, sokin. Tog'larning yalang'och cho'qqilari, sabzazor yashil etaklarning aksi ko'l suvida oynada ko'ringandek ko'rinadi.

Tun yarmida yulduzlar yorishar-yorishmas azamat qora otda borayotgan kim? Tog'-toshlar tagida, ko'llar bo'yida ot choptirib borayotgan bo'yi terakdek botir kim? Ko'lning sokin suvlarida azamat otining aksi ko'ringan, tog'-toshlarga uzun-uzun haybatli ko'lanka tashlab borayotgan kim bo'ldi? Ustida sovuti yiltiraydi, yelkasida nayzasi, egar qoshida qilichi, emanulg'asini bosib kiyib olgan, mo'ylovi qora, ko'zi yumuq, kipriklari tushgan, uyquda, lekin ot jilovini qo'lidan qo'ymaydi, orqasiga bir navjuvonne mingashtirib olgan, u ham uyquda, bahodirni quchoqlab olgan. Kim bo'ldi bu odam, qayerga borar? Kim bilsin. Bir kun emas, ikki kun emas, necha vaqtlardan beri tog'ma-tog' oshadi. Tong otib, oftob yorishishi bilan undan asar qolmaydi. Tog'liklar goh-gohda tog' bag'riga tushgan uzun-uzun ko'lankani ko'rishardi, lekin osmonda bulut yo'q, nimaning ko'lankasi bo'ldi bu? Qorong'i tushar-tushmas yana paydo bo'lib, ko'l bo'ylarida ko'rinadi, soyasi orqasidan qolmay yuguradi, tog'-toshlardan oshib Krivan tog' tepasiga chiqdi. Karpat tog'larida bundan baland tog' yo'q, hammasidan yuksak. Bu yerga chiqqanda oti to'xtadi, otliq yana qattiqroq uyquga kirdi, ustiga bulutlar tushib qopladi.

XIII

«Jim... asta, xotin! Taqirlatma, bolam uxladi. Yig'lab yig'lab endi uxladi. Men, xotin, chakalakka borib kelay! Nega menga bunday qaraysan? Haybatingni qara, ko'zingdan temir sixlar chiqyabdi, munchayam uzun, o'tdek yonadi-ya! Ajinaga o'xshaysan! Yo, piray, jin bo'lsang yo'qol ko'zimdan, o'g'limni olib qochma. Yaso-vulboshining tentakligini ko'r. Xayolida Kiyevda meni yoziladi, o'ynab-kuladi dedi, shekilli! Yo'q, erim ham, bolam ham shu yerda. Uyga kim qaraydi? Astagina chiqib ketganimni na mushuk, na it biladi. Hoy xotin, yosh bo'lmoqchi bo'lsang bu qiyin emas. O'ynasang, kulsang bo'lgani. Mana menga qara, o'ynashimni ko'r...» Katerina bu xil poyma-poy so'zlarni aytib, o'yinga tushib ketdi. Belini ushlab, telbalardek har tomonga alanglab, o'yinga tushardi. Faryod urib yer tepinar, kumush nag'allari na maqom, na ohang bilmay jaranglar, parishon kokillari oq tomog'iga cho'lg'anar, boshini sarak-sarak to'lg'atib, qo'llarini o'ynatib, qushdek qanot qoqib, charx urib uchar, har damda kuch-quvvatdan ketib ana-ana yiqilguday yoki bu dunyodan chiqib ketguday bo'lardi.

Kampir enagasi qayg'u va hasratga botib hayratda turar, yuzidagi burushlari ko'z yoshiga to'lgan. Sadoqatli yigitlari ham boyvuchchalarining holini ko'rib bag'irlari ezilardi. Katerina holdan toydi, turgan joyida oyoqlarini zo'rg'a ko'tarib depsinar, xayolida o'ynayotgan edi. Turib-turib:

– Yigitlar, mening marjonim bor, sizlarniki yo'q!.. – dedi. So'ngra belidagi istambuliy xanjariga qo'l urib: – qani mening begim? Ey! Menga kerak pichoq bu emas! – deb qichqirdi-yu, ko'zi jiq-jiq yoshga to'ldi, yuzida qayg'u va hasrat dog'i ko'rindi. – Otamning qalbi chuqurda, bu pichoq unga yetmaydi. Uning qalbi temirdan. Yalmog'iz kampir do'zax o'tida toblab bergan. Nega haligacha kelmaydi otam, yoki ajali yetib

so'yilish vaqti kelganini bilmaydimi? Chamasi o'zi kel-
sin, deydi shekilli... – So'zini oxiriga yetkazmay, ajab
bir ovoz chiqarib kuldi. – G'alati bir voqea yodimga
tushdi, erimni tiriklayin ko'mganlari xotiramga keldi..
Shunday kuldimki... Hoy tinglanglar! Tinglanglar! –
dedi-yu, gap o'rniga:

Yuguradi qonli arava,
Unda yotar bir yigit – kazak,
Yaralangan, tani dabdala.
O'ng qo'lida qilich yarqiroq,
Undan qonlar tirqirab tomar,
Oqar edi qonli bir anhor.
U anhorning yonida chinor,
Chinorda-chi, qarg'a qag'illar.
Kazak uchun yig'lar onasi,
Qo'y, yig'lama, ona, chekma g'am.
O'g'ling xotin oldi.
Sevgisi – Pan naslidan.
Oldi yerni ham.
Taqir dala o'rtasida uy,
Na eshigi bor, na derazasi.
Shuning bilan ado bo'ldi kuy.
Qisqichbaqa baliq-la o'ynar...
Agar birov meni sevmasa,
Onasiga tegsin marg-balo, –

degan qo'shiqni aytdi.

Qo'shiqlar ham poyma-poy bo'lib ketdi. Bir-ikki
kundan beri o'z uyida, lekin Kiyevga borishni istamay-
di. Toat-ibodatni ham tark qildi, odamlardan qochadi,
ertadan kechgacha chakalakma-chakalak tentiraydi.
Shox va butoqlar oq betini, yelkalarini tirnaydi, yoyil-
gan sochi shamolda selkillaydi. Oyog'i ostida xazon
bo'lgan yaproqlar shitirlaydi, lekin uning hech nar-
saga parvosi yo'q. Kech kirib, oftob shu'lasini so'ngan,
yulduzlar ham chiqmagan, oy ko'rinmagan, lekin

daraxtzorni qorong'i bosib vahima tushgan chog'da, cho'qinmay o'lgan bolalarning arvohi daraxtlarga tirmashib, butoqlarga osilib nola qilganda, yo'l ustida, daladagi kakra o'tlar ichida dumalashib yurganda o'z qoniga o'zi tashna bo'lib o'zini suvga tashlagan qizlar, daryo to'lqinlari orasidan galalashib qator-qator chiqadilar. Yashil sochlari kiftlariga to'kilgan, sochlarining har tolasidan jildir-jildir suv oqar, badanlari suvdan shisha ko'ylak kiygandek tiniq ko'rinadi, lablarida xush tabassum, betlari qip-qizil, shaxlo ko'zlari jon olgudek... muhabbat o'tida yongudek, cho'qingan birovni ko'rsa tinmasdan o'pgudek... E, cho'qingan odam! Yugur, uning qoshiga bor, lablari yaxdan, to'shagi suvdan, qitiqlayverib tinkangni quritar, daryoga tortib ketar. Ammo Katerina hech narsaga parvo qilmaydi, tentak, suv parilaridan ham qo'rqmaydi, qo'lida pichoq bilan har tarafga yuguradi-yeladi, otasini izlaydi.

Erta bilan bir mehmon kirib keldi. Bo'ylari kelishgan, egnida qizil chakmon, Danilo bekni so'radi. Birdan voqeani eshitib, ko'z yoshi qilib, yengi bilan yoshini artarkan, ko'p afsus yeb achindi. Marhum Burulbosh bilan urushganini xo'b so'zladi. Danilo bekning boshiga bunday kulfatlar tushadi, deb kim o'ylardi, degan so'zlar bilan dildorlik ko'rsatgan bo'ldi. Mehmon u yoq-bu yoqdan gaplashgach, Katerinani ko'rmoqchi bo'lganini aytdi.

Katerina avval boshda mehmonning gaplariga sira quloq solmadi, ammo keyin esi kirgandek uning gaplarini tingladi. Mehmon Danilo bilan og'aynidek birga turganini, bir kuni qrimliklardan qochib, g'aram tagiga yashiringanlarini so'zlab berdi. Katerina ko'zini undan olmay so'zini xo'b tingladi.

Katerinaning ahvoliga tikilib turgan yigitlar ichida: «Endi tuzalib qoladi, bu mehmon uning dardini tuzatadi, esi kirib gapni tinglayabdi!» – derdi.

Mehmon so'zini aylantirib kelib: «Bir kuni Danilo bilan hasratlashib o'tirganimizda, og'aynim Kopryan,

paymonam to'lib dunyodan o'tsam, xotimni sen olgin, mayli senga xotin bo'lsin degan edi», – dedi.

Katerina dahshat bilan unga tikilib qaradi, keyin: «Ha bildim, otam ekan!» – deb qichqirdi-yu, qo'lida pichoq bilan unga yugurdi.

Mehmon pichoqni Katerina qo'ldan yulib olishga ko'p urindi. Keyin aloha tortib oldi-yu, urdi. Dahshatli bir hodisa bo'ldi, ota esidan ajragan qizining qonini to'kdi.

G'aflatda qolgan yigitlar uni tutmoqchi bo'ldi, lekin jodugar allaqachon otiga minib ko'zdan g'oyib bo'lgandi.

XIV

Kiyev shahrining orqa tomonida quloq eshitmagan ajib hodisa bo'ldi. Shaharning katta-kichik ulug'lari, hakim va beklari bu hodisa tomoshasiga chiqdilar. Voqea shuki, dunyoning to'rt tomoni ochilib, hamma yoq kaftdek ravshan ko'rinib qoldi. Uzoqda ko'm-ko'k ko'karib Liman ko'rinadi. Limandan nariyog'i bepoyon Qora dengiz. Ko'pni ko'rib ko'zi pishgan kishilar dengizdan tog'dek yuksalib turgan Qrimni, to'qay bosgan Sivoshni ham tanidilar. Chap tomonda Galichiston, yerlari ham ko'rinib turibdi.

Tomoshaga chiqqan xaloyiq uzoqda, osmon baravar yuksalib, bulutga o'xshab oqarib turgan narsani ko'rsatib keksalaridan:

– Ha anavi nima? – deb so'rardilar.

Keksalar:

– Karpat tog'i. Qori sira erimaydigan, bulutlar qo'nib o'tadigan baland cho'qqilari bor, – derdilar.

Shu paytda yana bir ajoyibot ko'rindi. Tog'ning baland cho'qqisidagi bulutlar tarqalib, baland tog' tepasida sovut kiygan, qurollangan bir pahlavon ot ustida ko'rindi. Yaqin turganga o'xshaydi, ammo ko'zlari yumuq.

Vahima ichida hayron bo'lib turgan xaloyiq orasidan birov sakrab otiga mindi, birov ketimdan quvlab kelayotgani yo'qmi, degandek, qo'rquv ichida to'rt tomonga alanglab, birzumda otini choptirgani-cha ketdi. Qochgan bu odam jodugar edi. Nimadan u buncha qo'rqib ketdi? Tog' tepasida ko'ringan pahlavonga tikilib qarab turgach, sehrgarlik qilib turgan chog'ida paydo bo'lgan, tanimagan odamiga o'xshatdi. Unga ko'zi tushishi bilan nega bunday qo'rqib ketganligini o'zi ham bilmay vahimaga tushib, otiga minganicha, kech kirib yulduzlar yorishadigan vaqtgacha to'xtamasdan ketaverdi. Bu hikmatning sababini jodu qilib bilmoqchi bo'ldi shekilli, kech bo'lgach, uyiga qaytdi. Yo'l bo'yiga kelib, daryodan ayrilib chiqqan kichik bir irmoqdan sakrab o'tmoqchi bo'ldi, lekin sakraganida oti to'xtab, boshini urib, unga irjayib qaradi. Qorong'ida uning oq tishlari vahimali ko'rindi. Jodugarning sochlari tikkayib ketdi. To'satdan baqirib, birov bo'g'andek bo'kirib, yig'lab yubordi-da, so'ngra otining boshini to'ppa-to'g'ri Kiyevga burdi. Nazarida odamlar uni tutmoqchi bo'lib har tomondan quvlab kelayotganga o'xshadi. Daraxtlar har tomondan uni qurshab, xuddi joni borddek, qop-qora soqollarini silkib, uzun-uzun shoxlarini cho'zib, uni bo'g'moqchi bo'lganga o'xshardi. Osmondagi yulduzlar uning oldiga tushib, go'yo uni hammaga ko'rsatib borayotgandek birga chopardi. Borayotgan yo'l ham, uning izidan quvlab kelayotganga o'xshardi. Nima qilarini bilmay gangib qolgan jodugar azizlarga sig'inish uchun Kiyevga yo'l oldi.

XV

Tarkidunyo qilib, g'or ichida toat-ibodatga mashg'ul bo'lgan bir darvesh oldidagi qora chirog'i bilan kito-bidan bosh ko'tarmay o'tirardi. Necha yillarki g'orni makon etmish, yotog'i to'shak emas taxta tobut edi.

Buzruk kitobini yopib, fотиha o‘qib turgan chog‘ida bahaybat, xunuk bir odam kirib keldi. Buzruk daf‘ataniga uni ko‘rishi bilan hazar qilib, orqaga tisarilib, yaproqdek titradi, ko‘zlari ola-bula bo‘lib ketdi. Vahimali ko‘zlaridan dahshatli bir o‘t chiqdi. Kelgan kishining badnamo, xunuk basharasi zohidning badaniga larza soldi.

Jodugar:

– Ota, duo qil! Duo qil! Imoni halok bo‘lganlar haqiga duo qil! – dedi-yu, yerga yiqildi.

Darvesh cho‘qinib kitobini ochdi, lekin qo‘rqib qo‘lidan kitobi tushdi:

– E battol, gunohkor! Senga afv yo‘q, ket bu yerdan, yo‘qol. Haqqingga duo qilolmayman!

Gunohkor telbalanib:

– Yo‘qmi? – dedi.

– Qara, muqaddas kitob harflariga qon quyildi. Sendek gunohkorni haligacha dunyo ko‘rmabdi!

– Padar, meni masxara qilyabsan!

– Yo‘qol mal‘un, osiy. Men seni masxara qilganim yo‘q, a‘zoyi badanimga vahima tushdi. Sen bilan bir joyda turish gunohdir!

– Yo‘q, bekor aytasan, masxara qilganing rost, ana ko‘rib turibman, og‘zing ochildi. Kemshik tishlaring oqarib ko‘rindi!..

U go‘yo quturgan kishidek bechora darveshni tutib, o‘ldirdi.

Dahshatli bir faryod ko‘tarilib, dasht-o‘rmonlarni larzaga keltirdi. Chakalak orqasidan eti suyagiga yopishib, qurishib ketgan, tirnoqlari o‘sgan ikki qo‘l cho‘zilib chiqdi-yu, siltab-siltab g‘oyib bo‘ldi.

Jodugarning qo‘rquvi, vahimasi qolmadi. Nazari-da olamni xira bosdi. Xuddi mast kishidek karaxt, boshi gangib qulog‘i shang‘illar, nimaiki bor bo‘lsa hamma narsa parda ichida yashiringandek g‘ira-shira ko‘rinardi. Sakrab otiga mindi. Cherkasistondan o‘tib, to‘ppa-to‘g‘ri tatarlar yurti Qrimga bormoqchi

bo'lib, Kanev shahriga qarab yo'l oldi, lekin nega bu yo'lga kirganini o'zi ham bilmasdi. Ikki kun yo'l yurdi, ammo shaharga yetmadi, yo'ldan adashgani yo'q, bas allaqachon yetishi kerak edi, lekin shahar hanuz ko'rinmaydi. Olisdan butxonalarning gumbazlari yiltirab ko'rindi, lekin ko'ringan bu shahar Kanev emas, Shumsk shahri edi. Jodugar boshqa yo'ldan ketayotganini bilib, hayron bo'lib otining boshini Kiyev tomonga burdi. Kuni bilan yo'l yurib bir shaharga yetdi, qarasa Kiyev emas, balki undan ham uzoqdagi vengerlar yurtiga yaqin Galich shahri ekan. Nima qilarini bilmay ketiga qayrildi, lekin yana qarasa teskari tomonga ketyabdi. Bu paytda jodugarning ko'nglidan kechganlarini aytib beradigan odam dunyoda yo'qdir. Agar bunday odam bo'lsa-yu, jodugarning diliga qarab, unda kechayotgan hollarni sezsa, ko'ziga uyqu harom bo'lar, umrida hech kulmas edi. Uning dilida bu chog'da uyg'ongan tuyg'ular qahr-u g'azab ham emas, qo'rquv ham emas, afsus-nadomat ham emas. Bu tuyg'ularni ifoda qiladigan so'z dunyoda yo'q. U kuyar, yonar, o'rtanar, ro'yi zaminni oti oyog'i ostida poymol qilgisi kelar, Kiyevdan to Galichgacha yurtu olamning barchasini kaftiga olib, barcha odamlari bilan birga Qora dengizga tashlab, g'arq qilgisi kelardi. Lekin alamiga chidayolmaganidan emas. Yo'q, bu tuyg'ularning sababini o'zi ham bilmaydi. Bir mahal qarasa, Karpat tog'lariga yaqin kelib, bulutdan qalpoq kiygan Krivan tog'i etagiga yetib qolibdi, mingan oti esa sira to'xtamay tog' orasiga kirib boryabdi. Tog' tepasidagi bulutlar tarqalishib ketdi. Tog' tepasidagi otliq pahlavon mahobat bilan turibdi. Jodugar otini to'xtatishga ko'p urindi, lekin ot jilovini har qancha tortsa ham hangillab, yolini dikkaytirib pahlavon turgan yoqqa yugurmoqda. Jodugarning majoli qolmay tinkasi qurigandek bo'ldi. Jim turgan otliq pahlavon qimirlab, yumuq ko'zlarini ochganday ot choptirib kelayotgan jodugarni ko'rib kulib yubordi. Uning

kulgusi go'yo ko'k gumbirlagandek tog'-u toshlarni titratdi, jodugarning ich-toshini qaltiratdi. Uning nazarida zo'r bir pahlavon ichiga kirib, bag'rini, qon tomirlarini bolg'a bilan urayotgandek bo'ldi... Pahlavonning kulgusi uni shunday vahimaga soldi.

Tog' tepasida turgan otliq pahlavon qo'lini uzatib jodugarni osmonga ko'tardi. Bir damda uning joni chiqib o'ldi va o'lgach ko'zi ochildi, lekin endi jonsiz quruq jasad, ko'zida ham nur yo'q. Qarashi shunday xunukki, tirik ham, o'lib tirilgan ham bunday qaramaydi. Ruhsiz o'lik ko'zlarini har tarafga alanglatib qaradi, Kiyevgami, Galich tomongami, Karpatgami qaysi tomonga qarasa, har yoqda yerdan bosh ko'tarib chiqqan va hammasining basharasi uning o'ziga o'xshagan o'liklarni ko'rdi.

Bo'ylari bir-biridan baland, bir-biridan battar bo'zargan qoq suyak o'liklar har tarafdin yig'ilishib, dahshatli jasadni qo'lida ko'tarib turgan otliq pahlavonni qurshab oldi. Pahlavon yana kulib, qo'lidagi jasadni jahannamga tashladi. O'liklar ham darhol uning orqasidan tushib, jahannam qa'riga yetguncha qo'ymay yo'lda tutib, tishlari bilan g'ajiy boshladi. Hammasidan novcha, hammasidan bahaybat yana bir o'lik yerdan chiqmoqchi bo'ldi-yu, lekin har qancha urinsa ham chiqolmadi, yerga shu qadar kirib ketgan edi. Agarda yerdan chiqsa, Karpat tog'ini ham, Sedmigrad bilan turk tuprog'ini ham ag'dar-to'ntar qilib tashlar edi. O'lik, yerostida biroz qimirlaganidan yer yuzi titrab ketdi, ko'p yerlarda uylar yiqildi, odamlar tom tagida qoldi.

Karpat tog'ida aksari, xuddi bir necha ming tegirmon parragi aylanayotgandek guvillagan ovoz eshitildi. Odamzoddan hech kim ko'rmagan, hamma vahimasidan qo'rqib, nariroqdan o'tib ketadigan bu tagsiz jahannamda o'liklar jodugar jasadini g'ajiydi. Tog'dan chiqqan dahshatli guvillagan tovush shundan. Gohida yer qimirlab, yer yuzi mag'ribdan mashriqqacha lar-

zaga keladi. Mullalar aytadilarki, sho'r daryo bo'yida bir tog' bor emish, bu tog'dan o't chiqib daryodek oqarmish. Ammo Vengriya va Galich o'lkasida turgan keksalar buni yaxshiroq biladi, boyagi bahaybat o'lik yer bag'ridan chiqmoqchi bo'lib qimirlaganda zilzila bo'larmish.

XVI

Gluxov shahrida do'mbirachi bir so'qir mo'ysafidning atrofiga xalq to'planib, bir soatdan beri uning do'mbirasini eshitmoqda. Do'mbirachi hech o'shanday yaxshi kuylamaydi, o'shanday yaxshi aytolmaydi. Avval Sagaydok va Xmelnitskiylardan burun o'tgan getmanlar zamonidan o'qidi. U zamonlar boshqacha edi, kazaklarning dong'i chiqqan, dushmanlar ular oyog'i ostida poymol bo'lgan, hech kim ularga til tekkizolmaydigan zamon edi. So'ngra chol boshqa quvnoq qo'shiqlar ham aytib berdi. Kuylarkan, sog' kishidek ko'zlarini yirtib-yirtib odamlarga qarar, noxunlik¹ barmoqlari torlar ustida pashshadek yo'rg'alar, tamburning torlari o'zi chalinayotganga o'xshar edi. Do'mbirachini qurshab o'tirganlarning keksalari boshini quyi solib pinakda o'tirar, yosh-yalanglar esa do'mbirachi cholga mahliyo bo'lib, churq etmasdan jim o'tirishardi.

– Shoshmay turinglar, burungining ishlaridan aytib berayin, – dedi chol. O'tirganlar siljishib, do'mbirachiga yaqin o'tirib oldi. Chol dostonini boshladi:

«Sedmigrad knyazi Stepanshoh polyaklarga ham podsholik qilgan zamonda ikki botir bor edi. Birining oti Ivan, yana birining oti Petro. Ivan bilan Petro og'ainidek edilar. Bir kun ikkovi: «Nimaiki topsak o'rtada bo'lamiz. Xafalikni ham, xursandchilikni ham baravar ko'ramiz, boshimizga qayg'u tushsa baravar tushsin, o'lja tushirsak baham ko'raylik. Birimiz bandi bo'lib

¹ Noxun – tambur chalganda barmoqqa taqib olinadigan uzuk.

qolsak, birimiz bor-yo'g'imizni sotib, ajratib olaylik yoki bo'lmasa bandi tushgan qatorida bandi bo'lib ketaylik» – deb, o'rtada ahd-paymon qilishdi. Ahdlarida turib, nimaiki topsalar bo'lishdilar, birovning molini haydab ketsalar, otini olib qochsalar ham, o'rtada taqsim qildilar.

* * *

Stepanshoh turklarga urush ochdi. Uch hafta jang qilib yovni yurtidan haydolmadi. Turklarning bir podshosi bor edi, o'n yangichari¹ bilan bir qo'r askarning qironini keltirardi. Stepanshoh: «Kimki turk podshosini tiriklayin tutib kelsa yoki boshini olib kelsa jami askarning maoshini hadya qilaman», – deb jar chaqirtirdi. Ivan botir Petroga qarab: «Podshoni tutib kelmaymizmi», – dedi. Ikki botir ikki tomonga turk podshosini qidirib ketdi.

Petro podshoni tutarmidi, yo'qmi, lekin Ivan podshoni tutib, bo'ynidan arqon bog'lab, Stepanshohning huzuriga keltirdi.

Stepanshoh xursand bo'lib:

– Barakalla, botir! – deb jami qo'shinga beriladigan maosh berilsin, deb amr qildi. Yana: – Qayerdan xohlasa yer berilsin, xohlaganicha mol berilsin! – dedi. Ivan, podshodan olgan barcha in'omlarining yarmini darhol Petroga bo'lib berdi. Petro podsho bergan in'omlarning yarmini oldi-yu, lekin Ivanning podshodan bunday iz-zat-hurmat ko'rganiga chidayolmay alam qilib ko'ngliga tugib qo'ydi.

* * *

Ikki botir Karpat tog'idan narida podsho in'om qilgan yurtga jo'nadilar. Ivan o'g'lini otga min-

¹ Yanichar – Usmonli turk imperiyasida davlat xazinasidan maosh olib turgan muntazam piyoda qo'shin askari.

gashtirib orqasiga bog'lab oldi. Kun botib qorong'i tushdi, lekin botirlar to'xtamay yo'lda ketyabdi. Ivan-ning bolasi uxlab qoldi, o'zini ham mudroq bosdi. Botir yo'lga chiqsang uxlama, tog'-toshlarda xatar ko'p!.. Ammo botirning oti egasini darmonda qoldiradigan ot emas, yo'ldan adashmaydi, toymaydi. Tog' orasida bir jarlik bor, uning tagini odam bolasi hali ko'rmagan; yer bilan osmon o'rtasi qancha bo'lsa, uning tagi ham shuncha. Jar yoqasiga tushgan yo'lga ikki otlig sig'sa sig'adi-yu, lekin uchasi sig'maydi. Ot ustidagi mudroq bosgan egasi bilan asta-sekin odimlab boradi. Yonboshida Petro suyunganidan nafasi ichiga tushib qaltiraydi. U yon-bu yonga qarab, ahd-paymonlashgan og'asini itarib yubordi. Ivan oti va ortidagi o'g'li bilan jarga qulab ketdi.

Ammo Ivan botir butoqni ushlab osilib qoldi, oti dumalagancha ketdi. Orqasida bolasi bilan tirmashib, yuqoriga chiqmoqchi bo'ldi. Chiqishiga ozgina qolganda boshini ko'tarib qarasa, Petro nayza bilan yana itarib yubormoqchi bo'lib turibdi. «E, odil Xudo! Koshki boshimni ko'tarib yuqori qaramagan bo'lsam, qadr-don og'amning meni jarga itarmoqchi bo'lib nayza o'qtalganini ko'rmas edim. Jon og'am, peshona ekan, mayli, nayzangni suq, lekin o'g'limni yoningga ol, go'dakning gunohi yo'q, bunday azob bilan o'lmasin!» – dedi. Petro xoxolab kuldi-yu, nayzasi bilan turtib yubordi, Ivan orqasidagi bolasi bilan jar tagigacha dumalab ketdi. Petro hamma dunyoga ega bo'lib podshodek maishat kechirdi. Yilqisi hammanikidan ko'p edi, qo'ylarining sanog'i yo'q, ammo bir kun ajali yetib u ham o'ldi.

* * *

Petro o'lgach, Xudo ikki og'a-inining arvohini qoshiga chaqirib qozilik qildi. «Bu bandamning gunohidek og'ir gunoh yo'q! Ivan, bunga nima jazo berishni bil-

mayman, o'zing gunohiga yarasha bir jazo top!» – dedi Xudo. Ivan o'ylab aloha topdi. «Bu bandangdan menga ko'p alam yetdi. Ahd-u paymonini buzib, o'z qadrdoniga xiyonat qildi, mening zurriyotimni quritdi, dug'yuda urug'im qolmadi. Halol zurriyoti bo'lmagan odam yerga sepilgan va lekin unmasdan chirib ketgan tuxumdir. Ekilgan tuxum unib chiqmasa, tuxum ekilganini kim bilsin, – dedi u. – Xudoyim! Bu bandangga shunday jazo berginki, uning urug'i yer yuzida badbaxt bo'lsin! Avlodining oxirgisi dunyoda tengi bo'lmagan jallod bo'lsin, har gal birovg'a zulm qilganda, ota-bobolari go'rda tinch yotolmay, azob-uqubatga chidayolmay go'rlaridan chiqishsin! Xoin Petroning o'zi go'ridan sira chiqolmay qiynalsin, quturgandek yerni g'ajib, tirishib yotsin! Bu bandang qilgan zulmlariga jazo topadigan vaqti yetganda otim bilan qulagan jardan meni baland tog' tepasiga chiqar, bunda qoshimga kelsin, men uni jahannamga itaray, o'lgan ota-bobolari qayerda o'lgan bo'lishsa ham yig'ilishib kelsin, ularni buncha azob-uqubatga qoldirganligi uchun uning suyagini doim g'ajishsin! Xiyonatkor, Petro yer panjasidan qutulolmasdan, alamiga chidayolmay o'zini o'zi g'ajisin, yul-sin-yulqisin, suyaklari borgan sari yerga kirsin, bundan battar qiynalsin. Ana shu azob uning uchun eng yaxshi jazodir, chunki odam bolasiga o'chini ololmay, murodiga yetolmay qiynalishdan battar azob yo'q».

* * *

«Bandam, xo'b yomon dahshatli jazo topding, – dedi Xudo. – Nimaiki so'ragan bo'lsang, bari ro'yobga chiqadi, ammo sen ham otingdan tushmasdan qiyomatgacha shu yerda turasan, otingdan tushmaguncha senga o'lim yo'q!»

Xudo nima degan bo'lsa bu ham bo'ldi. Otliq pahlavon Karpat tog'ida hali ham bor. Tagsiz jarning qa'rida birovning tanasini g'ajib yotgan o'liklarni

tomosha qilib turadi, yer panjasidan chiqolmasdan qiynalib yotgan o'lik o'z suyaklarini o'zi g'ajiyotganini tomosha qiladi. Azob ichida yotgan o'lik qimirlaganda, yer yuzida zilzila bo'ladi.

So'qir do'mbirachi so'zini tamom qilib do'mbirasini bas qildi. Chol do'mbirasini yana qo'lga olib, cho'p-chaklardan, ikki landavur oynachi serkadan o'qib ketdi... lekin yosh-u qari hali ham hushiga kelmay, boshlarini quyi solib, qadimda bo'lgan vahimali ishlardan xayol surib o'tirardi.

IVAN FEDOROVICH VA UNING XOLASI

Bu mojaroning o'z sababi bor. Buni bizga Gad-yachdan kelgan Stepan Ivanovich Kurochka so'zlab berdi. Shunisini aytib qo'yayki, esarligimni aytgan bilan ado qilib bo'lmaydi, birov gapirsa-gapirmaasa baribir g'alvir bilan suv ko'targandek. Bu nuqsonimni bilganimdan atayin daftar qilib yozavering, deb so'radim. Salomat bo'lsin, hamisha menga muruvvati yaxshi edi, iltimosimni qaytarmay yozib berdi. Dafterni men kichkina g'aladonimga solib qo'yan edim. Shundoqqina eshikdan kiraverishdagi g'aladonimni ko'rgandirsiz, deb o'ylayman... E, siz menikiga hech borganingiz yo'q-ku, yodimdan chiqibdi. O'ttiz yildan beri birga umr kechirib kelayotgan kampirimning xat-savodi yo'q, har zamonda bir pand beradigan bu aybini yashirib bo'ladimi? Qachonki, somsa qiladigan bo'lsa qog'oz ishlatadi. Hurmatli o'quvchi, shuni aytib qo'yay, kampirim somsaga nihoyatda usta, shunday pazandaki, bunday shirin somsani hech qayerda yemagansiz. Bir kun pishgan somsasining tagiga qarasam xat tushib qolibdi. Darrov ko'nglimga keldi, g'aladonimni ochdim, ichidagi dafterning yarmisi ham qolmabdi! Hammasini kampirim somsaga ishlatib yuboribdi. Nima qilay? Qarigan chog'imda xotinim bilan urishib o'tiraymi?

O'tgan yil Gadyachga yo'lim tushib qolgan edi. Stepan Ivanovichdan so'rab olish esimdan chiqmasin deb, shaharga yetmasdan yo'lda ro'molchamga tugun solib qo'ydim. Lekin harakatlrim behudaga ketdi, shahardan o'tib ancha borgach, ro'molchamni olib, peshonamdagi terni artdim, hammasi esimdan chiqib ketibdi. Shahardan chiqib olti chaqirimcha yo'l yurgandan keyin yodimga tushdi. Noiloj, hikoyaning oxiri bo'lmasa ham bostirdim. Mabodo, birov hikoyaning oxirini bilmoqchi bo'lsa, Gadyach shahriga borib, Stepan Ivanovichdan so'rashi mumkin. U kishi bajonidil qabul qilib, hikoyaning boshdan oyog'igacha qaytarib so'zlab beradi. U kishining uyini so'rasangiz g'isht butxonaning shundoqqina yonida. Bu yerga borsangiz kichkina tor ko'cha bor, muyulishdan ikkinchi yoki uchinchi darvoza, osonrog'i shuki, uzun xodaga bedana osib qo'yilgan hovlini ko'rsangiz shunga kiravering. Yashil yubka kiygan semiz xotin chiqadi (shunisini ham aytib qo'ysam yomon bo'lmaydi, u kishi bo'ydoq). Bozorda duch kelib qolsangiz ham ajab emas, chunki har kuni ertalab soat to'qqizgacha bozor qilib, ovqatlari uchun baliq, turli sabzavotlar xarid qilib keladi. Antip hazratni ko'rib qolsalar yoki bozor ijarachisi juhud duch kelib qolsa gaplashib qoladi. Ko'rsangiz darrov taniysiz, chunki u kishidan boshqa hech kim olacha ishton, xitoyi malla to'n kiymaydi. U kishining tag'in bir alomati shuki, yurganda qo'lini silkib-silkib yuradi. Bu shaharning dodxohi bo'lgan marhum Denis Petrovich u kishini olisdan ko'rib qolsa ham darrov tanib:

– Ana, yeltegirmon kelyapti! – derdi.

IVAN FEDOROVICH SHPONKA

Ivan Fedorovich Shponka amaldan tushib, to'rt yildan buyon Vitrebenka qishlog'idagi qo'rg'onida yashaydi. Bolalik chog'ida Gadyachdagi uezd mak-

tabida o'qirdi. Shuni ham aytib qo'yayki, maktabda o'qiganda zehni hammadan baland va boadab bola edi. Rus tili fani muallimi Nikifor Timofeyevich Deyeprihaste, maktabdagi bolalarning hammasi Shponkadek tirishqoq bo'lsa, sinfga kirganda chizg'ich bilan kirishga hojat qolmasdi, chunki yalqov va sho'x bolalarning qo'lga uraverib charchadim, derdi. Daftari hamisha toza, chiziqlari to'g'ri-to'g'ri, siyoh tegmagan ozoda edi. Sho'xlik qilmasdan jim o'tirar, ko'zi hamisha o'qituvchisida, oldida o'tirgan sherigining orqasiga qog'oz yopishtirib o'ynamas, eshshakni yo'nmas, boshqa sheriklaridek o'qituvchisi kelguncha juvoz-juvoz o'ynamas edi. Uning qalamtaroshi borligini hamma bilganidan, kimga qalamtarosh kerak bo'lsa, darrov undan so'rashardi. U vaqtda hamma Vanyusha, deb chaqirgan Ivan Fedorovich, kulrang kamzulini bog'ichiga osilgan charm qinidan pichog'ini chiqarib berarkan, qalamni pichoqning tig'i bilan tarashlamang, agar lozim bo'lsa orqasi bilan tarashlang, deb uqtirib qo'yardi. Uning bunday boadabligini ko'rgan lotin tili fani muallimi ham unga bir muncha iltifot qiladigan bo'lib qoldi, yo'qsa bu o'qituvchining achchig'i yomonligidan boshqa maktab bolalari uning yashil chakmonining etagini, cho'tir basharasini ko'rmasdan avval, tashqarida yo'talganini eshitiboq qo'rqib ketardi. Oldidagi kursisida doim ikki dasta savag'ich turgan va bolalarning yarmisini cho'kkalatib qo'yadigan shu badjahl o'qituvchi ham Ivan Fedorovichni xafa qilib qo'ygan edi. Vaholanki unga qaraganda ancha zehni baland bolalar ko'p edi.

Bu o'rinda Ivan Fedorovichning taqdiriga katta ta'sir ko'rsatgan bir voqeani aytib o'tmasdan bo'lmaydi. Maktab bolalaridan biri xalfasining ko'nglini olib ro'yxatga «sabog'ini biladi», deb yozdirib olish niyatida moy belangan bir dona chalpakni qog'ozga o'rab keltirdi. Ivan Fedorovich, garchi insof va to'g'rilikni afzal ko'rsa ham, shu paytda qorni ochinqirab turgani-

dan nafsi g'olib kelib, chalpakni oldi va oldiga kitobini qo'yib chalpakni yeyishga tushdi. Chalpak bilan ovo-ra bo'lib, maktab bolalarning birpasda jim bo'lib qol-ganlarini payqamabdi. Bahaybat bir qo'l, yashil chak-mon yengidan chiqib uning qulog'idan tortib o'rtaga chiqargach, hushyor bo'lib, quti uchib ketdi. «Ber bu yoqqa chalpakni! Senga aytaman ablah, ber!» Bad-jahl o'qituvchi ikki barmog'i bilan chalpakni ushlab, derazadan tashqariga otib yubordi va maktab hov-lisida o'ynab yurgan o'quvchilarga tanbeh qilib, ola ko'rmang, deb qo'rqitib qo'ydi. Keyin Ivan Fedorovich-ning qo'liga bir-ikki marta achitib-achitib urdi. Ajab bo'lsin, chunki ayb qo'lda, chalpakni tutgan boshqa a'zo emas, qo'l. O'zi ancha qo'rqqoq edi, endi battar qo'rqqoq bo'lib qoldi. Ba'zida aybni bekitib ketish iloji bo'lmasligini tajribada ko'rib, xizmatga kirishni sira xohlamaganligi shu boisdan bo'lsa ham ajab emas. O'n besh yoshga yaqinlashib qolganda ikkinchi sinfga o'tdi, bunda muxtasar qoidalar va to'rt amal o'rniga insonlik vazifalari va kasr hisobini o'rganishga tush-di. Ammo ilmning borgan sari qiyinlashganini ko'rib, buning ustiga padari dunyodan o'tib qolganidan yana ikki yil maktabda o'qib, keyin onasining rizoligi bilan P... piyodalar polki xizmatiga kirdi.

P... piyodalar polki o'zga polklarga o'xshamagan, juda boshqacha edi. Garchi, aksari qishloq joylarda tursa ham, ba'zi otliqlar polkidan sira qolishmasdi. Zo-bitlarining ko'pi ichkilikni to'ngitib ichardi, juhudlarni kokilidan tortib mazax qilishda otliq gusarlardan qolish-masdi. Bir nechtasi, hatto mazurkaga o'yin tushishni ham bilardi, shuning uchun bu polkning polkovnigi bir necha odam ichida gaplashib qolgudek bo'lsa, o'z qo'li ostidagi zobitlarning bu fazilatidan, albatta gapi-rardi. Har bir gap orasida qornini shapatilab: «Mening zobitlarimning ko'pi mazurkaga¹ o'yin tushishni biladi,

¹ M a z u r k a – polyakcha raqs.

ko'pi, talay biladi» derdi. P... polkining ilm-ma'rifatdan ko'p bahramandligini yana ham ravshanroq ko'rsatish uchun, yana shuni aytamizki, uning zobitlaridan ikkisi shunday qartaboz ediki, ustidagi mundirini, boshidagi bosh kiyimini, shinelini, qilichining ilmog'ini qimorga tikib yuborishardi. Ba'zida, hatto ko'ylak-ishtonini ham yutqizib qo'yishardiki, bunday qimorga mukkasidan ketgan qimorbozlar otliqlar orasida kam uchrardi.

Ivan Fedorovich shunday odamlarga sherik bo'lib ham qo'rqqog'ini tashlamadi. To'ng'igan araqdan bir qadah to'g'ri araqni a'lo ko'rib, tushki va kechki ovqat oldidan andak ichib olar, mazurkaga o'yin tushmas, qarta o'ynamasdi va shu sababdan ta'bi birdek qoldi. Shu tariqa boshqa zobitlar o'rta boylarnikida mehmondorchilik qilib ziyofatlarda yursa, Ivan Fedorovich uyidan chiqmay, yumshoq va shafqatli ko'ngliga to'g'ri kelgan ishlar bilan mashg'ul bo'lardi. Chunonchi tugmalarini tozalar, fol kitobini mutolaa qilar yoki uying burchak-burchagiga qopqon qo'yib sichqon tutar, ba'zida mundirini yopinib olib, uxlardi. Lekin tartib va intizom yo'sinida hech kim Ivan Fedorovichga teng bo'lolmasdi. Qo'l ostidagi bir dasta askarga shunday yaxshi komandirlik qilardiki, tepasida turgan kattasi hamma vaqt uni namuna qilib ko'rsatardi. Tez fursatda praporshchik martabasiga mindirilgandan o'n bir yil o'tgach, podporuchiklik¹ martabasiga minganligi shu tufaylidir.

Shu orada onasining vafot qilganligidan xabar oldi. Onasining tug'ishgan egachisi bo'lmish xolasi bilan tanishligi faqat shu ediki, yoshlik chog'ida unga nashvati qoqi va o'z qo'li bilan pishirgan shirin nonlar sovg'a qilib keltirar, hatto Gadyachga ham yuborardi; xolasi Ivan Fedorovichning onasi bilan arazlashib qolganidan keyin, u xolasini ko'rmay ketgandi. Ana shu

¹ Podporuchik – Chor Rossiyasi qo'shinida: praporshchik, ya'ni eng kichik zobit unvonidan yuqori, ammo poruchikdan past harbiy zobitlik unvoni.

xolasi jiyaniga mehribonchilik yuzasidan, uning onadan qolgan andak mol-mulkini o'z tasarrufiga oldi va bu to'g'rida xat yozib ma'lum qildi. Ivan Fedorovich xolasining esli-hushli xotinligiga juda ishonganligidan xotirjam bo'lib, odatdagiday xizmatini qilaverdi. Boshqa odamga bunday martaba tekkuday bo'lsa takabburligi oshib ketardi, va lekin u takabburlikni sira bilmasdi. Podporuchik martabasiga minsa ham, fe'l-atvorini sira o'zgartirmay praporuchiklik martabasida qanday bo'lsa, shu zaylda qolaverdi. Uning uchun nihoyatda muhim bo'lgan bu voqeadan keyin yana to'rt yil bu mansabda qolib, butun polk bilan baravar Mogilev gubernyasidan Velikorossiyaga safar qilmoqchi bo'lib turgan chog'ida tubandagi mazmunda bir xat oldi:

«Marhamatli jiyanim, Ivan Fedorovich!

Senga ko'ylak-ishton yubordim. Besh juft ip paypoq, to'rt surp ko'ylak. Yana ba'zi ishlar to'g'risida sen bilan so'zlashib olmoqchiman. Martabang unchamuncha emas, buni o'zing ham bilsang kerak, deb o'ylayman. Bundan tashqari yoshing ulg'ayib, mol-mulkingni tasarruf qila oladigan bo'lib qolding, shuning uchun endi askarlik xizmatini bas qilsang ham bo'ladi. Men bo'lsam qarib qoldim, ro'zg'oringni saranjom qilolmayapman. Darvoqe, yana o'zingga aytadigan ko'p gaplarim bor. Vanyusha, kel, diydoringni ko'rishga mushtoqlik tortib qoluvchi mehribon xolang

Vasilisa Supnevskaya.

Chorbog'imizda sholg'om ekan edim, nihoyatda yaxshi bo'ldi, sholg'om emas, kartoshkaga o'xshaydi.»

Ivan Fedorovich bu xatni olgandan keyin bir hafta o'tgach, quyidagi javobni yozib, xolasiga yubordi:

«Hurmatli xolam, Vasilisa Kashporovna!

Yuborgan ko'ylak-ishtoningiz uchun ko'p minnatdorman. Xususan, yuborgan paypoqlaringizga ham juda xursand bo'ldim, chunki paypoqlarim nihoyatda eskib, xizmatkorim to'rt marta yamab berdi va shu sababdan juda tor kelib qolgandi. Endi mening xizmatim borasida aytgan so'zlaringizga tamomila qo'shilaman va bugun iste'foga chiqqanimga uch kun bo'ldi, ijozat olishim bilan darhol izvosh kira qilurman. Arnovud bug'doyidan urug'lik yubormoq to'g'risidagi iltimosingizni bajo keltirolmadim, chunki Mogilev gubernyasida hech qayerda bug'doyning bunday xili yo'q. Bu yoqda cho'chqaning aksarini sal achigan pivo qo'shilgan ardob berib boqadilar.

Marhamatli mehribon xola, sizga hurmat-u ehtirom bilan qolguvchi jiyaningiz

Ivan Shponkadirman».

Vaqt-soati yetib Ivan Fedorovich poruchik¹ mansabida qolib iste'fo oldi va qirq so'mga Mogilevdan Gadyachgacha bir juhudning aravasini kira qilib, daraxtlar endi barg yozib kelayotgan, yer yuzi sabzazor bo'lib, ko'klam hidi dimoqqa kirib qolgan chog'da soyavon aravaga mindi.

II

YO'L

Yo'lda aytishga arzigulik hech bir voqea bo'lmadi. Ikki haftadan ortiqroq yo'l yurishdi. Bundan ham tezroq yetishlari mumkin edi, lekin nihoyatda dindor bo'lgan juhud shanba kunlari to'xtab, yopinchi'ini yopinib olib, ertadan kechgacha toat-ibodat qilardi. Boya aytganimdek, Ivan Fedorovich xafagarchilikni

¹ Poruchik – Chor Rossiyasi qo'shinida podporuchikdan yuqori zobitlik unvoni.

o'ziga sira yaqin keltirmaydigan odam edi. Juhud toatibodat bilan mashg'ul bo'lganda, Ivan Fedorovich jomadonini ochib, kiyim-boshlarini olib, toza yuvulganmikin, yaxshi taxlanganmikin deb birma-bir ko'zdan o'tkazar, yangi tikilgan pogonsiz formasiga o'tirgan to'zonni astagina tuflab tozalar edi. Kitob o'qishni uncha xush ko'rmas, goh-gohida fol kitobiga qarab qo'yishdan maqsadi, necha marotaba takror-takror o'qigan tanish joylarini yana bir ko'zdan kechirish edi. Shaharda turuvchi odam har kuni klubga borganida, u yerda bironta yangi gap eshitish uchun emas, balki eskidan tanish bo'lgan va hangomalashib o'rgangan oshnalarini ko'rish uchun borgandek, u ham eskidan tanish kitobini o'qir edi. Chunonchi, mahkama amaldori manzil kitobini kunda necha marotaba o'qiganida siyosat bobida bir hunar ko'rsatish uchun o'qimay, balki unda bosilgan nomlarni o'qib, zavqlanar edi. «Ana falonchi, falonchi o'g'li! Mana mening ham nomim bor ekan!..» – deb qo'yadi, ichida quvonib. Bu nomlarni qayta-qayta o'qisa ham zavqlanaveradi.

Ivan Fedorovich ikki hafta safarda yurgach, Gadyach shahridan yuz chaqirimlik joydagi kichkina qishloqqa yetdi. Bu qishloqqa kelib tushganida juma kuni ekan: Soyabon aravada juhud bilan hamroh bo'lib saroyxonaga tushganida kun botgan edi.

Kichkina qishloqlarning aksarisidagi saroyxonalar bilan bu saroyxona o'rtasida hech farq yo'q edi. Bu saroylarning qaysi biriga kelib tushsang yo'lovchi musofirning otdan farqi yo'qdek, oldingga darrov poxol bilan suli soladi. Garchi o'zingizni tuzukkina bir odam bilib, odam yeydigan durustroq ovqat yemoqchi bo'lsangiz, u holda nafsingizni tiya turasiz. Ivan Fedorovich bu gaplardan xabardor bo'lganidan ikki shoda teshik kulcha bilan bir bo'lak go'sht g'amlab olgan edi. Lekin araq desangiz, saroyxonalarning hammasida bu narsa serob. Shuning uchun Ivan Fedorovich bir qadah araq olib, yerga mahkamlab qadalgan qayin

stol yoniga qo'yilgan eshakka o'tirib olib, kechki ovqatni yeyishga kirishdi.

Shu orada shaldiroq aravaning ovozi eshitilib qoldi, darvoza g'ijirladi, lekin arava ha deganda hovliga kelavermadi. Birov shovqinlab traktir¹ tutgan kampir bilan koyishar edi. «Kirishga kiraman, lekin uyingda meni bitta qandala chaqudek bo'lsa, Xudo haqi sen ajinani sog' qo'ymayman, Xudo haqi sog' qo'ymayman, pichaningga pul ham bermayman!» – degan so'z Ivan Fedorovichning qulog'iga kirdi.

Birozdan so'ng eshik ochilib, yashil chakmon kiygan semiz kishi kirib keldi, durusti zo'rg'a tiqilib kirdi. Baqbaqasi osilib, ikki qavat bo'lib ketganidan, battarroq yo'g'on ko'ringan gardanidagi boshi qimir-lamas edi. Mayda-chuyda tashvishlarga boshi sira og'rimagan va umri rohatda o'tayotgan odamlar jumlasidan ekanligi rang-ro'yidan ma'lum edi.

Kelgan odam Ivan Fedorovichni ko'ra solib:

– Marhamatli afandim, salomatmisiz! – dedi.

Ivan Fedorovich indamasdan ta'zim qilib salom berdi.

– Aybga buyurmaysiz, o'zlari kim bo'ladilar? – dedi semiz odam.

Ivan Fedorovich uning bu so'rog'ini eshitib, beixtiyor darrov o'rnidan turdi va polkovnigi undan biron narsani so'ragandagi odatini qilib, g'oz turdi, keyin:

– Iste'foga chiqqan poruchik Ivan Fedorovich Shponka – deb javob berdi.

– Qayerga ketayotganingizni so'rasam maylimi?

– Vitrebenka qishlog'idagi o'z qo'rg'onimga.

Tergab-tejab surishtirayotgan semiz kishi Vitrebenka deng, deb taajjublangach, xuddi uning qo'llarini ushlab birov yo'lini to'sgandek depsinib va qo'llarini silkib uning yaqiniga kelarkan:

– Shoshmang, shoshmang taqsir! – deb uni mah-

¹ Traktir – oshxona, takya.

kam quchoqlab oldi, so'ngra o'ng betidan, keyin chap betidan, yana o'ng betidan o'pdi. Uning bu o'pichi Ivan Fedorovichga yoqdi, chunki uning kulchadek beti semiz kishining lablariga yumshoq yostiqdek tegdi. Semiz kishi yana so'z qotib: – mumkinmi, tanishsak! Men o'sha qishloqning zamindori va sizning qo'shningiz bo'laman. Sizning qo'rg'oningizdan ko'p bo'lsa besh chaqirim nariroqda Xortishcha qishlog'ida turaman, otim – Grigoriy Grigoryevich Storchenko. Janobingiz albatta, albatta biznikiga mehmon bo'lib bormasalar juda xafa bo'laman. Hozir men zarur ish bilan shoshib turibman.

Shu paytda yengiga yamoq tushgan kazakcha chakmon kiygan, tugun va qutilarni stolga keltirib qo'yib, angrayib turgan aravakash bolasiga qarab:

– Xo'sh, bu nimasi, bu nimasi, – dedi Grigoriy Grigoryevichning ovozi tobora oshib, achchiqlangan-day bo'ldi-da, dag'dag'a bilan, – axir men senga bu narsalarni shu yerga qo'y dedimmi, shu yerga qo'y dedimmi, nomard. Avval tovuqni isitgin, demabmidim, shum? Yo'qol! – dedi dag'dag'a bilan depsinib. – Hoy bashara, shoshma! Shisha solingan quticha qani? Marhamat qiling, Ivan Fedorovich! Dorilikka! – dedi qadahni uzatarkan.

Ivan Fedorovich tutilinqirab:

– Azbaroyi Xudo, icholmayman, bir marta ichib baloga qolganman... – dedi.

– Janoblari, qo'ying, gapingizga quloq ham solmayman! Ichmaguningizcha o'rnimdan qimirlamayman, qo'ymayman... – dedi zamindor ovozini balandroq chiqarib.

Ivan Fedorovich qaytarib bo'lmasligini ko'rgach, xo'b ishtaha bilan ichib oldi.

Semiz Grigoriy Grigoryevich yog'och quti ichidagi tovuq go'shtini to'g'rarkan:

– Muhtaram afandim, bu tovuq go'shti edi. Shuni aytib qo'yayki, oshpazim Yavdoxa ba'zida qittak ichib

olishni yaxshi ko'radi, gohida juda qovjiratib yuboradi, - dedi. So'ngra ko'rpa-to'shak, yostiq ko'tarib kirib kelgan kazakcha kamzullik bolaga qarab: - hoy bolam! Menga uyning o'rtasiga o'rin sol, yostiq tagiga pichandan ko'proq qo'y, baland bo'lsin! Kampirning piltakachidan ozroq paxmoq yulib ol, kechasi qulog'imga tiqib yotay! Janobingizdan maxfiy qolmagayki, bir kun rus takyaxonalaridan birida yotganimda qulog'imga suvarak kirib ketgandan beri, kechasi qulog'imga paxta tiqib yotadigan bo'ldim. Keyin bilsam, rus mardikorlari suvarak tushgan karam sho'rvani ham yeyaverar ekan. Shunday azob chekdimki, aytib tamom qilib bo'lmaydi, qulog'imning qichiganiga hech toqat qilolmadim. Shahrimizga qaytgandan keyin ancha vaqt o'tib, bir kampir tuzatdi. Qanday qilib tuzatdi deysiz? Avrab tuzatdi. Tabiblar to'g'risida janobingizning fikrlari qanday? Fikrimcha bizlarni laqillatib ahmoq qilsalar kerak, deyman. Ba'zi kampirlar borki, kasalni tabiblardan yuz chandon yaxshi biladi.

- Darvoqe, juda to'g'ri aytasiz. Ba'zi kampirlar... - tuzukroq so'z topolmasdan to'xtab qoldi.

Joyi kelganda men ham shuni aytib qo'yayki, bu kishi so'zga uncha chechan emas edi. Yuraksizligidanmi yoki do'ndiribroq gapirishni istaganidanmi, har holda juda kamgap edi.

Grigoriy Grigoryevich xizmatkoriga qarab:

- Pichanni yaxshi titib tozala! Bu yerning pichani iflos bo'ladi, ehtiyot qilmasang, cho'pi-churtagi xafa qiladi. Janobingizdan ijozat bo'lsa, sizga tinch uyqu tilab men ham yotay! Ertaga ko'risholmaymiz, chunki men tong otishi bilan yo'lga chiqaman. Sizning juhudingiz ertaga yumush qilmaydi, chunki ertaga shanba, shuning uchun siz erta turmasangiz ham bo'ladi. Iltimosimni unutmang, bizning qishloqqa bormasangiz betingizga qaramayman.

Grigoriy Grigoryevichning xizmatkori uning kamzuli va etigini yechib, yaktagini kiygizib qo'ydi. Grigoriy

Grigoryevich to'shak ustiga katta momiq to'shak tashlangandek cho'zildi.

– Hoy bola! Qayerda qolding haromi? Beri kel, ko'rpamni rostlab qo'y! Bola, yostig'im tagiga ko'proq pichan qo'y! Otlarni sug'ordingmi! Pichandan yana qo'y, bu yonboshimga qo'y! Haromi, ko'rpani tuzatib qo'ysang-chi, ha barakalla!..

Grigoriy Grigoryevich bir-ikki marta voy-voylagach, shunday pishillab uyquga ketdiki, uyni boshiga ko'targudek bo'ldi. Gohda otgan xurragidan so'rida yotgan kampir cho'chib tushib, u yon-bu yonga alanglab qaragach, uyda hech narsa yo'qligini bilib yana bemalol uyquga ketardi.

Ertasiga Ivan Fedorovich uyqudan tursa, semiz zamindor ketib qolibdi. Yo'lda bo'lgan katta voqea faqat shu edi. Bundan boshqa hech voqea bo'lmasdan, ertasiga o'z qo'rg'oniga yaqinlashib qoldi.

Yel tegirmonning aylanib turgan qanoti uzoqdan ko'rinib, juhudning otlari ham qamchi zarbidan o'rlab yuqori chiqib borgan sari pastlikdagi tollar ko'rinishi bilan uning yuragiga g'ulg'ula tushib, o'ynay boshladi. Tolzor ichidagi hovuzning suvi yiltirab ko'rinar, salqin edi. Ivan Fedorovich bir vaqtlar bu hovuzda cho'milar, bolalar bilan bo'ynigacha suvga kirib qisqichbaqa tutardi. Soyabon arava tepaga chiqishi bilan Ivan Fedorovich qamish yopgan kichkina ko'hna uyni, yoshlik chog'ida har zamonda ustiga chiqqan olma va gilos daraxtlari ko'rindi. Hovliga kirishi bilan to'rt tomondan qora targ'il olapar va boshqa itlar yugurib kelishdi. Itlarning bir nechtasi vovullab otning oyog'iga yopishdi, bir nechtasi aravaning gupchagiga moy surtilganini payqar, arava orqasidan kelardi. Oshxona oldida bir it suyakni oyog'i ostiga olib irilardi, yana biri nariroqda turib vovullar, xuddi hoy mo'min bandalar, azamatligimni qarang, degandek, dumini likillatib yugurib kelishdi. Kir ko'ylakli bolalar har tomondan tomoshaga yugurib keldilar. O'n oltita

bolasini ergashtirib hovlidagi cho'chqa bir narsani fahmlagandek tumshug'ini yuqori ko'tarib, odatdagidan qattiqroq xurillardi. Hovli yuziga allaqancha sholcha yoyilib, bug'doy, arpa, tariq quritilib qo'yilibdi. Tomda ham allaqancha choy o't, semiz o't va boshqa turli alafklar qurib yotibdi.

Ivan Fedorovich bularning tomoshasiga juda mahliyo bo'lib ketgan ekan, olapar it kelib, aravasidan tushayotgan juhudning boldiridan tishlab olgandan keyin zo'rg'a esiga keldi. Bir oqsoch kampir, jundan ko'ylak kiygan bir juvon va ikki qizdan iborat bo'lgan xizmatkorlar har tarafdin yugurishib kelib, boyvachamiz kelibdilar, deb hoy-huvlashgandan keyin, xolasi qizaloqlardan Palashkani yoniga olib, ham aravakash, ham qorovul, ham bog'bon bo'lgan Omelka bilan birga chorvoqqa jo'xori ekayotganini bildirdilar. Lekin uzodan chipta soyabonlik aravaga ko'zi tushgan xolasi allaqachon yetib kelgan edi. Xolasi kelishi bilan uni ko'tarib olgudek bo'lib quchoqlagan edi, qarib qoldim, kuch-quvvatdan ketdim, deb xat yozgan xolam shumi yoki bu boshqa odammi, degandek hayron bo'lib qoldi.

III

XOLA

Xolasi Vasilisa Kashporovna bu vaqtda ellik yosh chamasida edi. Sira erga tegmagan va aksari, menga bo'ydoq yashashdan yaxshi narsa yo'q, derdi. Biroq biron joydan sovchi kelganini haligacha bilmayman. Buning sababi shu ediki, erkaligi bor hammasi uning savlatidan qo'rqib, muhabbatini unga izhor qilishga botina olmasdi. Kuyovlarning hammasi «Vasilisa Kashporovna juda o'ktam!» – deyishardi. Ularning bu gapi, darvoqe, rost ham edi, chunki Vasilisa Kashporovna har qanday odamni popugini pasaytirib qo'yardi. Qo'lidan hech bir ish kelmagan noshud, araqxo'r tegir-

monchini erkaklarnikiga o'xshagan qo'llari bilan har kuni sochidan tutib uraverib, binoyidek odam qildi. Bo'yi novchadan kelgan, basti, quvvati ham shunga yarasha polvon xotin edi. Bo'yi va jussasiga qaraganda uzun mo'ylov qo'yib, qo'nji baland etik kiyib yursa, munosibi shu edi, lekin tabiat xato qilib, uni ulug' ayyom kunlarida, so'ngra tug'ilgan kunida kashmiri qizil shol ro'mol o'rab, boshqa kunlari to'q jigar-rang matodan mayda burmador ko'ylak kiyadigan xotin qildi. Ammo qilgan yumushlari o'ziga juda munosib edi. Qayiqqa tushsa, qayiqni har qanday baliqchidan yaxshi yurgizar, parranda otar, o'roqchilarning tepasidan sira ketmas, polizdagi qovun-tarvuzlarning sonini sanagandek bilar, ko'tarma yo'lidan o'tgan har aravadan besh tiyindan bosh olardi. Daraxtga chiqib nok qoqar, odamlaridan birontasi yalqovlik qilsa zabardast qo'li bilan urar, yaxshi xizmat qilganlariga yana shu zabardast qo'li bilan araq tutardi. Hali ip bo'yagan, hali oshxonaga yugurgan, hali birovni koyib ketgan, kvas pishirgan, asal qiyom qilgan hammasi o'zi edi, xullas kuni bilan tinmas, hamma ishi saranjom. Shu sababdan Ivan Fedorovichning oxirgi ro'yxat bo'yicha o'n sakkiz jondan iborat bo'lgan kichkina davlati kundan-kunga tobora rivojlanib bordi. Buning ustiga jiyanini nihoyatda yahshi ko'rganidan tergab-tejab unga chaqa to'plardi.

Ivan Fedorovich yurtiga kelishi bilan turmushi tamomila o'zgarib, juda boshqa yo'lga kirib ketdi. Tabiat uni o'n sakkiz jonga ega bo'lgan mulkning tasarrufi uchun yaratgandek ko'rinardi. Xolasi ham uning tasarrufli kishi ekanini ko'rdi-yu, lekin shunday bo'lsa ham xo'jalikning hammasini unga topshirmay, hozircha ba'zi ishlarga uni aralashtirmadi. Ivan Fedorovichning yoshi qirqqa yaqinlashib qolgan bo'lsa ham xolasi: «Vanya hali yosh, har narsa bilavermaydi!» – derdi.

Ammo o'roqchilar tepasida doim o'zi turar va uning yumshoq ko'ngli bundan juda xursand bo'lardi. O'n-

o'n beshta yiltiragan chalg'i o'roqning baravariga tushishi, o'rilgan o'tning qator-qator bo'lib yotishi, o'roqchilarning goh mehmon kutgandagidek quvnoq, goh judolik qo'shig'idek mungli-mungli aytgan ashulalari, oqshom paytidagi tinchlik uni zavq-shavqlarga to'ldirar edi. Qanday go'zal oqshom! Havo yayragan, toza va musaffo! Butun tabiatga jon kirgan: biyobon bir qizarib, bir ko'karib tovlanadi, chamandek ochiladi. Bedanalar, dudog', baliqchi qushlar, chirildoq chigirtkalar, ming-ming har xil hasharotlarning chiyillagan, g'o'ng'illagan, chirillagan ovozi olamni tutib, ajab bir nag'ma hosil bo'ladi. Bu nag'ma hech tinmaydi. Oftob botib yashirindi. Qanday salqin, qanday xush havo. Unda-bunda qozon qurilib, o't yoqildi. Uzun-uzun mo'ylovdor o'roqchilar ishdan charchab qozonni o'rab o'tiradi. Qozonda qaynagan xamir oshidan chiqqan bug' tevarak-atrofga yoyildi. Shom bo'lib qorong'i tushdi... Ivan Fedorovichning bunday chog'dagi holatining tavsifi qiyin. Xamir oshini yaxshi ko'rsa ham, o'roqchilar qoshiga kelganda yaxshi ko'rgan bu ovqatidan tatib ko'rishni ham unutib, osmonda uchib borayotgan qushlarga tikilib yoki o'rib qo'yilgan bug'doy g'aramlarini sanash bilan ovora bo'lib, ag'rayganча turardi.

Tez orada Ivan Fedorovichning dong'i chiqib, uning ishbilarmonligiga hamma qoyil qoldi. Xolasi jiyani-dan nihoyatda xursandligini qayerda joyi kelsa, albatta, bir maqtab qo'yardi. O'roq tamom bo'lganda, ya'ni iyul oyining oxirida bir kun Vasilisa Kashporovna ohistagina kelib, Ivan Fedorovichning qo'lidan ushlab, ko'p vaqtlardan beri ko'nglida saqlab kelgan bir ish to'g'risida so'zlashmoqchi bo'lganini aytdi.

Gapini boshlab dediki:

– Jonim, Ivan Fedorovich, qo'rg'oningda senga qarashli o'n sakkiz jon borligini o'zing bilasan, ammo ro'yxatga qaraganda o'n sakkiz bo'lsa ham, haqiqatda ko'p, yigirma to'rttaga yetsa ham ajab emas. Lekin gap

bunda emas. Zovurning orqasidagi hov anavi daraxt-zorni-ku bilasan, daraxtzor orqasidagi yalanglikdagi pichanzorni ham bilasan. Bu yer sal kam yigirma botmon keladi, har yil yuz so'mlik o't o'rib sotsa bo'ladi, xususan, agar odamlarning gapi rost bo'lib, Gadyachga otliq askar kelgan bo'lsami, undan ham ortig'iga sotsa bo'ladi.

– Nega bilmay xola, bilaman, juda yaxshi o't.

– O'tning juda yaxshiligini o'zim ham bilaman, lekin bu yerning hammasi seniki ekanini bilasanmi? Nega ko'zingni baqraytirasan, Ivan Fedorovich, quloq sol! Stepan Kuzmich degan odam bor edi, yodingdami? Gapimni qara-ya, nima deyapman, sen u vaqtda uning otini ham tuzukkinna aytolmaydigan go'dak eding. Xuddi o'sha kuni kelganida, seni qo'limga olgan edim, ko'ylagimni bulg'ading. Xayriyatki, seni darhol onang Matrena qo'liga tutqiza qoldim. Shunday yaramas eding!.. Lekin gap bunda ham emas. Bizning qo'rg'onimiz orqasidagi yerning hammasi Stepan Kuzmichniki edi. Xortishcha qishlog'ining o'zi ham unga qarardi. Senga shuni aytishim kerakki, Stepan Kuzmich sen dunyoga kelmasdan avval ham onang oldiga kelib turardi. Albatta, otang uyda yo'qligida. Lekin men bu gapni unga ta'na qilib aytayotganim yo'q. Marhuma doim men bilan chap edi, joyi jannatda bo'lsin, mayli! Gap bunda ham emas, nima bo'lsa ham muddao shuki, men aytgan o'sha yerni Stepan Kuzmich senga in'om qilib vasiyat qoldirgan edi. Ammo gap shu yerda qolsin, marhuma onangning g'alati xulqi bor edi, Xudoyo gapimga tavba qildim, uning odatiga shayton ham tushunolmasdi. Vasiyatnomani nima qilganini Xudodan boshqa hech kim bilmaydi, nazarimda umri bo'ydoq o'tgan anov Grigoriy Grigoryevich Storchenko qo'lida bo'lsa kerak. Stepan Kuzmichning hamma mol-mulki ana shu semiz muttahamga qoldi. Vasiyatnomani shu odam yashirgan bo'lmasa men har narsa bo'lay.

– Xola, shoshmay turing, Storchenko degan odamningiz men bekatda tanishgan kishi emasmi? – Ivan Fedorovich bekatda uchrashgani haqida soʻzlab berdi.

Xolasi biroz andishadan soʻng:

– Kim bilsin, balki yomon odam emasdir, ularning bu yerga koʻchib kelganiga ham atigi yarim yilgina boʻldi, yarim yilda birovni darrov tanib boʻlmaydi. Kampir onasi juda aqlli xotin deb eshitaman, yana bodring tuzlashga nihoyatda usta ekan, deb ham eshitdim. U kishining qizlari juda yaxshi gilam toʻqir emish. Agar aytganingdek senga yaxshi muomala qilgan boʻlsa, borib kel oldiga! Zora muttaham nomard insofga kelib, birovning omonatiga xiyonat qilmay oʻziga qaytarsa. Brichka aravani qoʻshib borsang ham boʻladi, biroq shum bolalar orqasidagi mixlarini sugʻurib olibdi. Aravakash Omelkaga aytay, koʻchib ketgan charmni yaxshilab qoqib qoʻysin.

– Xola, ovora boʻlib nima qilasiz. Baʼzida parranda oviga chiqqaningizda siz minadigan aravani qoʻsha qolaman.

Suhbatlari shu bilan tamom boʻldi.

IV

ZIYOFAT

Ivan Fedorovich tush vaqtida Xortishcha qishlogʻiga kirib keldi. Boyning uyiga yaqin kelganda yuragi sal uvishdi. Boyning uyi, bu atrofdagi aksari zamindorlarning uyiga oʻxshab qamish emas taxta tom edi. Hovlidagi ikki omborxonaning tomi ham taxtadan, darvozasi esa qayin taxtadan edi. Ivan Fedorovich katta ziyofat majlisiga kelib, qayoqqa qarasa undan yaxshiroq kiyinganlar ichida qolgan olifta yigitga oʻxshardi. Uy egasiga hurmat yuzasidan, aravasini omborxona oldiga qoʻyib, ostonagacha piyoda bordi. Boʻyinbogʻsiz, yelkabogʻsiz kamzul kiyib hovlida yurgan semiz

Grigoriy Grigoryevich kelgan mehmonga ko'zi tushdi. Kamzuli ham unga og'irlik qilib turganday ko'rinardi, chunki yuzidan sharillab ter oqardi.

– Ha, Ivan Fedorovich! – dedi. – Xolamga ko'rinish berib, keyin darrov oldingizga boraman, degan edingiz, nega kelmadingiz? – dedi yana. Bu so'zlardan keyin Ivan Fedorovichning lablari yana o'sha yumshoq yostiqa tegdi.

– Ro'zg'or tashvishlari bilan band bo'ldim... Oldingizga birpasga keldim, andak yumush bilan...

– Birpasga? Bu gapingiz behuda! – dedi. Keyin semiz mezbon: – hoy bolakay! – deb qichqirishi bilan kazakcha kamzul kiygan bola otxonadan yugurib chiqdi. – Kasyanga ayt, darrov darvozani berkitsin, eshitdingmi, mahkam berkitib qo'ysin! Boyvachchanning otlarini darrov chiqarib qo'ysin! Qani ichkari kiring, bu yer juda issiq, ko'ylagim ivib ketganini qarang.

Ivan Fedorovich ichkari uyga kirishi bilan fursatni qo'ldan bermaslikka qaror qildi. Yuragi dadil bo'lmasa ham «bir botinib ko'ray», dedi.

– Xolam sizga... Xolam menga aytdiki, marhum Stepan Kuzmichning vasiyatnomasi...

Bu so'zlarni eshitgan Grigoriy Grigoryevichning tovoqday yuzi qanday suratga kirganini ta'rif qilib bo'lmaydi.

– Azbaroyi Xudo, qulog'im sira eshitmaydi. Sizga aytib qo'yayki, chap qulog'imga suvarak kirib ketgan. Nomard mujiklar hamma yoqqa suvarak yoyib yubordi. Tortgan azobimni qalam bilan yozib, ado qilib bo'lmaydi. Qulog'imga g'imirlagani-g'imirlagan, hayriyat bir kampir davolab tuzatdi...

Ivan Fedorovich qarasa, Grigoriy Grigoryevich jo'rttaga gapni boshqa yoqqa burmoqchi. Buni fahmlab uning so'zini bo'ldi:

– Aytmoqchimanki, marhum Stepan Kuzmichning vasiyatnomasida yer in'om qilinganligi mazkur ekan, bu vasiyatga ko'ra menga...

- Bildim, xolangiz allaqachon xo'b uqtiribdi. Lekin bu gaplar yolg'on, azbaroyi Xudo, yolg'on! Amakim hech qanday in'omnoma qoldirgan emas, garchi vasiyatnomada bu haqda aytilgan bo'lsa ham, lekin in'omnomaning o'zi yo'q, hech kim uni ko'rsatgani yo'q. Bu gaplarni sizga samimiy xayrixohlikdan, sizga yaxshilik tilaganimdan aytaman. Xudo haqi, yolg'on!

Ivan Fedorovich, darvoqe xolam noto'g'ri xayol qilgan bo'lsa ham ajab emas, degan mulohazaga borib, indayolmay qoldi.

- Onamiz singillarim bilan kelyabdilar, ovqat tayyor bo'lgandir, qani yuring! - deb Ivan Fedorovichning qo'lidan tutib, araq va ovqat qo'yib, dasturxon yozilgan xonaga boshlab ketdi.

Shu chog'da boshini sirib, tang'ib olgan pak-pakana kampir, birining sochi malla, birining sochi qora ikki qiz bilan boshlashib kelib kirdi. Ivan Fedorovich odobli yigit bo'lganidan avval kampirning, so'ngra ikki qizning qo'lini ushlab ko'rishdi.

- Ona, bu kishi qo'shnimiz Ivan Fedorovich Shponka! - dedi Grigoriy Grigoryevich.

Kampir Ivan Fedorovichga tikilib qoldi yoki faqat tikilgandek bo'lgan esa ham ehtimol, har holda kampir nihoyatda yaxshi ayol edi. Uning yuzi xuddi, Ivan Fedorovich, qishga qancha bodring tuzlaysiz, deb so'ramoqchi bo'lib turganga o'xshardi.

- Araq ichasizmi? - deb so'radi kampir.

- Onajon, bugun uyqungiz chala bo'lganga o'xshaydi. So'rab bergancha urib ber, deyishgan. Siz mehmon qilavering, ichamizmi, yo'qmi unisini o'zimiz bilamiz, - dedi Grigoriy Grigoryevich. - Ivan Fedorovich! Marhamat qiling, chog'irning qaysi navini xush ko'rasiz, ming oltin xilidan ichasizmi yoki Traximovnikidanmi? Grigoriy Grigoryevich orqasiga qayrilib qaragach: - Ivan Ivanovich, nega qarab turibsiz? - dedi.

Shu paytda Ivan Fedorovichning ko'zi uzun kamzuli-ning baland yoqasi gardanini o'rab olgan Ivan Ivanovich-

ga tushdi. Yoqasining balandligidan, boshi aravaga tushib olgan kishining boshidek qo'ngayib turardi.

Ivan Ivanovich araqqa yaqin kelib o'tirdi. Qo'llarini ishqalab, qadahlarni xo'b tomosha qilgach, araqdan quyib yoruqqa solib ko'rgach, bir qadah araqni og'ziga quyib yubordi. Lekin darrov yutib yubormay, avval og'zini xo'b chayqab, keyin yutdi. Tuzlagan qo'ziqorinni nonga qo'shib yeb olgach, Ivan Fedorovichga qarab dedi:

– Hurmatli Ivan Fedorovich Shponka bilan gaplashayotgan bo'lsam kerak?

– Balli, – dedi javobida Ivan Fedorovich.

– Sizni tanigan vaqtimdan beri juda o'zgarib ketib-siz, – dedi Ivan Ivanovich. So'ngra yana so'z boshlab:

– Men sizni mana bunday vaqtingizdan beri bilaman,

– kaftini yerdan bir gaz baland ko'tarib ko'rsatdi. –

Marhum otangiz, joyi jannatda bo'lsin, juda topil-

maydigan odam edi. U kishining qovun-tarvuzlari

shunday bitar ediki, endi unday qovun-tarvuzni hech

qayerdan topolmaysiz. – Keyin Ivan Fedorovichni bir

chekkaga tortib: – Mana bu yerda ham hali qovun

keltiradilar, ko'rasiz, shuyam qovunmi, qaragingiz

kelmaydi, – deb qo'ydi. Keyin xuddi bir sir aytayot-

gandek ohista so'zlab va yo'g'on daraxtni quchmoq-

chi bo'lgandek qo'llarini yozib: – Janobingiz ishonsa-

lar, ishonmasalar ham, azbaroyi Xudo, mana bunaqa

tarvuzlar bo'lardi! – dedi.

Grigoriy Grigoryevich Ivan Fedorovichning qo'lidan ushlab:

– Qani dasturxonga o'tiringlar! – dedi.

Hammalari birgalashib dasturxon yozilgan uyga

kirdi. Grigoriy Grigoryevich o'zining doim o'tiradigan

joyiga o'tirdi va kattakon sochiqni bo'yniga ilib oldi.

Uning bu turishi sartaroshlarning o'z viveskalariga so-

lib qo'yadigan suratga o'xshardi. Ivan Fedorovich qiza-

rinqirab ikki qizning ro'parasidan ko'rsatilgan o'ringa

o'tirdi. Ivan Ivanovich bo'lsa o'z bilganlarini aytib, xo'b

gaplashib oladigan odam topganiga ich-ichidan quvonib, darrov Ivan Fedorovichning pinjiga kirib oldi.

Qoradan yamoq tushgan kulrang kamzul kiygan xizmatkor laganda ovqat keltirdi. Kampir Ivan Fedorovichga qarab:

– Kurka-tovuq edi, dumg‘azasini olib bekor qildingiz! To‘shini oling edi! – dedi.

Grigoriy Grigoryevich onasiga qarab;

– Ona, kim aytdi sizga aralashing, deb! Qayerini olishni mehmonning o‘zi biladi! Ivan Fedorovich oling, manovi qanoti bilan putakasini oling! Muncha kam oldingiz? Oling, sonini oling. Sen nima qilib qo‘lingda lagan bilan ag‘rayib qolding? Oling degin! Haromi, tizalab o‘tirib so‘ragin! Ayt darrov, Ivan Fedorovich sonini oling, degin!

Laganda ovqat ko‘tarib kelgan xizmatkor darrov cho‘kkalab:

– Ivan Fedorovich oling, sonini oling! – dedi.

Ivan Ivanovich yoniga o‘tirgan mehmonga qarab, ovqatni mensimagandek:

– Hm, qanday tovuq ekan! – deb qo‘ydi. – Kurka tovuq bunday bo‘ladimi? Menikidagi tovuqlarni ko‘ring! Ishoning, ishonmang har birining moyi bu xil tovuqning o‘ntasini moyiga teng keladi. Ishonmasizmi axir, semizligi shunchalikki, hovlida yurganida ko‘nglim aynib, qaragim ham kelmaydi!..

Grigoriy Grigoryevich uning so‘ziga quloq solib turib:

– Ivan Ivanovich, yolg‘on so‘zlayabsan! – dedi.

Ivan Ivanovich uning so‘zini eshitmagan bo‘lib, Ivan Fedorovich bilan so‘zlashaverdi:

– Men sizga aytsam o‘tgan yil shaharga yuborganimda, har donasiga ellik tiyindan berishdi, shunda ham sotgim kelmadi, – dedi.

Grigoriy Grigoryevich yaxshiroq eshitsin, deb tovuqni avvalgidan balandroq chiqazib, salmoq bilan dedi:

– Ivan Ivanovich, yolgʻon aytasan, deyman!

Lekin Ivan Ivanovich, bu gaplarning unga sira tegishligi yoʻqdek, bemalol gaplashaverdi, faqat endi tovushini ancha pasaytirib, ohistarok soʻzladi:

– Taqsir, bergim kelmaganligi rost. Gadyach shahridagi zamindorlarning bittasida ham...

– Ivan Ivanovich! Axir sen qip-qizil nodon sen, – dedi Grigoriy Grigoryevich qattiqroq. – Axir Ivan Fedorovich sendan koʻra yaxshiroq biladi va sening gaplaringga ishonmasa ham kerak.

Ivan Ivanovich nihoyatda xafa boʻlib koʻngli qirildi va indamasdan tovuq goʻshtiga tutindi. Uning hovli-sidagi semizligidan koʻrgan odamning koʻngli ayniydigan tovuqdek semiz boʻlmasa ham, xoʻb tushirdi.

Suhbat toʻxtab pichoq, qoshiq va laganlarning chaqir-chuquri boshlandi. Xususan, Grigoriy Grigoryevichning ilik qoqishi hammadan qattiqroq eshitilardi.

Biroz jim turishgandan soʻng Ivan Ivanovich yoqasidan boʻynini choʻzib, Ivan Fedorovichga qarab dedi:

– «Korobeynikovning muqaddas joylarga sayohati»¹ kitobini oʻqiganmisiz? Jon-u taningizning rohati! Endi bu xil kitoblarni chop qilishmaydi! Afsuski yiliga qaramapman.

Ivan Fedorovich suhbat kitobga koʻchganini bilib, qovurmaning shoʻrvasiga hafsala qilib qoldi.

– Janobingizga aytsam, darvoqe ajoyib, anchayin odam shuncha yurtni koʻrib kelganligi hazil emas. Axir taqsir, uch ming chaqirimdan ortigʻ-a! Uch ming chaqirim-a. Xudo nasibasini qoʻshmasa, Falastin-u Quddus shariflarga kim bora oladi!

Mahramidan Quddus sharif toʻgʻrisida har xil gaplarni koʻp eshitgan Ivan Fedorovich:

– Quddus sharifga ham borgan deysizmi? – dedi.

¹ «Moskvalik savdogar Trifon Korobeynikovning bir necha hamrohlari bilan birga Quddusga, Misr va Sino togʻiga 1568-yilda qilgan sayohati» kitobi. Ushbu asar 1783-yilda ilk bora nashrdan chiqqan.

Kursining bir chekkasida o'tirgan Grigoriy Grigoryevich:

– Gapingiz nima ustida, Ivan Fedorovich? – dedi.

– Men, ya'ni ro'yi zaminda qanday olis mamlakatlar borligini aytayotgan edim, – dedi Ivan Fedorovich bunday uzun va qiyin gapini eplab gapirganiga ich-ichidan quvonib.

Grigoriy Grigoryevich Ivan Ivanovichning so'zini yaxshi tinglamagan bo'lsa ham:

– Ivan Fedorovich, buning so'ziga ishonmang, hammasi yolg'on! – dedi.

Shu orada ovqatlanib bo'ldilar. Grigoriy Grigoryevich odati bo'yicha andak uxlab olish uchun o'z uyiga kirib ketdi. Mehmonlar kampir va qizlar bilan boshlashib, mehmonxonaga kirishdi. Bunda ular ovqatga kirib ketganda ustida araq qolgan xontaxta ustiga qaysi bir hikmat bilan dasturxon yozilib, har xil qiyomlar, tarvuz, qovun va olchalar paydo bo'lib qolibdi.

Grigoriy Grigoryevichning yo'qligi bilinib turardi. Kampir ancha sergap bo'lib, hech kim so'ramasa ham mevadan holva qilish, nashvatini qanday qoqi qilish to'g'risida hech kim bilmagan ko'p hikmatlarni so'zlab berdi. Hatto qizlar ham tilga kirib ketdi. Ammo opasidan olti yosh kichik bo'lib, bu chog'da aftidan yigirma beshlarga borib qolgan malla sochlighi hali ham indamay turardi.

Lekin Ivan Ivanovich hammadan sergap va serharakat edi.

Endi uning gapidan yanglishtiradigan va xalaqit beradigan hech kim yo'qligini bilib, bodring-u kartoshka, hech narsa qolmay gapiraverdi va qadimgilarning endigilarga qaraganda ancha aqlli bo'lganlari va endi hamma tobora quv bo'lib, har xil g'alati narsalar chiqarayotganligi to'g'risida so'zlab ketdi. Xullas bu odam, bemaza hangomadan juda zavq oladigan va bo'lar-bo'lmas har narsa to'g'risida so'zlayveradigan kishilar jumlasidan edi. Agar gap aziz va muborak

narsalar borasiga o'tsa, Ivan Ivanovich har gapda bir uf tortib, boshini chayqab qo'yardi. Garchi suhbat dunyoviy ishlar borasiga o'tsa, gardanini cho'zib yoqasidan chiqarib, vajohatini shunday o'zgartirar ediki, uning bu chog'dagi vajohatini ko'rgan odam nashvatini kvas qilish qoidasini o'qiyverar, u aytgan qovunlarning qanday kattaligini, uning hovlisida yurgan g'ozlarning qanday semizligini ko'rib turgandek bo'laverardi.

Ivan Fedorovich kechgacha o'tirib, kech kirgach zo'rg'a xayrlashdi. Garchi gapga ko'nadigan, bo'shligiga va yotib qoling deb ko'p qistashlariga qaramay, qilgan jazmidan qaytmay jo'nab ketdi.

V

XOLANING YANA BIR G'ALAMISLIGI

– Xo'sh nima qilding? Eski noinsofdan xatni oldingmi? – Eshik tagiga chiqib bir necha soatdan beri uning kelishini kutib o'tirgan va kelavermaganidan toqati toq bo'lib, darvozaxonaga yugurib chiqqan xolasi jiyani kelishi bilan darrov shuni so'radi.

Ivan Fedorovich aravadan tushib turib:

– Yo'q, xola, Grigoriy Grigoryevichning qo'lida hech qanday xat yo'q ekan, – dedi.

– Uning gapiga ishondingmi? Yolg'on aytibdi, badbaxt! Mabodo duch kelib qolsam, o'z qo'lim bilan yaxshilab savalayman. Shoshmasin, shunday tobga olayki, biroq avval o'zimizning dodxoh sudimiz bilan so'zlashib ko'rish lozim, sud bilan olib bo'lmasmik... Lekin hozir gap bunda emas. Xo'sh ziyofat tuzuk bo'ldimi?

– Juda...a xola, juda yaxshi bo'ldi.

– Qani gapirib ber-chi, qanday ovqatlar qo'ydi? Kampirning pazandaligidan-ku xabarim bor-a!

– Xola, somsani qaymoqqa botirib yedik, kaptar do'lma yedik...

– G‘aynoli qo‘shib pishirilgan kurka-tovuq go‘shni yemadingizmi? – deb so‘radi xolasi, chunki bu ovqatga o‘zi juda pazanda edi.

– Kurka-tovuq ham bor edi!.. Grigoriy Grigoryevichning nihoyatda chiroyli singillari bor ekan. Xususan, malla sochlighi!

Xolasi:

– Nima? – deb Ivan Fedorovichga qattiq tikilib qaragandi, u qizarib yerga qaradi. Uning miyasida darhol yangi fikr tug‘ildi. Darrov muloyim ohangda: – xo‘sh? Ha, nima jimib qolding? Qoshlari qanday ekan? – deb so‘radi. Shuni aytish kerakki, xolasi xotin kishining husni hammadan avval qoshida bo‘ladi, deb bilardi.

– Yoshlik chog‘ingizdagi qoshingizni maqtar edingizku, uning qoshi ham xuddi sizning yoshligingizdagi qoshingizga o‘xshar ekan. Yuzlari mayda sepkilli ekan.

Xolasiga xushomad qilish Ivan Fedorovichning xayoliga kelmagan bo‘lsa ham, uning boyagi gapidan xolasining dimog‘i chog‘ bo‘lib:

– Ha! Ko‘ylagi qanday ekan? Lekin endi mening ustimdagi ko‘ylagim singari pishiq mato topib bo‘lmaydi. Ammo gap bunda emas. Xo‘p, lekin sen qiz bilan gaplashdingmi?

– Ya‘ni, xola, nima demoqchisiz?.. Balki siz allaqachon o‘ylayotgandirsizki...

– Nima qilibdi, buning ajablanarli tomoni yo‘q, Xudoning aytgani bo‘ladi. U qiz bilan juft bo‘lish peshonangga yozilgan bo‘lishi mumkin!

– Xola, bunday gapga tilingiz borganiga hayronman. Bas, ma‘lum bo‘ldiki, siz meni yaxshi bilmas ekansiz...

Xolasi:

– Ana xolos, darrov xafa bo‘ldi! – deb qo‘ygach, «Xali yosh hech narsani bilmaydi, ikkovini bir-biri bilan uchrashtirish kerak, tanishishsin!» – degan fikrni ko‘nglidan o‘tkazdi.

Xolasi oshxonaga kirib ketdi. Ivan Fedorovich yolg‘iz qoldi. Ammo xolasi shu kundan boshlab tez-

roq jiyanini uylantirish va nabiralar ko'rish xayoliga tushib qoldi. Fikri-zikri to'ygga tayyorgarlik bo'lib, ancha behalovat bo'lib qolganligi har bir harakatidan ma'lum bo'lib turardi. Lekin besaranjom va bexalovatligidan ishlari qaytaga sira unmaydigan bo'lib qoldi. Somsani avvallari ham oqsoch xotinga ishonmasdan o'zi pishirar va aksari somsa pishirayotganda xayoli qochib, mazmuni orqasida nabirasi somsa, deb harxasha qilayotgandek xayol qilsa kerak, somsadan bir burdasini orqasiga uzatganida, kuchugi fursatni g'animat bilib olib qochardi. Somsani yeganda kuchukning irillaganini eshitib, keyin esa o'ziga kelib, kosov bilan uni urib ketardi. Eng xush ko'rgan ishi ov qilish edi, buni ham tark qilib qo'ydi. Bir kun kaklik deb qarg'ani otib qo'ygandan keyin, ovga chiqmay qo'ydi, chunki bunday xatoni avval sira qilmagandi.

Oradan to'rt kuncha o'tgach, bir kun qarashsa bostirma tagida turgan arava hovliga chiqib qolibdi. Aravakashlikdan tashqari qorovullik va bog'bonlik vazifasini ham o'tovchi Omelko sahardan turib aravaning ko'chib ketgan charmini mixlab taqir-tuqur qilardi. Itlar har tarafdin kelib aravaning g'ildiragini yalashar, Omelko bo'lsa tinmasdan ularni quvlardi. O'quvchilarni ogohlantirib qo'yishni o'zimga burch bilib aytamanki, odam Atodan qolgan arava xuddi shu edi. Mabodo biron chiqib boshqa bir aravani odam Atodan qolgan deb da'vo qilgudek bo'lsa, g'irt yolg'onchi, shak-shubhasiz qallobdir. Bu aravaning to'fondan qanday omon qolganligini hech kim bilmaydi. Nuh Alayhissalomning kemasida unga alohida bir joy tayinlangan ekan, deyish lozim bo'ladi. Aravaning suratini ta'rif va tavsif qilish imkoni yo'qligiga achinamiz. Shuni aytib qo'ya qolamizki, aravaning suratidan egasi juda rozi edi va eskicha aravalarning oyoqdan qolib, botib ketganligiga juda afsuslanardi. Arava bir tomonga qiyshayib turar, ya'ni o'ng tomoni chap tomonidan ancha baland bo'lib, bu Vasilisa

Kashporovnaga yoqardi, chunki bir tomonidan baland bo'ylilar minsa, bir tomonidan past bo'ylilar minadi, derdi. Aravaga past bo'ylilardan besh kishi, xolaga o'xshaganlardan yana uch kishi sig'ardi.

Aravakash aravani rostdash bilan ovora bo'lib, tush paytida otxonadagi uch otli izvoshga qo'shiladigan otning uchovini chiqarib, haligi savlatli aravaga qo'shdi. Aravaning jabduqlari arg'amchidan edi. Ivan Fedorovich chap tomondan, xolasi o'ng tomondan aravaga minib jo'nadilar. Yo'lida uchragan mardikorlar bunday basavlat aravani ko'rib, bosh kiyimlarini olib, ikki bukilib salom berardi. Chunki xolasi bu aravani ahyon-ahyonda bir minardi. Arava ikki soat yo'l yurib, birovning zinasini oldiga kelib to'xtadi. Kimnikiga kelib to'xtaganini aytib o'tirmasak ham bo'ladi, deb o'ylayman. Storchenkning zinasini oldiga kelib to'xtaganligi ma'lum bo'lsa kerak. Grigoriy Grigoryevich uyda yo'q edi. Kampir bilan ikki qiz mehmonlarni mehmonxonada kutib oldilar. Xola savlat bilan kerilib kelib, bir oyog'ini oldinga chiqarib qattiq ovoz bilan dedi:

– Bekam, sizga bo'lgan izzat va hurmatimni shaxsan arz qilish menga muyassar bo'lganligi uchun shodman. Izzat va hurmatimni bildirish bilan birga, jiyanim Ivan Fedorovichga qilgan muruvvatingiz uchun nihoyatda minnatdorligimni ham bildiraman. U kishi muruvvatingizni ko'p maqtadilar. Xonim, qora bug'doyingiz xo'b yaxshi bitibdi, qishloqqa kiraverish joyida ekan, ko'rib keldim. Bemalol bo'lsa aytsangiz, botmon yerdan necha g'aram olasiz?

Bundan keyin hammalari o'pishib ketdilar. Mehmonxonaga kirib o'tirishgandan keyin kampir so'z boshladi:

– Qora bug'doy to'g'risida sizga hech narsa deyolmayman, buni Grigoriy Grigoryevichdan so'raysiz. Anchadan beri bu ishlar bilan shug'ullanmayman, qo'lindan ham kelmaydi, qarib qoldim. Avvallari qora bug'doyimiz belboqqa chiqardi, endi bilmayman, nima

Xudo urdi. Qaydam, avvalgidan endi yaxshi deyishardi. – Kampir bu o'rinda bir oh tortib, hasrat chekib qo'ydi. Agar bunga diqqat qilib turgan odam bo'lsayu, uning ohini eshitsa, o'tib ketgan qadimgi XVIII asr hasrati ekanini fahmlardi.

– Xonim, qizlaringiz nihoyatda yaxshi gilam to'qir emishlar, deb eshitdim, – dedi Vasilisa Kashporovna. Uning bu gapi kampirning nozik tuyg'ularini qo'zg'atib, ko'ngliga juda ta'sir qildi shekilli, ip qilish va bo'yash qoidalari to'g'risida sayrab ketdi. Gilam borasidagi gaplar tamom bo'lgach, tuzlagan bodring bilan nashvat qoqi gapi boshlandi. Xullas oradan bir soat o'tar-o'tmas ikki xonim xuddi qadimdan oshno kishilardek apoqchapoq bo'lib ketishdi. Vasilisa Kashporovna ko'p gaplarni faqat uning o'ziga eshittirib ohista-ohista gapirganidan Ivan Fedorovich bu so'zlarni hech eshitolmadi.

Uy egasi kampir o'rnidan turib:

– Bir aylanib kelmaysizlarmi? – dedi.

Kampir ketidan qizlar bilan Vasilisa Kashporovna ham turib, hammalari qizlar haramxonasiga qarab yurdi. Biroq xolasi Ivan Fedorovichga shu yerda qolgin, deb ishora qildi va kampirga shivirlab bir narsa dedi.

Kampir malla sochli qizga qarab:

– Mashenka! Sen mehmon bilan gaplashib o'tira tur, zerikib qolmasinlar! – dedi.

Qiz mehmonxonadan chiqmay shu yerda qolib, divanga o'tirdi. Ivan Fedorovich o'z kursisida bezovta bo'lib, qizarib-bo'zarib ko'zini yerga tikib, nina qadalgandek zo'rg'a o'tirardi. Lekin qiz uning bu holini sira payqamaganday bo'lib, deraza va devorlar tomoshasi bilan mashg'ul edi, yo bo'lmasa kursilarning oyog'i orasida o'ralashib yurgan mushukdan ko'zini olmay, hech narsaga parvo qilmagandek o'tirardi.

Birozdan so'ng Ivan Fedorovichga dalda kirib, so'z boshlamoqchi bo'lib ko'rdi, ammo bilgan gaplarining hammasini yo'lda tushirib qo'yganga o'xshardi. Hech bir gap fikr esiga kelmadi.

Chorak soatcha indamasdan o'tirishdi. Qiz ham o'tiraverdi.

Ivan Fedorovich nihoyat jasorat qilib, qaltiraganroq ovoz bilan:

– Yoz bo'lsa pashsha ko'payadi-da, oyim! – dedi.

Qiz javobida:

– Nihoyatda ko'payadi! Akam atayin ovora bo'lib onamning eski kovushidan yelpig'ich qilib qo'ydi, shunday bo'lsa ham pashsha juda ko'p, – dedi.

Bu gapdan keyin suhbat yana to'xtadi. Ivan Fedorovich hech gap topolmadi.

Xolasi kampir va qora soch qiz bilan qaytib kelishdi. Kampir bilan qizlar yotib qolinglar deb, har qancha qistasalar ham bo'lmay, yana biroz gaplashib o'tirgandan keyin Vasilisa Kashporovna ketmoqchi bo'lib xayrlashdi. Kampir bilan ikki qiz mehmonlarni kuzatib eshik-kacha chiqdi. Xola bilan jiyan anchagacha aravadan boshlarini chiqazib xayrlasha-xayrlasha jo'nadilar.

Yo'lda xolasi:

– Xo'sh, Ivan Fedorovich, qiz bilan yolg'iz qolganingizda nimani so'zlashdingiz? – deb so'radi.

Mariya Grigoryevna nihoyatda xushfe'l va odobli qiz ekan, – dedi Ivan Fedorovich.

– Gapimga quloq sol, Ivan Fedorovich! Sen bilan astoydil so'zlashmoqchiman. Yoshing, Xudoga shukr, o'ttiz sakkizga borib qolding. Martabang ham yomon emas, endi oila qurib, bola-chaqalik bo'lish vaqti ham keldi! Albatta, bir xotin olmog'ing lozim...

Ivan Fedorovichning quti uchib:

– Xola, nimalar deypsiz! Xotin ol deysizmi! Aslo xola, marhamatingizga balli... Meni juda uyaltirdingiz... Haligacha sira o'ylaganim yo'q xotinni nima qilishimni bilmayman!

Xolasi kulimsirab:

– Bilibqolarsan, Ivan Fedorovich, bilibqolarsan, – dedi. Keyin ichida o'ylab: «Albatta, hali yosh, nimani bilsin!» – degach, jiyaniga boqib: – ha, Ivan Fedorovich, Mariya

Grigoryevnadan boshqa yaxshi xotin topolmaysan. So'ngra o'zingga ham u ancha yoqqanga o'xshaydi. Kampir ikkovimiz bu borada ancha so'zlashdik, uning ham seni kuyov qilgisi bor. Lekin fosiq Grigoryevichning bunga nima deyishi hali ma'lum emas, lekin biz, uning nima deyishiga qarab o'tirmaymiz, mabodo qizning moli va sepini bermayman deydigan bo'lsa, unda sud bilan...

Shu paytda arava hovlilariga yetib qoldi. Qirchang'i qari otlar ham og'ilxonaning hidini bilib, ancha ildamladi.

– Omelko, menga qara, otlarni chiqargandan keyin darrov sug'orma, hozir issiqlab turibdi, avval yaxshilab sovutgin, – dedi xolasi. So'ngra aravadan tusharkan, jiyaniga qarab: – endi, Ivan Fedorovich, senga maslahatim shuki, yaxshilab o'yla. Men darrov oshxonaga kirib chiqay, ketayotganda, Soloxaga ovqat qilib qo'yg'in, deb buyurib ketmapman. U juvonmarg esiga kelib, o'zi qilib qo'ymagandir, – dedi.

Lekin Ivan Fedorovich karaxt odamdek esi og'ib, anqayib turardi. Mariya Grigoryevnaning husni yomon emas, lekin uylanishga kelsak!.. Xotin olish unga juda g'alati ko'rinar, uylanish desa quti uchardi. Xotin olib birga yashash!.. Bunga uning aslo aqli yetmasdi. O'z uyida yolg'iz emas, biron bilan birga tursin!.. Bu to'g'rida o'ylagan sari vahimasi oshib, ter bosardi.

Bugun har kundagidan avvalroq yotdi, lekin har qancha urinsa ham uxlay olmadi. Ancha uyg'oq yotgandan keyin, hammaga orom beruvchi uyqu, nihoyat unga ham yetib uyquga kirdi. Lekin qanaqa uyqu! Bunday bemaza, poyma-poy tushni hech ko'rmagan edi. Bir mahal tush ko'rsa, atro-fida nimaiki bor, hammasi to's-to'polon ko'tarib o'ynar, uning o'zi bo'lsa, oyog'i bor-yo'qligini bilmay chopar emish... Chopa-chopa tinkasi qurib turganida, to'satdan biroz kelib qulog'idan cho'zib qoldi. «Voy, voy kim?» «Men, xotiningman!» – dedi

birov baqirib. Shu paytda uyg'onib qoldi. Xayolida allaqachon uylangan, uyida g'alati, ajoyib ishlar bo'lib ketgandek ko'rinadi. Bir kishilik karavot o'rniga ikki kishilik karavot turgandek. Kursida xotini o'tiribdi, lekin unga juda g'alati tuyiladi, qanday qilib uning yaqiniga borishni, nima gapirishni bilmaydi. Xotining yuziga qarasa, uning yuzi g'udda bosgan g'adir-budur emish. Bu yoniga qayrilib qarasa bu yog'ida yana bir xotini o'tirganmish, buning ham yuzi g'adir-budur emish. Bu yoniga qarasa yana bir xotin, orqasiga qarasa, u yoqda ham bir xotin o'tirganmish. Bularni ko'rib, g'am bosib, yugurgancha boqqa qochib chiqdi. Boqqa chiqsa issiq, boshidan shlyapasini olsa, shlyapasida ham bir xotin o'tirganmish. Terlab ketib ro'molchasini olmoqchi bo'lib cho'ntagiga qo'l solsa, cho'ntagida ham bir xotin o'tirganmish. Qulog'iga tiqib qo'yilgan paxtasini olsa, unda ham bir xotin o'tirganmish... Bir mahal qarasa, bir oyog'i bilan hakkalab ketyabdi, xolasi bo'lsa, uning hakkalashini ko'rib, astoydil: «Ha, hakkalayver, chunki xotinlik bo'lding», – dermish. Xolasiga yaqinroq kelsa, xolasi emas, mezana emish. Birov uning bo'yniga arqon bog'lab mezana-ga tortayotgan emish. Yig'lagudek bo'lib: «Meni sudrayotgan kim?» – desa, «Xotiningman, sen kim-san, mezanaga osmoqchiman» – dermish. U bo'lsa baqirib: «Men jom emasman, Ivan Fedorovich bo'la man!» – dermish. P... polkining polkovnigi bu yerdan o'tib turib: «Balli! Jomsan» – dermish. Yoki bir mahal tush ko'rsa xotini odam emas, allaqanday jun gazlama emish, Ivan Fedorovichning o'zi Mogilev shahrida bir do'konda turganmish. Do'kondor: «Qanday mol kerak? Xotin degan mato bor, juda yaxshi, shundan oling, juda chidaydigan, hozir hamma shundan kiyim tiktiriyabdi», – dermish. Do'kondor xotin o'lchab, yirtib bersa, Ivan Fedorovich qo'ltig'iga olib, mashinachi juhud oldiga kelganmish, lekin juhud: «Bo'lmaydi,

matoingiz yaramaydi, bunday matodan hech kim kiyim tiktirmaydi», – dermish.

Ivan Fedorovich vahimasidan hushi uchib, uyg'onib ketdi. A'zoyi badanidan sovuq ter chiqib ketdi.

Ertalab o'rnidan tura solib, fol kitobiga qaradi. Beg'araz va boriyo saxiylikda yagona bo'lgan bir kitob sotuvchi savob uchun fol kitobining oxiriga muxtasar ta'birnoma ham ilova qilib qo'ygan ekan. Ammo af-suski, mazkur ta'birnomada Ivan Fedorovich ko'rgan poyma-poy tushlarning ta'biri yo'q ekan.

Bu orada xolasining boshida yana boshqa yangi mojaro fikri tug'ildi, lekin bu mojaroni endi kelasi bob-dan bilasiz¹.

JIN TEKKAN PALAKAT YER

...butxonaning ruhoniysi aytgan hikoya

Azbaroyi Xudo, hikoya aytishdan bezor bo'ldim! Axir o'zingiz o'ylang! Qayta-qayta aytgan bilan qutulib bo'lmas, bezor bo'lmaysizmi! Xo'p, aytsam aytay, lekin azbaroyi shifo, boshqa aytmayman. Mana siz boya aytdingizki, shaytonni odam bolasi minib olsa bo'ladi, deb. Albatta, bo'lsa bordir, chunonchi yaxshi muloha-za qilib ko'rsangiz, yorug' dunyoda nimalar bo'lmaydi... Biroq bunday chakki gapni ayt mang, shayton nomard vasvasa qilaman desa, unga bas kelib bo'lmaydi, Xudo haqi, bas kelib bo'lmaydi!.. Quloq soling, men sizga ay-tay: bizlar otadan to'rt farzand edik, men u vaqtda ten-tak edim, o'n bir yoshga endi kirgan edim, nega o'n bir bo'lsin, o'n bir emas. Hali esimdan chiqmaydi, bir kun emaklab it bo'lib qopib edim, otam boshini chayqab: «Hoy, Foma! Uylanadigan bo'lib qolsang ham toychoq-qa o'xshab borgan sari aqling ketyabdi!» – deb koyidi.

¹ Gogol bu hikoyasini davom ettirmoqchi bo'lsa ham, bu niyatini amalga oshirmadi.

Go'ringda tinch yotgur rahmatli bobomning ko'zi ochiq, belida quvvati bor edi. Gohida...

Keling, gapirib ham nima qildim? Biring bir soatdan beri tamaki chekaman deb cho'p titkilaysan, biring bilmasam nimaga dahlizga chiqib ketding. Bu nima degan gap!.. Men sizlarni qistab aytayotgan bo'lsam mayli edi. O'zingiz yalindingiz. Eshitadigan bo'lsangiz tuzuk eshiting!

Otam ko'klam boshidayoq tamaki yuklab, Qrimga savdogarchilikka ketgan edi. Esimda yo'q, ikkita yo uchta arava edi. O'sha vaqtda tamakining bozori chaqqon bo'lgan. Karvonlikni o'rgansin, deb uch yashar ukamni ham olib ketgandi. Uyda qolganlar bobom bilan onam, men va ikki ukam. Bobom shundoqqina yo'l ustiga paykal qilib qovun-tarvuz, maydachuyda ekkanligidan chaylaga ko'chib chiqdi. Ekinni qo'riqlaysizlar, deb bizlarni ham olib chiqdi. Biz esa bundan maza qilardik, har kuni qovun-tarvuz, bodring bormi, sholg'om bormi, piyoz bormi xo'b to'yar edik, qornimiz shishib ichimizda xo'roz qichqirgandek bo'lardi. Bundan tashqari dehqonchilikdan ko'p foyda qilar edik. O'tgan-ketgan qovun-tarvuz yemadan o'tolmasdi. So'ngra atrofdagi qo'rg'onlarda tovuq bormi, tuxum bormi keltirishib qovun-tarvuzga almashtirib ketishardi. Turmushimiz yomon emasdi.

Lekin bobomga hammadan ko'p yoqqani shu edi, har kuni ellikdan ortiq karvon o'tardi. Karvonlarni bilasiz-ku, hammasi ko'pni ko'rgan odam, hikoyaga tushib ketsa og'zingiz ochilib, ag'rayib qolasiz. Ularning hikoyasi bobomga, och odamga umoch edi. Ba'zida eski oshna-og'aynilari kelib qolishar (bobomni tanimagan yo'q edi), qariyalar yig'ilishganda bo'ladigan hangomani-ku qo'yavering, o'zingiz bilasiz, hangoma shunday qiziydiki, falon vaqtda falonchi falon ishlarni qilgan, falon bo'lgan, piston bo'lgan, xullas, to'xtamas edilar... Hangoma avjiga chiqib, qachon-qachongi gaplarni qo'zg'ashardi.

Bir kun, kunbotar paytda (xuddi shu bugun bo'lgandek esimda bor), bobom qovun ichini oralab yurib, kunduz kuni oftob urmasin deb qovunlarning ustiga tashlab qo'yan barglarni yig'ib yurardi.

Men ukamga qarab:

– Ostap, bu yoqqa qara, hov ana, ko'rdingmi, karvon kelyabdi! – dedim.

Bolalar yeb qo'ymasin deb qovunga belgi qo'yib qo'yan bobom mening so'zimni eshitib:

– Qani? – deb so'rab qoldi.

Yo'lda chamasi oltita arava qator kelardi. Ulardan oldinda bir shop mo'ylov odam kelyabdi. Qancha desam bo'larkin, taxminan o'n qadamcha qolganda haligi karvonboshi to'xtadi-da:

– Salomatmisan, Maksim! Xudoning taqdirini qaray, bizlarni shunday joyda uchratdi! – dedi.

Bobom ko'zini qisib qaragach:

– Ha! Qalaysan, salomatmisan! Qayerdan kelyabsan? Ey, Bolyachka ham kelyabdi-ku, omonmisan, esonmisan, og'ayni! Yo, piray! Og'aynilarning hammasi shunda-ku! Krutotrishchenko, Pecheritsya, Kovelyok ham, Stetsko ham shu yerda ekan, obbo!.. – deb bir-biri bilan o'pishib ketdi.

Ho'kizlarni aravadan chiqarib o'tga qo'ydilar, aravalar ko'chada qoldi. Hammalari chayla boshida davra olib tamaki chekishdi. Hangoma boshlandi, so'zning dumi uzilmay tamaki chekish ham qolib ketdi. Choshgohdan keyin bobom mehmonlarning oldiga qovun qo'ydi. Har qaysisi o'z boshiga bittadan qovun olib, pichoq bilan po'stini archib (bularning hammasi ko'pni ko'rgan, ko'zi o'tkir ulug'lar dasturxonini ko'rgan puxta odamlar edi), barmoq bilan teshib, suvini xo'b so'rgandan keyin, tilim-tilim qilib kesib yedilar.

Bobom:

– Ey bolalar, nega ag'rayib turibsiz, qani itvachchalar, o'yinga tushinglar-chi. Ostap, surnaying qani? –

deb qichqirib berdi. – Qani, tush o‘yinga! Foma, ushla belingni! Mana bunaqasiga, xop, xop!

U vaqtda men yosh bo‘lsam ham sho‘x edim. Qarilik qursin, hafsala qani, o‘yin tushay desam oyog‘im chalishadi. Bobom karvonlar bilan o‘tirib, bizlarning o‘yin tushishimizni ko‘rib, o‘zi o‘ynab ketgudek bo‘lyabdi. Oyog‘idan birov tortayotgandek jim turmas edi.

Ostap:

– Qarab tur, Foma, choli qurg‘ur hozir o‘yinga tushib ketadi, – deyishi bilan, uni qarangki, cholning sabri chidamay o‘yinga tushib ketdi. Karvonlarga maqtanmoqchi bo‘ldi-da.

– Ha, shaytonvachchalar, shu ham o‘yin bo‘ldimi? Mana bunday tushmaysanlarmi! – o‘rnidan turgancha yer tepib o‘ynab ketdi.

Shunday o‘yin tushdiki, aslo qo‘yavering, getmanning xotini bilan tushsa ham qoyil qilardi. Bizlar bir chekkaga chiqib oldik. Chol qurg‘ur bodring ekilgan tekis yerga tushib olib xo‘b o‘ynadi. O‘ynab-o‘ynab avjiga chiqqandan keyin chirillab aylanib turgan edi, o‘rtasiga borganda birdan oyog‘i jonsiz bo‘lib qimirlamay qoldi. Yo, piray! Keyin yana aylanib ketdi, ammo yana haligi joyga borishi bilan oyog‘i yana qotib qoldi. Shuncha urinsa ham qimirlata olmadi, yog‘och bo‘lib qoldi. «Yo, piray! Jin tekkan joy ekan, makring qursin mal‘un shayton! Odamzodning dushmani badbaxt shaytonning ishini qarang!»

Karvonlar oldida sharmanda bo‘lib qolaversinmi? Tapir-tupurga olib yana o‘ynab ketdi, juda qoyil qildi. Chir-chir aylanib, haligi joyga borganda oyog‘i yana boyagidek qotib qoldi, hech qimirlata olmadi.

– Ha badbaxt shayton! Sasigan qovunni yeb tiqilib o‘lgur! Juvonmarg itvachcha, qarigan chog‘imda sharmanda qilding! – deb, juda koyidi. Darvoqe, orqadagilardan biri masxara qilib kuldi. Shu paytda bobom orqasiga qayrilib qarasa, na qovun poliz bor, na karvonlar. Qayoqqa qarasa tep-tekis yalanglik.

– Ana xalos, yo, piray!..

Ko'zini qisib qarasa, turgan joyini tanigandek bo'ldi. Yonboshida daraxtzor, ichida osmonga yetadigan yog'och chiqib turibdi. Nima balo bo'ldi, popning ekinzoridagi kaptarxonasi-ku! Bu yonida ham bir narsa qorayib turibdi, tikilibroq qarasa viloyat mirzaboshisining xirmoni. Shayton mal'unning ishini qara! Shu yoqqa keltirib tashlabdi-ya! Adashib-adashib yo'lga chiqdi. Oy ko'rinmas, bulut orasidan g'ira-shira shu'la ko'rinar edi, xolos. Bobom ko'nglida: «Ertaga shamol bo'larkan-da!» – deb qo'ydi. Yo'ning bir tomonidagi mozorda sham ko'rinib qoldi. Bobom hayron bo'lib ikki qo'li bilan belini ushlagancha tikilib qarab tursa, boya-gi sham o'chib, nariroqda yana bir sham yondi. Bobom hovliqib:

– Dunyo, nimadan desang ham bahs boylashaman, shu yerda dunyo bor! – deb allaqachon qo'lga tupurib qazimoqchi bo'ldi, lekin qo'lida na kurak, na belchasi borligi esiga tushib qoldi. – Attang, biroq kim bilsin, chimni ko'chirsa basdir, shundoqqina yuzada yotgan bo'lsa ham ajab emas! Nima qilay, hech bo'lmasa taniydigan qilib belgi qo'yay, esimdan chiqib ketmasin.

U shamoldan sinib tushgan bo'lsa kerak, yotgan katta bir shoxni sudrab chiroq ko'ringan go'rning ustiga tashlab, o'zi yo'lga tushdi. Chakalak bo'lib yotgan yosh bolut daraxtlar siyraklanib qolgandan keyin uzoqda chetan devor ko'rindi. Bobom ko'nglida: «Popning zovur yeri demabmidim, chetan devor ham uniki, mening paykalim bu yerda bir chaqirim ham kelmaydi» – deb qo'ydi.

Lekin uyga juda kech keldi, umochini ham yemadi. Ukam Ostapni uyg'otib, undan: «Karvonlar qachon ketdi?» – deb so'radi, xolos. Keyin po'stiniga burkanib, yotib oldi.

Ukam:

– Bobo, bugun qayerda qoldingiz? – deb so'radi.

Bobom po'stiniga yana qattiqroq burkanib olib:

– So‘rama, aytsam soching oqarib ketadi, – dedi. Keyin shunday xurрак otdiki, paykalga tushgan chumchuqlar ham qochishdi. Lekin uyqu qayoqda? Joyi janatda bo‘lsin, juda quv chol edi, har narsaning hiylasini topardi. Gohda gapni shunday o‘rinlatar ediki, hayron bo‘lib labingni tishlab qolaverarding.

Ertasiga qorong‘i tushar-tushmas kamzulini kiyib, belini bog‘lab, belkuragini olib, boshiga telpak kiyib oldi. Keyin bir kosa sharbatni ichib olib, labini etagi bilan artib, to‘ppa-to‘g‘ri popning yeriga qarab ketdi. Chetan devordan, chakalakdan ham o‘tdi, qarasa xuddi o‘sha joyning xuddi o‘zi kecha belgilab ketgan yeri. Uzun yog‘och uchidagi kaptarxonona ham turibdi, lekin xirmon ko‘rinmaydi. «Yo‘q, bu joy emasga o‘xshaydi, nariroqda bo‘lsa kerak. Xirmon tomonga qaytay!» – dedi. Orqasiga qaytib, boshqa yo‘l bilan xirmon tepasiga bordi, biroq endi kaptarxonona ko‘rinmay qoldi! Qaytib kaptarxonona oldiga kelsa, xirmon yo‘q bo‘lib qoldi. Aksiga olib yomg‘ir tomchilay boshladi, yugurgancha xirmon oldiga kelsa, kaptarxonona g‘oyib bo‘lib qoldi, qaytib kaptarxonona oldiga kelsa, xirmon yo‘q bo‘lib qoldi.

– Ha, nomard shayton, bolalaringdan ayrilgur, la‘nati! – deb shaytonni koyib ketdi.

Yomg‘ir chelakdan quygandek sharillab yog‘ib turibdi.

Oyog‘idagi yangi etigini yechib, yomg‘irda ivimasin, deb ro‘moliga o‘rab oldi. Keyin chunonam juftak urib qochdiki, boyning yo‘rg‘asi ham unga yetolmasdi. Shalabbo bo‘lib ivib, chaylaga kirib ketdi. Po‘stinini boshiga ilib olib, shivir-shivir bir narsa duolar o‘qib, men sira eshitmagan allaqanday so‘zlar bilan shaytonni alqab ketdi. Agar kunduzi bunday ishni qilgan bo‘lsa orim kelardi.

Ertasiga uyg‘onib qaragam bobom paykalni oralab yuribdi, hech narsani ko‘rmagan-bilmagan kishidek, tarvuzlarni barg bilan yopib yuribdi. Ovqat ustida chol

yana boyagi-boyagidek gaplashib o'tirdi, seni tovuqqa almashib yuboraman, deb kichik ukamni yolg'ondan qo'rqitdi. Ovqat yeb bo'lgandan keyin yog'ochdan sibizg'a qilib chalib o'tirdi. Ilonga o'xshab, o'ralib-o'ralib g'alati, qiyshiq bitib qolgan qovunni, manglar turk qovuni, deb masxara bilan bizga berdi, tomosha qilib o'tirdik. Endi bunaqa qovunning urug'i qolmadi. Uning urug'ini allaqayerdan olib kelganligi rost edi.

Kechqurun ovqat yegandan keyin belchasini olib, kechki qovoqqa jo'yak olgani chiqib ketdi. Boyagi jin tekkan joydan o'tayotganda qarg'amasdan o'tib ketolmadi. Ha la'nat yoqqan joy, deb o'yin tushayotganda, oyog'i qotib qolgan joyga borib, achchig'lanib, kuragi bilan yerni bir urdi. Atrofiga qarasa yana o'sha ko'ziga ko'ringan joylar ko'rindi. Bir yog'ida yog'och boshidagi kaptarxona, bir yoqqa qarasa xirmon. Ichida: «Xayriyatki belkurakni olib kelgan ekanman. Anov ko'rgan yo'lim! Manavi go'r, tashlab qo'ygan shoxim ham turibdi, yonib turgan chiroq ham xuddi o'sha, endi yanglishmasam bo'lgani», – deb, qovunga kirgan qobonni urmoqchi bo'lgandek belchasini ko'tarib, yugurgancha go'rning tepasiga bordi. Borishi bilan sham o'chdi; go'rning tepasida o't bosgan katta tosh bor ekan. Ichida: «Bu toshni ko'tarib qarash kerak», – deb uning to'rt tomonini qaziy boshladi. Tosh qurg'ur katta ekan, shunday bo'lsa ham oyog'ini yerga mahkam tirab turib, uni ag'darib tashladi. Tosh gumbullagancha dumalab ketdi. «Xo'b qildim, endi ish osonlashdi», – dedi bobom ichida.

Toshni dumalatib yuborgandan keyin qortig'ini chiqarib, burunakisidan kaftiga solib endi otmoqchi bo'lib turganida boshi tepasida birov: «hapshu!» – deb aksirib yubordi, hatto daraxtlarning uchi qimirlab, bobomning yuz-ko'ziga tupik sachradi. Yuz-ko'zini artarkan:

– Aksirganda teskari qarasang bo'lmaydimi! – deb qayrilib qarasa, hech kim yo'q. Qortig'ini qo'yniga so-

lib, belkuragini olarkan: – Nomard shayton burunakini yomon ko‘rar ekan, bo‘lmasa bunday asil burunakini ota-bobosi ko‘rgan emas! – deb yerni qaziy boshladi.

Yer yumshoq, belkurak o‘zi botib ketyabdi. Bir mahal jang‘illagan ovoz chiqdi. Tuproqni tortib qarasa, qozon ko‘rindi. Bobom qozonning tagiga belini tiqib:

– Ha barakalla, shu yerda ekansan-ku! – dedi.

Tumshug‘i parrandanikiga o‘xshagan bir mavjudot chiyillab:

– Ha barakalla, shu yerda ekansan-ku! – dedi.

Bobom o‘zini chetga tortib belkuragini tushirib yu-bordi.

Qo‘y boshli bir mavjudot daraxt tepasidan turib:

– Ha barakalla, shu yerda ekansan-ku! – dedi.

Chakalak ichidan ayiq boshini chiqarib:

– Ha barakalla, shu yerda ekansan-ku! – dedi.

Bobomning quti uchib, sekingina:

– Bunda bir og‘iz so‘z aytib bo‘lmas ekan-ku! – deb g‘uldiradi.

– Bunda bir og‘iz so‘z aytib bo‘lmas ekan-ku! – deb chiyilladi, tumshug‘i parrandanikiga o‘xshagan bir mavjudot.

– Bunda bir og‘iz so‘z aytib bo‘lmas ekan-ku! – dedi qo‘y boshli mavjudot.

– Aytib bo‘lmas ekan! – deb o‘kirdi ayiq.

Bobom:

– Hm... – dedi-ku o‘zi qo‘rqib ketdi. Darrov boyagi tumshug‘i parrandanikiga o‘xshagan mavjudot chiyillab:

– Hm! – deb qo‘ydi. Keyin qo‘y boshligi ma‘rab:

– Hm! Hm! – dedi, ayiq ham.

Vahimasi kelib, u yon-bu yonga qarasa, qop-qorong‘i zulmat osmonda na yulduz bor, na oy. Qay-oqqa qarasa tegi yo‘q jahannam, tepasiga qarasa tog‘ osilib, tepasiga ag‘anab tushgandek bo‘lib turibdi. Nazarida toshning orqasida badbashara bir mavjudot mo‘ralab turganga o‘xshaydi. Voy-bo‘! Burnini

qarasang temirchining damidek, har kavagiga bir chelakdan suv ketadi; lablari, azbaroyi Xudo, har qaysisi g'oladek. Qip-qizil ko'zlari orqasiga aylanib ketibdi, tag'in tilini chiqarib, masxara qilib ham qo'yadi.

– Bor-ey! Dunyoying boshingda qolsin! Badbashara afting qursin! – deb qozonni tashlab qochmoqchi bo'lib turgan edi, aylanib qarasa boyagi-boyagidek hech narsa yo'q. Ajina qo'rqityabdi shekilli deb, yana qozonga yopishdi.

– Hech iloji yo'q, og'ir! Nima qilsin, tashlab ketib bo'lmaydi. Hamma kuchini yig'ib qo'li bilan ko'tarib, bir-ikki zo'r urgan edi, qozon qo'zg'aldi.

Qozonni chiqarib, bir burunaki otib olay, deb qortig'ini oldi. Lekin burunakisini otmasdan avval bitta-yarimta yo'qmi, deb u yon-bu yonga qarab qo'ydi. Hech kim yo'qqa o'xshaydi. Biroq turgan to'nka pishillab, do'mbira bo'lib shishayotganga o'xshadi, ikki quloq, ikki ko'z chiqardi, burun paydo qildi, burnining kavagi kerilib, tepasi tirishdi, aksiray-aksiray dedi-yu, aksirolmadi. Bobom qortig'ini qo'yniga tiqib ichida: «Ochmay qo'ya qolay, bachchag'ar shayton yuz-ko'zimni yana tupuk qilmasin!» – deb, qozonni ko'targancha urra qochdi. Ketidan birov xipchin bilan oyog'iga savalab kelayotganini biladi, xolos. Oyog'ida kuchi boricha voy-voylab qochib ketaverdi. Popning chorbog'iga yetguncha dam olmadi.

Bizlar, bobom qayoqda qoldi, deb uch soatcha poyladik. Onam qo'rg'ondan bir xurmada issiq umoch pishirib keltirdi, lekin bobomdan hali ham darak yo'q. Kechqurun ovqatni yana o'zimiz yedik. Onam, hamma yoq ekin emasmi, shuning uchun idish-tovoqni yuvib, yuvindini qayerga to'kishni bilmay turganda ro'parasidan bir bo'chka to'ppa-to'g'ri dumalab kelayotganga o'xshadi. Tim qorong'i emasmi, hech narsani ko'rib bo'lmaydi, bolalar bochkani o'ynab dumalatib kelishyabdi shekilli, shunga to'ka qolay deb, issiq yu-

vindini ag'darib yubordi. Birov baqirib yubordi, qarasa bobom ekan. Kim bilsin, azbaroyi Xudo, bochka kel-yabdi, degan edik. Xudoyo tavba, gapirgani ham odam qo'rqadi, uyat, bobomning oppoq soch-soqoli yuvindiga belanib, kartoshka po'choq bormi, tarvuz po'choq bormi, bobomning soqol-mo'yloviga ilinib qolibdi, buni ko'rib toza kuldik.

Bobom etagi bilan yuz-ko'zini artarkan:

– Ha opala qurg'ur! Rojdestvoga so'yilgan tovuqni maromiga yetkazib pishirding-ku! – dedi, so'ng bizlarni chaqirdi. – Bolalar, bu yoqqa kelinglar, endi shirin non yeydigan bo'ldingiz! Itvachchalar endi kiyganingiz kimxob bo'ladi! Beri keling, nima olib kelganimni ko'ring! – deb qozonni ochdi.

Nima ekan deb o'ylaysiz? Yaxshigina o'ylab ko'rib gapiring, tilla deysizmi? Tilla qayoqda! Axlat, najosat... Aytishga ham uyat. Bobom «tuf» deb qozonni irg'itib yubordi, keyin qo'lini yuvib keldi.

Shundan buyon bobom shaytonga hech bir ishonmaydigan bo'ldi, bizlarga ham aksari nasihat qilib:

– Xudoning dushmani mal'un shaytonning yo'liga aslo kirmanglar, itvachcha hamma vaqt aldaydi, bir chaqalik rost gapi yo'q! – derdi.

Shundan beri, qachonki bir yerda notinchlikni eshitsa:

– Qani shovvozlar, cho'qintiringlar! Barakalla, cho'qintiringlar, qo'ymanglar nomardni! – deb o'zi ham hadeb cho'qintiraverardi. O'yin tushayotganda oyog'i qotib qolgan palakat yerning atrofini chetan devor bilan o'rab: «Nimaiki axlat, xas-xashak bo'lsa, shu yerga tashlanglar!» – dedi.

Jin degan mavjudot odamzodni ana shunday aldaydi! Shu palakat yerni juda yaxshi bilaman, uni qo'shnilarimiz bobomdan ijaraga olib ekin ekdilar, yerning tuprog'i nihoyatda unumdor, ekin hamisha yaxshi bitardi, lekin jin tekkan haligi palakat yerda hech narsa bitmasdi. Har qancha hafsala bilan eksa-

lar ham, keyin bitgan narsaning nima ekanligini bilib bo'lmadi, tarvuz desa tarvuz emas, qovoq desa qovoq emas, bodring desa bodring emas, allanima balo!..

QADIMGI ZAMON ZAMINDORLARI

Malorossiyada qadimgi zamon zamindorlari deb nomi ketgan va hozir ham olis qishloqlarda yashaydigan ba'zi mulkdorlarning xilvatda kechirgan umrini, soddagina hayotini men nihoyatda yaxshi ko'raman. Chunki bunday odamlar xilma-xil bo'lgani uchun ajoyib, xushmanzara, ko'hna uylar singari go'zal bo'ladi va yangicha solingan, hali devori yomg'ir, tomi ko'kat ko'rmagan, suvoqsiz zinapoya g'ishtlari nuramagan sip-silliq binodan eski uy tamoman farq qilganidek, bular ham boshqalarga sira o'xshamaydi. Ba'zan men shu xilvatgoh og'ushiga kirib, birpas orom olgim keladi. Chunki bunda hech qanday orzu-havas kaftdek hovlini o'rab olgan yog'och devordan, olxo'riyu olmaga to'lgan bog' chetanidan oshib o'tmaydi, tol-u qoraqat va noklar soyasidagi bir tomonga qiyshayib ketgan qishloqcha uylardan nari chiqmaydi. Bu uylarda yashovchilarning turmushi shu qadar tinch va halovatda o'tadiki, bu yerga kelgan odam barcha hirs-u havaslarini, yer yuzida shayton vasvasasi bilan paydo bo'lgan g'ala-g'ovurlarni oz bo'lsa-da unutadi va bu hirs-g'avg'olarni haqiqatda yo'q, ular faqat ajoyib, g'alati bir tush deb o'ylay boshlaydi. Menga bu yerdan: chaqmoq chaqib, do'l yog'ib turganda derazalarning darpardasini yopgani tashqariga chiqqanda yomg'irda ivimaslik uchun uyning atrofiga qurilgan ayvonchaning qorayib ketgan ustunlari va pastakkina uycha ko'rinib turibdi. Uyning orqasidagi xushbo'y shumurt daraxti, qator-qator pastak meva daraxtlari, qizarib turgan olchalar, qahrabodek olxo'rilar, ustini kumushday gard bosgan, har tarafga shox otgan zarang daraxti va istirohat uchun uning soyasiga

solingan gilam, uy oldidagi barra o't o'sgan keng hovli, omborxonadan oshxonaga, oshxonadan boyning oromgohiga boradigan, yuraverib toptalib ketgan yo'lka, momiqdek jo'jalari bilan suv ichayotgan bo'yni uzun g'oz, shoda-shoda nashvati hamda olma qoqi osilgan va shamollatiladigan gilamlar yoyib qo'yilgan yog'och devor, ombor oldida turgan bir arava qovun, aravadan chiqarilgan, bemalol cho'zilib yotgan dangasa ho'kiz hozir ham ko'zimga ko'rinib turibdi, balki, ko'pdan beri bu manzarani ko'rmaganim uchunmi yoki yiroqdagi narsani sog'inib o'rganganimizdanmi, ishqilib bular hammasi men uchun juda ajoyib va qandaydir go'zal edi. Nima bo'lsa ham, aravam bu uyning ostonasiga yaqinlashdi deguncha, ko'nglim shunday orom olar ediki, aslo qo'yavering; otlar o'ynoqilab zina yonida – arava yonida to'xtar, aravakash ham xuddi o'z uyiga kelgandek asta egaridan tushib, mushtugiga bemalol tamaki tiqar edi; erinchoq ko'ppak, olapar laychalarning vovullagani ham qulog'imga yoqardi. Ammo bajonidil kutib mening oldimga chiqqan xilvatgohning bu kamsuqum egalari – chol-u kampir menga hammadan ortiq yoqardi. Ba'zan modaga ergashib, frak kiygan gala-gala odamlar orasida bo'lgan chog'larimda bu chol-u kampirning chehrasi ko'zimga ko'rinib, birdaniga esim og'ib, xayol surib ketaman, shunda o'tmish zamonlar ko'z o'ngimdan birma-bir o'taveradi. Ularning chehrasi hamisha shunday ochiq, ko'ngillari shunday tozaki, bu chehrani ko'rganda, garchi biroz bo'lsa ham beixtiyor hamma sho'x va qaltis xayollardan qaytib, butun hissiyot bilan shu beg'alva, osoyishta hayot og'ushiga kirib ketganini kishi o'zi ham bilmay qoladi.

O'tmish asr odami bo'lgan va afsuski, endi hech topilmaydigan chol-u kampirni haligacha sira unutmayman! Lekin ko'nglim hali ham ularga achinadi; vaqti kelib bir kuni ular yashagan joyga borsam-u, pastakkina uy o'rnida vayrona, qurigan hovuz va o't

bosgan ariqdan boshqa hech narsani ko'rmam-a, degan xayollar miyamga kelganda yuragim orqasiga tortib, orziqib, ezilib ketadi. Hasratlarga to'laman, qayg'um oshadi, halitdan yuragim ezila boshlaydi!

Ammo hikoyaga kelaylik.

Afanasiy Ivanovich Tovstogub va u kishining xotini Pulxeriya Ivanovna Tovstogubixa, o'sha atrofdagilarning ta'rifiga qaraganda, men gap boshlagan chol-kampirning xuddi o'zginasi edi. Agar men rassom bo'lsam-u, Filemon va Bazkidaning¹ suratini olmoqchi bo'lsam, nusxa uchun bulardan boshqa hech kimni olmas edim. Afanasiy Ivanovich oltmishga, Pulxeriya Ivanovna ellik beshga kirgan edi. Afanasiy Ivanovich novcha bo'lib, kalta en barra po'stin ustidan tushmas, doim bukchayibroq o'tirar, gapirsa yoki birovning gapini tinglayotgan bo'lsa, doim iljayib turardi. Pulxeriya Ivanovna biroz sipo bo'lib, kamdan kam kular, ammo uning mehrshafqatli ekani va sizdan hech narsasini ayamasligi yuz-ko'zidan shunchalik ayon ediki, agar bunday mehribonlik ustiga yana chehrasi ham ochilib tursa, buni siz, albatta, haddan tashqari xushfe'llikka yo'yar edingiz. Ularning yuzidagi mayda ajinlar shunday yoqimli ediki, agar bu ajinlarni rassom ko'rsa, albatta o'g'irlardi; bu ajinlar ularning tinch va halovatda o'tgan umrlarining go'yo bir kitobi, eski milliy urf-odatni saqlagan, obro'li, soddadil va boy kishilar hayotining bitigi edi. Bular mahkama va idoralarga, xuddi chigirtkadek yopirilayotgan va o'z hamshaharlarining bir chaqasini qo'ymay shilib oladigan, Peterburgni chaqimchi g'alamislarga to'ldirayotgan, dastmoyador bo'lgan, ismi sharifining oxiridagi «o» ga «v» qo'shib oladigan, bir xil qoramoychi savdogarlardan chiqqan zoti pastlarga sira o'xshashmas edi; yo'q, bular

¹ Filemon va Bazkida – umrlarining oxiriga qadar tinch-totuv yashagan er-xotin, ularning chin muhabbati va ahilliklari evaziga Xudo bir kunda jonlarini olib, ikki daraxtga aylantirgan. (*Yunon afsonasi.*)

mutlaqo bu kabi muttaham va pastkash kishilarga sira o'xshashmas edi, bular Malorossiyadagi qadimgi obro'li xonadonlardan edi.

Bu chol-u kampirning bir-biriga bo'lgan mehribonchiligini ko'rganda kishining havasi kelmay qolmasdi. Ular bir-birini siylashar, sira sensirashmas, doim sizlashib: «Siz Afanasiy Ivanovich, Siz Pulxeriya Ivanovna», «Afanasiy Ivanovich, kursini siz bukib yubordingizmi? Xafa bo'lmang, Pulxeriya Ivanovna, zarari yo'q, men bukdim», – deb so'zlashardilar. Tirnoqqa zor bu ikki yorti bir butun er-xotin bir-biriga suyanishib, juda mehribon bo'lib qolgan edilar. Afanasiy Ivanovich bir zamonlar, yigitligida otliq askarda xizmat ham qilgan, kichik to'ralik darajasiga ham yetishgan edi. Lekin oradan ancha vaqt o'tib ketganligidan buni Afanasiy Ivanovich allaqachon esidan chiqarib yuborgan edi. Afanasiy Ivanovich, yoshi o'ttizga yetib, uqalik kamzul kiyib oliftagina yigit bo'lganda uylangan edi. Qarindoshlari Pulxeriya Ivanovnani juda ustalik bilan olib qochgan edi, biroq bu voqeani hali ham unutib yubormagan bo'lsa-da, haytovur, sira ham og'ziga olmasdi.

Bir zamonlar bo'lib o'tgan bu g'alati voqealar unutilib, xilvat qishloqda osoyishta turmush boshlandi; ular o'rnini endi kishining bahrini ochadigan yomg'ir daraxt barglarini shitirlatib, jildir-jildir ariq bo'lib oqqanda, a'zoyi badaningiz uvishib mudroq bosganda, osmondagi kamalak bir tomoni qulab tushgan gumbazdek yetti xil tovlanib daraxtlar orasidan mo'ralab g'ira-shira shu'la tashlaganda, qishloq uyining chorboqqa qaragan boloxonasida uyqu bosib o'tirganda, yoki o'lanzor ichidan, chakalakzor orasidan o'tib ketayotgan arava sizni tebratib allalaganda, bedanalar sayrashib, xushbo'y o'lan va chechaklar, bug'doy boshloqlari bilan arava eshikchasidan kirib yuz-ko'zingizga, qo'llaringizga tegib, bulardan zavqshavqingiz oshib, gasht qilib borayotgan chog'ingizda tug'ilgan totli xayollar egallaydi.

Uyiga kelgan mehmonlar gapirganda u kulimsirab quloq solar, ba'zida o'zi ham gapirar, ammo ko'pincha so'roqlar edi. U eski zamonni maqtaydigan, yangi zamondan nolib, hammani bezor qiladigan bir xil chollardan emas edi. U, aksincha, sizning holahvolingizni ko'proq so'rar, surishtirar, jonkuyar qariyalar singari ishingiz o'ngidan kelganiga sevinar, omadingiz yurishmagan bo'lsa kuyunar edi. Keksalarning bu odatlari siz bilan gaplashib turganda, soatingiz tamg'asini o'ynagan go'dakning qilig'iga o'xshanqirab ketsa ham, hammasida shu odat bor. Bu chog'larda uning chehrasidan nur, saxovat yog'ib turadi, desak ham bo'ladi.

Chol-kampir turgan hovlining uylari aksari qadimgi oqsuyaklarnikidek kichkina va pastak edi. Har uyda, taxminan uyning uchdan birini egallagan bitadan kattakon pechka bo'lib, uylar hammomdek issiq edi, chunki Afanasiy Ivanovich ham, Pulxeriya Ivanovna ham issiqni juda yaxshi ko'rardi. Hamma pechkalarning olovxonasi dahliz tomondan yoqilardi va bu dahliz hamisha shipigacha poxol bosib tashlangan bo'lardiki, Malorossiyada bu narsa o'tin o'rnida ishlatilardi. Qish kechalari bironta qora ko'z ketidan tentirab to'ng'igan sho'x yigitlar qo'lini ishqalagancha dahlizga kirganida poxolning qirsillab yonishi, olovning shu'lasini dahlizni allaqanday chiroyli qilardi. Uyning devorida qadimgi, ensiz ramkalar ichida bir nechta katta-kichik suratlar osig'liq turardi. Bu suratlar nimaning tasviri ekanini uy egalarning o'zlari ham allaqachon esdan chiqarib yuborganiga sira gumonim yo'q; agar birov bu suratlarining bir-ikkitasini olib ketsa ham payqamasalar kerak. Suratlardan kattakon ikkitasi sir bo'yoq bilan ishlangan bo'lib, biri qandaydir rahnamoning surati, ikkinchisi – Pyotr III ning surati edi. Cho'zinchoq ramkalarining birida malika Lavalarning¹ surati turardi, uning bu-

¹ Malika Laval – fransuz podshosi Lyudovik IV ning ma'shuqasi.

tun basharasiga pashsha o'tirgan edi. Derazalarning yon-verida, eshiklar tepasida yana birtalay har xil suratlar osig'liq edi-yu, lekin bular kishining nazariga devordagi dog'-duqqa o'xshab ko'ringanidek, ularga tuzukkina e'tibor berilmasdi. Hamma uyning tagi tuproq bo'lsa ham, shunday top-toza shuvalib, chinnidek qilib qo'yilgan ediki, quyruqli kamzul kiygan va uyquga to'ymagan xizmatkorlar hech bir saroyning parket polini bunday toza tutmasdi.

Pulxeriya Ivanovnaning uyi katta-kichik sandiq va qutilarga to'la edi. Devorga osig'liq birtalay, xalta-xul-talarda har xil gul, qovun-tarvuz, sabzavot va rezavorlarning urug'i turardi. Sandiq va qutilarning burchak-burchagiga va oralariga koptok-koptok, rang-barang tivit iplar, ellik yil avval tikilgan ko'hna kiyimlarning laxtaklari tiqib qo'yilgandi. Pulxeriya Ivanovna nihoyatda saranjom-sarishta xotin bo'lganidan, gohida nimaga yaratilishini o'zi bilmasa ham, har narsani yig'ib yurardi.

Ammo ularning uyidagi eng g'alati narsa - nag'malik eshik. Tong otishi bilan eshiklarning nag'masi boshlanardi. Men bu eshiklarning nimaga nag'ma qilganini bilmayman, oshiq-moshiqlari zanglab qolganidanmi yoki eshiklarni qurgan usta hiyla bilan ichiga biron nima yashirib qo'yanmi, ayta olmayman, lekin ajibligi shuki, har eshikning o'ziga xos nag'masi bor edi: yotoqxonaga kiradigan eshik ingichka ovoz chiqarib g'ijirlar, oshxonaga kiradigan eshik do'rillagan yo'g'on tovush chiqarar, ammo dahlizdagi eshik shunday titroq ovoz bilan nola qilardi ediki, yaxshi tinglab quloq solsangiz: yo, piray, to'ng'idim-ku, deganini aniq eshitardingiz. Ko'p odamlarga eshikning bu ovozi yoqmasligini bilan, lekin menga juda yoqadi, agar men bu yerda eshikning g'ichirlaganini eshitib qolsam, darhol dimog'imga qishloq hidi keladi, burungi shamdonlarga sham yoqib qo'yilgan pastakkina uylar, kech-

ki payt dasturxonda tayyor turgan ovqat, may oyi kechasida chorbog' tomonidagi ochiq darchadan xontaxta ustidagi idish-tovoqlarga tushib turgan qorong'ilik, sayrashi bog' va uylardan oshib, uzoqdagi daryo bo'yida ham eshitilib turgan bulbulning ovozi, daraxtlar novdalarining shitirlagani, buning vahimasi darhol ko'nglinga keladi. Bunday choqda har xil xotiralar xayoldan birma-bir o'taveradi. Yo, piray!

Qadimgi kursilar qanday bo'lsa, ularning uylaridagi yog'och kursilar ham shunday puxta ishlangan, og'ir va pishiq edi, boz ustiga hammasining suyanchig'i baland bo'lib, o'ymakor guli bor, lekin sira bo'yoqsiz, aslicha edi, hatto ustiga hech narsa qoplanmagan, haligacha butxonalarda rahnamolar o'tiradigan kursilarga o'xshab ketardi. Burchaklarda uchburchak xontaxtalar, nozikkina yaproq-yaproq gul o'yilgan va pashsha o'tirgan zarhal ramkadagi ko'zgu bilan divan oldida gulga o'xshash qushlar va qushga o'xshash gullar surati solingan gilam osig'liq. Chol-kampir turgan uyning soddagina jihozi ana shundan iborat edi.

Cho'ri qizlar turadigan uyda yo'l-yo'l matodan yubka kiygan allaqancha yosh va «qari» qizlar bor edi. Pulxeriya Ivanovna ba'zida ularga chok tiktirar, meva tozalatar, ammo ular ko'proq oshxonaga yugurar va uxlardilar, xolos. Pulxeriya Ivanovna ularni uydan chiqarmaslikni ma'qul ko'rib, qattiq tergab turardi. Biroq oy o'tmay bir-ikki qizlarning qorni do'ppayib qolganini ko'rib, juda hayron bo'lardi, chunki uyda ovqat-u uyqudan boshqani bilmaydigan, nimchasi ustidan tushmay, doim yalang oyoq yuradigan yolg'iz o'g'il boladan boshqa hech bir bo'ydoq kishi yo'q desa bo'lardi. Pulxeriya Ivanovna gunoh ish qilib qo'ygan qizni xo'b koyigach, bundan buyon bunday ish qilinmasin, deb qattiq tayinlardi. Derazalarning oynasiga yopirilib g'ing'illashib yotgan pashshalarning hisobi

yo'q, lekin qovog'ari va arilarning g'o'ng'illashi oldida pashshalarning g'ing'illashi holva edi. Ammo sham yoqildi deguncha, bu maxluqlar uyning shipiga qopqora bo'lib yopishar va uyquga ketardi.

Afanasiy Ivanovich ahyon-ahyonda o'roqchilar tepasiga borib, ularning ishlarini tomosha qilgani bo'lmasa, dehqonchiligi bilan bog'liq ishi yo'q, ro'zg'or tashvishining bari Pulxeriya Ivanovnaning boshida edi. Pulxeriya Ivanovnaning ro'zg'ordagi ishi nuqul omborxonalarni ochib yopish, turli-tuman meva va o'lanlarni quritib qoqi qilish, tuzlash, qaynatib murabbo qilishdan iborat edi, xolos. Uning uyi xuddi kimyogarning laboratoriyasiga o'xshardi. Olma tagidagi o'choqning o'ti hech o'chmas, sepoya¹ ustidan mis jom yoki qozon sira tushmas, doim murabbo, sharbat, asal qo'shilgan, asal bo'lmasa, shakarmi, yana bilmadim, nima balolar solingan har xil mevalar qaynab turardi. Yana bir daraxt tagida aravakash mis ko'zaga o'xshash idishda shaftoli bargi, shumurt guli yoki shichang degan o't, olcha danagidanmi araq solib tortardi. Aravakash bu ishni tamomlaguncha tili so'zga kelmay aljib qolar, Pulxeriya Ivanovna nima deganini tushuna olmasdi, so'ngra u oshxonaga kirib uxlardi. Bunday bemaza narsalar shunchalik ko'p pishirilar ediki, agar yarmidan ko'pini cho'ri qizlar yeb bitirma, hovliga sig'may ketardi, chunki Pulxeriya Ivanovna hamisha ko'ngil to'q bo'lib tursin deb ro'zg'orga keragidan ancha ortiq g'amlar edi. Ammo cho'ri qizlar omborxonaga kirib olib, bu ovqatlarni chunonam yer edilarki, keyin kechgacha qorinlari og'rib, inqillab yurardi.

Don ekish va shu kabi hovlidan tashqarida bo'ladigan boshqa yumushlarga aralashishga Pulxeriya Ivanovnaning qo'li tegmasdi. Gumashtalari oqsoqol bilan til biriktirib, toza o'g'irlashardi. Ikkovi birgalashib olib, xo'jayinning o'rmonini o'zlarinikidek

¹ Sepoya – uch oyoqli temir o'choq.

qiyratishardi, daraxtlarni kesib chana qilar va yarmarkaga eltib sotishardi. Bundan tashqari yo'g'on eman daraxtlarini tevarak-atrofdagi tegirmonchi kazaklarga sotishardi. Bir kuni Pulxeriya Ivanovna o'rmondan xabar olib kelmoqchi bo'ldi. O'rmonga borib kelish uchun oldiga charm fartuk tutilgan kattakon izvoshni qo'shdi. Aravakash yuganni siltab yuborishi bilan, mirshab qo'lidan chiqqan otlar qo'zg'aldi deguncha, aravaning har bir mix va temiridan barallanay, doira va nog'ora sadosiga o'xshagan har xil ovozlarchiqa boshladi. Tegirmon bilan hovli o'rtasi ikki chaqirimdan kam bo'lmasa ham, boyvuchcha hovli-dan chiqishi bilan boyagi nag'ma sadolari tegirmonga borib yetardi. Pulxeriya Ivanovna daraxtlari qiyralib, huvillab qolgan o'rmonni, o'zining bolalik chog'idan bilgan azamat emanlarning g'oyib bo'lganini fahmlamay iloji yo'q edi.

Pulxeriya Ivanovna yonida turgan gumashtasiga qarab: «Nichepor, nega emanlar bunday siyrak tortib qolibdi? Bilib qo'y, tag'in sochlaring ham siyrak bo'lib qolmasin», – dedi.

Gumashtasi: «Nega, siyrak deysizmi? Nobud bo'lib ketdi! Qiyrab ketdi! Yashin tegdi, qurt tushdi, xonim oyim, shunday qilib nobud bo'lib ketdi», – deb javob berardi.

Pulxeriya Ivanovna uning bu javobidan qoniqib, uyga kelgach, chorbog'dagi katta olcha bilan katta kuzgi nok tagiga ko'proq qorovul qo'yilsin, deb buyruq berardi.

Hamma narsaga ega bo'lib olgan gumashta bilan oqsoqol hamma uni xo'jayin omboriga to'kishni chakki fahmlab, unga yarmisini ham bersak bo'ladi, derdi. Bu yarmisi ham nam tortib bo'rsib qolganidan yarmarkadan sotilmay qaytgan edi. Ammo gumashta bilan oqsoqol har qancha talon-toroj qilsa ham, omborchidan tortib cho'chqalargacha, hovlidagilarning barisi har qancha yesa ham, cho'chqalarning

ko'pi tumshuqlari bilan silkitib, olxo'ri va olmani duv to'kib, yer bilan yakson qilsa ham, chumchuq va qarg'alar har qancha cho'qisa ham, xizmatkor va maylaylar, boshqa qishloqlardagi qarindosh-urug'lariga har qancha tashisa ham, hatto ombordagi eski mata ip bormi, xullas, quridim daryodan beshbattar hamma narsani yutaveradigan va araqxonada o'tadigan nimaiki bo'lsa, shuni har qancha talon-toroj qilsa ham, mehmonlar, lavang aravakashlar, xizmatkorlar har qancha o'g'irlasa ham, barakali yerdan shuncha yemish unar va Afanasiy Ivanovich bilan Pulxeriya Ivanovna ehtiyoji uchun kerak bo'ladigani shuncha kam ediki, ularning ro'zg'ori shuncha o'g'irlangani bilan sezilmasdi.

Chol-u kampir, qadimgi zamon zamindorlarining burungi odatlaricha mazali ovqatning quli edilar. Tong otib, eshiklarning boya aytilgan nag'masi boshlanar-boshlanmas (ular har vaqt juda erta turishardi) dasturxon yozilib, allaqachon qahvaxo'rlikka o'tirishardi. Afanasiy Ivanovich qahvani xo'b ichib olgach, eshik tagiga dahlizga chiqib, zina oldida turgan g'ozlarni ro'molchasi bilan haydab: «kisht-kisht»lardi. Hovlida aksari gumashtasiga duch kelib, undan har bir ish to'g'risida shunday qattiq surishtirar, shunday amr-farmonlar qilardiki, bunday tergab-tejashini ko'rgan odam uning ro'zgor ishlarida bunday ishbilarmonligiga hayron qolardi, yangi kelgan odam bo'lsa, bunday xo'jayinning biron narsasini o'marib ketish mumkinligini xayoliga ham keltira olmasdi. Ammo gumashtasi pixini yorgan va tullak odam edi, nima javob qilishni, xususan ro'zg'orni qanday idora qilishni ho'b yaxshi bilardi.

Shundan keyin Afanasiy Ivanovich oromgohiga kiringach, Pulxeriya Ivanovna yoniga borib:

– Xo'sh, Pulxeriya Ivanovna, ovqatlanish vaqti ham bo'ldimi, biron narsa yeb olsakmikan? – derdi.

Pulxeriya Ivanovna bo'lsa:

– Afanasiy Ivanovich, ko'nglingiz nimani istaydi, shirin nonga moy surtib beraymi yoki ko'knor urug'i solingan somsami, yo bo'lmasa tuzlangan qo'ziqorindan beraymi? – derdi.

Afanasiy Ivanovich:

– Qo'ziqorinmi, somsami, mayli, nima bo'lsa bering, – derdi. Shundan keyin dasturxonda darhol bu ovqatlar hozir bo'lardi.

Afanasiy Ivanovich tushki ovqat vaqtiga bir soat qolganda yana andak ovqatlanib, eski kumush qadahni to'ldirib araq ichar, tamaddiga qo'ziqorinmi, qoq baliqmi – ishqilib bir nima yeb olardi. Soat o'n ikki bo'lganda, tushki ovqatga o'tirishardi. Dasturxonga lagan va qayladonlardan tashqari, ichidagi burungidan qolgan lazzatli taomning hidi chiqib ketmasin deb og'zi shuvalib qo'yilgan bir necha ko'zachalar ham qo'yilardi. Dasturxon tepasida bo'ladigan suhbat ham ovqat doirasidan chiqmasdi.

Afanasiy Ivanovich:

– Nazarimda, bu shovla biroz tagiga olgan ko'rinadi, sizga-chi Pulxeriya Ivanovna? – derdi.

– Yo'q, Afanasiy Ivanovich, sarimoydan ko'proq solsangiz, kuyganga o'xshamaydi yoki manavi qo'ziqorin qaylasidan ozroq sola qoling.

Afanasiy Ivanovich:

– Mayli, qani ko'raylik-chi, mazasi qanday ekan? – deb likopchasini tutardi.

Ovqatdan keyin Afanasiy Ivanovich bir soat dam olardi, dam olib bo'lgach, Pulxeriya Ivanovna tarvuz so'yib keltirardi-da:

– Afanasiy Ivanovich, juda yaxshi tarvuz ekan, yeb ko'ring, – derdi.

Afanasiy Ivanovich tarvuzdan lo'ndagina bir tilimini olarkan:

– Pulxeriya Ivanovna, tarvuzning qizilligiga ishonmang, ichi qizil bo'lsa ham, o'zi bemaza bo'ladi, – derdi.

Ammo tarvuz bir zumda yo'q bo'lardi. Afanasiy Ivanovich nokdan ham bir nechtasini yeb olgach, Pulxeriya Ivanovna bilan bog' sayliga ketardi. Uyga qaytib kelgach, Pulxeriya Ivanovna o'z yumushi bilan ovora bo'lar, Afanasiy Ivanovich bo'lsa hovli tomonga qaragan ayvon tagida o'tirib, omborxonada eshigining dam-badam ochilib yopilishini, bir-birini itarib, yashikda, g'alvirda, tog'orachada va boshqa idishlarda narsa tashib, kirib-chiqib yurgan xizmatkor qizlarning ishini tomosha qilib o'tirardi. Biroz vaqt o'tgach birovni Pulxeriya Ivanovnani chaqirgani yuborar yoki o'zi borib:

– Pulxeriya Ivanovna, biron ovqat yeb olsam degan edim, – derdi.

– Nima bersam ekan? Sizga deb atayin olib qo'yan mevali somsa bor edi. Aytay, shuni keltirishsinmi? – derdi Pulxeriya Ivanovna.

Afanasiy Ivanovich:

– Mayli, somsa ham tuzuk narsa, – derdi.

– Yoki, ko'nglingiz sharbat istaydimi? – desa, u: «Mayli, sharbat ham tuzuk», – deb javob berardi. Bu savol-javobdan keyin aytilgan taomlarning barchasi tayyor qilinib, sira qoldirilmasdan, batamom yeyilardi.

Kechki ovqatdan oldin Afanasiy Ivanovich yana bir marta ovqatlanib olar, soat to'qqiz yarim bo'lganda esa kechki ovqatni yerdi-da, darhol uxlagani yotardi. Ana shundan so'ng bu serharakat va osoyishta hovli yoppasiga oromga kirardi. Afanasiy Ivanovich bilan Pulxeriya Ivanovna yotadigan uy chunonam issiq ediki, unaqa-bunaqa odam bu uyda sira bir necha soat turolmasdi. Ammo uydagi issiq zo'rlik qilib, kechasi bir necha marta o'rnidan turib, uyni aylanib yursa ham Afanasiy Ivanovichga bu issiq ham kifoya qilmay, yana ham issiqroq bo'lsin, deb pechka ustiga chiqib yotardi.

Ba'zida Afanasiy Ivanovich uyning u yog'idan bu yog'iga ingrab yurganida, Pulxeriya Ivanovna:

– Nega ingraysiz, Afanasiy Ivanovich! – deb so'rardi.

– Pulxeriya Ivanovna, Xudo bilmasa, men nimani bilay, qornim andakkina og‘rinqirab turibdi, – deb javob qilardi Afanasiy Ivanovich.

– Afanasiy Ivanovich, biron narsa yeb olsangiz yaxshi bo‘lmasmikan?

– Qaydam, Pulxeriya Ivanovna, tuzuk bo‘larmikin! Mayli, bo‘lmasa, yesammikan, nima yesam ekan?

– Qatiq yoki qaynatilgan meva suvi bilan nashvati qoqi yeng...

– Bo‘lmasa, ozroq yeb ko‘raman-da, – derdi Afanasiy Ivanovich.

Uyqusi chala bo‘lgan xizmatkor qiz ko‘zini ishqalab, jovonlarni axtarib ketar, Afanasiy Ivanovich bo‘lsa, ul-buldan yeb olgach:

– Og‘riq sal qolganga o‘xshaydi, – deb qo‘yardi.

Gohida havo yaxshi bo‘lib, kun ochiq, uy ham yaxshi isitilgan bo‘lsa, Afanasiy Ivanovichning dimog‘i ochilib, Pulxeriya Ivanovna bilan hazillashib, u yoq-bu yoqdan so‘z ochgan bo‘lardi.

– Pulxeriya Ivanovna, mabodo uyimizga o‘t tushguday bo‘lsa, nima qilamiz-a, qayoqqa boramiz? – desa, Pulxeriya Ivanovna, cho‘qinib:

– Qo‘ying, Xudo saqlasin, – deb qo‘yardi.

– Albatta-yu, lekin mabodo uyimizga o‘t tushguday bo‘lsa, qayoqqa ko‘chardik?

– Afanasiy Ivanovich, qayoqdagi gaplarni gapirasiz? Uyga qanday qilib o‘t tushsin, Xudo bor-ku, o‘t tushirib qo‘yadimi!

– Mabodo o‘t tushguday bo‘lsa, deyman-da?

– Unda oshxonaga ko‘chib qo‘ya qolardik. Siz omborchi xotin turgan uyni egallab tura turardingiz.

– Agar oshxona ham yonib ketsa-chi?

– Xudo saqlasin! Uy-u, oshxona-yu hammasi birdaniga yonadimi? Oshxona ham yonsa, yangi uy solguncha, omborxonada tura turardik-da.

– Agar omborxonaga ham yonib ketsa-chi?

– Xudoyo tavba, qayoqdagi gaplarni gapirasiz!

Qo'ying, eshitgim ham kelmaydi! Bunday gaplarni gapirmang, gunohkor bo'lasiz axir.

Lekin Afanasiy Ivanovich Pulxeriya Ivanovnani kalaka qilganligiga o'zi zavqlanib, jilmayib o'tirardi.

Ammo chol-u kampirnikiga mehmon kelganda, ular menga juda g'alati ko'rinishardi. Mehmon kelganda, ularning uyi tamoman o'zgacha bo'lib ketardi. Chol-kampir faqat mehmonni deb yashardi, desak ham bo'ladi. Mehmondan hech narsasini ayammas, qizg'anmas, nimalari bo'lsa mehmon oldiga qo'yishardi. O'z ro'zg'orlaridan chiqadigan jami narsalarni oldingizga qo'yib, oling-oling qilishib, eslari ketardi: ammo, menga hammadan ham ko'proq yoqqani shu ediki, ularning mehmondo'stligida bemaza mulozamatdan sira asar bo'lmas, bunday mehmondo'st va ochiq yuzliklari o'zlariga juda yarashgan, shunday yoqimli ediki, ra'ylarini hech qaytarolmay, beixtiyor xo'p, derdim. Sodda dillarida sira g'arazi yo'q, toza va musaffo bo'lganidan fe'llari keng, o'zlari xushmuomala edilar. Ularning bunday mehmondo'stligi, sizning lutfkaramingiz soyasida odam qatoriga kirgan va shuning uchun «valine'matim», deb oyog'ingizga bosh uruvchi bir xil mahkama amaldorlarining mehmondo'stligiga sira o'xshamaydi. Ular uylariga kelgan mehmonni o'sha kuni sira ketkazishmaydi, bir kecha yotqizmasdan qo'yishmaydi. Pulxeriya Ivanovna kelgan mehmonga hamisha:

– Bemahalda qayoqqa borasiz! Kechki paytda bunaqa uzoq yo'lga chiqib bo'ladimi? – derdi. (Umuman olganda mehmon ulardan uch-to'rt chaqirim narida turardi.)

Afanasiy Ivanovich ham:

– Albatta, bir falokat bo'lmasin, qaroqchiga yo bo'lmasa bironta nobakorga uchrab qolmang, – derdi.

Pulxeriya Ivanovna:

– Qaroqchidan Xudo o'zi saqlasin! Kechasi bemahalda yomon niyat qilmang. Qaroqchilar yo'liqmasa

ham, harnechuk kechasi, bemahalda yo'lga chiqish yaxshi emas. Aravangizni yaxshi bilaman, nimjongina jing'ircha odam, qo'ldan hech narsa kelmaydi, ichib olib allaqachon bir joyda uxlab qolgan bo'lsa ham ajab emas, – derdi.

Bu gaplardan keyin mehmon, albatta yotib qolar, ammo yotib olgani chakki bo'lmas edi. Kechqurun pastakkina uyning issigi ko'nglingizni ochib, dimog'ingizni chog' qilib, huzur beradigan hikoyalar, pazandalik bilan pishirilgan va dasturxon ustida hovuri chiqib turgan mazali taomlar unga nasib bo'lardi. Afanasiy Ivanovichning kursida o'tirib, mehmonning gapiga zavq bilan quloq solib, jilmayib turgani hali ham ko'zimga ko'rinib turibdi! Ko'pincha, suhbat siyosat doirasiga ham kirib ketardi. Ahyon-ahyonda bir marta zo'rg'a qishlog'idan chiqadigan mehmon ham, go'yo hech kim bilmagan sirli gapni bilgan kishidek, o'zicha yo'ygan gaplarni vahimali qilib gapirar, ingliz-u fransuz yeng ichida bitishib yana Bonapartni Rossiya ustiga otlantirmoqchi bo'libdi yoki yaqinda urush bo'larmish, derdi. Shunda Afanasiy Ivanovich aksari Pulxeriya Ivanovnaga qaramagan kishi bo'lib:

– Men ham urushga borsam degan niyatdaman, xo'sh, borolmaydi, deysizmi? – deb qo'yardi.

Pulxeriya Ivanovna uning so'zini bo'lib:

– Ana xolos, darrov urushga ham otlandilar, – der va mehmonga qarab, – bu kishining so'zlariga ishonmang, o'zi chol bo'lsa, qanday qilib urushga borsin! Duch kelgan zobit birpasda otib tashlaydi! Xudo ursin, mana bunaqa qilib otib tashlaydi! – derdi.

Afanasiy Ivanovich:

– Nima qilibdi, otsa men qarab turamanmi, men ham otaman-da, – derdi.

Pulxeriya Ivanovna bo'lsa:

– Aytaveradilar, qaysi hollariga urushga boradilar, miltiqlari ham zang bosib, hujrada yotibdi. Siz ko'rganingiz yo'q-da! Miltiqlari shunaqaki, tepkisini

bosmasdan avval otilib ketadi. Qo'llarini mayib qilib, basharalarini kuydirib, qaytaga umrbod nogiron bo'lib qolmasalar go'rga edi! – derdi.

Afanasiy Ivanovich:

– Xo'sh, nima qilibdi, yangi aslaha sotib olaman, qilich yoki kazaklarnikidaka nayza olivolaman, – derdi.

Pulxeriya Ivanovna erining gapini og'zidan olib, xafalanib, derdi:

– Bu kishining hamma gaplari behuda. Xayollariga nima kelsa gapiraveradilar. Hazil qilayotganlariga aqlim yetadi-yu, lekin shunday bo'lsa ham, kishiga al-lanechuk yoqinqiramaydi. Hamma vaqt shunday hazil qiladilar, gohida quloq solib turib, vahima bosib ketadi.

Ammo Afanasiy Ivanovich Pulxeriya Ivanovnaning andak qo'rqqanidan rohatlanib, o'tirgan joyida ikki bukilib, xo'b kulardi.

Pulxeriya Ivanovnaning kelgan mehmonni dastur-xonga o'tqazayotgandagi muomalasi menga juda yoqardi.

Shisha idishning qopqog'ini ochib: «Mana bu – za'far-u yalpiz solingan araq; kurak yoki bel og'rig'iga juda davodir. Mana bunisi bir xil ajoyib o't solingan araq, bunisi, quloq shang'illashidan, betga tushgan temirat-kidan qutqaradigan davo. Ana unisi shaftoli danagidan tortilgan, bir qadah ichib ko'ring-a, biram xushbo'y hidi borki! Agar birov yotgan joyidan turayotganda xontaxta yoki javonning qirrasiga boshini urib olib, peshonasi g'urra bo'lsa, ovqat oldidan bir qadah ichsa bas, birpasda g'urrasi tuzalib, sog'ayib, ko'rmagandek bo'lib ketadi», – derdi. Keyin boshqa shisha idishlardagi araqlarni ham shu zaylda maqtab, ularning ham dardga davoligini aytardi. Bu dori-darmonlarning har qaysisidan mehmonga ichirib bo'lganidan keyin, uni dasturxondagi likopchalar yoniga boshlab ketardi.

– Mana bu qo'ziqoringa jag'-jag' solib tuzlagan-man, bunisiga qalampirmunchoq bilan bir xil yong'oq mag'izi solganman. Qo'ziqorinni bu xilda tuzlashni

menga bir turk xotin o'rgatgan edi; u vaqtda turklar bizda asir edilar. Shu qadar yaxshi xotin ediki, turkligi sira bilinmas, yurish-turishi – hammasi biznikiga o'xshab ketgandi, biroq cho'chqa go'shtini yemas edi, xolos. To'ng'iz yeyish bizga man etilgan, derdi. Mana bu qo'ziqorinlarni maymunjon bargi bilan javzi bobo¹ solib tuzlaganman! Mana bu yirik ko'katlarni oldin sirkada qaynatganman, bilmadim qanday bo'larkin. Men buning sirini Ivan hazratlaridan o'rganganman. Avval kichkina bochkaning tagiga eman daraxtining barglarini solib, keyin qalampir bilan ishqor solish, so'ngra nechuziter degan bir xil o't bor-ku, shuning gulini olib, bandini yuqoriga qilib, tashlab qo'yish kerak ekan. Somsadan ham oling, pishloq solib qilingan mana bu somsaga ko'knori urug'ini ezib solganman! Mana bunisi Afanasiy Ivanovich yaxshi ko'radigan somsa. Karam bilan qora bug'doy solganman, – derdi.

Afanasiy Ivanovich ham:

– Ha, to'g'ri, men yaxshi ko'rgan somsa; o'zi yumshoqqina, mazasi biroz nordon, – deb qo'yardi.

Xullas, uylariga mehmon kelganda, Pulxeriya Ivanovna benihoya xursand bo'lardi. Ko'ngilchan va ajoyib kampir! Mehmon desa jonini ayamasi. Men ham ularnikiga borsam, garchi ko'p ovqat yeyish menga yoqmasa ham, yeyaverib bo'kib qolardim, shunday bo'lsa-da doim borgim kelardi. Ammo shunisi ham borki, Malorossiyaning havosida ovqat hazm qiladigan allaqanday xosiyat yo'qmikin deb o'ylayman, chunki agar bizning yurtimizda birov buncha ko'p ovqat yeydigan bo'lsa, boshi yostiqaqqa yetmay, to'ppa-to'g'ri taxtaga olinaveradi.

Chol-u kampirga balli! Biroq hikoya bu sho'rliklarning tinch turmushini abadiy o'zgartirgan qayg'uli voqeaga yaqinlashib qoldi. Bu voqea arzimagan bir hodisa orqasida ro'y bergani uchun

¹ Javzi bobo – muskat yong'og'i.

ham g'alati va ajib ko'rinadi. Ammo nechundir hamma vaqt shunday bo'ladiki, arzimagan sabab bilan katta ishlar vujudga keladi; gohida buning teskarisi bo'lib, juda katta ishlarning oqibati arzimaydigan natija bilan tugaydi. Bironta jahongir podsho chiqib, yurtining bor-yo'q quvvatini to'plab, bir necha yil urush qiladi, lashkarboshilari xo'b nom chiqaradi, lekin bu mojarolar kartoshka ekishga ham joy topilmaydigan bir parcha yerni egallash bilan tamom bo'ladi. Gohida ikki shahardagi ikki qassob behuda bir narsani talashib, urishib qolsalar, ularning janjali bu shaharlarning ikkoviga ham yoyilib ketadi, keyin ravot va qishloqlarga, bora-bora butun mamlakatga ham tarqaladi. Lekin bu gaplarni qo'yaylik, chunki bu yerda gapning o'rni emas va buning ustiga behuda mulohazalarni gapirib o'tirishni o'zim ham yomon ko'raman.

Pulxeriya Ivanovnaning bir kulrang mushugi bo'lib, doim uning oyog'ida kulcha bo'lib yotardi. Pulxeriya Ivanovna gohida mushukni erkalatib, silab-siypab bo'ynini qitiqlar, mushuk ham taltayib bo'ynini boricha cho'zar edi. Kampir mushukni uncha yaxshi ko'rmas edi-ku, lekin hamisha yonida bo'lganidan unga o'rganib, mehribon bo'lib qolgan edi. Afanasiy Ivanovich kampirning mushukka bunchalik o'rganib qolganini mazax qilardi:

– Pulxeriya Ivanovna, bilmadim, mushukning nimasini buncha yaxshi ko'rasiz, nima qilasiz uni? It bo'lsa mayli edi, ovga yarardi, ammo mushuk nima qilib beradi?

– Qo'ysangiz-chi, Afanasiy Ivanovich, sizga gap bo'lsa bas, it nopok bo'ladi, hamma yoqni iflos qiladi, uni-buni sindiradi, mushuk-chi, mushuk yuvosh hayvon, hech kimga ziyoni tegmaydi, – derdi Pulxeriya Ivanovna.

Sirasini aytganda, itmi, mushukmi, Afanasiy Ivanovichga baribir edi, lekin u Pulxeriya Ivanovna bilan hazillashish uchun atayin shunday derdi.

Ularning chorbog'i orqasida katta o'rmoni bo'lar, ammo uddaburon xizmatkori buni ayab, sira qo'l tekizmagan edi. Ehtimol boltaning ovozi Pulxeriya Ivanovna qulog'iga yetib qoladi, deb qo'rqanidanmi, har holda bu o'rmonga sira tegilmaganidan odam kirsas qo'rqadigan chakalak bo'lib ketgan, mayda yong'oq o'sib katta daraxtlar tanasi ko'rinmay qolgan va shu sababdan, daraxtlarning tanasi paypoqdor kaptarning oyog'iga o'xshab ketgan edi. Bu o'rmonda yovvoyi mushuklar ko'p edi. Ammo o'rmonda bo'ladigan yovvoyi mushuklarni tomma-tom sang'ib yurgan xonaki mushuklardan farq qilish lozim. Xonaki mushuklar garchi fe'llari xunuk bo'lsa ham shaharda turganliklaridan chakalakdagi yovvoyi mushuklarga qaraganda odamga ancha yaqin bo'lib madaniylashgan. Chakalakda turuvchi mushuklarning vajohati aksari xunuk, vaxshiy bo'ladi. Ular doim och, ozg'in, miyovlashi ham beo'xshov va dag'al bo'ladi. Ba'zida bu sayoqlar yerni kavlab, omborxonalarga kirib, yog'o'g'irlyaydi, oshpazning yo'qligidan foydalanib, ochiq qolgan oynadan lip etib sakrab, ichkariga kiradi. Xullas, ularda hech qanday yaxshi xulq yo'q: darrandalik bilan yashaydilar, chumchuqlarning inlariga chiqib bolalarini yeyishadi, ana shu mushuklar omborxona tagidagi kavakdan kirishib, Pulxeriya Ivanovnaning yuvoshgina mushukchasi bilan bir qancha vaqtgacha hidlashib yurdi, keyin qishloqdan o'tib ketayotgan zobitlar laqma qishloqi qizini aldab olib ketganlaridek, mushuklar ham axiri bir kun Pulxeriya Ivanovnaning mushugini aldab olib ketishdi. Pulxeriya Ivanovna mushugi bedarak yo'qolib ketganligini payqab, xo'p qidirtirdi, lekin topolmadi. Oradan uch kun o'tgach, Pulxeriya Ivanovna ko'p achindi, keyin esidan ham chiqib ketdi. Bir kun u rezavor ekinlarini oralab, bir necha dona barra bodringni o'z qo'li bilan uzib, Afanasiy Ivanovichga olib kelayotib, zaif miyovlayotgan

mushuk ovozi eshitdi. Pulxeriya Ivanovna beixtiyor «pish-pish» deb uni chaqirgan edi, burgon o't ichidan targ'il mushugi miyovlab chiqib kelaverdi. Ozib juda xarob bo'lib qolganligidan bir necha kundan beri sira ovqat yemaganligi bilinib turardi. Pulxeriya Ivanovna mushugini har qancha chaqirsa ham, mushugi nariroqdan turib miyovlar, yaqin kelgani qo'rqardi. Chunki daydi mushuklarga o'xshab u ham yovvoyilashib qolgandi. Pulxeriya Ivanovna yana chaqirgan edi, mushugi qo'rqa-pisa uning ketidan sekin devor tagigacha bordi, nihoyat o'z joyini tanib, ichkariga ham kirdi. Pulxeriya Ivanovna darrov: sut, go'sht beringlar, deb buyurdi va sho'rlik arzandasining go'sht va sutni qanday ochko'zlik bilan yeyishini zavq bilan tomosha qilib o'tirdi. Ko'k mushuk birpasda ko'z oldida yo'g'on tortib semira boshladi va ko'zi ham ancha to'yib, avvalgi ishtahasidan tushdi. Pulxeriya Ivanovna mushugini silamoqchi bo'lib qo'lini uzatgan edi, ko'rnamak hayvon yovvoyi mushuklar bilan ancha el bo'lib qolgan shekilli yoki suyganing bilan bo'lsang, qora uy ham olabargoh ko'rinadi, degan muhabbat qoidasini eshitib qolgan ekanmi (chunki boyagi yovvoyi erkak mushuklar osmondagi lochindek bebisot, yalang'och edi), har holda derazadan bir sakrab qochib ketdi. Xizmatkorlar har qancha quvlasalar ham tutolmadi.

Bundan keyin, kampir o'y o'ylab, xayol surib: «Ajalim meni olib ketgani kelgan ekan», – dedi o'ziga o'zi va juda xafa bo'lib qoldi. Uning bu xafaligini hech narsa yozolmadi. Kechgacha xafa bo'lib yurdi. Afanasiy Ivanovich uning nega birdaniga xafa bo'lib qolishining sababini bilmoqchi bo'lib, ko'p urindi, hazillashib ko'rdi, lekin foyda bermadi: Pulxeriya Ivanovna indamas, indasa ham Afanasiy Ivanovichni xotirjam qilgudek ochiq-oydin gapirmas edi. Ertasiga kampir o'zini ancha oldirib, ozib qoldi.

– Pulxeriya Ivanovna, sizga nima bo'ldi? Betob bo'lib qolmadingizmi?

– Yo'q, Afanasiy Ivanovich, betob emasman, bir hodisa bo'ldi, shuni sizga aytmoqchiman. Shu yoz o'ladiganga o'xshayman, ajalim bir marta kelib ketdi!

Afanasiy Ivanovichning ko'ngli buzilib, lablari burishib ketdi. Ammo sir boy bermasdan, ko'ngliga tushgan hasratni bildirmaslikka harakat qilib, jilmaydi-da:

– Pulxeriya Ivanovna, Xudo ko'rsatmasin-ey, qayoqdagi gaplarni aytasiz, doimo ichadigan dori-darmoningiz o'rniga adashib shaftoli suvini ichib qo'yganga o'xshaysiz, – dedi.

– Yo'q, Afanasiy Ivanovich, shaftoli suvidan sira ichganim yo'q, – dedi Pulxeriya Ivanovna.

Afanasiy Ivanovich kampirini bunday mazax qilganiga achinib, hasrat bilan tiqilib turgandi, ko'zi namlanib, jiq-jiq yoshga to'ldi.

Pulxeriya Ivanovna eriga qarab:

– Afanasiy Ivanovich, sizga vasiyatim shuki, men o'lsam, jasadimni butxona devori yoniga ko'ming, anavi tagi jigarrang mayda gulli ko'ylagim bor-ku, shuni kiygizing. Alvon yo'l-yo'l atlas ko'ylagimni kiydirmang, murdaga yaxshi kiyim nimaga kerak, kam-ko'stingizga yarar. O'zingizga to'n tiktiring, mehmon kelganda tuzukkina yasanib chiqarsiz, – dedi.

– Pulxeriya Ivanovna, qayoqdagi xunuk gaplarni, qayoqdagi o'limni gapirib o'tirasiz, axir bir kun o'lim bor, lekin halitdan vahima qilishingiz nimasi? – dedi Afanasiy Ivanovich.

– Yo'q, Afanasiy Ivanovich, qachon o'lishimni o'zim bilaman, ammo siz ko'p qayg'urmang, yoshimni yashab qaridim, lekin siz ham yosh emassiz, u dunyoda diydor ko'risharmiz.

Ammo Afanasiy Ivanovich yosh boladek ho'ngrab, yig'lab yubordi.

– Afanasiy Ivanovich, yig'lash gunohdir. Qo'ying, o'zingizni gunohkor qilmang, Xudoning qahri kelma-

sin. Men o'layotganimga afsus chekmayman (bir uh tortib andak fursat gapirolmay, tilsiz bo'lib qoldi), sizni kimga qoldiraman, deb qayg'uraman, xolos. Men o'lsam sizga kim qaraydi, yosh boladeksiz, sizni parvarish qiladigan odam hozirdan sizni suymog'i kerak.

Bu so'zlarni aytganida, uning chehrasida shunday bir g'am-hasrat alomati paydo bo'ldiki, bu paytda uning yuziga hech kim qayg'urmay qarolmas, deb o'ylayman.

Pulxeriya Ivanovna omborchi xotinni atayin chaqirtirib, unga:

– Menga qara, Yavdoxa, men o'lsam, xo'jayiningga yaxshi qara, ko'zingni cho'pdan qanday ayasang, uni ham shunday aya, o'z bolangdek ko'rib, parvarish qil. Oshxonadagilar u kishi yaxshi ko'rgan ovqatlarni pishirib bersin, ichki va tashqi kiyimlaridan xabardor bo'lib tur, toza bo'lsin, mehmon kelganda tuzukroq yasantirib qo'y. Eski to'nini kiyib chiqa ko'rmasin, chunki gohida shunaqa odati bor. Hozir ham hayit oddiy kundan farq qilmaydi. Yavdoxa, u kishidan bexabar qolma, ko'zingdan yiroq qilma, men go'rimda haqingga duo qilib yotaman. Xudoyim seni ham noumid qo'ymas. Sen ham qarib qolding, buni ham yodingda tut, o'z joningga jabr qilib gunohga botib o'tirma, agar u kishini yaxshi parvarish qilmasang, dunyoda xor bo'lasan, avvalo, men o'zim seni qarg'ayman, imonsiz ketasan, o'zing ham, bolalaring ham, yetti pushting Xudoning rahmatidan benasib bo'ladi, – dedi.

Sho'rlik kampir! O'zining qanday holatda yotganini, o'z imonining nima bo'lishini o'ylamay, birga umr kechirgan, endi yetim va qarovsiz qolayotgan justining g'amini yerdi.

Kampir darrov hamma yoqni saranjom-sarish-ta qildirdi, ro'zg'orini shunday taxt qilib qo'ydi, o'lganidan keyin Afanasiy Ivanovichga uning yo'qligi sira bilinmadi. O'limi yaqinligiga ko'zi yetib qolgan va o'zicha bunga shunday tayyorlangan ediki, oradan

bir necha kun o'tar-o'tmas betob bo'lib, ovqat o'tmay qoldi. Afanasiy Ivanovich jon-tani bilan uni parvarish qilar va boshidan nari ketmasdi. Hasrat bilan unga termilib turib: «Pulxeriya Ivanovna, ko'nglingiz biron narsa istaydimi?» – deb har qancha so'rasa ham, Pulxeriya Ivanovna sira indamas edi. Pulxeriya Ivanovna tilga kelib, bir narsa demoqchi bo'ldi-yu, lablari qimir-ladi, ammo ovozi chiqmay, joni uzildi.

Afanasiy Ivanovich kampirining o'limiga sira chidolmay, es-hushidan ajrab, shunday merovlanib qoldiki, hatto ko'ziga yosh ham kelmadi. Go'yoki xotini o'lib qolganiga fahm-farosati yetmayotgandek ko'zlari xiralashib unga termilardi, xolos.

O'likni taxtaga oldilar, o'zi vasiyat qilgan ko'ylagini kiygizishdi, qo'lini ko'ksiga qo'yib, bir dona mum sham tutqazib qo'yishdi, ammo Afanasiy Ivanovich nima qilayotganlarini bilmay ag'rayib turardi. Har yoqdan har xil odamlar kelib hovli to'ldi, kuzatishga kelganlarning son-sanog'i yo'q, hovliga uzun-uzun xontaxtalar qo'yilib dasturxon yozildi, dasturxonda magizli shovla, sharbat, somsa va turli-tuman ovqatlar ko'p edi, azaga kelganlar marhumaning yaxshi sifatlarini maqtab gapirib, yig'lashar edi. Ammo Afanasiy Ivanovichning bu ishlarga sira aqli yetmay yana ag'rayib turardi, xolos. O'likni chiqarishdi, odam ko'p edi. Afanasiy Ivanovich ham xaloyiq ketidan ketaverdi. Poplar yasanib, salobatli bo'lib chiqqandi, oftob charaqlagan, onalarning qo'lidagi chaqaloqlar yig'lar, to'rg'aylar sayrar, ko'ylakchan bolalar ko'chada yugurishib, sho'xlik qilardi. Tobutni go'r tepasiga keltirib qo'ygach, Afanasiy Ivanovichni chaqirishdi. Marhuma bilan vidolashib, oxirgi marta o'pib qoling, deyishdi. Afanasiy Ivanovich tobut tepasiga kelib, marhumani o'pdi, ko'zlariga yosh keldi-yu, biroq bunda hech qanday his va ma'no yo'q edi. Tobutni lahadga tushirishdi, pop belni qo'lga olib,

bir kurak tuproq tashladi. Osmon tip-tiniq edi. Butxonaning ikki hofizi-yu ruhoniysi yo'g'on tovush bilan marhumaga «alvido» o'qidi. Go'rkovlar belkuraklarini olib tuproq tortdi. Go'r tuproqqa to'lib tekis bo'ldi. Shu paytda Afanasiy Ivanovich oldinga chiqib kelaverdi. Odamlar uning nima qilmoqchiligini bilmoqchi bo'lib, unga yo'l berishdi. U ko'zini yuqoriga qilib, parishonlik bilan qaragach: «E, ko'mdingizmi? Nega ko'mdingiz?..» – dedi-yu boshqa hech narsa deyolmasdan qolaverdi.

Ammo qabristondan qaytib kelgach, uyda tanho qolganini, hatto Pulxeriya Ivanovnaning o'tiradigan kursisini ham tashqariga chiqarib tashlaganlarini ko'rib, ho'ngrab yig'lab yubordi, shunday ho'ngradiki, o'zini hech to'xtatolmadi, xira tortib qolgan ko'zlaridan daryo-daryo yosh oqdi.

Oradan besh yil o'tdi. Zamon har qanday g'amg'ussani ham eskirtiradi. Insonning qaysi bir hissi zamon bilan kurashda unga bardosh qila oladi? Men bir yosh yigitni bilardim. Haqiqatan himmati baland, oliyjanob kishi edi. Shu odam bir kun oshiq shaydo bo'lib, muhabbat o'tiga shunday o'rtanib yondiki, toqati qolmadi. Rohat-farog'atidan ajradi. Husn-latofati behad bo'lgan ma'shuqasi xuddi ko'z oldida to'satdan, mechkay ajal dastidan o'lib qoldi. Boyaqish oshiq shunday dod-faryod ko'tarib, nola-yu fig'on qildiki, uning bu motamzada holi, qayg'u va alamlari kishining jigarini ezib, dilini pora-pora qilardi. Shunday fojiviy ahvolga tushdiki, bunday holni sira ko'rmagan edim va odam o'zini bu qadar azob-uqubatga solishini, najot umidining nishonasi ko'rilmagan bunday do'zaxga solishini sira o'ylamagan edim. O'z joniga qasd qilmasin, deb otanalari bechorani sira yolg'iz qoldirmaslikka harakat qilar, asbob va yarog'larni undan berkitardilar. Ikki haftadan keyin yigit o'zini tutib oldi, kuladigan,

hazillashadigan bo'ldi, bundan so'ng uni o'z ixtiyoriga qo'ydilar, ammo u erkinlikdan foydalanib, avvalo to'pponcha sotib oldi. Bir kun uydagilari bexosdan o'q tovushini eshitib qo'rqib ketishdi: yugurgan-cha uyga kirishsa, u boshi majaqlanib chalqancha tushib yotibdi. U vaqtda tajribasining ovozi ketib, mashhur bo'lgan shifokor kelib ko'rsa, hali joni bor, yarasi o'ladigan darajada emas ekan, qarangki, shifokor uni davolab tuzatdi, shundan keyin uni juda qattiq ehtiyot qiladigan bo'ldilar. Hatto ovqat vaqtida ham, uning oldiga pichoq qo'ymaydigan va suiqasd uchun yaraguday hamma narsani undan berkitadigan bo'lishdi. Ammo bir kun yana fursat topib, o'zini arava tagiga tashladi, qo'li va oyog'i sinib, bundan ham tuzalib ketdi. Bu voqeadan bir yil o'tgach, men uni odamlar to'lgan katta bir zalda ko'rdim. Dimog'i chog', xontaxta qoshida o'tirar, bir qartani qo'li bilan berkitib, «petituvvert»¹ derdi. Uning orqasida, kursining suyanchig'iga yastanib turgan yoshgina xotini rostlab turardi.

Pulxeriya Ivanovnaning vafotidan besh yil o'tgach, shu yoqqa kelib qolgan edim. Bir zamonlarda birga vaqtichog'lik qilgan va mehmondo'st uyning lazzatli taomlaridan ko'p yegan edim. Endi eski qo'shnimni ko'rib ketay, deb Afanasiy Ivanovichning qo'rg'oniga keldim. Uning uyiga yaqin kelganimda, nazarimda, uy nihoyatda eskib qolganga o'xshadi. Bunday dehqonlarning uylari tob tashlab, bir yoqqa qiyshayib ketibdi, egalari ham uylariga o'xshab qolibdi. Hovli atrofidagi yog'och devor bilan chetan devor buzilib ketibdi. Oshpaz xotining o'tin kerak bo'lsa, ikki qadam narida bostirib qo'yilgan shoxdan olmay, chetan devorning kaltaklarini sug'urib olayotganini o'z ko'zim bilan ko'rdim, ko'nglim buzilib, eshik tagiga kelib tushdim. O'sha-o'sha barbos, o'sha-o'sha laycha itlar chaka-

¹ Petituvvert – qarta o'yiniga tegishli atama.

mug' bosgan gajak dumlarini dikkaytirib, vovullashib chiqishdi. Lekin endi ba'zi itlarning ko'zlari shilpiq, oyoqlari cho'loq bo'lib qolibdi. Bir mo'ysafid eshikka chiqdi. Uning o'zi! Men darrov tanidim, biroq avvalgidan ham bukchayibroq qolibdi. U ham meni tanib, burungidek jilmayib salomlashdi. Uning ketidan uyga kirdim. Uyning ichi avval qanday bo'lsa, hali ham shunday, ammo nimaga boqsam qandaydir bir besaranjomlik ko'rinib turibdi, nimadir yo'qqa o'xshaydi. Xullas, umr bo'yi bir yostiqa bosh qo'yib kelgan xotini o'lib beva qolgan oshnamiznikiga daf'atan kirganimizda paydo bo'ladigan bir holat bor-ku, menda ana shunday holat ro'y berdi. Bu holat oyog'i sog' odam oyog'idan ajrab, cho'loq bo'lib qolganini ko'rganda, kishida paydo bo'ladigan holatga o'xshaydi. Saranjom-sarishtali Pulxeriya Ivanovning yo'qligi har bir narsadan bilinib turardi. Dasturxon yoyganda keltirib qo'yan pichoqlardan bittasining bandi siniq, ovqatda ham avvalgi lazzat yo'q edi, ro'zg'orlari to'g'risida surishtirgim kelmadi, hatto xo'jaliklariga ko'z solgani ham toqatim bo'lmadi.

Xontaxta qoshida o'tirdik, bir qiz kelib Afanasiy Ivanovichning bo'yniga sochiq osib qo'ydi. Yaxshi qildi, bo'lmasa ovqatning qaylasini to'kib, to'nini dog' qilardi. Uning ko'nglini ko'tarmoqchi bo'lib, u yoq-bu yoq yangiliklardan so'zlab berdim. Gapimga quloq solib, eski odaticha kulimsirab o'tirdi, lekin goh-gohida ko'zidan nur o'char, xayoli qochishgina emas, tamoman aql-hushini yo'qotish darajasiga yetardi. Gohida ovqatni og'ziga olmas, burniga eltar, qo'lidagi sanchqini tovoqdagi jo'jaxo'rozga tiqaman deb, shisha idishni turtib olar, boyagi qiz kelib qo'lini ovqatga rostlab qo'yardi. Ba'zida bir ovqatdan keyin keladigan yanagi ovqatni anchagacha kutib qolardik. Buni Afanasiy Ivanovichning o'zi ham payqab: «Nega muncha hayallab qolishdi?» – deb qo'yardi. Ammo

men eshikning tirqishidan qarab, ko'rib turardim, ovqat tashib turgan o'g'il bola ovqat keltirish xayolida ham bo'lmay, o'rindiqqa boshini qo'yib, bemalol uxlab yotardi.

Suzma solingan qaymoqli somsa keltirilganda, Afanasiy Ivanovich qayta-qayta: «bu taomni... bu taomni», – deb so'z boshlagan edi, ovozi titrab, nursiz ko'zlariga jiq-jiq yosh to'lganini payqadim. Ammo o'zini to'xtatib, ko'zidagi yoshini to'kmaslikka harakat qildi. «Bu taomni mar...mar...marhuma...», – dedi-yu, ko'zidan yosh oqib ketdi. Qo'li likopchaga tushdi, likopcha yerga tushib sindi. Ovqat egniga to'kildi. Afanasiy Ivanovich qo'lida qoshiq bilan es-hushsiz o'tirar, ko'z yoshlari buloqdan qaynab chiqqandek shashqator bo'lib, bo'ynidagi sochiqqa to'kilar edi.

Uning holiga qarab: yo Rabbim! Hech narsadan asar qoldirmay hammani qatron qiladigan zamonning besh yili o'tsa-yu, barcha hissiyotlari so'ngan, umrida bir marta ham bir narsadan dili og'rib g'alayonga kelmagan, butun hayoti baland kursidan tushmay o'tirishdan, baliq qoqi va nashvati qoqi yeyishdan, qiziq-qiziq latifalar aytishdan iborat bo'lgan boyaqish bir chol bo'lsa-yu, besh yildan beri bunday qayg'ursa, bunday achchiq alam va hasrat cheksa! Bas, odamzodda nima ustun: hismi yoki odatmi? Qaysi biri kuchli? Yoki bizning barcha hissimiz, dilda qo'zg'algan, jo'sh urgan barcha tilak-armonlarimiz umrimizning porloq yosh chog'iga bog'liqmi va faqat shu tufayli, alamli, qayg'uli, fojiali ko'rinadimi? Har narsa bo'lsa ham, bizning barcha hislarimiz, nazarimda, uzoq muddat ichida asta-sekin paydo bo'lgan bu ruhsiz quruq rasm-odat oldida ancha go'daklar ishiga o'xshab qoldi. Marhumaning nomini aytmqochi bo'lib ancha urindi. Ammo gapining yarmiga kelganda doim xotirjam ko'rinadigan chehrasi bujmayib, tortishib,

go'daklardek yig'lab yuborar, uning yig'isi meni to qal-bimgacha g'ijimlab ezardi. Uning yig'isi qora baxtidan qaqshab, o'z holidan o'kinib, hasrat qiluvchi bir xil g'arib chollar yig'isidan emas, uning to'kkan yoshlari bu xil chollarning may ichib, mast bo'lgandagi ko'z yoshlari ham emas. Uning ko'zidan oqqan yoshlar bu- loqdan qaynab chiqqandek o'zi beixtiyor kelgan, so- vigan, so'ngan dildagi qayg'u va alamlar achchig'idan junbushga kelib, toshib chiqqan yoshlar edi.

Bundan keyin u ham uzoq yashamadi, yaqinda men uning o'lganligini eshitdim. Biroq ajib joyi shu ediki, Afanasiy Ivanovichning o'limi ham Pulxeriya Ivanovnanikiga o'xshardi. Bir kun bog' sayriga o'tlanib, hech narsani o'ylamasdan odatdagi beparvoligi bilan asta-asta borayotganida, orqasidan birov juda aniq qilib: «Afanasiy Ivanovich!» deganini eshitibdi. Qayrilib qarasa, hech kim yo'q, to'rt tarafga alanglab, chakalakni ham oralab chiqibdi, hech zot yo'q emish. Atrof tinch va sokin, oftob charaqlagan. Biroz xayolga ketib o'ylab qolibdi, chehrasi birdan ochilib, so'ngra, «Pulxeriya Ivanovna meni yoniga chaqirdi, shekilli», – deb qo'yibdi.

Bunday hodisa sizda ham, albatta bo'lgandir, sizni ham birov chaqirgandek bo'lgani bordir. Odamlar orasida bunday holni, vafot etgan yaqinlaridan birining arvohi sog'inib chaqirdi, endi u o'ladi, deya izohlaydigan gaplar yuradi. Rostini aytsam, bu xil g'oyibdan kelgan ovozni eshitganimda, doim qo'rqardim. Bolalik chog'imda ko'p eshitganman. Gohida orqamdan birov otimni aytib chaqirgandek bo'lardi. Aksari havo ochiq, oftob chiqib turgan vaqtlarda eshitilardi. Bog'dagi daraxtlarning bitta bargi ham shitirlamas, tiriklikdan asar yo'qdek jimjit, hatto ninachilarning ham tovushi chiqmas, bog'da hech zot yo'q edi. Rostini aytsam, kuppa-kunduzi bu sukunat shunday vahimali ediki, agar

kechasi havoda to's-to'polon ko'tarilib, tabiat alg'ov-dalg'ov bo'lgan chog'da, changalzor ichida yolg'iz qolsam ham buncha qo'rqmas edim. G'oyibdan kelgan ovozni eshitib qo'rqqanimda nafasim tiqilib, yugurgancha bog'dan chiqardim va biron-bir odam uchrab, tanholikdan ko'ngilga tushgan bu mudhish vahimani yo'qotmaguncha o'zimga kelmasdim.

Afanasiy Ivanovich kampiri chaqirganligiga astoydil ishonib, ko'ngliga tushgan shu vahimaning asiri bo'lib qoldi. Qobil-u yuvosh go'dakdek bo'yin egib quridi, qovjiradi, shamdek erib oqdi, bora-bora yonib tugagach, shamning zaif o'ti so'ndi. O'limi oldidan aytgan bir so'zi shu bo'ldiki: «Meni Pulxeriya Ivanovna yoniga qo'yinglar», – dedi, xolos.

Uning xohishini bajo keltirib, butxona tagidagi Pulxeriya Ivanovnaning qabri yoniga ko'mishdi. Janozaga kelganlar uncha ko'p emas, lekin faqir-fuqaro, beva-bechora, miskin-gadolar juda ko'p edi. Boyning uyi tanho qoldi. Epchil gumashta bilan oqsoqol birgalashib olib, qadimgi yaxshi buyumlarni, so'ngra omborchi xotin olib ketolmagan barcha eski-tuskilarni o'z uylariga tashidi. Oradan ko'p o'tmay, bilmadim qaysi ham polkda poruchik¹ bo'lgan uzoq bir qarindoshi vorislik da'vosini qilib, hamma mol-u mulkka ega bo'lib oldi-da, ko'p g'alati ishlar ko'rsatdi: ro'zg'or nihoyatda vayron bo'lib, xarob holga tushib qolganini ko'rgach, darhol bu betartiblikka barham berib, hamma ro'zg'or ishlarini saranjom-sarishta qilishga kirishdi. Oltita yaxshi ingliz o'rog'ini sotib oldi, har uyga alohida raqam qoqtirdi, xullas, ishning saranjomi shu bo'ldiki, oradan olti oy o'tar-o'tmas hamma mol-mulk vasiylar qo'liga topshirildi. Dono vasiylar (vasiylarining bittasi avval sud a'zosi bo'lgan, yana bittasi mundiri to'zib, aynib ketgan shtab kapitani edi) qisqa vaqt ichida tovuq va

¹ Poruchik – harbiy zobitlik unvoni.

tuxum zotidan taqir qo'ymadi, qiyshayib yotgan uylar endi ag'anab tushdi, xizmatkorlar ichkilik payiga tushib, gala-gala bo'lib qochib ketdi. Merosxo'r esa, va-siylar bilan apoq-chapoq bo'lib birga ichishar, ammo qishlog'iga ahyon-ahyonda bir kelar, kelganda ham ko'p turmasdan, darrov jo'nab ketardi. Bu merosxo'r hali ham Malorossiyaning qayerida yarmarka bo'lsa, un bormi, kanopmi, asalmi, shu xil ko'tara sotiladigan mollarning ulgurji narx-navosini surishtirib yuradi, lekin xaridga kelganda, chaqmoq toshi bormi, chilim nayini tozalaydigan sim bormi, xullas hammasini yig'ib kelganda, narxi bir so'mdan oshmaydigan mayda-chuydadan boshqa hech narsa xarid qilmaydi.

MUNDARIJA

Dikanka qishlog'i oqshomlari 3

Birinchi qism

Muqaddima 3

Sorochi yarmarkasi 8

Ivan Kupal arafasidagi butxonaning
ruhoniysi aytgan hikoya 41

May kechasi yoki suv parisi 59

Ganna 60

Oqsoqol 67

Kutilmagan raqib. Qasd 71

Yigitlarning sho'xligi 74

Suv parisi 87

Uyg'onish 91

Yo'qolgan yorliq ...dagi butxonaning
ruhoniysi aytgan hikoya..... 95

Ikkinchi qism

Muqaddima	110
Rojdestvo kechasi	113
Dahshatli intiqom	165
Ivan Fedorovich va uning xolasi	215
Ivan Fedorovich Shponka	216
Yo'l	221
Xola	227
Ziyofat	231
Xolaning yana bir g'alamisligi	238
Qadimgi zamon zamindorlari	256

Nikolay Vasilyevich Gogol

DAHSHATLI INTIQOM

Rus tilidan Nabi Alimuhamedov tarjimasida

«O'zbekiston milliy ensiklopediyasi»

Davlat ilmiy nashriyoti
Toshkent – 2017

Muharrir

Iroda Solihova

Badiiy muharrir

Asqar Yoqubjonov

Dizayner

Umid Sapayev

Nashriyot litsenziyasi AI № 160, 14.08.2016-y.

18.01.2018-yilda bosishga ruxsat etildi. Qog'oz bichimi 84x108^{1/32}.

«Times» garniturasida. Kegli 11. Shartli bosma taboq 9,00.

Nashriyot hisob tabog'i 10,5. Adadi 3000.

Bahosi shartnoma asosida. 03-buyurtma.

«O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti
100011, Toshkent Navoiy ko'chasi, 30-uy.

MChJ «PAK YO'LI POLIGRAF» bosmaxonasida chop etildi.
100170, Toshkent sh., Avayhon ko'chasi, 98A.

NIKOLAY GOGOL

Nikolay Vasilyevich Gogol (1809.20.3, Poltava – 1852.21.2, Moskva) rus adabiyotida tanqidiy realizm asoschisi hisoblanadi. “Dikanka qishlog‘i oqshomlari” (1831–32) to‘plamiga kirgan hikoya va qissalari (“Sorochi yarmarkasi”, “Dahshatli qasos”, “Suv parisi” va boshqa qissalar) adibga katta shuhrat keltirdi. “Mirgorod” (“Ivan Ivanovich bilan Ivan Nikiforovich oralarida bo‘lib o‘tmish janjallar hikoyati”, “Viy” va boshqa qissalar) hamda “Arabeskalar” (“Neva shoh ko‘chasi”, “Portret”, “Tentak maktublari” qissalari) to‘plamlarida (1835) shahar hayoti manzaralari “ko‘zdan yosh chiqquncha” kulgi qo‘zg‘atadigan usulda tasvirlangan. Ukrain xalqining chet el bosqinchilariga qarshi kurashiga bag‘ishlangan “Taras Bulba” (1835) qissasi, “Revizor” (1836), “Uylanish” (1842) nomli komediyalari ham mashhur.

Adibning ijod cho‘qqisi bo‘lgan “O‘lik jonlar” (1842) doston-romanida Rossiyadagi o‘sha davr hayotiga umumiy tavsif berilgan.

ISBN 978-9943-07-416-3

9 789943 074163